

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ГРАМАТИЧНІ СТУДІЇ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 2

Вінниця ДонНУ 2016

УДК 81'36(082)
ББК Ш102я43
Г-76

Редакційна колегія:

Іван Вихованець, доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України (Україна);
Анатолій Загнітко, доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України (Україна) (науковий редактор); Катерина Городенська, доктор філологічних наук, професор (Україна); Віктор Бріцин, доктор філологічних наук, професор (Україна); Анатолій Мойсієнко, доктор філологічних наук, професор (Україна);
Олена Левченко, доктор філологічних наук, професор (Україна); Михайло Сєнів, доктор філологічних наук, професор (Україна); Михайло Вінтонів, доктор філологічних наук, професор (Україна); Галина Лукаш, доктор філологічних наук, професор (Україна); Юрій Прадід, доктор філологічних наук, професор (Україна); Майя Всеволодова, доктор філологічних наук, професор (Росія); Олексій Кретов, доктор філологічних наук, професор (Росія); Марія Конюшкевич, доктор філологічних наук, професор (Білорусь); Чеслав Ляхур, доктор філологічних наук, професор (Польща); Людмила Попович, доктор філологічних наук, професор (Сербія); Ілля Данилюк, кандидат філологічних наук, доцент (Україна); Наталія Овчаренко, кандидат філологічних наук, доцент (Україна); Інна Богданова, молодший науковий співробітник (технічний секретар) (Україна); Ганна Ситар, кандидат філологічних наук, докторант (відповідальний секретар) (Україна).

Рецензенти:

Стишов Олександр, доктор філологічних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка);

Ковалевська Тетяна, доктор філологічних наук, професор (Одеський національний університет імені І.І. Мечникова);

Струганець Любов, доктор філологічних наук, професор (Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка).

Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серії КВ № 21865-11765Р від 18.01.2016 року.

Засновник: Донецький національний університет МОН України.

Затверджено до друку вченою радою Донецького національного університету (№ 5 від 26.02.2016 р.).

Електронна версія збірника доступна на Лінгвістичному порталі за адресою www.mova.dn.ua

Г 76 **Граматичні студії : зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т; наук. ред. А. П. Загнітко. –**
Вінниця : ДонНУ, 2016. – Вип. 2. – 138 с.

ISSN 2415-8208

У збірнику вміщено наукові статті, присвячені проблемі моделювання граматичних одиниць та процесів у широкому розумінні. Схарактеризовано застосування методу моделювання у морфології, синтаксисі та словотворі. Висвітлено особливості моделювання словосполучень, простих і складних речень, фразеологізмів, похідних слів, словотвірних гнізд та ін.

Дослідження виконані на матеріалі української, англійської, німецької та російської мов.

Для науковців, викладачів, аспірантів і студентів-філологів.

© Донецький національний університет, 2016

© Автори статей, 2016

ЗМІСТ

Загнітко Анатолій	Вступ	5
РОЗДІЛ I	Моделювання як метод лінгвістичних досліджень	7
Іваницька Ніна	«Модель» у металінгвістичній системі теоретичних постулатів	7
Космеда Тетяна	Проблема інтерпретації своєрідності граматичної моделі української мови	12
РОЗДІЛ II	Проблеми моделювання у морфології	17
Боровська Олена	Морфосинтаксичні моделі речень з партиципами в сучасній німецькій мові	17
Виноградова Катерина	Основные модели предложных единиц с соматизмами	23
Іванович Мілена	Аналітичні засоби вираження фазового починального значення в українській мові	28
Халіман Оксана	Демінутивні дієслівні форми як засоби вираження оцінки в українській мові	32
РОЗДІЛ III	Моделювання синтаксичних одиниць та процесів	37
Балко Марина	Моделювання процесу утворення словосполучень сучасної української мови: концептуальні засади	37
Загнітко Анатолій	Типологія локатива у структурі речення: особливості реченневого моделювання	41
Коваль Людмила	Семантико-синтаксична основа головного компонента односкладного інфінітивного речення в сучасній українській літературній мові	49
Кондратенко Наталія	Синтаксичні моделі слоганів в українському політичному дискурсі	54
Кульбабська Олена	Предикативи у простому реченні: визначення, типологія та механізми моделювання	59
Кутня Галина	До питання аналізму другорядних членів речення в академічній граматиці	64
Попович Людмила	Моделі вираження посесивного результативного пасиву в українській мові	69
Ситар Ганна	Особливості моделювання синтаксичних фразеологізмів	76
РОЗДІЛ IV	Моделювання лексичних і фразеологічних одиниць	84
Данилюк Ілля	Кольорова мапа роману «Криничар» Мирослава Дочинця у Mathematica	84
Краснобаєва-Чорна Жанна	Специфіка моделювання негативнооцінних фразем (на матеріалі української, російської й англійської мов)	88
РОЗДІЛ V	Метод моделювання у словотворі	92
Грещук Василь	Моделювання процесу творення слова в дериватології	92
Олексенко Олена	Пропозиційний аналіз як метод моделювання словотвірного гнізда	96
Олексенко Володимир	Інноваційні іменникові утворення з префіксоїдами квантитативно-оцінної семантики	100
РОЗДІЛ VI	Моделювання в діалектології	110
Грещук Валентина	Моделі словотвору іменників у гуцульських говірках (на матеріалі словника «Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові»)	110
Руснак Наталія	Триєдина структура діалектних текстів буковинських говірок	114
РОЗДІЛ VII	Історія україністики у світі	119
Космеда Тетяна	Становлення та поступ познанської україністики (1991 – 2016 рр.)	119

РОЗДІЛ VIII	Рецензії та анотації	130
Загнітко Анатолій, Краснобаєва-Чорна Жанна	У слові впізнаванім мелодика нова. Рец. на : Космеда Т.А., Осіпова Т.Ф., Піддубна Н.В. Степан Руданський: феномен моделювання «живого» мовлення українців / Тетяна Анатоліївна Космеда, Тетяна Федорівна Осіпова, Наталія Віталіївна Піддубна; за наук. ред. проф. Т. А. Космеди. – Харків-Познань : Коло (м. Дрогобич), 2015. – 312 с.	130
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ		133
THE CONTENTS		134
СОДЕРЖАНИЕ		136

ВСТУП

У сучасному лінгвістичному просторі, що сповнений традиційно опрацьовуваними проблемами (морфологічного, синтаксичного ладу одно- та різносистемних мов, їхнього розвитку та низкою інших) у розрізі відомих дососюрівської (порівняльно-історичної, або генетичної), сосюрівської (структурно-семантичної), постсосюрівської (функційно-комунікативної, функційно-когнітивної, функційно-прагматичної, синергетичної) наукових лінгвістичних парадигм, постали нові та новітні напрями, підходи, школи аналізу вже відомих явищ синтетизму й аналітизму, омонімії й антонімії, внутрішньої організації мовних одиниць, закономірностей їхнього конструювання, типології семантики, структури, співвідношення формально-граматичної організації та семантико-синтаксичної будови, а також студіювання особливостей комунікативного навантаження тих чи тих морфологічних чи синтаксичних форм у реалізації відповідних комунікативних інтенцій мовця, статусу в інтеракціях. Водночас виникли когнітивні, прагматичні, синергетичні підходи до тлумачення та кваліфікації мовних одиниць, що й зумовило дослідження комунікативних стратегій і тактик у досягненні поставленої адресантом (продуцентом) мети і завдань, встановлення особливостей організації мовленнєвого акту та розгляд мовленнєвих і комунікативних жанрів. Не менш важливим є діагностування комунікативних постулатів і максим, простеження їхнього експліцитного та імпліцитного виявів. До цього слід також додати низку питань сугестивної лінгвістики та психолінгвістики (нейролінгвістики, нейропсихолінгвістики), нейролінгвістичного програмування, соціолінгвістики, лексикографії, судової та кримінальної лінгвістики, та й загалом прикладної лінгвістики з її надактуальними питаннями аналізу та синтезу мовлення, корпусациї текстів і под. Увесь загальний простір лінгвістичних проблем не тільки важко перерахувати, а й складно уявити, оскільки він сьогодні виходить далеко за межі суто лінгвістичних проблем, охоплюючи також актуальні питання культурології (лінгвокультурологія), епістемології (лінгвоепістемологія), феноменології (лінгвофеноменологія), статусної ролі осіб у суспільстві (гендерна лінгвістика), персонології (лінгвоперсонологія) тощо.

Другий випуск збірника наукових праць «Грамматичні студії» (Вінниця: ДонНУ, 2016) органічно пов'язаний із заявленими питаннями сучасної лінгвістики. Водночас у ньому, у відповідних розділах, поглиблювано вже традиційні для студійованих у рамках донецької граматичної школи питання теорії мови, моделюванні на різних мовних ярусах, сконцентровано увагу на знакових проблемах теоретичної морфології та теоретичного синтаксису, теоретичного словотвору й теоретичної лексикології. Особливу увагу сконцентровано на проблемах морфосинтаксичних моделей речень із партиципантами в сучасній німецькій мові та встановленням основних реченнєвих моделей із саматизмами, а також визначенням статусу аналітичних засобів вираження фазового починального значення в українській мові та ін.

Низка з аналізованих у збірнику питань неодноразово обговорювалася на численних засіданнях Міжнародної науково-теоретичної конференції «Грамматичні читання», що від 1992 року проводиться кожні два роки – на сьогодні вже проведено сім таких конференцій. У 2016 році започатковано Міжнародний науковий семінар «Сучасна граматики: концептуальні виміри і наукові парадигми», основною проблемою якого, за пропозицією Г. Ситар, стали різні виміри моделювання на морфологічному, синтаксичному, словотвірному та інших мовних рівнях: **«Моделювання граматичних одиниць та процесів»**. Пропоновані студії з актуальних питань моделювання, виконані в руслі сучасних лінгвістичних підходів підтвердили значущість заявленої проблеми та необхідність її дискусійного обговорення. Уміщені матеріали висвітлюють питання моделювання процесів утворення словосполучень сучасної української мови, встановлення типології локатива в реченнєвій структурі з визначенням особливостей моделювання речень із різними зразками локатива, з'ясуванням диференційних ознак синтаксичних моделей слоганів в українському політичному дискурсі, дефінуванням предикатом у простому реченні зі з'ясуванням їх типології та механізмів моделювання. До цього треба також додати актуальні проблеми розгляду моделей вираження посесивного результативного пасиву в українській мові, встановлення особливостей моделювання синтаксичних фразеологізмів української мови та ін. Істотними постають спроби критичного осмислення досліджень попередників в аналізі аналітичних тенденцій у реченнєвій структурі.

У збірнику наукових праць відчутними є спроби теоретичного узагальнення проблем моделі й моделювання у металінгвістичній системі теоретичних постулатів, схарактеризувати напрями наукової інтерпретації своєрідності граматичної моделі української мови. Важливим є розгляд закономірностей моделювання фразеологічних одиниць, зокрема простеженням специфіки моделювання негативнооцінних фразем. Авторитетними постають концептуальні підходи до висвітлення питання моделювання процесу творення слова в дериватології, застосуванням процедур пропозиційного аналізу для моделювання словотвірного гнізда, а також виявом специфіки інноваційних іменникових утворень з префіксоїдами квантитативно-оцінної семантики.

Для сучасної лінгвістики знаковим є продовження студіювань із питань моделювання в діалектології, зокрема з'ясуванням моделей словотвору іменників у гуцульських говірках, належним висвітленням триєдності структури діалектних текстів буковинських говірок.

Грамматичні дослідження на кафедрі загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології (від 2016 року, на кафедрі української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету (до

осені 2014 року – м. Донецьк, з осені 2014 року – м. Вінниця)) завжди розуміли в широкому сенсі з охопленням усіх значущих для граматики питань, тобто з урахуванням актуальних проблем сучасної лексикології, семасіології, ономасіології, лінгвокультурології, етнолінгвістики, політичної лінгвістики, стилістики, ономастики, діалектології, соціолінгвістики, не кажучи вже про надзвичайно важливі теорії породжувальної та комунікативної, функційної та когнітивної, ідеографічної та ономасіологічної, семасіологічної та відмінкової, релятивної та формальної, конструкційної та комунікативної граматики. Особливе значення належить активно досліджуваним теоріям граматики залежностей і трансформаційної граматики, дериваційної та лексикографічної граматики та ін.

Збірник увібрив у себе дослідження науковців з низки університетів України, а також зарубіжних університетів – Белградського університету (м. Белград (Сербія)), Університету імені Адама Міцкевича (м. Познань (Польща)), Московського державного університету ім. М.В. Ломоносова (м. Москва (Росія)) та інших, що традиційно мають активні творчі зв'язки з кафедрою загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології, кафедрою української мови Донецького національного університету (наразі м. Вінниця).

У другому випуску збірника започатковано новий розділ – «Історія україністики у світі», у якому вміщено розвідку про становлення та розвиток україністики в Університеті імені Адама Міцкевича в Познані (охоплено період 1991 – 2016 рр.).

Особливу подяку редакційна колегія висловлює рецензентам – доктору філологічних наук, професору Тетяні Юрївні Ковалевській (Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова), доктору філологічних наук, професору Олександрові Анатолійовичу Стишову (Київський університет імені Бориса Грінченка), доктору філологічних наук, професору Любові Василівні Струганець (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка) за висловлені міркування та слушні поради на різних етапах підготовки та впорядкування збірника наукових праць.

Анатолій Загнітко, науковий редактор

РОЗДІЛ І. МОДЕЛЮВАННЯ ЯК МЕТОД ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Ніна Іваницька

УДК 81-116.3

«МОДЕЛЬ» У МЕТАЛІНГВІСТИЧНІЙ СИСТЕМІ ТЕОРЕТИЧНИХ ПОСТУЛАТІВ

Проаналізовано праці, присвячені теорії та практиці моделювання мовних одиниць, зокрема синтаксичних. Доповнено й уточнено відомі в лінгвістиці підходи до тлумачення лінгвістичної моделі. Виявлено специфіку номінувань «модель / моделі» залежно від категорійних значень числа. Показано суперечності між понятійно-металінгвістичною системою в сфері граматичного моделювання та станом використання такої системи в лінгводидактиці. Окреслено можливі шляхи «приспосовування» теоретичних лінгвістичних моделей до їхнього практичного використання в процесі вивчення української мови у вищій та середній ланках освіти.

Ключові слова: модель, моделювання, синтаксичні моделі, металінгвістика, лінгводидактика.

Конкретно-наукове мислення останнім часом значно змінилося, торкнувшись насамперед фундаментальних принципів осмислення об'єктів, їхніх категорійних ознак, що забезпечило розширення й поглиблення пізнавальних можливостей людини.

У мовознавстві ці зміни вагомо вплинули на структуру лінгвістичної теорії, переорієнтацію в ній аксіом, появу нових і оновлених теоретичних висновків, їхню функціональну взаємозамінюваність, внутрішнє членування цілого на частини, зміну можливостей і умов перетворення складного в просте і навпаки. Поняття «система» і «структура» як центральні категорії системно-структурного аналізу мовних реальностей, які втілюють теоретичні узагальнення великого масиву емпіричних явищ, перетворилися на новий концептуальний фон, на якому розвиваються нові поняття, що закономірно відтворюються новими металінгвістичними номінаціями. Утворюються нові системи лінгвістичних понять, інваріантами яких залишаються відкритість та динамізм; поглиблюється науковий механізм досліджень, що базується на причиново-наслідкових зв'язках між складовими таких систем.

У такий спосіб і в таких умовах утверджується функціонування базової категорійної визначеності мовної моделі, що відтворює зв'язок «система → структура» в його відносній категорійній визначеності.

Лінгвістичне моделювання вкорінене в теорію мови, яка в усій незбагнено багатій і не менш суперечливій своїй сутності заснована на розумі. Вона не обмежується поясненням мовних явищ, доступних індивідуальному сприйманню й осмисленню, колективному апробуванню й узагальненню у вигляді моделей. Теорія мови (мов), будучи відкритою системою, «провокує» й забезпечує поглиблене пізнання нових явищ, закономірностей, властивостей. Для лінгвістичної теорії мова завжди залишається проблемою (відкритою моделлю). Поява нового в лінгвістичній теорії засвідчує здатність людського мислення не тільки порушувати проблеми, а й у вигляді моделей утримувати результати їхнього розв'язання протягом певного часу, постійно оновлювати й апробувати практикою подальшого пізнання нових граней. Однією з особливостей лінгвістичного пізнання є його постійна спрямованість на подолання мікропроблем із подальшим закріпленням результатів у моделях (зрозуміла річ, словесних) системою номінацій, що отримують статус лінгвістичних термінів (металінгвістичних словоназв).

Лінгвістична теорія, оперуючи узагальненими категоріями, характеризується, окрім усього іншого, тим, що вона укорінена в динаміку фактів. Звідси впливає її нестабільність, відносність, тимчасовий характер заявлених постулатів – системи лінгвістичних моделей та системи їхніх металінгвістичних найменувань.

Теоретична складова в лінгвістичній науці, як і в лінгводидактиці, покликана забезпечувати вироблення вмінь підніматися до узагальнень, пробираючись крізь складний лабіринт мислетвірної діяльності, розуміти діалектику відношень між мовними реаліями, зафіксованими й номінованими системою термінів.

Оскільки проблеми моделювання виходять далеко за межі лінгвістики, отримавши статус міждисциплінарності, позбавляючи в такому разі можливості називання наукових шкіл, не кажучи вже про конкретних учених, у короткій статті ми обмежуємося лише переліком ознак, які містяться в узагальнювальних вибіркових фрагментах визначень, що їх подає доктор філологічних наук, професор, чл.-кор. НАН України А.П.Загнітко у Словнику сучасної лінгвістики: поняття і терміни т. 2, с. 253¹. В усій інтерпретаційній канві словоназви «модель», що так чи інакше відтворює сам процес лінгвістичного моделювання, можна виділити чимало ознак, сума й інтегрування яких зводиться, на наш погляд, до найголовніших: *лінгвістична модель* – це

¹ Подаємо кілька тлумачень терміна «модель», уміщених у згаданому Словнику. Модель (франц. *modele* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) –

- мовний конструкт, що показує послідовність розташування складників, усталеність яких і лінійне розташування виступають стандартом для відтворення;
- абстраговане поняття еталона або абстрагованого зразка граматичної системи і вияв найзагальніших характеристик певного мовного явища;
- абстрагована штучно створена лінгвістична реальна / ірреальна побудова, що відтворює своїми особливостями реальний прототип для вирішення лінгвістичних завдань.

абстрактне утворення; лінгвістична модель – це штучне утворення; лінгвістична модель – це утворення цілеспрямованого характеру. Отже, поєднання таких диференційних параметрів, які, окрім усього іншого, відтворюють послідовність процесу моделювання (початок – мислетворення, результат – штучність, мета – цілеспрямованість), можна розглядати як мінімальний комплекс утворення й, найголовніше, прагматичне функціонування лінгвістичних моделей.

Автори більшості словників іншомовних слів у тлумаченнях «моделі» орієнтуються на поняття «схема» як спрощене зображення, викладання чогось в основних рисах. Стосовно номенклатури металінгвістичних номінацій ставиться вимога економного подання сукупності найважливіших диференційних ознак у тлумаченнях відповідних моделей. Дотримання такої вимоги веде до значного спрощення в теорії й практиці лінгвістичного моделювання, як і в металінгвістичному відтворенні й фіксації результатів моделювання та в задоволенні глобальних потреб комп'ютерного освоєння мовної структури і в розв'язанні нагальних потреб прикладної лінгвістики.

Радикальні внутрішні зміни й перетворення в науці, зокрема в лінгвістиці, зумовили значне оновлення й збагачення як пізнавального інструментарію, так і системи металінгвістичних номінацій цього інструментарію.

Зрозуміла річ, науковці, зокрема лінгвісти, завжди намагались і намагаються пізнати сутність досліджуваних реальностей. Зрозуміло й те, що сутність обтяжена багатьма моментами неістотного, від чого необхідно абстрагуватись і подати сутність як відносну самостійність у вигляді результату, у «чистому» вигляді. Саме такою лінгвістичною «сутністю» можна вважати «модель» («лінгвістичну модель») як певний момент пізнання, певну схему, що постає у сучасній лінгвістичній науці як метод моделей (метод моделювання), як гносеологічна схема дослідження.

Мета дослідження полягала в тому, щоб, проаналізувавши конструкції із словоназвами «модель», «моделі», в мовознавчому та лінгводидактичному дискурсах, зробити висновки про специфіку цих словоназв та тенденції метамовного номінування в сфері лінгвістичних моделей. У статті порушені й частково з'ясовані такі **питання**: сучасна лінгвістика як «відкрита» модель; проблеми моделювання і лінгвістична модель; визначальні риси лінгвістичної моделі; лінгвістичні моделі, їхнє металінгвістичне номінування, словесна та формальна інтерпретація; лінгводидактична зорієнтованість і результативність використання наявних і можливих лінгвістичних моделей.

Матеріалом для дослідження слугували 500 граматичних конструкцій із словоназвою «модель» («моделі»), вибраних із сучасних мовознавчих та лінгводидактичних праць методом суцільної вибірки. При цьому ми орієнтувалися на формулювання змістових частин відповідних монографій, підручників та посібників, у яких уживались словоназви «модель» («моделі»).

Аналізовані дискурси показують, що вчені значну увагу приділяли питанням теорії й практики моделювання граматичних, особливо синтаксичних одиниць, зокрема речень у різних мовах (Андерш Й.Ф., Богданов В.В., Вихованець І.Р., Гуйванюк Н.В., Дудик П.С., Загнітко А.П., Іваницька Н.Б., Іваницька Н.Л., Кадомцева Л.О., Каранська М.І., Кубик М., Мельчук О.С., Меншиков І.І., Мухін О.М., Попова З.Д., Ревзін І.І., Почепцов Т.Т. та ін.).

Аналіз зазначених конструкцій із домінантою «модель» дає підстави стверджувати, що й досьогодні в мовленнєвій практиці вживання цих утворень збереглися такі визначальні риси цієї словоназви предметного денотата:

- стовідсотковий (абсолютний) синсемантизм, тобто нездатність словоназви номінувати предметний денотат своїм власним фонемним складом;
- наявність постійної морфологічної форми (родового відмінка) обов'язкової словоформи як компенсатора (експлікатора) синсемантизму;
- часте (15%) вживання в ролі компенсатора синсемантизму абстрактної іменникової словоназви синсемантичної природи (*модель розвитку мовознавчої науки, модель системи освіти, модель запровадження нової методики оцінювання знань, модель поширення креативних методів навчання* і т.д.).

До речі, в теорії лінгводидактики конструкції з домінантою «модель» є принципово відмінними й більш уніфікованими як у змістовому, так і у формальному планах. Достатньо узвичаєним є вживання словоназви «модель» у формі однини в лінгводидактичному дискурсі, визначальну ознаку якого зумовлюють екстралінгвальні чинники (педагогічні, психологічні, культурологічні та соціальні). 13% проаналізованих нами прикладів склали структури, в яких словоназvu «модель» супроводжували синсемантичні іменникові словоназви: *розвиток, формування, підготовка, реалізація, моніторинг*, і т. под. *модель формування професійних знань та вмінь електротехніків, модель супроводу навчальної діяльності суб'єктів освіти, модель підготовки вчителя початкових класів до проведення екологічного виховання учнів, модель реалізації професійної спрямованості навчання, модель моніторингу якості професійної освіти, модель розвитку пізнавальних інтересів студентів.*

Змістове навантаження в таких конструкціях припадає на частину, яка експлікує синсемантизм відповідних іменникових словоназв (*формування, підготовка* і т.д.). Семантична співвіднесеність словоназви «модель», отже, реалізується через своєрідні «буферні» назви узагальнювального змісту, що витворились у результаті людської діяльності й номіналізувались відповідними абстрактними словоназвами.

Однією з суттєвих особливостей лінгвістичної моделі є її відкритість у якнайширшому, філософськи умотивованому сенсі, тобто тимчасовість чи відносність.

Виходячи з таких міркувань, цілком природно постає проблемне питання – **що** «дозволяє» моделювати

себе, яким має бути те «що», щоб «його» не лише можна було, але й доцільно було моделювати задля досягнення поставленої наукової чи навчальної мети. Є суттєва різниця між ознаками «можливість» і «доцільність» моделювання лінгвістичних одиниць.

Можливість моделювання граматичних одиниць (*модель частки, модель підрядного словосполучення, модель членів речення, модель простого речення, модель простого поширеного речення, модель простого ускладненого речення, модель складнопідрядного речення, модель тексту* і т.д.) забезпечує наявність мовного конструкта з усталеними в ньому складниками та наявність абстрагованого поняття, еталона чи зразка в граматичній системі, номінованого відповідною металінгвістичною назвою. Модель, побудована лише з урахуванням ознак можливості її створення, без урахування мети, доцільності й перспектив, нерідко виявляється непродуктивною, особливо в практичному сенсі. Згадаймо хоча б надмірний інтенсив термінотворення у сфері топоніміки.

Аналіз тлумачень словоназви «модель» у словниках, у тому числі й у словниках та словниках-довідниках лінгвістичних термінів, дає підстави виділити її (моделі) дві найважливіші ознаки, а саме: денотативну віддаленість ознаки від об'єкта, що може бути номінована синонімічними відповідниками: *схема, зразок*, та внутрішня спроможність вказувати на послідовне розташування складових відповідного денотата.

Досліджуваний матеріал показує, що не всі зразки можуть бути підведені під такі узвичаєні тлумачення. Пор., наприклад: *модель простого речення* і *моделі простих речень; модель прийменника; моделі прийменників* і т.под. Отже, в полі зору опинилася досить цікава, на перший погляд, незначна деталь, а саме: наявність у одних конструкціях форми однини (*модель* + ...), а в інших – форми множини (*моделі* + ...). Заглиблення в природу цієї відмінності проливає світло на кваліфікацію структури таких утворень із урахуванням деякої своєрідності в комбінуванні та розподілі сем між складовими конструкцій.

Поверховий аналіз зібраного для дослідження матеріалу дозволив поділити його на дві частини: а) конструкції з словоформою «модель» та б) конструкції з словоформою «моделі».

Конструкції з словоформою «модель» формально диференціюються в залежності від кількості словоназв, що являють собою лінгвістичні терміни, утворюючи:

- поєднання словоформи «модель» із однослівними лінгвістичними термінами: *модель керування, модель словозміни;*
- поєднання словоформи «модель» із двослівними лінгвістичними термінами: *модель простого речення, модель складнопідрядного речення, модель підрядного зв'язку, модель члена речення;*
- поєднання словоформи «модель» із багатоелементними лінгвістичними термінами: *модель простого речення ускладненої будови, модель складнопідрядного речення з кількома підрядними, модель аналітичної форми вираження присудка.*

В усіх цих і подібних випадках розуміють «модель» як схему, зразок, узагальнений конструкт, попередньо витворений людським розумом на основі складових, що містяться в самій термінальній назві.

Отже, в цих випадках словоназва «модель» уживається в однині, чим додатково підтверджується теза про специфічний розподіл сем у номінуванні конструкцій із словоназвою «модель»: *модель* (= *схема, зразок*) + *лінгвістичний термін* (= *сукупність диференційних ознак, які визначають терміни*). У такому вживанні навряд чи можна говорити про реалізацію в словоназві «модель» вказівки на послідовне розташування складових позначуваного денотата. Слово «модель» отримує функціональний статус нейтралізації, своєрідної надлишковості.

Грамматичні моделі, оформлені у вигляді узагальнювальних буквених комплексів чи словесних інтерпретацій, можна умовно поділити на такі групи:

а) моделі максимально спрощеної структури (включають позначення буквами чи назви елементів як репрезентантів загальних категорій словоназв відповідних денотатів: I + П (іменник + прикметник); Д + І (дієслово + іменник); П + Пр. (підмет + присудок); Пр. + Обс. (присудок + обставина);

б) моделі частково спрощеної структури (включають позначення буквами чи назви елементів як репрезентантів категорійних значень словоназв відповідних денотатів: Ін + Ірод. (іменник у називному відмінку + іменник у родовому відмінку); Д + Ізн. (дієслово + іменник у знахідному відмінку); Д + пр.Зор (дієслово + прийменниковий займенник в орудному відмінку);

в) моделі розширеної структури (включають позначення буквами чи словесні назви елементів як репрезентантів кількох категорійних значень словоназв відповідних денотатів: Д + з (біля, після) Іор.,род (дієслово + іменник з прийменниками «з», «біля», «після» в родовому відмінку);

г) моделі формально-семантичної структури (включають позначення буквами назви елементів як репрезентантів загальних категорій чи їхніх категорійних значень словоназв відповідних денотатів, доповнених семантичними інтерпретаторами: П + Пр (бут) підмет + присудок із значенням «буття»); П + Пр (ст.) (підмет + присудок із значенням стану).

Однією з сутнісних ознак лінгвістичної моделі є її здатність відтворюватися в типових умовах мовленнєвої перевірки. Ця риса є досить важливою для утворення, утвердження в науці й пролонгованості функціонування моделі. Особливо це стосується синтаксичного моделювання.

Будь-яке наукове дослідження чи наявний у науці опис того чи іншого мовного рівня (в традиційних чи оновлених вимірах) обов'язково базується на системі лінгвістичних одиниць, маніпулювання якими у вигляді їхніх металінгвістичних номінацій представляє відповідну теоретичну модель, що має здатність регулярно відтворюватися як певна єдність змісту й форми. Не випадково І.С.Попова, подаючи ґрунтовний опис

фундаментальних категорій метамови українського синтаксису, таку увагу приділила, здавалося б, усім зрозумілій реальії, як «одиниця» («синтаксична одиниця») [Попова 2009а, с. 89]. Виявляється, все, що видається, на перший погляд, простим і зрозумілим, не є таким, якщо вдається до аналізу його інтерпретаційних тлумачень у словниках, а особливо якщо вводити цю номінацію в сферу взаємозалежних і взаємопов'язаних складових відповідних фрагментів теорії. Принагідно хотілося б наголосити на важливості й доцільності подібних «ревізій» у описах, зафіксованих у наявних словниках, з тим щоб уніфікувати метамовну картину відповідних мікротеорій.

Не можна не зважати на світові тенденції глобалізації науки, економіки, освіти, культури, в результаті яких корінних змін зазнає людина як носій мови чи кількох мов, реалізуючи потенційні можливості себе як особистості, в тому числі й актуалізуючи вербально-семантичний код іншої мови. Сучасні процеси урізноманітнення засобів продукування мовного дискурсу з притаманною йому синергетикою актуалізують також проблеми, пов'язані з надлінгвістичними факторами; наукова парадигма зорієнтована на багатовекторний вияв механізмів варіювання мови під впливом якнайширшого соціального контексту. Ці, як і багато інших, позамовних чинників впливають на процеси й результати мовознавства загалом, як і на моделювання різних складових теорії, урізноманітнюючи й надзвичайно швидко поповнюючи систему металінгвістичних номінацій.

У сфері наших міркувань про моделювання й називання лінгвістичних постулатів перебувають також питання *лінгводидактичної зорієнтованості й результативності використання наявних і можливих лінгвістичних моделей.*

У сучасній лінгвістиці й лінгводидактиці простежується неймовірна відстань між теоретичними лінгвістичними постулатами й утіленням їх у практику.

З одного боку, теорія лінгвістики, як і будь-якої іншої науки, зазнає швидких змін у плані конкретизації, поглиблення її традиційних теоретичних основ. Цей нестримно бурхливий процес супроводжується появою великої кількості нових термінологічних утворень для номінування відповідних понять. Отже, цей процес заслуговує неабиякого схвалення. З іншого боку, попри суттєві зміни сучасної лінгводидактики, навряд чи видається можливим не лише збагнути такий процес термінотворення споживачам – студентам-філологам, учителям, учням. Зрозуміла річ, лінгводидактична наука не стоїть осторонь цих процесів. Але, на жаль, темпи розвитку однієї наукової сфери (лінгвістики) й іншої (лінгводидактики) залишаються різними. Не слід забувати в цьому відношенні два найголовніші чинники, які пояснюють таке «відставання» лінгводидактики від лінгвістики: по-перше, статус «споживачів» лінгвістичної теорії (викладач, учитель, учень) і по-друге, темпи апробації важливості й можливостей нових і новітніх лінгвістичних теорій і, по-третє, практична необхідність в оновленні програмного теоретичного матеріалу, особливо в шкільних курсах української мови.

Дослідження ускладнюється тим, що в усій системі металінгвістичних номінацій відповідних граматичних одиниць у їхніх сучасних теоретичних інтерпретаціях і в програмних настановах шкільних курсів поки що не лише науково не обгрунтовано, але й не виділено суттєвих категорійних ознак-орієнтирів, здатних скорелювати цей непростий теоретико-дидактичний процес. Спробуємо підтвердити цю тезу хоча б прикладом – ілюстрацією, що являє собою мінітеорію розмежування граматичних значень категорії відмінка іменника. Загальновідомо, що таких значень є сім: називного, родового, давального, знахідного, орудного, місцевого й кличного. Яких тільки ознак не називають автори словників, підручників та посібників для диференціації значеннєвих варіантів категорії відмінка іменника. Це: словозмінність, самостійність, засіб вираження синтаксичних відношень між словами в реченні, форма вираження зв'язків між словами у словосполученні, грамема категорії відмінка, словозмінна категорія, яка в українській мові регулярно виражається флексією і т.д. Якщо детально проаналізувати не тільки визначення, але й сам опис цієї іменникової категорії, то набереться десь до півсотні різного роду ознак, що так чи інакше приписуються цій категорії і її граматичним значенням. Якщо ж спробувати знайти їхнє втілення в теорії шкільного курсу вивчення відмінка іменника, то чомусь обійдене увагою найголовніше, на наш погляд, що б могло надійно прислужитися учителю й учневі в тому, як визначати відмінок у конкретній іменниковій словоформі, тобто не згадується надійний спосіб (морфологічне питання) як узагальнювальна форма, здатна об'єднувати конкретику іменникових словоформ й об'єктивувати надійну й диференційну ознаку кожного з граматичних значень категорії відмінка іменника (Н. – хто? що?; Р. – кого? чого?; Д. – кому? чому?; Зн. – кого? що?; О. – ким? чим?; М. – (на, в, при) кому? чому?). Щоправда, потрібно віддати належне деяким науковцям, які все-таки орієнтуються на «конкретного споживача» в сприйнятті й використанні запропонованих теоретичних узагальнень. Так, у короткому тлумачному словнику лінгвістичних термінів за ред. С.Я.Єрмоленко (Київ, Либідь, 2001. – С. 89) про місцевий відмінок іменника читаємо: «Місцевий відмінок – форма відмінка іменника, що сполучається з дієсловами, іменниками, прикметниками і вживається лише з прийменниками на позначення місця, часу, знаряддя, способу діє, ознаки предмета». І далі: М. відмінок відповідає на питання (на) кому? (на) чому? (с. 83). Інформація про інші відмінки завершується також вказівками на питання (с. 43, 66, 102, 116, 148).

Ми переконані в тому, що зі всього сучасного розмаїття доволі складної теорії необхідно вибирати й ретельно відбирати ази такої теорії, дотримуючись принципу простоти, економності й апробованості теоретичних постулатів практикою, в тому числі й дидактичними вимірами в підходах до своєї «ревізії» теоретичних постулатів.

Висновки та пропозиції щодо подальшого дослідження проблеми.

- Подальшого осмислення й серйозних наукових розробок, на наш погляд, потребують питання поглибленого дослідження загальнонаукових проблем доцільності й можливості представлення результатів у різного роду, моделях, мислесемах, категоріях – матрицях, що б слугувало оновленню знань наукового моделювання.
- У сучасних наукових розвідках із лінгвістики в сукупності абстрактних металінгвістичних номінацій-термінів субстантивного типу «почесне» місце займають словоназви, що їх концентрує номінація «модель».
- Описаний приклад виявлення залежності семної природи словоназви «модель» від категорійних значень числа в складних конструкціях-метаназвах може прогнозувати подальше заглиблення в природу моделювання в загальнонауковому сенсі.
- Начальним вважаємо розв'язання завдань метамовного лінгвістичного номінування й упорядкування теорії та розумне нормування її в лінгводидактиці.
- На серйозну увагу заслуговують проблеми, пов'язані з кореляцією, науково виваженим використанням теоретичних лінгвістичних моделей, у тому числі й у їхньому металінгвістичному «вбранні», у практиці вивчення (ознайомлення, розуміння, засвоєння й використання) їх у вищій та загальноосвітній школі.

Література

- Андерш 1987: Андерш Й.Ф. Синтаксико-семантичне моделювання простого речення (на матеріалах чеської та української мови // Зіставне дослідження української, чеської та російської мов. – К., 1987. – С. 97 – 111.
- Апресян 1966: Апресян Ю.Д. Идеи и методы современной структурной лингвистики / Ю.Д. Апресян. – М. : Просвещение, 1966. – 305 с.
- Бацевич 2009: Бацевич Ф.С. Прологмени до теорії дослідницької одиниці та метамови лінгвістичної прагматики / Бацевич Ф.С. // Актуальні проблеми металінгвістики. Збірник наукових статей за матеріалами VI Міжнародної наукової конференції. – Черкаси : Ант, 2009. – 318 с.
- Богданов 1996: Богданов В.В. Моделирование семантики предложения / В.В. Богданов // Прикладное языкознание. – СПб. : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 1996. – С. 161-200.
- Вихованець 2004: Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови: академ. граматики укр. мови / [за ред. І. Вихованця] / Іван Вихованець, Катерина Городенська. – К. : Унів. вид-во «Пульсар», 2004. – 400 с.
- Єрмоленко 2001: Єрмоленко С.Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. За ред. С.Я. Єрмоленко / Єрмоленко С.Я., Бирик В.С., Тодор О.Г. - К. Либідь, 2001. – 221 с.
- Загнітко: Загнітко А.П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: у 4 т. Т. 2 / А.П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – 350 с.
- Загнітко 2011: Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис 2011. – А.П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2011. – 662 с.
- Загнітко 2006: Загнітко А.П. Теорія сучасного синтаксису: [монографія] / А.П. Загнітко. – Донецьк : Вид-во ДонНУ, 2006. – 378 с.
- Іваницька 2011: Іваницька Н.Б. Дієслівні системи української та англійської мов: парадигматика і синтагматика: монографія / Н.Б. Іваницька. – Вінниця : СПД Главацька, 2011. – 636 с.
- Іваницька 2011: Іваницька Н.Б. Модель простого речення дієслівної будови як tertium comparationis синтагматики дієслівних систем української та англійської мов / Н.Б. Іваницька // Проблеми зіставної семантики: зб. наук. статей / відп. ред. Корольова А.В. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2011. – Вип. 11. – С. 199-205.
- Касевич 1977: Касевич В.Б. Элементы общей лингвистики / В.Б. Касевич. – М.: Наука, 1977. – 183 с.
- Кочан 2014: Кочан І. Трактатування моделі та структури тексту / І.Кочан // Мовний простір граматики: актуальні студії. зб.наук. праць / Донецький національний університет; наук. ред. М.О. Вінтонів. – Донецьк : ДонНУ, 2014. На честь 60-річчя член-кореспондент НАН України Анатолія Загнітка. – С. 285 – 290.
- Кубик 1977: Кубик М. Модели двусоставных глагольных предложений русского языка в сопоставлении с чешским / М. Кубик. – Прага, 1977. – 152 с.
- Мельчук 1977: Мельчук И.А. Опыт теории лингвистических моделей «смысл → текст» / И.А. Мельчук. – М. : Наука, 1977. – 314 с.
- Москальская 1973: Москальская О.И. Проблемы синтаксического моделирования в синтаксисе // Вопросы языкознания. – 1973. – № 6. – С. 33-43.
- Мухин 1968: Мухин А.М. Структура предложений и их модели / А.М. Мухин. – Л. : Наука, 1968. – 231 с.
- Попова 2009: Попова І.С. Структурні моделі тексту як синтаксичної одиниці / І.С. Попова // Філологія. Мовознавство. Наукові праці. – Том 98. – Випуск 85, 2009. – С. 68-71.
- Попова 2009а: Попова І.С. Фундаментальні категорії метамови українського синтаксису (одиниця, зв'язок, модель): Монографія / І.С. Попова. – Д. : Вид-во ДНУ, 2009. – 432 с.
- Розенталь 1976: Розенталь Д.Э. Словарь-справочник лингвистических терминов. Пособие для учителей. Изд. 2-е, испр. и доп. / Д.Э. Розенталь, М.А. Теленкова – М. : Просвещение, 1976. – 543 с.
- Словник 1974: Словник іншомовних слів. За редакцією члена-кореспондента АН УРСР О.С. Мельничука. Головна ред. УРС АН УРСР. – К., 1974. – 775 с.

Томашевський 2005: Томашевський В.М. Моделювання систем / В.М. Томашевський. – К. : Видавнична група ВНУ, 2005. – 352 с.

Філіпова 2004: Філіпова Н.М. Вступ до прикладної лінгвістики: Моделювання у мові: Навчальний посібник / Н.М. Філіпова. – Миколаїв : НУК, 2004. – 36 с.

Проведен анализ работ, посвященных теории и практике моделирования языковых единиц, в частности синтаксических. Дополнены и конкретизированы известные в лингвистике исходные положения, касающиеся толкования лингвистических моделей. Обнаружены специфические особенности наименования «модель» / «модели» в зависимости от категориальных значений числа. Продемонстрированы противоречия между понятийно-металингвистической системой в области грамматического моделирования и состоянием использования такой системы в лингводидактике. Указана необходимость «приспособления» теоретических лингвистических моделей к практике использования их в процессе изучения украинского языка в высшем и среднем звеньях образования.

Ключевые слова: модель, моделирование, синтаксические модели, металингвистика.

The article deals with the analysis of the works devoted to the theory and practice of modeling of language units, in particular syntax. The assumptions concerning the interpretation of linguistic models are complemented and concretized. The specifics of name "model" / "models" depending on the number category are detected. The author demonstrated the contradictions between the conceptual and metalinguistic system in the field of modeling and grammatical status of such a system in linguistics. The necessity of "adaptation" of theoretical linguistic models to practice using them in the process of learning the Ukrainian language in high and middle level of education is pointed out.

Key words: model, modeling, syntactic patterns, metalinguistics.

Надійшла до редакції 22 грудня 2015 року.

Тетяна Космеда

УДК 811.161.2'36

ПРОБЛЕМА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ СВОЄРІДНОСТІ ГРАМАТИЧНОЇ МОДЕЛІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті фрагментарно інтерпретовано погляди деяких російських мовознавців на статус української мови, особливості її функціонування, розвитку та на факт наявності своєрідних граматичних ознак, моделей, що були репрезентовані в стенограмі (живому науковому мовленні) одного з Круглих столів (2008 р.). Крім того, розглянуто проблему взаємозв'язку чинника розвитку граматичної системи мови з ментальністю народу та наголошено на необхідності віддзеркалювати у вишівських навчальних посібниках з української мови не лише факти національної своєрідності української мови, але й наголошувати на чинниках, що їх змінювали, деформували.

Ключові слова: статус української мови, граматична система мови, граматичні моделі, ментальність, факти національної мовної своєрідності.

Л. Булаховський писав: «“Мова живе” – це значить, що вона весь час свого існування в устах людей підлягає більшим або меншим змінам, так або інакше пристосовуючись до раз у раз нових потреб життя в усій його різноманітності» [Булаховський 1975 (б): 214]. У мові, як відомо, існують усталені граматичні моделі і в силу різних чинників виникають нові, що залежить значною мірою від екстралінгвальних причин, зокрема від зовнішнього впливу, експансії чужої мови, що може спочатку відповідно вплинути на мовну свідомість, ментальність народу, а згодом своєрідно віддзеркалитися спочатку в мовленні, а потім і в мові, репрезентуючи відповідні тенденції чи мовні риси. Про це писали класики мовознавства, насамперед В. фон Гумбольдт, О. Потебня, Л. Булаховський, про це пишуть і сучасні українські мовознавці, наприклад О. Ткаченко, А. Загнітко, Л. Масенко та ін.

Однак опису конкретних граматичних моделей, переліку системи мовних явищ і процесів, мотивованих змінами мовної свідомості, ментальності носіїв української мови під впливом зовнішніх чинників до цього часу не існує. Уважаємо, що зазначену прогалину необхідно ліквідувати, оскільки російські науковці заперечують своєрідність поступу української мови, не визнають і того, що розвиток української мови штучно сповільнювався чи деформувався мовною політикою Російської імперії.

Під час проведення «Круглого столу» на тему «Російська мова в умовах мовної і культурної поліфонії», що відбувся 1 березня 2008 р. в МДУ ім. М. В. Ломоносова (Росія), а матеріали були опубліковані 2011 року, вочевидь як такі, що мають велику цінність, провідні вчені Росії задовго до анексії Криму і розпалення воєнних дій на Сході України активно обговорювали мовно-політичну ситуацію в Україні, статус української мови, специфіку її граматичної структури, нові мовні явища, що мотивовані чинником незалежності України, ствердженням її як суверенної держави. Проблеми української мови, мовної політики України не були

окреслені предметом дискусії безпосередньо, цитати зі стенограми якої наведемо далі мовою оригіналу. Обговорення стосувалося зокрема виголошеної доповіді професора Н. В. Уфімцевої на тему «Мова, культура, свідомість: психолінгвістичний аспект». Однак присутні на зібранні вчені не могли утриматися, щоб не висловити свої закиди щодо статусу української мови, поглузувати з її поступу, формування нових мовних норм, зокрема й граматичних. Українську мову кваліфіковано як «штучну мову», факт вживання прийменника «в» замість колишнього «на» в разі, коли він окреслює стан перебування в середині держави, тобто «в Україні», а не «на Україні» також не схвалюється. Щоб не бути голослівною, наведу кілька висловів і живу реакцію на них аудиторії, що мотивована порушенням питанням стосовно інтелектуальної зрілості мови, її спроможності омовлювати складні наукові терміни, тобто стосовно «вічного» питання про здатність мови на філософську інтерпретацію довідки, її якість, ступінь поширеності і под. З цього приводу Л. Булаховський писав: «Визнання того, що певна мова розвивається, а інша відстає, це, власне, питання цивілізації, культури народу...» [Булаховський 1975 (6): 214–215]. Присутній на лінгвістичному форумі в Москві австрійський учений Х. Пфандл зауважив: «Да, но не надо делать вид, что один язык лучше другого. Может быть, легче об атомной энергии говорить по-русски, я согласен, нежели на каком-то местном языке. Но это не значит, что русский лучше» [Русский язык 2011: 208]. Професор А. В. Кириліна (Росія) вступила в дискусію: «(...) Несколько лет назад у нас была защищена докторская диссертация чеченским одним коллегой о русско-чеченском двуязычии. Он очень четко, собрав массу материала, показал, что чеченский язык просто вот в силу условий его развития... исторического... не способен обслуживать очень большое количество областей жизни, таких, как, наука, образование... ну и дальше... дальше можно уже не продолжать, я думаю, что это понятно все. Но при этом чеченский язык очень удобен... вот, скажем, если есть какая-то, например, криминальная группировка... я не хочу... я нейтральна... и прошу опять понять меня... он становится своего рода аргю, то есть тайным языком... я сейчас безоценочно говорю... вот если есть какая-то сфера криминальной деятельности, то там удобнее говорить на языке, который никто не понимает. Это понятно. Если учесть, что этнический характер, да еще и в лицо все друг друга знают, и трудно вклиниться, так сказать, чтобы воспрепятствовать... то это тоже вопрос, который имеет место, и о котором не принято просто говорить» [Русский язык 2011: 208]. Не буду коментувати якість і правильність російського мовлення у наведеному фрагменті дискусії, як і далі. Учасники дискусії дружно вигукнули: «Больной вопрос». Про українську мову не йшлося, однак відомий професор Росії В. В. Красних, чії праці досить популярні в колах українських лінгвістів, побачила паралель у функціонуванні чеченської та української мов, порівн.: «Это больной вопрос, но на самом деле актуальный для тех языков, которые сейчас становятся государственными в других... ныне странах. Возьмите украинский язык. **Ведь современный украинский язык – это искусственный язык... по большому счету** (жирный шрифт автора. – Т. К.)» [Русский язык 2011: 208]. Зазначений австрійський професор зробив слабку спробу нейтралізувати гостроту висловленої тези: «Как все языки. Как и русский. Только он моложе». Однак В. В. Красних не дозволила цього зробити і продовжила: «Нет. Все-таки у нас, мне кажется... Нет. У нас был более длительный период, когда русский язык становился языком как бы государственным. Сейчас он у нас государственный язык. Украинский язык... там... предположим, с первого января какого-то года – все! Он – государственный язык, он – главный язык. Он был объявлен таковым. Он не стал таковым, он был объявлен таковым. И украинцы на самом деле... это мне украинцы говорили, преподаватели украинского языка там... на Украине... Извините, я «на Украине» говорю...» [Русский язык 2011: 209]. Професор Х. Пфандл знову втрутився: «В Украине» [Русский язык 2011: 209], на що учасники дискусії почали викрикувати: «Во Украине», а стенографіст зафіксував сміх.

Вивчаючи дієслова зорової перцепції російської і польської мов, молода польська дослідниця Д. Слупянек-Тайнерт зауважила, що зорова перцепція слугує вираженню соціальних концептів, відповідних смислів, що відображають національну специфіку, характер відповідного народу. Дослідниця доводить, що система дієслів зорової перцепції російської мови засвідчує: для росіян характерно здійснювати контроль над ким- чи чим-небудь. Такий висновок базується на факті наявності в російській мові великої кількості відповідних дієслів та активність їхнього вживання (порівн.: *досматривать, присматривать, наблюдать, надзирать, обследовать, осмотреть, смотреть* та ін.). На думку названої дослідниці, «связь заботы, присмотра, контроля над кем-чем-либо отражается в русском языке, а употребление глаголов зрительной перцепции в обсуждаемых значениях является более естественным признаком русского языка по сравнению с языком польским (*Национальный корпус* фиксирует намного больше подходящих примеров, чем *Corpus PWN*): хорошо, если контроль уместен, плохо, если контроль нарушает свободу личности» [Слупянек-Тайнерт 2015: 192–193]. Додамо до цього, що контроль проектується не лише на особистість, але й на колективи, об'єднання, товариства, народності, нації, народи та їхні мови, що показує вся історія Росії, підтверджує навіть наукова дискусія з мовознавчих проблем, фрагменти зі стенограми якої наводилися вище.

Природно і закономірно, що така характерна риса російської ментальності, російської мовної свідомості, як «любов до здійснення контролю над усім» послідовно відображається в системі мови та в процесі її живого функціонування у всіх стилях мовлення. Цілком логічно це фіксується й у відповідних граматичних категоріях, зокрема тих, що називають дію чи стан і окреслені дієсловом.

О. Ткаченко з цього приводу зауважував: «Мова і національна ментальність співвідносяться як форма і зміст національної словесно-розумової культури в найширшому сенсі цього поняття. У мові виявляється національна ментальність, яка, у свою чергу, найбільшою мірою пояснює потребу в існуванні окремої національної мови» [Ткаченко 2006 : 3]. Крім того, О. Ткаченко виокремлює низку граматичних ознак,

категорій, що мотивовані саме специфікою ментальності українського народу. Серед них назвемо таку, як широка варіативність. Зауважимо при цьому, що аналіз творчої спадщини С. Руданського яскраво показує «мовну біографію» України, що безпосередньо впливає на формування ментальності, національного характеру, мовної свідомості й мови загалом (див.: [Космеда 2014]): те, що Україна входила і в склад Росії, і в склад Речі Посполитої, призвело до наявності в мові паралельних форм, запозичених і з польської, і з російської мов. У ментальності українського народу виробилося прагнення пристосовуватися до відповідного поневолення, мовної ситуації і запозичувати не лише лексику, але й деякі граматичні моделі. Звідси в сучасній українській мові простежуємо багато варіативних, дублетних форм. Про це пише О. Ткаченко, наголошуючи, що «чергування на початку або в кінці слова, як префіксально-прийменникові *із (зі/-/з), в- у (уві/-ві/-), сполучникові (і-й) або дієслівні (працювати – працювать, написався – напись, ходімо – ходім, гуляє – гуля)*, поєднанні з варіативністю закінчень іменників, прикметників, займенників (*коневі – коню, на синьому – на синім; у тому – у тім*) або такі, що тепер уже майже вийшли з ужитку, але в принципі можливі й досі (*сині, зелені – синії, зеленії, біла – білая, зелене – зеленє*)... ані російська, ані польська мова подібних ресурсів у своєму розпорядженні не мають» [Ткаченко 2006 : 11]. Крім того, «українська мова, особливо народна, вельми багата на здрібно-пестливі форми, можливі навіть для інфінітивів (пор. у мові до дітей від дієслова *купатися* такі форми, як *купусі, купці, купусеньки*)» [Ткаченко 2006 : 14]. Знову стикаємося з варіативністю. Зменшено-пестливі форми притаманні і польській, і російській мовам, але в них відсутня така широка палітра варіантів. Отже, негативний вплив панівних мов призвів до позитивної видозміни української мови – виникнення варіантів та дублетів, що репрезентувало своєрідність її поступу. Українцям доводилося «всіляко градувати і дозувати» [Ткаченко 2006 : 17]. Такий спосіб поведінки народу, а згодом і його ментальна риса відбилися в мові, закодувалися в ній.

Народ, перейнятий асоціальними, антигромадськими настроями, що особливо запанували після ліквідації козащини, й у мові відбив відповідну «двоїстість», варіативність: «через це й мова його двоїста, бо, не бажаючи, щоб його спіймали на слові, він висловлюється так, щоб його слова можна було витлумачити по-різному, зокрема так, як бажано владі чужинців, які над ним панують» [Ткаченко 2006 : 19].

А ще, вочевидь, пасивність нації, яку постійно гнобили, призвела до того, що мовчазне вираження її супротиву, прагнення до активних дій, марення про них своєрідно відбилося в наданні переваг активним дієслівним формам і відповідним синтаксичним конструкціям. Можливо, так, через мову виражалося прагнення бути активним господарем і захисником власної державності, чого й досі бракує нації.

О. Ткаченко так характеризує механізм граматикалізації ментальності народу: «Очевидно, зв'язок тут такий: національна ментальність попередніх поколінь поступово шляхом чи то відповідних змін, чи відбору слів і форм відбивала в мові свої риси, накладала на неї відбиток, а згодом уже розвинена мова давала й дає вже готові, адекватні форми для відбиття рис національної ментальності, сама якоюсь мірою цю ментальність формуючи» [Ткаченко 2006 : 24], адже створення й удосконалення граматичних засобів має передусім одну важливу мету – обслуговувати думку мовця (див.: [Булаховський 1975 (б): 222]).

Видається, що перед українськими науковцями й викладачами вищої школи особливо гостро сьогодні стоїть завдання схарактеризувати національну специфіку граматики української мови, показати її національну самобутність, своєрідність, категорично заперечуючи псевдотвердження про те, що українська мова – «штучна мова», яка не має повноцінного функціонування, своїх особливостей і належного розвитку. Такі закиди можливі за умови, якщо українська мова не має належного наукового опису, відповідної репрезентації. Завдання мовознавців надавати відсіч таким закидам, спростовувати їх.

В аспекті сказаного велике науково-методичне значення й значення для виховання патріотизму в молодих людей мають навчальні посібники з граматики української мови, підготовлені О. Микитюк, у яких послідовно репрезентовано національну своєрідність української мови передусім на рівні граматики. Аналіз підручників і посібників О. Микитюк дає змогу студентам зрозуміти, що Росія здійснювала контроль над розвитком української мови, насаджуючи їй свої правила, заперечуючи її самостійність, зрештою, забороняючи її загалом, що простежуємо починаючи від графіки (напр., заборона й вилучення літери *г*), орфоєпії (напр., заборона відповідного звука [*г*]), заміна українських лексем та усталених виразів на російські й закінчуючи граматичними категоріями і формами, відповідними моделями. Національне, самобутнє, українське внаслідок відповідного контролю і впливу нейтралізувалося, ліквідувалося і забувалося. Тепер тяжко повернути втрачене, оскільки мова через певний тиск пішла не тим шляхом її розвитку, що був для неї природним, оскільки почали моделюватися відповідні псевдонорми, з'явилися такі мовні феномени, як суржик, а в останні роки й «азіровщина».

Наведемо приклади з навчально-дидактичних матеріалів О. Микитюк. Тема «Іменник» містить інформацію про самобутність українського іменника, зокрема зазначена авторка виокремлює такі параграфи, як «Самобутність категорії роду в українській мові», «Самобутність категорії числа в українській мові», «Самобутність українського відмінювання» і под. А в темі «Прикметник», наприклад, зазначено, що «самобутніми в українській мові є словосполучення з присвійним (чи відносним) прикметником та іменником (які обстоював І. Огієнко як стиліст). Саме такі форми притаманні для поезії Т. Шевченка: *пророче слово, Максимова хата, Петрова мова, сотникова хата, Катрин брат, хутір бондарів, батькова дитина, вдовин син, Мазепин собор*). Такі конструкції Святослав Караванський вважає належністю українсько-національного простору, ці форми є більш інформативними, ніж родовий належності. Порівняймо: народна творчість каже: *батькова й материна молитва зо dna моря вернуть (не: молитва батька чи матері)*» [Микитюк 2012 : 252].

Однак, разом з тим, авторка підручника неправомірно порушує деякі чинні морфологічні норми сучасної української мови, уживаючи закінчення -і в родовому відмінку іменників III відміни, зазначаючи про це у відповідному параграфі, порівн.: «закінчення -і в родовому відмінку однини – це наслідок політичного втручання (1933 р.) у структуру української мови, аби максимально наблизити її до мови російської. Проте фольклорні матеріали, давні пам'ятки, Гетьманські акти, літературні твори та сучасні тексти переконливо засвідчують панування форми на -и в родовому відмінку...» [Микитюк 2012: 246]. Навряд чи можна погодитися з твердженням, що сучасні тексти засвідчують панування форми на -и в родовому відмінку іменників III відміни, що закінчуються на збіг приголосних. Чинний український правопис цю норму ще не затвердив, то, очевидно, й подавати її як нормативну все-таки не можна, хоч, звичайно, дати довідку про існування такого варіанта вимови, безперечно, потрібно. Отже, маємо й факти «перегинання палиці». Такі самі достоїнства і недоліки має й інший початковий посібник О. Микитюк – «Культура мовлення: особливості, завдання, цікавинки», у якому авторка репрезентувала тексти, що мають великий виховний потенціал, надає інформацію про своєрідність української мови, історичні довідки, авторитетні висловлювання про мову, порівн.: «Уживання активних дієприкметників на -уч(ий), -юч(ий) в синтаксичній ролі підмета або додатка граматики називали впливом російської мови або ознакою “поганої літературної мови”» [Микитюк 2014: 150].

Завдання мовознавців – здійснити комплексний аналіз наслідків «контролю» великоросів української мови, пояснити, звідки з'явилися і чим мотивовані негативні явища функціонування української мови, якими є правдиві тенденції її розвитку та псевдотенденції, які граматичні моделі є характерними, самобутніми, а які привнесені. Це потрібно робити не лише з академічною вишуканістю, але й у науково-популярному стилі, в дискурсі епохи.

Необхідно укласти перелік пріоритетних тем українського мовознавства й рекомендувати їх до опрацювання молодим науковцям. Ці теми насамперед повинні стосуватися й опису системи граматичних моделей української граматики, оскільки «найвищим ступенем розвитку національної ментальності є вироблення на її основі національної свідомості, усвідомлення народом свого значення для себе і для людства» [Ткаченко 2006: 3]. Багатолітнє знайомство з кандидатськими дисертаціями зі спеціальностей 10.02.01 – «українська мова» і 10.02.02. – «російська мова» засвідчують, що українські мовознавці насамперед спираються на праці російських лінгвістів, чимало з яких зневажливо, іронічно ставляться як до української мови, так і до українського мовознавства загалом. Яскравим свідченням цього є стенограма Круглого столу, фрагменти якої коментувалися на початку цієї статті. Зазначена стенограма, як і подібні їй інші документи наукових зібрань російських учених, потребує докладного коментування, обговорення й спростування неправдивих тверджень, у чому й вбачаємо перспективу цієї розвідки.

Література

Булаховський 1975 (а): Булаховський Л. А. Два аспекти проблеми прогресу в мові / Л. А. Булаховський // Булаховський Л. А. / ред. кол.: О. С. Мельничук (відп. ред.), І. К. Білодід, Т. Б. Лукінова, Вибрані праці: в п'яти томах. – К.: Наукова думка, Т. 1, 1975 (а). – С. 218–222.

Булаховський 1975 (б): Булаховський Л. А. Проблеми мовного розвитку / Л. А. Булаховський // Булаховський Л. А. / ред. кол.: О. С. Мельничук (відп. ред.), І. К. Білодід, Т. Б. Лукінова, Вибрані праці: в п'яти томах. – К.: Наукова думка, Т. 1, 1975 (б). – С. 214–215.

Космеда 2015: Космеда Т. А. Степан Руданський: феномен моделювання «живого» мовлення українців / Т. А. Космеда, Т. Ф. Осіпова, Н. В. Піддубна; за наук. ред. Т. А. Космеди. – Харків-Познань-Дрогобич: Коло, 2015. – 312 с.

Микитюк 2014: Микитюк О. Культура мовлення: особливості, завдання, цікавинки: навч. посібник. / О. Микитюк. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2014. – 236 с.

Микитюк 2012: Микитюк О. Сучасна українська мова: самобутність, система, норма: навч. посібник. – 2-е вид., доп. / О. Микитюк. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012. – 440 с.

Русский язык 2011: Русский язык в условиях языковой и культурной полифонии: Сб. науч. статей / под. ред. В. В. Красных. – М.: Издат. центр «Азбуковник», 2011 – 375 с.

Слупянэк-Тайнэрт 2015: Слупянэк-Тайнэрт Д. Когнитивный анализ глаголов зрительной перцепции в русском и польском языках: кандидатская диссертация / Дарья Слупянэк-Тайнэрт. – Познань: Университет имени Адама Мицкевича в Познани, 2015. – 236 с.

Ткаченко 2006: Ткаченко О. Мова і національна ментальність (Спроба сучасного синтезу) / Орест Ткаченко. – К.: Грамота, 2006. – 240 с.

В статтє фрагментарно інтерпретированы взгляды некоторых российских лингвистов на статус украинского языка, особенности его функционирования, развития и факт наличия своеобразных грамматических признаков, моделей, представленные в стенограмме (живой научной речи) одного из Круглых столов (2008 г.). Кроме этого, рассмотрена проблема взаимосвязи фактора развития грамматической системы языка с ментальностью народа и указана необходимость отражения в вузовских учебных пособиях по украинскому языку не только фактов национального своеобразия украинского языка, но и причин, влияющих на их изменение, деформацию.

Ключевые слова: статус украинского языка, грамматическая система языка, грамматические модели, ментальность, факты национального языкового своеобразия.

The article partially reviews the standpoints of some Russian linguists on the status of the Ukrainian language, circumstances of its functioning and development as well as on the existence of peculiar grammar features and models that were represented in the shorthand record (live scientific speech) of one of Round-table discussions (in 2008). Besides, the article contains the analysis of the problem of the correlation of the development of the Ukrainian grammatical system and the people's mentality and emphasizes the necessity of reflecting in higher educational textbooks in Ukrainian not only the facts of the Ukrainian language singularity but also the reasons of its negative changes and deformations.

Key words: status of the Ukrainian language, language grammatical system, grammar models, mentality, facts of national language singularity.

Надійшла до редакції 26 грудня 2015 року.

РОЗДІЛ II. ПРОБЛЕМИ МОДЕЛЮВАННЯ У МОРФОЛОГІЇ

Олена Боровська

УДК 811.112.2'367.3'367.625.43

МОРФОСИНТАКСИЧНІ МОДЕЛІ РЕЧЕНЬ З ПАРТИЦИПАМИ
В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Статтю присвячено дослідженню базових морфосинтаксичних моделей речень з партиципами I / II у сучасній німецькій мові на основі граматичних ознак партиципа та в реалізації його синтаксичних функцій. Визначено правила реалізації моделей, виявлено функціональну та структурну специфіку їх реалізації та встановлено їхні трансформаційні ряди.

Ключові слова: партицип, партиципiальна клауза, морфосинтаксична модель, латентний (прихований) суб'єкт, суб'єктні відношення.

Систематизація знань є обов'язковим етапом розвитку будь-якої ділянки науки, оскільки дозволяє узагальнити набутий досвід та окреслити цілі подальших досліджень. Систематизація у галузі синтаксису відбувається стосовно усіх його основних одиниць, проте особлива увага тут приділяється реченню. У зв'язку з цим у центрі уваги багатьох дослідників перебуває метод моделювання як найбільш універсальний спосіб синтаксичного опису речення, який сприяє об'ємному й динамічному представленню його структури та складових елементів. Це визначає актуальність нашого дослідження.

У німецькому мовознавстві значний внесок у вирішення проблеми моделювання речення зробили такі відомі дослідники, як В. Г. Адмоні, Є. Й. Шендельс, Б. О. Абрамов, О. І. Москальська J. Erben, G. Helbig, I. Buscha. На сучасному етапі більш детального аналізу вимагають речення, що містять у своїй структурі нефінітні форми дієслова та інші одиниці, які не набули однозначного трактування у лінгвістичній науці. У цьому напрямі працюють сучасні мовознавці. Так, наприклад, інвентар морфосинтаксичних моделей речень з інфінітивами у сучасній німецькій мові було встановлено українською дослідницею Л. А. Долгополовою [Долгополова 2010 (1)].

Об'єкт аналізу запропонованої статті становлять речення з партиципами I / II у сучасній німецькій мові. Метою дослідження є встановлення кінцевого списку морфосинтаксичних моделей речень з партиципами. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: (1) визначення правил регулярних реалізацій певної моделі; (2) виявлення функціональної та структурної специфіки реалізації моделі; (3) встановлення трансформаційних рядів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з основними положеннями генеративного синтаксису, речення класифікують за структурною ознакою за допомогою поняття *клаузи*. Центром речення як предикатно-аргументної структури є *предикат*, що співвідноситься з *аргументами* й *ад'юнктами*. Аргумент виступає як обов'язкова валентна позиція предиката, а ад'юнкт – як його факультативна позиція [Долгополова 2010 (2): 68].

Клауза визначається як будь-яка група, у тому числі і непередикативна, вершиною якої є дієслово, а за відсутності повнозначного дієслова – зв'язка або граматичний елемент, що виконує роль зв'язки. Це поняття називають також *елементарним реченням* або *предикацією* [Тестелец 2001: 255-256].

Сучасні генеративісти наголошують на *клаузальному статусі* нефінітних форм дієслова, що має важливі наслідки для теорії речення, а також для ідентифікації природи мовних одиниць, оскільки звільняє дослідника від тиранії *verbum finitum* і безплідних пошуків прийнятних визначень поняття «предикативність» та сприяє визнанню дієслівного статусу нефінітних форм дієслова на всіх рівнях мови [Буніятова 2003: 43; Долгополова 2010 (2): 24-25].

Сучасний стан синтаксичних досліджень характеризується різноманітністю підходів до вивчення структури клаузи. У нашому дослідженні ми застосовуємо *морфосинтаксичний метод* опису синтаксичних одиниць. Морфосинтаксичні моделі речень встановлюються з огляду на синтаксичні ролі партиципів у поверхневих структурах та описуються у термінах генеративної граматики. При описі моделей застосовуються такі символи та скорочення:

S – суб'єкт; **V** – дієслово (фінітна форма); **Vkop** – копулятивне (зв'язка) дієслово (фінітна форма); **Vpart1** – партицип I; **Vpart2** – партицип II; **O** – прямий об'єкт; **Oind** – непрямий об'єкт; **Comp** – сполучник; **Ptl** – частка *zu*; **Det** – детермінатив (артикль, присвійний займенник).

У квадратні дужки поміщається партиципiальна клауза або підрядне речення. Запропоновані моделі мають в основі розповідний тип речення як базовий (крім **M 8**, яка реалізується тільки в спонукальному реченні).

При описі моделей враховуються такі моменти: позиція партиципа в матричному реченні, валентність фінітного дієслова і партиципа, наявність частки *zu*. Моделі супроводжуються прикладом і трансформаційним еквівалентом партиципа.

1. **Моделі з партиципом II у ролі предиката.** Предикат трактують як центральний компонент речення, який виражає зміст події як процес, відношення, ознаку, притаманні певному суб'єктові [Селіванова

2011: 487]. Ця модель реалізується у реченнях із складеним дієслівним предикатом, вираженим перифрастичною (аналітичною) формою дієслова.

В утворенні складеного дієслівного присудка (аналітичних конструкцій *Perfekt*, *Plusquamperfekt*, *Vorgangspassiv*, *Zustandspassiv*, *Zustandsreflexiv*), а також ще однієї нефінитної форми (*Infinitiv Perfekt*, *Infinitiv Passiv*) з двох партиципів сучасної німецької мови бере участь тільки партицип II. Носієм маркерів предикативності виступають допоміжні дієслова *haben*, *sein* або *werden*, смислове навантаження несе партицип (приклади *i – iii* взяті з [Helbig/Buscha 2000: 49]):

M1 S Vaux Vpart2

- i. Der Student hat gearbeitet. (Perfekt Aktiv)*
- ii. Das Mädchen ist gelaufen. (Perfekt Aktiv)*
- iii. Das Kind ist gewaschen. (Präsens Zustandspassiv/ - reflexiv)*

Партицип може поширюватися аргументами у формі прямого чи непрямого додатку, кількість і види яких визначаються необхідною валентністю партиципа, а також ад'юнктами різної семантики.

M1 (O/Oind) S Vaux O/Oind Vpart2

- iv. Ich habe den Deckel geöffnet [Duden 2009: 846].*

Партицип у таких реченнях займає переважно фінальну позицію, утворюючи рамочну конструкцію. У певних комунікативних ситуаціях можливе його переміщення на початкову позицію. Аргументи партиципа також можуть виноситися за межі рамочної конструкції.

- v. Gesehen habe ich den neuen Nachbarn noch nicht [там само: 847].*
- vi. Ein solches Geräusch gehört hatte ich noch nie [там само].*

2. **Моделі з партиципами у ролі предикатива** – іменної частини предиката. Ця модель реалізується при сполученні партиципів з копулятивними дієсловами *sein*, *werden*, *bleiben*. Особливістю є обов'язковий характер сполучення партиципа з фінітним дієсловом. Суб'єкт дії партиципа є ідентичним суб'єкту речення.

M2 S Vcop Vpart1/Vpart2

Die Krankheit ist ansteckend [Helbig / Buscha 2000: 48].

- vii. Die Juwelen blieben verschwunden [Duden 2009: 846].*

Сполучення партиципів з копулятивним дієсловом виражає або підсилює значення стану [Helbig/Buscha 2000: 129], тому кількість дієслів, що реалізуються у цій моделі, є обмеженою, що пов'язано з їхньою семантикою.

3. **Моделі з партиципами у ролі предикатива**, які реалізуються при сполученні партиципів з фінітними повнозначними дієсловами. Суб'єкт дії партиципа є ідентичним прямому об'єкту головного речення (приклади *ix – xiii* взяті з [Helbig / Buscha 2001: 119 – 120]).

M3 S V O Vpart1/Vpart2

- viii. Ich fand den Film gelungen.*

При трансформації еквівалентами таких речень виявляються підрядні речення додатку із сполучником *dass*:

- ix. Ich finde das Argument überzeugend. ← Ich finde, dass das Argument überzeugend ist.*

Особливістю реалізації цієї моделі є те, що у ролі предикатива тут функціонують партиципи, які при трансформації допускають сполучення з копулятивним дієсловом *sein*:

- x. Er erklärt die Prüfung für entscheidend. ← Die Prüfung ist entscheidend.*

Серед фінітних дієслів, які найчастіше застосовуються в цій моделі, – дієслова *nennen*, *bezeichnen* *als*, *erklären für*, *halten für*, *finden*.

Особливими випадками реалізації цієї моделі, що пов'язано з семантичним та синтаксичним обмеженнями, вважаємо:

- 1) конструкцію *bekommen + Partizip II*:

- xii. Ich bekam das Buch geschenkt. ← Ich bekam das Buch. Das Buch wurde mir geschenkt.*

2) конструкцію *kommen + Partizip II*. У формі партиципа II тут може вживатися обмежений набір дієслів руху (*gesprungen*, *geritten*, *angerannt*, *angefahren*). Суб'єкт дії партиципа і суб'єкт матричного речення є ідентичними.

- xiii. Er kommt gerannt. ← Er kommt, indem er rennt.*

4. **Моделі з партиципами в ролі ад'юнкта.** Виступаючи в синтаксичній ролі обставини, партицип не залежить від валентності фінітного дієслова та набуває клаузального статусу, тобто утворює залежну нефінітну клаузу (приклади *xiv* – *xvi* взяті з [Helbig / Buscha 2000: 49 – 50]).

M4 SV [Vpart1/Vpart2]

xiv. Sie diskutierte überzeugend. ← *Sie diskutierte und überzeugte.*

xv. Er steht gebückt. ← *Er steht. Er hat sich gebückt.*

xvi. Er geht gehetzt. ← *Er geht. Man hat ihn gehetzt.*

Трансформація виявляє два варіанти суб'єктних відношень – суб'єкти дії партиципа і матричного речення можуть бути ідентичними (*xiv*, *xv*) або неідентичними (*xvi*).

При поширенні партиципальної клаузи аргументами партиципа або ад'юнктами різної семантики утворюються партиципальні конструкції.

M4 (O/Oind) SV [O/Oind Vpart1/Vpart2]

M4 (O/Oind) [(O/Oind) Vpart1/Vpart2] V S

M4 (O/Oind) S [(O/Oind) Vpart1/Vpart2] V

Еквівалентами партиципальної клаузи у ролі ад'юнкта при трансформації виявляються різні типи адвербіальних підрядних речень. Партиципальна клауза може розташовуватися на початку (*xvii*), в кінці (*xviii*) або всередині (*xix*) матричного речення (приклади *xvii* – *xx* взяті з [Helbig / Buscha 2000: 285 – 286]):

xvii. Von seinen Freunden gewarnt, verbarg er sich in der Ruine. ← *Weil er von seinen Freunden gewarnt war, verbarg er sich in der Ruine.*

xviii. Der Soldat starb, von den Kugeln der Feinde getroffen. ← *Der Soldat starb, indem er von den Kugeln der Feinde getroffen wurde.*

xix. Der Arzt, in Hamburg angekommen, besuchte sofort seinen Freund. ← *Nachdem der Arzt in Hamburg angekommen war, besuchte er sofort seinen Freund.*

Партиципальні клаузи виконують синтаксичну роль ад'юнкта часу, способу дії, причини, умови, а також поступки. Розташування елементів всередині партиципальної клаузи підпорядковується правилам граматичної будови сучасної німецької мови – партицип займає фінальну позицію у залежній клаузі, хоча допускається його розташування на початку клаузи, особливо в партиципальних конструкціях умови.

xx. Verglichen mit anderen Ländern, sind diese Methoden veraltet. ← *Wenn diese Methoden mit anderen Ländern verglichen werden, sind sie veraltet.*

Підрядне речення виражає своє значення в першу чергу сполучниками, партиципальна конструкція володіє різними додатковими відтінками: супроводжувальної дії, атрибутивними чи адвербіальними та виражає своє значення, як правило, особливими засобами, без участі сполучників [Ревзин 1950: 157]. Проте до структури партиципальної клаузи з партиципом II можуть бути залучені сполучники підрядного зв'язку: причини *weil*, умови *wenn*, *falls*, поступки *obwohl* (присутність останнього є обов'язковою).

xxi. Aber der Hilfsmonteur, obwohl vom chronischen Bronchialkatarr befallen, behielt die Übersicht [Sommer 1955: 216].

xxii. Falls vom Arzt nicht anders verordnet, muss man drei Tropfen von der Arznei nehmen [Helbig / Buscha 2000: 286].

M4 (Comp) [Comp (O/Oind) VPart2] V S

Дія у нефінітній клаузі, виражена партиципом I, завжди має значення активного стану; суб'єкт дії залежної клаузи збігається з суб'єктом дії матричного речення:

xxiii. Falsche Begriffe auf die Wirklichkeit anwendend, entstellte sie der Autor [Helbig / Buscha 2001: 665]. ← *Indem der Autor falsche Begriffe auf die Wirklichkeit anwandte, entstellte er sie.*

Дія, виражена партиципом II, може мати значення активного або пасивного стану. У першому випадку еквівалентами нефінітної клаузи при трансформації виявляються речення з фінітним дієсловом у *Vorgangspassiv*; прихований суб'єкт дії партиципа II відповідає об'єкту глибинної активної структури.

xxiv. Das Team, auf Grund seiner vorbildlichen Leistung ausgezeichnet, feierte den Erfolg [там само: 667]. ← *Das Team, das auf Grund seiner vorbildlichen Leistung ausgezeichnet worden war, feierte den Erfolg.* ← *Das Team feierte den Erfolg. Das Team war ... ausgezeichnet worden.* ← *Das Team feierte den Erfolg. X hatte das Team... ausgezeichnet.*

Якщо партицип II має активне значення, то при трансформації еквівалентами таких клауз є речення з *Perfekt Aktiv*; прихований суб'єкт дії партиципа є ідентичним суб'єкту матричного речення.

xxv. *Die Reisegruppe, in Dresden angekommen, besuchte die Ausstellung* [там само]. ← *Als die Reisegruppe in Dresden angekommen war, besuchte sie die Ausstellung.* ← *Die Reisegruppe besuchte die Ausstellung.* *Die Reisegruppe war in Dresden angekommen.*

Якщо в основі партиципа II лежить дієслово, що може бути рефлексивним, то виникає неоднозначна інтерпретація:

xxvi. *Das Mädchen, frisch gewaschen und gekämmt, setzte sich an den Frühstückstisch* [там само].

← *Das Mädchen, das sich frisch gewaschen und gekämmt hatte, setzte sich an den Frühstückstisch.* (активне значення)

← *Das Mädchen, das frisch gewaschen und gekämmt worden war, setzte sich an den Frühstückstisch.* (пасивне значення)

У партиципціальних конструкціях із значенням умови суб'єкти матричного речення і залежної партиципальної клаузи часто виявляються неідентичними, і або перше, або друга містять неозначено-особовий суб'єкт (xxvii).

Особливим варіантом реалізації цієї моделі є абсолютні партиципальні конструкції, яким властива функція засобів текстового зв'язку. Їх трактують також як *парентетичні скорочення, своєрідний коментар* [Erben 1972: 308]. Такі конструкції часто мають формалізовану будову, для якої характерною є двочленність, тобто поширення партиципа лише одним елементом. Сюди відносяться: 1) утворення з партиципами *betrachtet, gesehen, verstanden, gesagt, ausgedrückt, formuliert, gesprochen, genommen* тощо; 2) утворення з партиципами *ausgenommen, gerechnet mit, ein/ausgeschlossen, einbezogen* тощо; 3) утворення з партиципами *vorausgesetzt, dass; verglichen damit, dass; ausgenommen, dass; gesetzt dem Fall, dass; abgesehen von/davon, dass; ungeachtet (dessen), dass* (поширювальним елементом партиципа виступає у цьому випадку підрядне речення); 4) партиципальні утворення з відносним прислівником *wie* (*wie gesagt, erwähnt, bemerkt, gezeigt, erzählt, erwartet, vermutet, festgestellt*). Значення дієслів-партиципів зводиться тут, головним чином, до вираження ментальної діяльності людини. Партиципу відводиться роль формального індикатора, який не впливає на загальний зміст речення [Rath 1971: 147]. Латентний суб'єкт партиципальної клаузи не збігається з суб'єктом матричного речення та при трансформації виявляється вираженням неозначено-особовим займенником *man*:

xxvii. *Wie gesagt, eignet sich das Metallgeld für kleine Zahlungen,*

[Hayek 2007: 7]. ← *Wie man sagt, eignet sich das Metallgeld für kleine Zahlungen,*

5. Моделі з партиципами в ролі атрибута (партиципального означення).

M 5 **Det [(O/Oind) Vpart1/Vpart2] S V**

M 5 **S Vdet[Vpart1/Vpart2] O/Oind.**

xxviii. *Die quietschende Tür verriet den Einbrecher* [Duden 2009: 846].

xxix. *Ich entdeckte ein eigeschlagenes Fenster* [там само].

Еквівалентами таких партиципальних клауз при трансформації виявляються означальні відносні підрядні речення.

← *Die Tür, die quietschte, verriet den Einbrecher.*

Особливість цієї моделі – розташування партиципа з відповідними ад'єктивними закінченнями у препозиції до означуваного слова, яке може збігатися з суб'єктом або прямим чи непрямим об'єктом головної клаузи. При цьому суб'єкт партиципальної клаузи збігається з означуваним словом, якщо вершиною клаузи є партицип I:

xxx. *das lesende Mädchen.* ← *Das Mädchen liest.*

Латентні суб'єкти клауз, вершиною яких є партицип II, виявляють два варіанти відношень з означуваним словом:

а) суб'єкт клаузи збігається з означуваним словом:

xxxi. *der eingefahrene Zug.* ← *Der Zug ist angefahren.* (партицип II від неперехідного граничного дієслова зі значенням зміни стану або місця; решта неперехідних дієслів не реалізуються в атрибутивній ролі)

xxxii. *das verliebte Mädchen.* ← *Das Mädchen hat sich verliebt.* (партицип II від рефлексивного дієслова)

б) суб'єкт клаузи не є ідентичним означуваному слову:

xxxiii. *das gelesene Buch* ← *Man hat das Buch gelesen.* (партицип II від перехідного дієслова)
(Приклади xxx – xxxii взяті з [Helbig / Buscha 2000: 248])

Партицип може поширюватися обов'язковими або факультативними елементами, що визначаються валентністю дієслова, а також ад'юнктами різної семантики. У традиційній граматиці ця модель трактується як (*поширене*) партиципiальне означення.

6. Моделі з партиципами в ролі атрибута (атрибутивна партиципiальна конструкція).

M6 S [(O/Oind) Vpart1/Vpart2] V

Особливість цієї моделі – постпозиція партиципа у невідмінюваній формі до означуваного слова. Такі партиципiальні клаузи характеризуються фіксованим розташуванням у структурі матричного речення. Еквівалентними конструкціями при трансформації виявляються означальні відносні підрядні речення та поширені партиципiальні атрибути.

xxxiv. *Der Schriftsteller, 1930 in Berlin geboren, hat einen neuen Roman veröffentlicht* [Helbig / Buscha 2000: 285]. ← *Der Schriftsteller, der 1930 in Berlin geboren ist, hat einen neuen Roman veröffentlicht.*

Суб'єктні відношення реалізуються за тими ж правилами, що й для **M5**, тобто залежать від структурно-семантичної характеристики дієслова, що лежить в основі партиципа, – його перехідності / неперехідності, граничності / неграничності тощо.

Зазначимо, що співвіднесення такої клаузи з означуваним словом, яке виступає прямим чи непрямим об'єктом матричного речення, не є виключеним у сучасній німецькій мові [Helbig/Buscha 2001: 668]:

xxxv. *Der Arzt las ein Buch, überladen mit fremden wissenschaftlichen Termini* [там само].

M 6 S V O/Oind [Vpart1/Vpart2]

7. Моделі з партиципом I з часткою zu (герундивом).

M 7 (Ptl Vpart1) Det [Ptl Vpart1] S V

S V Det [Ptl Vpart1] O/Oind

M 7 (Ptl VPart1)

Ця модель реалізується тільки для партиципів I перехідних дієслів та виступає виключно в атрибутивній ролі. Конструкція набуває значення пасивного стану та виражає модальне значення можливості або необхідності.

xxxvi. *Eine Rolle spielt auch das zu untersuchende Material* [Niederhauser 2000: 9].

xxxvii. *Diese Arbeiten stellen aber durchaus einen nicht zu unterschätzenden Fundus an Material ... dar* [там само: 11].

Еквівалентами при трансформації виявляються конструкції *sein + zu + Infinitiv* або *Modalverb + Infinitiv*.

← *Eine Rolle spielt auch das Material, das zu untersuchen ist.*

← *Eine Rolle spielt auch das Material, das man untersuchen soll.*

Латентний суб'єкт партиципiальної клаузи не є ідентичним ані суб'єкту матричного речення, ані означуваному слову.

8. Моделі з партиципом II у спонукальному реченні. Ця модель представлена незалежною клаузою, яку утворюють партиципи II.

M 8 (Vpart2) Vpart2!

xxxviii. *Aufgepasst!* (приклад наш)

Еквівалентами при трансформації виявляються речення з модальним дієсловом або спонукальні речення:

← *Passen Sie auf! Sie sollen aufpassen!*

9. Моделі з партиципами у синтаксичній ролі зовнішнього аргументу (суб'єкта). Реалізація цієї моделі можлива лише за умови субстантивзації партиципів.

M 9 Det Vpart1/part2 V (O/Oind)

Det Ptl Vpart1 V O/Oind

M 9 (Ptl Vpart1)

xxxix. *Der Bekannte hat mich zum Sonnabend eingeladen* [Helbig / Buscha 2000: 109].

xl. *Das noch zu Bearbeitende liegt auf dem Tisch* (приклад науц).

10. **Моделі з партиципами у ролі внутрішнього аргументу** (прямого чи непрямого об'єкта), реалізація яких також можлива лише після субстантивації партиципів.

M 10 S V Det Vpart1/Vpart2

S V Det Ptl Vpart1

M 10 (Ptl VPart1)

xli. *Ich wollte die Schlafenden nicht stören* [Duden 2009: 846].

xlii. *Das noch zu Bearbeitende legte ich auf einen Stapel* [там само].

Таким чином, ми виділяємо десять базових морфосинтаксичних моделей речень з партиципами у сучасній німецькій мові на основі їхніх граматичних ознак та в реалізації його синтаксичних функцій (предиката (частини перифрастичних дієслівних форм та предикатива), ад'юнктивів, атрибутів, зовнішнього і внутрішнього аргументів). Ключовими при описі базових моделей виявляються такі моменти: участь партиципів в утворенні перифрастичних форм дієслова (**M1**); обов'язковий чи факультативний характер відношення партиципів з фінітним дієсловом вихідного речення (**M2, M3**); сполучення партиципа з допоміжним, копулятивним чи повнозначним дієсловом (**M1, M2, M3**); утворення партиципом залежної клаузи (**M4 – M7**); розташування партиципальної клаузи у вихідному реченні та можливості її переміщення (**M4 – M7**); наявність обов'язкових або факультативних комплементів партиципа (**усі моделі**); наявність форманта *zu* (**M7, M9, M10**).

Перспективи подальших наукових досліджень. Інвентар моделей речень сучасної німецької мови, у яких задіяні партицип/партиципальна клауза, є основою для подальшого аналізу морфосинтаксичних ознак партиципів. Перспективи майбутніх наукових розвідок полягають у дослідженні специфіки функціонування окреслених моделей речень з партиципами у німецькомовних текстах наукового та науково-популярного стилів.

Література

- Буніятова 2003: Буніятова І. Р. Еволюція гіпотаксису в германських мовах (IV – XIII ст.): Монографія / І. Р. Буніятова. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2003. – 327 с.
- Долгополова 2010 (1): Долгополова Л. А. Інфінітив в історії німецької мови: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Лілія Анатоліївна Долгополова. – К., 2010. – 432 с.
- Долгополова 2010 (2): Долгополова Л. А. Інфінітив в історії німецької мови (IX – XX ст.): Монографія / Л. А. Долгополова. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2010. – 207 с.
- Ревзин 1950: Ревзин І. І. Первопричастный оборот и его основные грамматические и лексические эквиваленты в современном немецком языке: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / І. І. Ревзин. – М., 1950. – 228 с.
- Селіванова 2011: Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К., 2011. – 844 с.
- Тестелец 2001: Тестелец Я. Г. Введение в общий синтаксис / Я. Г. Тестелец. – М.: РГГУ, 2001. – 798 с.
- Duden 2009: Duden Band 4. Die Grammatik / С. Fabricius-Hansen, P. Gallmann, P. Eisenberg, u. a. – Mannheim: Bibliographisches Institut, 2009. – 1343 S.
- Erben 1973: Erben J. Deutsche Grammatik. Ein Abriß / J. Erben. – München: Hueber, 1973. – 392 S.
- Hayek 2007: Hayek F. A. (Hrsg.). Beiträge zur Geldtheorie / F. A. Hayek– Berlin-Heidelberg: Springer-Verlag, 2007. – 511 S.
- Helbig / Buscha 2000: Helbig G. Leitfaden der deutschen Grammatik / G. Helbig, I. Buscha. – Berlin: Langenscheidt, 2000. – 304 S.
- Helbig / Buscha 2001: Helbig G. Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht / G. Helbig, I. Buscha. – Leipzig: Langenscheidt, 2001. – 654 S.
- Niederhauser 2000: Niederhauser J. Die schriftliche Arbeit / J. Niederhauser. – Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag, 2000. – 35 S.
- Rath 1971: Rath R. Die Partizipialgruppe in der deutschen Gegenwartssprache / R. Rath // Sprache der Gegenwart. Bd. 12. – Düsseldorf, 1971. – 234 S.
- Sommer 1955: Sommer S. Und keiner weint mir nach / S. Sommer. – Berlin: Verlag Volk und Welt, 1955. – 359 S.

Стаття посвячена дослідженню базових морфосинтаксических моделей предложень с причастиями I/II в современном немецком языке на основе грамматических признаков партиципа и реализации его синтаксических функций. Определены правила актуализации моделей, выявлена функциональная и структурная специфика их реализации, а также установлены трансформационные ряды моделей.

Ключевые слова: партицип, партиципальная клауза, морфосинтаксическая модель, латентный (скрытый) субъект, субъектные отношения.

The article is devoted to the study of the basic morphosyntactic models of sentences with participles I/II in the contemporary German language basing on the grammatical features of the participle and its syntactic functions. The rules of realization the models have been defined, the functional and the structural specifics of their actualization has been outlined, and their transformational rows have been established.

Keywords: participle, participial clause, morphosyntactic model, latent subject, relations of subjects.

Надійшла до редакції 12 січня 2016 року.

Екатерина Виноградова

УДК 81-116.1

ОСНОВНЫЕ МОДЕЛИ ПРЕДЛОЖНЫХ ЕДИНИЦ С СОМАТИЗМАМИ

*У статті проаналізовано прийменникові одиниці, що містять іменники-соматизми, і способи їх утворення. Виділено 16 основних моделей, найбільш продуктивними з яких є **на + Nмісц**, **в + Nзнах**, а також складені конструкції з редуплікацією соматизма. Найпродуктивніші моделі видаються шляхами, якими відбувається граматиалізація у прийменники іменників, що називають частини тіла, в російській мові. Спираючись на дані здійсненого аналізу, можна з великою ймовірністю прогнозувати появу нових прийменникових одиниць, оскільки соматизми дуже активно використовуються в мовленні, легко метафоризуються і, як з'ясувалося, граматиалізуються, що є відбиттям антропоцентризму в мові.*

Ключові слова: прийменник, прийменникова одиниця, соматизм, граматиалізація.

В современной лингвистике остро стоят вопросы объективации описания языка. В частности, внимание к отдельным частям речи и их конкретному содержанию показало необходимость выделения объективных критериев, необходимых для корректного лингвистического анализа и категоризации. В предложной системе русского языка отсутствие таких критериев проявляется особенно ярко: списки единиц, относимых разными авторами к предлогам, значительно разнятся как по количественным, так и по качественным характеристикам. Например, [РГ 1980] включает в разряд отыменных предлогов¹ 93 единицы. В [Словаре структурных слов 1997] представлен близкий к [РГ 1980] по количеству состав отыменных предлогов – 103 единицы, однако качественные различия значительны: так, [РГ 1980] отмечены, а в [Словаре структурных слов русского языка 1997] нет: *без помощи кого-чего-л., без сопровождения кого-чего-н., в границах чего-н., в ипостаси кого-н., в контрасте кому-чему-н., в направлении к кому-чему-н., вне границ чего-н., вне пределов чего-н., вне рамок чего-н., вне сферы чего-н., в пределах чего-н., в противовес кому-чему-н., в согласии с чем-н., в содружестве с кем-н., в сообществе с кем-н., в сторону от кого-чего-н., в унисон с кем-чем-н., в уровень с чем-н., на предмет чего-н., на пути кого-чего-н., на пути к чему-н., по образцу кого-чего-н.*²; и наоборот, в [РГ 1980] отсутствуют следующие единицы из [Словаря структурных слов 1997]: *в дополнение, в лице, в меру, в обстановке, во главе, во главе с, во славу, в процессе, в расчете на, в ряду, в форме, в числе, в число, за границы, за пределами, за пределы, за рамками, за рамки, именем, имени, на базе, на благо, на основе, на правах, наряду с, на случай, на смену на счет, перед лицом, под знаком, по истечении, по прошествии, по пути.* Таким образом, сходные по объему списки предлогов в двух приведенных источниках не совпадают на 44 процента. Представляется, что такой «разброс мнений» свидетельствует об отсутствии четких представлений о том, каковы границы предлога как части речи, каков количественный состав предлогов в русском языке, на основании каких параметров единицы могут быть отнесены к предлогам, как определить, перешла ли единица в предлог или функционирует в рамках самостоятельных частей речи (в данном случае имени существительного), каковы пути граматиалізації, или модели появления новых предлогов.

В зарубежной лингвистике проблемами перехода знаменательных частей речи в служебные показатели занимаются представители теории граматиалізації, ср. «программные» работы: [Lehmann 1995; Heine et al. 1991a; Traugott, Heine 1991; Bybee et al. 1994; Heine, Kuteva 2002; Hopper, Traugott 2003; Narrog, Heine 2011] и т. д.³ В рамках данного направления были сформулированы следующие механизмы граматиалізації, понимаемой как «расширение сферы употребления морфемы при переходе от лексического к грамматическому или от менее грамматического к более грамматическому статусу, например, от словообразовательного форманта к словоизменительному» [Kurilowicz 1965: 69]⁴: десемантизация, генерализация контекстов, декатегоризация, фонетическое упрощение.

¹ Отметим, что за рамками нашего рассмотрения в данной статье остаются вопросы корректности отнесения тех или иных единиц к наречным или отыменным предлогам. Мы основываемся на списках, предложенных в [РГ-80], хотя отнесение многих предлогов к наречным спорно, ср., например, *вроде кого-чего-н., вслед кому-чему-н., наверху чего-н., навстречу кому-чему-н., посередине чего-н., следом за кем-чем-н.*

² Предлоги здесь представлены в той форме, в какой они даются в соответствующих источниках.

³ Обзор работ по теории граматиалізації представлен в [Майсак 2005].

⁴ Так, новые предлоги, в частности, в русском языке системно появляются из существительных, употребляемых в определенных конструкциях, например: *в течение чего, вследствие чего, в отличие от чего, в связи с чем, наподобие чего, путем чего* и т. п.

Отечественные лингвисты также сформулировали ряд методов определения перехода слов одной части речи в другую: утеря прежних/приобретение новых смыслов, выпадение из словоизменительной парадигмы, разрушение синтагматических связей [Тихомирова 1972]; метафоризация, наличие морфосинтаксических вариантов, выпадение из морфосинтаксической парадигмы [Всеволодова 2011], невозможность вставить внутрь предложной единицы прилагательное-модификатор, невозможность для собственно предложного существительного занять позицию в исходной прототипической модели предложения, тип синтаксемы, формирующей предложную единицу, морфологическая специализация по отношению к другим словам того же ряда [Vinogradova 2014]. Переходу имен существительных в единицы предложного типа посвящены работы [Конюшкевич 2005; Попова 2014; Черкасова 1967; Шереметьева 2008; Шиганова 2001] и некоторые др.

Пути же грамматикализации, продуктивные модели, по которым строятся «новые» предлоги, до настоящего времени не являлись предметом специального анализа. Целью данной статьи является попытка исчислить модели, по которым строятся единицы, функционирующие в качестве предлогов и содержащие в своем составе соматизмы.

Мы пользуемся термином «предложная единица» (ПЕ), принятом в проекте «Славянские предлоги в синхронии и диахронии: морфология и синтаксис» [Всеволодова и др. 2013; Загнітко 2007; Канюшкевіч 2008 — 2010; Ляхур 2005], снимающим необходимость однозначного отнесения единицы к предлогу как части речи: предложные единицы – все единицы, выполняющие функции предлога, то есть и собственно предлоги (единицы, относящиеся к служебным частям речи и никаким другим функциям, помимо функции предлога, не выполняющие) и эквиваленты предлогов (единицы, в определенных условиях выполняющие функции предлога, но сохраняющие свою принадлежность к другой части речи) [Всеволодова 2012].

В ходе анализа языкового материала была выявлена группа предложных единиц, образованных существительными-соматизмами *глаз, голова, ладонь, лицо, лоб, нога, нос, очи, плечо, рука, спина, стопы, уста, шея*: *глазами кого-чего, на глазах у кого-чего, в глаза кому-чему, через голову кого-чего, на ладони кого-чего, в лице кого-чего, от лица кого-чего, перед лицом кого-чего, лицом к кому-чему, лицом к лицу с кем-чем, в лицо кому-чему, перед лицо кого-чего, на лице чего, с лица чего, по лицу чего, на лицо чего, в лоб кому-чему, на лбу (у) кого-чего, лоб в лоб с кем-чем, в ногу с кем-чем, нос к носу с кем-чем, под носом (у) кого, из-под носа (у) кого-чего, в очах кого-чего, плечом к плечу с кем-чем, за плечами (у) кого-чего, в руках (у) кого-чего, в руки (к) кому-чему, из рук (у) кого-чего, на руках (у) кого-чего, от рук кого-чего, от руки кого-чего, через руки кого-чего, руками кого-чего, за спиной (у) кого-чего, спиной к кому-чему, по стопам кого-чего, устами кого-чего, на устах (у) кого-чего, из уст кого-чего, в устах кого-чего, в уста кого-чего, на шее (у) кого-чего, на шею (к) кому-чему, с шеи (у) кого-чего.*

Отметим, процесс перехода словоформ имен существительных-соматизмов в предлоги «индивидуален» для каждой единицы, поэтому последовательное применение операциональных критериев дает оценку степени грамматикализации каждой ПЕ, а также исключает из ряда предложных, во-первых, единицы формирующие обусловленные синтаксемы, таковы, например, *(не) к лицу кому что (делать), на руку кому что, в глазах кого-чего, на глаза кого-чего* и под., как образующие более крупные образования; во-вторых, единицы, обладающие низкой метафоризацией, типа *с лицом кого, глазом кого* и т. д., подробнее см. [Виноградова 2016].

Анализ моделей, по которым строятся ПЕ с соматизмами, позволяет выделить целый ряд 14 продуктивных моделей, включая составные модели с редупликацией предлогообразующего существительного, а также 2 непродуктивных модели. Распределение ПЕ по моделям представлено в таблице 1.

Таблица 1

Распределение ПЕ с соматизмами по моделям

N	Модель	ПЕ
1	НТВ	<i>глазами кого-чего, руками кого-чего, устами кого-чего</i>
2	в + Нвин	<i>в глаза кому-чему, в лицо кому-чему, в лоб кому-чему, в руки кому-чему, в уста кого-чего, в ногу с кем-чем</i>
3	в + Нпредл	<i>в лице кого-чего, в руках (у) кого-чего, в устах (у) кого-чего</i>
4	на + Нвин	<i>на лицо чего, на шею (к) кому-чему</i>
5	на + Нпредл	<i>на глазах (у) кого-чего на ладони (у) кого-чего, на лице (у) чего, на лбу (у) кого-чего, на руках (у) кого-чего, на устах (у) кого-чего, на шее (у) кого-чего</i>
6	с + Нрод	<i>с лица чего, с шеи кого-чего</i>
7	от + Нрод	<i>от лица кого-чего, от рук кого-чего, от руки кого-чего</i>
8	из + Нрод	<i>из рук (у) кого-чего, из уст кого-чего</i>
9	за + НТВ	<i>за плечами (у) кого-чего, за спиной (у) кого-чего</i>
10	через + Нвин	<i>через голову кого-чего, через руки кого-чего</i>
11	НТВ + к	<i>лицом к кому-чему, спиной к кому-чему</i>
12	перед + НТВ	<i>перед лицом кого-чего, перед носом кого-чего</i>
13	по + Ндат	<i>по лицу чего, по стопам кого-чего</i>
14	составные редупликацией	<i>лицом к лицу с кем-чем, лоб в лоб с кем-чем, нога в ногу с кем-чем, нос к носу с кем-чем, плечом к плечу с кем-чем</i>
15	под + НТВ	<i>под носом (у) кого</i>
16	из-под + Нрод	<i>из-под носа (у) кого-чего</i>

Приведем примеры употребления (в ряде случаев с некоторыми комментариями) рассматриваемых ПЕ.

I. Продуктивные модели

1. Нтв: *глазами кого-чего, руками кого-чего, устами кого-чего*⁵: *Невозможно видеть реальность иначе как глазами Партии [НКРЯ]*⁶; *Лишь отдаленно я почувствовал тот холод, когда в середине семидесятых руками цензуры уничтожали моего друга Владимира Торопыгина [НКРЯ]*; *Вы кончаете тем, что устами «Русских ведомостей» признаете наши достижения необычайными и ослепительными... [НКРЯ]*. Отметим, что все лексемы (*уста, глаза, руки*) стоят в форме множественного числа, при этом лишь существительное *уста* относится к pluralia tantum. Существительные *глаз* и *рука* в единственном числе в этой форме употребляются в другом значении, ср.: *Там было организовано интервью и открыт конкурс на тему «Память о войне и примирение глазами молодежи» [НКРЯ]* = ‘как молодежь видит’, авторизационное значение; *Видимо, Карандаш опытным глазом профессионала заметил, что мы с Мишей удачно сочетаемся на манеже [НКРЯ]* = ‘как профессионал’, характеристическое значение; *На фотографии – рукой Раневской: «Я обнимаю мою старенькую мать, рядом брат и племянша. 57 г. В Румынии»* – устойчивое сочетание, обозначающее чей-либо подчерк.

2. в + Нвин: *в глаза кому-чему, в лицо кому-чему, в лоб кому-чему, в руки кому-чему, в уста кого-чего, в ногу с кем-чем*: – *Моряк, сударыня, всегда глядит в глаза смерти [НКРЯ]*; *Сила духа, мужество с юмором смотреть в лицо смерти покорили каннское жюри – «Дневник» взял приз за режиссуру [НКРЯ]*; *У Яши была житейская теория – всегда идти напролом, в лоб опасности [НКРЯ]*. Все три вышеперечисленных ПЕ имеют компонент значения ‘прямо, напрямую’, которое отсутствует у остальных единиц, построенных по этой модели: *С тех пор он тоже старался играть «спиной к сетке», доверчиво вручая себя в руки судьбе [НКРЯ]*; *При этом в уста земли, скорбящей, как вдовица, влагается плач о разорении Русской земли [НКРЯ]*. Немного другую модель с двумя первообразными предложениями реализует ПЕ *в ногу с кем-чем*: *Рисунки на фарфоре, цвета стекла, орнаменты на подушках, мягкой мебели и пледах идут в ногу с коллекциями одежды... [НКРЯ]*.

3. в + Нпредл: *в лице кого-чего, в руках (у) кого-чего, в устах (у) кого-чего*: *Заявления экологических экстремалов в лице Гринпис и WWF, что завтра наступит конец света, если сегодня Россия не ратифицирует Киотский протокол, заставляют думать, что тут не всё так чисто [НКРЯ]*; *Весной 1703 года все течение Невы оказалось в руках России [НКРЯ]*; *Наконец, еще один, последний эпитет, эпитет в устах обвинения по адресу Палем, – «авантюристка» [НКРЯ]*.

4. на + Нвин: *на лицо чего, на шею (к) кому-чему*: *Античеловечество хлынет на лицо земли (Интернет)*; *Можно стать очередным восточным партнером ЕС и осесть в сознании каких-нибудь немецких бюргеров в виде еще одной Болгарии или Литвы, взгромоздившейся на шею старой Европе и свесившей ножки [НКРЯ]*.

5. на + Нпредл: *на глазах (у) кого-чего на ладони (у) кого-чего, на лице (у) чего, на лбу (у) кого-чего, на руках (у) кого-чего, на устах (у) кого-чего, на шее (у) кого-чего*: *Но я прыгнула этот лутц на глазах у всего зала [НКРЯ]*; *Жизнь оскорбительно коротка... Жалкая крошка на ладони вечности [НКРЯ]*; *Постоял, искал глазами: нет ли признака, что тут где-то были на лице земли селения Балобановка и Дикий хутор? [НКРЯ]*; *На лбу у фургона виднелась звезда вентилятора... [НКРЯ]*; *По оценкам экспертов, на руках населения края – в «чулках» и кубышках – находится до 400 миллионов долларов [НКРЯ]*; ... *Весной 1980 года название провинциального городка Тайф, что в часе полета от столицы Саудовской Аравии Эр-Рияда, было на устах у всего арабского мира [НКРЯ]*; *Один из главных отечественных реформаторов постсоветской эпохи ... еще в канун перестройки вещал на страницах журнала «Коммунист», что горная промышленность повисла веригами на шее у государства [НКРЯ]*. Отметим, что для всех ПЕ, построенных по этой модели, характерна морфосинтаксическая парадигма с первообразным предложением *у: на глазах кого-чего – на глазах у кого-чего, на лице чего – на лице у чего* и т. д.

6. с + Нрод: *с лица чего, с шеи кого-чего*: *Ненавистный редактору сказ был стерт с лица земли [НКРЯ]*; – *Мы добьемся, что сбросим ярмо с шеи народа [НКРЯ]*.

7. от + Нрод: *от лица кого-чего, от рук кого-чего, от руки кого-чего*: *Росэксимбанк занимался предоставлением от лица Минфина суверенных гарантий экспортерам, однако не слишком преуспел [НКРЯ]*; *Правда, от рук мафии погибло много борцов с преступностью, зато значительно вырос престиж власти... [НКРЯ]*; *И от руки невидимого фронта нам не пасть, и не нас обменяют Америке на Курильскую гряду? [НКРЯ]*. Интересно системное использование соматизма *рука* в ПЕ (*от руки кого-чего, от рук кого-чего*) как в единственном, так и во множественном числе, что не характерно для большинства анализируемых ПЕ.

8. из + Нрод: *из рук (у) кого-чего, из уст кого-чего*: *Очень просто: у Михаила Мороза гораздо больше шансов высколотить из рук правосудия целым и невредимым [НКРЯ]*; *Похвала и хула, особенно из уст руководства, – монетка, как и положено, двусторонние [НКРЯ]*.

9. за + Нтв: *за плечами (у) кого-чего, за спиной (у) кого-чего*: *Кроме того, за плечами компании опыт продолжительного сотрудничества с крупными КБ («Сухой», «Салют»... [НКРЯ]*; *Но – за спиной у армии была бурлящая Россия [НКРЯ]*.

10. через + Нвин: *через голову кого-чего, через руки кого-чего*: *Воспользовавшись её положением при*

⁵ Подробнее см.: [Виноградова 2012].

⁶ Пример из Национального корпуса русского языка (www.ruscorpora.ru).

президенте, решил сделать ход конём, прыгнуть **через голову** МИДа [НКРЯ]; Вся музыкальная концертная жизнь столицы проходила **через руки** Москонцерта, который подчинялся Главному управлению культуры при Моссовете, в свою очередь находившемся под контролем горкома КПСС [НКРЯ].

11. Нтв + к: **лицом к кому-чему, спиной к кому-чему:** Бородино стояло **спиной к лесу** – могучему, густому и девственному... [НКРЯ]; «**Лицом к деревне**» — задание дано, – за гусли, поэты-друзи! [НКРЯ].

12. перед + Ндат: **перед лицом** кого-чего, **перед носом** кого-чего: Самое страшное — оказаться не **перед лицом** жестокости, а **перед лицом** забвения [НКРЯ]; «Телеграф» достоин был участи своей; мудро с большей наглостью проповедовать якобинизм **перед носом** правительства, но Полевой был баловень полиции [НКРЯ].

13. по + Ндат: **по лицу** чего, **по стопам** кого-чего: Подцепив у побежденных все их недуги, они захиреют, и ничего не останется от их бывшего исполинства, они рассеются пылью **по лицу** земли [НКРЯ]; А между тем открытие графена стало «нобелевским» чуть не мгновенно, хотя буквально **по стопам** этой премии начали уже появляться статьи, предупреждающие от преувеличенных надежд на якобы ожидающие нас «за углом» фантастические графеновые перспективы [НКРЯ].

14. составные предложные единицы с редупликацией предлогообразующего существительного: **лицом к лицу с кем-чем, лоб в лоб с кем-чем, нога в ногу с кем-чем, нос к носу с кем-чем, плечом к плечу с кем-чем:** Россия остается сама с собой, **лицом к лицу с фактом** духовного упадка и экономического разорения своего народа [НКРЯ]; И благо ему, если советская действительность не поставит его **лоб в лоб с** тяжелым испытанием [НКРЯ]; Их общий восторженный тон – советские ученые идут **нога в ногу с** мировой наукой, и началась новая эпоха абсолютно неограниченных перспектив в физике [НКРЯ]; Новые муниципальные образования окажутся **нос к носу с** проблемами, требующими затратных решений, но при этом будут отсечены от налогооблагаемой базы [НКРЯ]; Теперь уж мы не на отшибе, а **плечом к плечу с** городом! [НКРЯ].

II. Непродуктивные модели

15. под + Нтв: **под носом (у)** кого: Как отважились они **под носом у** цензуры так лихо передирать из нее эпизод за эпизодом? [НКРЯ].

16. из-под + Нрод: **из-под носа (у)** кого-чего: Старик **из-под носа** молодежи утаскивает такую фею! [НКРЯ].

Выводы

Анализ моделей, по которым строятся ПЕ, включающие соматизмы, показал, что наиболее продуктивной является конструкция **на + Нпредл** – 7 ПЕ, далее следует **в + Нвин** – 6 ПЕ, затем составные ПЕ с редупликацией (формально они строятся по различным моделям) – 5 ПЕ. По 3 ПЕ построены по моделям **Нтв, в + Нпредл, от + Нрод**, по 2 ПЕ – **за + Нтв, на + Нвин, с + Нрод, из + Нрод, через + Нвин, Нтв + к, перед + Нтв, по + Ндат**. Наконец, к непродуктивным моделям, представленным всего одной ПЕ, можно отнести **под + Нтв** и **из-под + Нрод**. Представляется, что наиболее продуктивные модели являются путями, по которым происходит грамматикализация в предлоги существительных, называющих части тела, в русском языке. Основываясь на этих данных, можно с большой долей вероятности прогнозировать появление новых ПЕ, ведь, как известно, соматизмы очень активно используются в речи, легко метафоризируются и, как оказалось, грамматикализуются, что является отражением антропоцентризма в языке.

В ходе исследования наметились дальнейшие перспективы работы: описание реального функционирования и семантики ряда неизученных ПЕ с соматизмами, условий дополнительной дистрибуции при употреблении сходных ПЕ, в частности, членов морфосинтаксической парадигмы с **у**-локализатором и без него, изучение синтаксических различий функционирования ПЕ, включающих соматизмы в различных формах числа, а также расширение и уточнение списка операциональных критериев, позволяющих отнести ПЕ к собственно предлогам.

Литература

Виноградова 2012: Виноградова Е. Н. *Устами младенца, глазами ребенка, руками человека*: некоторые предложные единицы, включающие соматизмы // Язык, литература, культура: актуальные проблемы изучения и преподавания: сб. научных и научно-методич. статей / Ред. кол.: Л. П. Клобукова и др. – Вып.8. – М.: МАКС Пресс, 2012. – С. 97-106.

Виноградова 2016: Виноградова Е. Н. Грамматикализация в русском языке: от формы существительного к предлогу (на материале соматизмов) // Вопросы языкознания. – 2016. – № 1. – С. 25-50.

Всеволодова 2011: Всеволодова М. В. К вопросу об операциональных методах категоризации предложных единиц // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 9. Филология. 2011. – № 3. – С. 103-136.

Всеволодова 2012: Всеволодова М. В. Система морфосинтаксических типов русских предлогов // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 9. Филология. – 2012. – № 5. – С. 30-78.

Всеволодова и др. 2013: Всеволодова М. В., Кукушкина О. В., Поликарпов А. А. Русские предлоги и средства предложного типа. Материалы к функционально-грамматическому описанию реального употребления: Введение в объективную грамматику и лексикографию русских предложных единиц. Кн. 1. – М.: Изд-во «Едиториал УРСС», 2013. – 304 с.

Загнітко 2007: Загнітко А. П. Словник українських прийменників / А. П. Загнітко, І. Г. Данилюк, Г. В. Ситар, І. А. Щукіна. – Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2007. – 416 с.

Конюшкевич 2005: Конюшкевич М. О механизме определительности знаменательной лексики //

Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. Випуск 13 / Укл.: Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк: ДонНУ, 2005. – С. 65-70.

Канюшковіч 2008-2010: Канюшковіч М. І. Беларускія прыназоўнікі і іх аналагі. Граматыка рэальнага ўжывання. Матэрыялы да слоўніка. У 3 частках. – Гродна, 2008—2010.

Ляхур 2005: Ляхур Ч. Перспективы лексикографического описания предложной системы славянских языков (на материале польского языка) / Ч. Ляхур // Лінгвістичні студії : Зб. наук. праць – Випуск 13. – Донецьк : ДонНУ, 2005. – С. 78-80.

Майсак 2005: Майсак Т. А. Типология грамматикализации конструкций с глаголами движения и глаголами позиции. – М.: Языки славянских культур, 2005. – 480 с.

Попова 2014: Попова З. Д. Предложно-падежные формы и обороты с производными предлогами в русских высказываниях (синтаксические отношения и функции). – Воронеж: Издательский дом ВГУ, 2014. – 232 с.

РГ 1980: Русская грамматика: В 2 т. Т. I. / Гл. ред. Н.Ю. Шведова. – М., 1980. – 783 с.

Словарь структурных слов 1997: Словарь структурных слов русского языка / В.В. Морковкин, Н. М. Луцкая, Г. Ф. Богачева и др. – М.: Лазурь, 1997. – 420 с.

Тихомирова 1972: Тихомирова Т. С. Процессы адвербиализации форм творительного беспредложного в польском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.03 «Славянские языки» / Т. С. Тихомирова — М., 1972. – 372 с.

Черкасова 1967: Черкасова Е. Т. Переход полнозначных слов в предлоги. – М.: Наука, 1967. – 280 с.

Шереметьева 2008: Шереметьева Е. С. Отыменные релятивы современного русского языка.

Семантико-синтаксические этюды. – Владивосток: Изд-во Дальневосточного университета, 2008. – 236 с.

Шиганова 2001: Шиганова Г. А. Система лексических и фразеологических предлогов в современном русском языке: автореф. дис. ... докт. филол. наук. 10.02.01 «Русский язык» / Г. А. Шиганова. – Челябинск, 2001. – 612 с.

Bybee et al. 1994: Bybee J. L., Perkins R., Pagliuca W. The evolution of grammar: Tense, aspect and modality in the languages of the world. – Chicago: The University of Chicago Press, 1994. – 398 pp.

Heine, Kuteva 2002: Heine B., Kuteva T. World lexicon of grammaticalization. – Cambridge: Cambridge University Press, 2002. – 389 pp.

Heine et al. 1991: Heine B., Claudi U., Hünemeyer F. Grammaticalization: A conceptual frame work. – Chicago: Univ. of Chicago Press, 1991. – 318 pp.

Hopper, Traugott 2003: Hopper P., Traugott E. Grammaticalization (Cambridge textbooks in linguistics). – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 276 pp.

Kurilowicz 1965: Kurilowicz J. The evolution of grammatical categories. Diogenes. 1965. Vol. 51. – Pp. 55—71.

Lehmann 2002: Lehmann Ch. Thoughts on grammaticalization: a programmatic sketch (second edition) // Arbeitspapiere des Seminars für Sprachwissenschaft der Universität Erfurt (Heft 9). – Erfurt: Seminar für Sprachwissenschaft der Universität, 2002. – 171 pp.

Narrog, Heine 2011: Narrog H., Heine B. (eds). The Oxford handbook of grammaticalization. – Oxford: Oxford University Press, 2011. – 952 pp.

Traugott, Heine 1991: Traugott E., Heine B. (eds). Approaches to grammaticalization. (Typological studies in language. 19.) Vol. 1—2. – Amsterdam: John Benjamins, 1991. – 942 pp.

Vinogradova 2014: Vinogradova E. The grammaticalization paths (New prepositions in Russian language) // Linguistic studies: International collection of scientific papers. – Vol. 29. Zagnitko A. P. (ed.). – Donetsk: DonNU, 2014. – Pp. 50 — 56.

*Prepositional units including body part nouns have been analysed in the article as well as the ways of their formation. 16 main models have been assigned, **на + Nпред.**, **в + Nacc** and complex structures of doubled body part noun being the most productive among them. It appears that the most productive models are the ways in which nouns naming parts of the body grammarization in prepositions occurs in the Russian language. Based on the data of the conducted analysis, we can with high probability predict the emergence of new prepositional units, as it is known to be that somatisms are very actively used in speech, easy to metaphorize and, as it turned out, to grammarize, that is a reflection of anthropocentrism in the language.*

Keywords: preposition, prepositional unit, body part noun, grammaticalization.

*В статье анализируются предложные единицы, включающие существительные-соматизмы, и способы их образования, выделяется 16 основных моделей, наиболее продуктивными из которых являются **на + Nпред.**, **в + Nвин**, а также составные конструкции с редупликацией соматизма. Представляется, что наиболее продуктивные модели являются путями, по которым происходит грамматикализация в предлоги существительных, называющих части тела, в русском языке. Основываясь на данных проведенного анализа, можно с большой долей вероятности прогнозировать появление новых предложных единиц, ведь соматизмы очень активно используются в речи, легко метафоризируются и, как оказалось, грамматикализуются, что является отражением антропоцентризма в языке.*

Ключевые слова: предлог, предложная единица, соматизм, грамматикализация.

Надійшла до редакції 21 грудня 2015 року.

УДК 81'36=161.2

АНАЛІТИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ФАЗОВОГО ПОЧИНАЛЬНОГО ЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті вказано на необхідність вивчення аналітичних засобів вираження акціональності; встановлено відмінності між аналітичними і синтетичними засобами; визначено засоби вираження починального значення в українській мові; подано і проаналізовано моделі аналітичних конструкцій для вираження цього значення.

Ключові слова: акціональність, фазовість, починальне значення, синтетичні засоби, аналітичні засоби, акціональна конструкція, модель, дієслово-зв'язка, повнозначне слово.

Відколи шведський славист Сигурд Агрелль на початку минулого століття виділив категорію Aktionsart, визначивши її як «семантичні функції префіксальних дієслів (а також деяких безпрефіксальних дієслів і суфіксальних утворень), які уточнюють, як відбувається дія, позначають спосіб її здійснення» [Агрелль 1962: 36], дослідження акціональності (родів дії), особливо в славистиці, стають дедалі актуальнішими¹. У слов'янських мовах у самій дієслівній лексемі, незалежно від її конкретного вживання, міститься інформація про перебіг дії в часі. Така інформація може виражатися як на лексичному (корінь дієслова), так і на словотвірному (певні афікси) і граматичному (видові форми) рівнях [Петрухіна 1998; Сигалов 1978].

Словотвірні засоби вираження акціональності завжди були у центрі уваги дослідників слов'янських мов. Дієслівні лексеми, об'єднані певним акціональним значенням або, часто, комбінацією акціональних значень, формально марковані специфічними словотвірними афіксами (носіями і показниками цього значення: *вистіувати, відспівати, доспівати, заспівати, наспіватися, наспівувати, переспівати, підспівувати, постпівати, постпівувати*) утворюють акціональні розряди дієслів (такі розряди традиційно називаються родами дії). Акціональні розряди дієслів займають центральну позицію серед засобів вираження акціональності, внаслідок чого дослідження акціональності часто обмежуються лише ними.

Проте, якщо в аналізі акціональності застосувати ономасіологічний підхід, тобто напрямок від семантики до форми, можна виявити й засоби вираження акціональності не лише синтетичного, але й аналітичного типу. Аналітичні засоби не були предметом системних досліджень слов'янської аспектології самої акціональності, за рідкими винятками², оскільки такі дослідження зосереджувалися саме на синтетичних – лексичних (при широкому розумінні акціональності) і лексико-словотвірних (при вузькому розумінні акціональності) засобах як характерних для слов'янських мов. Розмірковуючи над актуальністю взагалі, російський мовознавець О. В. Бондарко, як прихильник функціонального підходу до мови, зазначав, що актуальність виходить за межі дієслова-присудка і стосується не лише присудка, але й висловлювання в цілому, тобто предикативного центру, який включає предикат і елементи, які його детермінують [Бондарко 1987: 40]. Цю позицію треба взяти до уваги і при дослідженні акціональності як окремого випадку актуальності. Так, акціональність може виявлятися на рівні простого дієслівного присудка – тоді, коли акціональні значення виражені словотвірними засобами в рамках однієї дієслівної лексеми. Коли ж акціональність виражається поза дієсловом, через його зв'язок зі словами, які є лексичними носіями акціональних значень, її можна розглядати на лексико-синтаксичному рівні. На цьому рівні виділяються акціональні конструкції, до складу яких входить дієслово-зв'язка або, рідше, частка, які є носіями акціонального значення, і повнозначне слово (дієслово або віддієслівний іменник), які є носіями лексичного значення: *почати співати, продовжити співати, перестати співати; і ну співати, знай співає; бувало співав* тощо).

Мета нашої роботи – представити функціонування саме аналітичних засобів вираження акціональності на прикладі моделей акціональних конструкцій (АК), якими в українській мові виражається фазове починальне значення, і сприяти таким чином всебічному описанню категорії акціональності.

Починальне значення виражається в українській мові акціональним розрядом починальних дієслів, утворених за моделлю Pref Verb_{Infinitum}, у якій носіями акціонального значення початку виступають префікси *за-* і *по-* (*забігати, заговорити, зазеленити, заспівати; побігти, погупати* і т. п.), та моделлю Pref Verb_{Infinitum} Postf з префіксом *роз-*. Дієслова, утворені за останньою моделлю мають додаткову сему інтенсивності (*розгніватися, розплакатися, розхворітися* тощо).

За цими словотвірними моделями, у першу чергу з префіксом *за-*, утворюється дуже багато дієслівних лексем з починальним значенням. Проте на можливості сполучуваності накладаються численні обмеження. Обмеження семантичного характеру неможливо точно визначити чи пояснити³. Формальне обмеження можна

¹ Останнім часом набули актуальності контрастивні дослідження акціональності (О. В. Петрухіна, Л. Попович, Б. Тошович, Я. Ставницька, М. Іванович та ін.).

² Такі засоби аналізуються переважно в рамках синтаксису – як форми складеного дієслівного присудка. У дослідженнях акціональності вони ж розглядаються рідко, найчастіше як функціональний еквівалент певних акціональних дієслівних розрядів. В. С. Храковський, проте, вказує, що, крім синтетичних, існують й «аналітичні роди дії», зауважуючи, що у слов'янських мовах (так само як в інших мовах) є багато акціональних значень, що виражаються за допомогою аналітичних засобів, які не досліджувалися лише тому, що не виражаються і синтетичними засобами [Храковський 1980: 8].

³ У зв'язку із семантичними моментами, важливими для можливості утворювати префіксальні дієслова з починальним значенням, дослідники розглядають перцептивність (спостережність) ситуації. Як правило, такими дієсловами

визначити так: якщо у словотвірній структурі дієслова вже наявний певний префікс, від цього дієслова не можна за допомогою іншого префікса утворити нове дієслово з починальним значенням. З іншого боку, фазові дієслова в АК сполучуються як з безпрефіксальними, так і з префіксальними дієсловами: *Він, погейкуючи на корівку, почав перебиратися через шлях і тільки перейшов, як почулося гудіння машини* (Г. Тютюнник). Для кожної локалізованої в часі ситуації, проте, можна вказати на момент її початку, про що свідчить майже необмежена сполучуваність власне фазових дієслів⁴ з лексико-семантичними й аспектуальними розрядами дієслів. Тому АК з власне починальними дієсловами в ієрархії засобів вираження починального значення посідають центральне місце, зважаючи на характеристики їхньої сполучуваності та на той факт, що ними виражається «чисте» починальне значення без конкуренції з іншими акціональними значеннями, яка нерідко є характерною для акціональних розрядів префіксальних дієслів.

Основною моделлю починальної акціональної конструкції є: $N_{Nom} + V_{SemiCop\ Faza} + V_{Inf-um\ Inf-us}$. У ній у функції дієслова-зв'язки, тобто фазового дієслова ($V_{SemiCop\ Faza}$), виступають дієслова *взяти* (лише док.), *взятися/братися, заповзятися* (лише док.), *заходитися/зайтися, кидатися/кинутися, метнутися* (лише док.), *почати/починати, пуститися/ пускатися* і *стати/ставати* в особовій формі, а в функції повнозначного слова – дієслово недоконаного виду у формі інфінітива: *Тоді Меланка впустилася у траву й почала плакати* (Валерій Шевчук); *Кривов'яз кивнув і став розчісуватися перед дзеркальцем* (Р. Андріяшик); *Не встигли зачинитися двері, як в'язні заходилися швидко мити підлогу* (І. Багрянний); *Чумаченко кинувся розгрібати пісок* (Г. Тютюнник); *Варвара Яківна в усій своїй зблизності метнулася допомагати йому* (Василь Шевчук); *Цієї зими Володько ще з більшим завзяттям пустився здобувати твердиню знання* (У. Самчук); *Директор, видно, був загартований критикан, бо, не схилиючись перед авторитетами, упевнено взяв критикувати того Кампанеллу* (О. Гончар); *Вона усміхнулася, а я взявся дописувати статтю* (Р. Андріяшик); *Він опиниться у замку шведського короля Густава Вази, який заповзвся зібрати в себе зображення усіх володарів Європи* (П. Загребельний). У ролі повнозначного слова з дієсловом *стати/ставати* можуть функціонувати так звані предикативні прислівники [Коломієць, Майборода 1969], тобто аналітичні дієслова [Вихованець 1988; Вихованець, Городенська 2004]: *Мені раптом стало соромно, ніби вона могла мене знати раніше, ніж я став бувати на ярмарку* (Р. Андріяшик); *Над бліндажем проревіли итурмовики, і за кілька секунд чути стало розриви їхніх бомб* (М. Бажан), а з дієсловом *кидатися/кинутися* віддієслівні прислівники типу *навтіки*: *Хлопці, як по команді, кинулися навдвори* (Г. Тютюнник); *Чиновник позадукував, а далі кинувся навтікача* (Василь Шевчук), і тоді реалізується модель: $N_{Nom} + V_{SemiCop\ Faza} + Adv$.

У функції повнозначного слова може виступати іменник, а саме віддієслівний іменник у формі знахідного відмінка (N_{DevAk}), і тоді починальна АК представлена такою моделлю: $N_{Nom} + V_{SemiCop\ Faza} + N_{Dev\ Ak}$ ⁵. У такого типу конструкціях у ролі фазового дієслова, крім дієслова *почати/починати*, можуть виступати і його деривати *започаткувати/започатковувати* і *розпочати/розпочинати*: *Я думаю завтра вже почать косовицю* (Г. Тютюнник); *По вечері батько й мати розпочали балачку* (У. Самчук). За цією моделлю формуються і АК з дієсловами *завести/заводити, повести* (лише док.), у яких позиція повнозначного слова обмежена іменниками типу *мова, розмова, бій, боротьба*: *Коли Джихангір завів мову про книги, Мустафа засміявся* (П. Загребельний); *Шпачиху слухали й не слухали, баби завели суперечку, що це воно таке «лягавий»?* (О. Гончар); *Ониська завела пісні сумної тихим голосом* (У. Самчук).

Обидві моделі, коли у функції дієслова-зв'язки функціонує дієслово *почати/починати*, можуть поширюватися обставинами, у ролі яких можуть виступати якісний прислівник (Adv_{Qual}), іменник у формі орудного відмінка (N_{Inst}), прийменникові конструкції з прийменниками *з* або *від* і іменником у формі родового відмінка (з N_{Gen} , ВІД N_{Gen}), при чому повнозначне слово у складеному присудку опускається (модель з якісним прислівником: $(N_{Nom} + V_{SemiCop\ Faza} + Adv_{Qual})$: *А от на заводі він, кажуть, добре починав* (О. Гончар) або може опускатися (інші моделі: $N_{Nom} + V_{SemiCop\ Faza} (+V_{Inf-um\ Inf-us}/ N_{Dev\ Ak}) + N_{Inst}$, $N_{Nom} + V_{SemiCop\ Faza} (+V_{Inf-um\ Inf-us}/ N_{Dev\ Ak}) + 3\ N_{Gen}$, $N_{Nom} + V_{SemiCop\ Faza} (+V_{Inf-um\ Inf-us}/ N_{Dev\ Ak}) + ВІД\ N_{Gen}$): *Це він добре зрозумів, але те, що почав він своє життя поразкою, не давало йому спокою* (Валерій Шевчук); *Дорога ясна: комсомолом починаєм, соцбезом кінчаєм* (О. Гончар); *Трапилось так, що я свої розкопки почав з могил. А треба було починати не з могил, а з оцих коштовних перлин* (І. Шаповал); *Прочитавши листи і переглянувши німецькі часописи, доктор Русович розірвав опаску «рутенського» дневника. Починав від новинок, від того, яке завтра свято* (Б. Лепкий). У функції повнозначної частини присудка може виступати ціле речення. Йдеться про нерозчленовані

позначені ситуації, які можна сприймати безпосередньо, при чому момент, у якому ситуація сприймається, збігається з моментом початку ситуації [Гловинская 2002: 62-63]. Більшість дієслів починального роду дії саме позначає ситуації, які сприймаються одним із органів чуття. Серед них все ж зустрічаються дієслова (переважно з префіксом *за-*, для якого характерна найширша сполучуваність) на позначення «внутрішніх» ситуацій, тобто таких ситуацій, які не підлягають безпосередньому спостереженню, хоча можуть мати деякі зовнішні вияви: *заболіти, закохатися, захвилюватися, захворіти; розхворітися*.

⁴ До власне фазових дієслів відносимо дієслова типу *почати, початися*, єдине значення яких є починальним, і які не мають додаткових сем (як от інтенсивність, раптовість, контрольованість дії), на відміну від дієслів, основним значенням яких не є починальне, типу *взятися, приступити* або таких, які містять додаткові семи типу *заповзятися, кинутися, метнутися* тощо.

⁵ У ролі іменної частини складеного дієслівного присудка рідко може виступати й займенник (неозначений, означальний, вказівний) у формі знахідного відмінка (варіант моделі: $N_{Nom} + V_{SemiCop\ Faza} + Pron_{Ak}$): *І, не діждавшись відповіді, почав цю про людей атомного віку* (О. Гончар).

займенниково-співвідносні речення, сформовані за моделлю: $N_{Nom} + V_{SemiCop\ Faza} + З/ВІД\ Pron_{Gen} + Conj + V$: *Починав з того, що робив «смотр» Іванові і Каленикові* (М. Коцюбинський).

Модель $N_{Nom} + V_{SemiCop\ Faza} + ДО\ N_{Gen}$ реалізується, коли у функції дієслова-зв'язки виступають дієслова *взятися/братися, кинутися/кидатися, приступити/приступати, стати/ставати* та *ухопитися* (лише док.): *Рона поклав перші дві тисячі злотих, Володько завзявся організувати робочу силу, хлопці й дівчата кинулись до праці* (У. Самчук); *Зняв з пліч вила і приступив до праці* (Г. Тютюнник); *Спершу стань до роботи, зодягнися, відчухайся* (Р. Андріяшик); *І зненацька проламується крізь їхні гущавини ім'я жіноче, стає на боротьбу з самою Історією* (П. Загребельний); *Поснідавши, взялися до праці* (Р. Андріяшик); *Цар Петро вхопився до монгольської тактики* (Б. Лепкий). В АК з дієсловом *приступити/приступати* повнозначне слово може опускатися: *Тоді попросіть у чергового інструменту і приступайте* (Р. Андріяшик).

За моделлю $N_{Nom} + V_{SemiCop\ Faza} + У\ N_{Dev\ Ak}$ утворюються починальні АК з дієсловами *вдаритися/вдарятися, вступити/вступати* і *пуститися/пукатися*: *Вона поклала йому руку на плече і пустилася в танець* (Г. Тютюнник); *І Настася вдарилася у такий шалений танок, заспівала так дзвінко й голосно* (П. Загребельний); *Але Галя таки вступила в розмову із джигуном* (Валерій Шевчук). Дієслово *пуститися/пукатися* може керувати й віддієслівним іменником у формі знахідного відмінка з прийменником *на* (варіант моделі: $N_{Nom} + V_{SemiCop\ Faza} + НА\ N_{Dev\ Ak}$): *Почувши, що цар прощає усім, хто проти гетьмана заявиться (...), пустилася на ті промисли погані* (Б. Лепкий).

Модель $N_{Nom} + V_{SemiCop\ Faza} + ЗА\ N_{Ak}$ характерна для починальних АК з дієсловами *взятися/братися* і *ухопитися*. У функції повнозначного слова виступає віддієслівний іменник: *З якою насолодою взялася вона за цю роботу* (О. Гончар); *Вже як тільки вчула удова, що батька бояться, вона жваво вхопилася за сватання* (Марко Вовчок), але може з'являтися й предметний іменник, який означає знаряддя праці: *Та розгорнула штани, стиснула плечима і взялась за голку* (Р. Андріяшик).

Досить специфічно семантику початку виражає дієслово *перейти/переходити*. Акціональна семантика початку дії цих дієслів, так само, як усіх дієслів руху, які вживаються в починальних АК, пов'язана із значенням руху в просторі, але, замість руху вперед (у просторі, тобто в часі), на перший план ставиться перехід межі, яка позначає закінчення однієї ситуації і початок іншої, пор.: *Німці вже перейшли Дніпро* (Г. Тютюнник) та *Далі перейшов на шепіт* (Р. Андріяшик). Коли йдеться про перетин просторової межі дієслово *перейти/переходити* вживається за моделлю $N_{Nom} + V + N_{Ak}$ або $N_{Nom} + V + ЧЕРЕЗ\ N_{Ak}$. Коли ж це дієслово набуває фазового значення, воно керує іменником (переважно віддієслівним, рідше іменником з предметним значенням) у формі знахідного відмінка з прийменниками *на*, *в* або у формі родового відмінка з прийменником *до* – моделі $N_{Nom} + V_{SemiCop\ Faza} + НА/В\ N_{Ak}$, $N_{Nom} + V_{SemiCop\ Faza} + ДО\ N_{Gen}$: *Перейшла вона на тихий сміх і ласкаве, розчуленіше заструмувало з її очей* (Г. Тютюнник); *Імператор об'ївся свіжиною, перейшов на солонину* (П. Загребельний); *Анорій це знав і поставив його спеціально, щоб перейти в наступ* (І. Багрянний); *Потім перейшов до їх пояснення* (У. Самчук).

Дієслово *перейти/переходити* може одночасно виражати й починальне і завершальне значення. У такому разі реалізується модель $N_{Nom} + V_{SemiCop\ Faza} + З/ВІД\ N_{Gen} + ДО\ N_{Gen}$: *Збентежена і зворушена оповіданнями Чуйкевича не могла перейти від смутку до втіхи* (Б. Лепкий); *– Хотів з тобою бачитись, – байдуже, непомітно переходячи з мовчанки до мови, сказав Йон* (У. Самчук). Віддієслівний іменник, яким позначається ситуація, що закінчується, може займати позицію першої валентності – модель $N_{DevNom} + V_{SemiCop\ Faza} + НА/В\ N_{Ak}$: *Йй на ранок шепотіння перейшло в геть одверті розмови* (І. Білик); *Виття перейшло в зойк* (П. Загребельний).

За моделлю $N/Pron_{Nom} + V_{SemiCop\ Faza}$ формуються починальні АК із зворотними дієсловами *початися/починатися, розпочатися/розпочинатися* і дієсловами *настати/наставати, наступити/наступати*. У такого типу конструкціях з дієсловами *початися/починатися, розпочатися/розпочинатися* у ролі підмета може виступати займенник: *Це почалося березневого ранку 1525 року, через десять місяців після бучного весілля Хатіджі й Ібрагіма* (П. Загребельний), проте у першу чергу в них функціонують віддієслівні іменники, часто у складі словосполучень, структура яких залежить від валентності дієслова, від якого утворено цей іменник: *Почався молебень, оркестра заграла гімн, люди клякнули до землі* (У. Самчук); *Десь дрібно вдарили барабани, гугняво заспівала зурна, почався танок* (П. Загребельний); *Почався наступ денкінських армій на Москву* (Ю. Яновський); *Борислав любить його щиро й віддано, й та любов почалася давно, з дитинства, яке пройшло разом* (І. Білик); *Сварня між новосельцями розпочалася з першого дня* (У. Самчук); *Розруха настала в місті, ляк і непевність, мало не цюночі втікали до лісів, хапаючи що доведеться з майна* (П. Загребельний). Як ми бачимо з останніх прикладів, ця модель може поширюватися прислівниками й прийменниковими конструкціями у функції обставин часу, місця або способу дії. У функції підмета, крім віддієслівних іменників, можуть виступати й іменники з локативним значенням⁶: *Перекопська рівнина починається за Дніпром* (Ю. Яновський); *За пригірком розпочинається панський парк* (У. Самчук), й у такому разі модель ускладнюється обставинами місця, а також іменники з темпоральним значенням (частини доби, пори року і т. п.) та іменники на позначення атмосферних явищ: *А другого дня почались знов будні* (У. Самчук); *Зима розпочалася. Довга, смутна зимиська на хуторі* (У. Самчук); *По всій Європі почалися страхітливі зливи* (П. Загребельний); *Нарешті настав вечір, і Володько пішов додому* (У. Самчук); *Надвечірнє сонце ще встигло обцілувати сухими устами сирі грудки чорнозему, і наступила ніч* (Р. Андріяшик). Коли в позиції підмета виступає іменник на позначення атмосферних явищ, у такого типу починальних АК вживаються і дієслова

⁶ Тут також відбувається метонімічний перенос значення: рух у часі – рух у просторі.

взятися і пуститися/пускатися (останнє також може мати значення «почати рости»): *Мирон Данилович нагорнув могилку; тим часом пустився сніг* (В. Барка); *Десь взявся дрібний дощик* (У. Самчук).

Запозичене дієслово *стартувати* також функціонує у рамках цієї моделі, проте, на відміну від інших дієслів, у позиції підмета з цим дієсловом, крім віддієслівних іменників: *Стартували продажі телефону HTWS116 на сонячних батареях* (Інтернет), можуть, коли це дієслово вживається у своєму основному значенні «починати спортивне змагання», виступати й іменники-назви істот. У такому разі модель поширюється обставинами місця та/або способу дії: *Катерина Бондаренко вдало стартувала на тенісному турнірі у Маямі* (Інтернет).

Як бачимо, в українській мові в починальних АК у функції дієслова-зв'язки виступає понад двадцять дієслів. Для деяких з них притаманне виключно фазове значення (*настати/наставати, почати/починати, початися/починатися, розпочати/розпочинати, розпочатися/розпочинатися, стартувати* тощо), тоді як для інших починальне значення є лише одним із значень (*братися/взятися, вдаритися/вдарятися, вступити/вступати, заходитися/зайтися, кидатися/кинутися, повести, пуститися/пускатися* і т. д.). Деякі з них характеризуються практично необмеженою сполучуваністю (*почати/починати, початися/починатися, розпочати/розпочинати, розпочатися/розпочинатися*), інші ж сполучаються лише з дієсловами (віддієслівними іменниками) на позначення контрольованої дії, оскільки їхнє значення передбачає наявність наміру розпочати дію (*братися/взятися, вдаритися/вдарятися, кидатися/кинутися, метнутися, пуститися/пускатися, стати*) або з певними, обмеженими лексично-семантичними класами слів (*вступити/вступати, завести/заводити, повести* – див. вище). Деякі дієслова також мають додаткову сему інтенсивності: *вдаритися/вдарятися, кидатися/кинутися, метнутися, пуститися/пускатися*. Нарешті, вживання у починальному значенні для деяких дієслів характерне лише у розмовному стилі мовлення: *вдаритися/вдарятися, пуститися/пускатися, ухопитися*. Дієслова *заповзятися, заходитися/зайтися, метнутися* в починальних АК сполучаються виключно з дієсловами у формі інфінітива, дієслова *вдаритися/вдарятися, вступити/вступати, завести/заводити, започаткувати/започатковувати, перейти/переходити, повести, приступити/приступати, розпочати/розпочинати, ухопитися* виключно з іменниками (переважно віддієслівними), форма яких залежить від керування дієсловом, тоді як дієслова *братися/взятися, кинутися/кидатися, почати/починати, пуститися/пускатися, стати* можуть сполучуватися й з іменниками й з дієсловами у функції повнозначного слова. Із зворотними дієсловами *початися/починатися, розпочатися/розпочинатися*, а також з дієсловами *настати/наставати, наступити/наступати, стартувати* іменник на позначення дії, яка розпочинається, займає позицію першої валентності, тобто позицію граматичного підмета.

Варто зауважити, що й інші фазові значення виражаються також за допомогою аналітичних засобів. При цьому, значення середньої фази спеціально⁷ виражається виключно акціональними конструкціями, у яких функціонують фазові інтрагермінальні дієслова типу *продовжувати(ся)/продовжити(ся)* і дієслова із завершальним значенням в заперечних конструкціях типу *не переставати/не перестати*, а також частка *знай*, якою, крім неперервності дії, підкреслюється й її інтенсивність. Аналітичні засоби вираження завершального значення також досить різноманітні. Окрім фазових дієслів, основним значенням яких є завершальне, типу *кінчити(ся)/кінчати(ся), перестати/переставати*, у такого типу АК функціонують і дієслова типу *зупинити/зупиняти, кинути/кидати, лишити/лишити* тощо. Акціональне значення комплетивності, хоча в українській мові й порівняно рідко, виражається також АК із дієсловами *довершити(ся)/довришувати(ся), докінчити(ся)/докінчувати(ся)*. Моделі, за якими утворюються фазові інтрагермінальні і завершальні АК в основному співпадають з тими, за якими утворюються починальні АК.

Роль аналітичних конструкцій у вираженні акціональних значень стає очевиднішою в порівняльних дослідженнях. Включення АК в опис акціональності сприяє виявленню специфічних рис окремих слов'янських мов, які можуть бути важливими для типології слов'янських мов взагалі. Саме в цьому ми бачаємо перспективи дослідження такого типу засобів. Аналізуючи засоби вираження акціональності в сербській і українській мовах, наприклад, ми дійшли висновку, що за наявності таких самих синтетичних (словотвірних) засобів сербська мова не використовує в повній мірі свій словотвірний потенціал й тяжіє до вживання у мовленні аналітичних конструкцій для вираження певних акціональних значень – значення комплетивності: *додивитися – доглядати, догоріти – догорети, дочитати – дочитати*, але: *докурити – довршити цигарету, домити – довршити праньє, довечеряти – довршити вечеру*; значення пердуративності: *просидіти, пересидіти – преседети, проспати – преснавати*, але: *пробігати – провести у трчању, прослужити – провести у служби* тощо [Івановић 2012, Ивановић 2012а, Иванович 2015].

Література

Агрелль 1962: Агрелль П. С. О способах действия польского глагола / П. С. Агрелль // Вопросы глагольного вида: [Сб. статей/ под ред. Ю. С. Маслова] – М.: Наука, 1962. – С. 35–38.

Бондарко 1987: Теория функциональной грамматики: Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис/ [Бондарко А.В., Шелякин М.А., Храковский В.С. и др.]; под ред. А. В. Бондарко. – Л.: Наука, 1987. – 348 с.

Вихованець 1988: Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. –

⁷ Основним засобом вираження семантики середньої фази є форма недоконаного виду в актуально-тривалому значенні.

К. : Наукова думка, 1988. – 256 с.

Вихованець, Городенська 2004: Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – К. : Університетське видавництво «Пульсари», 2004. – 398 с. – (Академічна граматики української мови).

Гловинская 2002: Гловинская М. Я. Семантические типы видовых противопоставлений русского глагола / М. Я. Гловинская. – М. : Наука, 1982. – 155 с.

Ивановић 2012: Ивановић М. Изражавање акционалности у украјинском и српском језику: докторска дисертација / М. Ивановић. – Београд, 2012. – 488 с.

Ивановић 2012а: Ивановић М. Акционалне класе финалних глагола у украјинском и српском језику / М. Ивановић // Славистика. – 2012. – № 16. – С. 206 – 214.

Иванович 2015: Иванович М. Роди дієслівної дії в зіставному аспекті (на матеріалі української і сербської мов) / М. Иванович // *Ukrainistika — minulost, současnost a budoucnost III. Jazyk: [Kolektivní monografie; Editoři: Halyna Myronova et al.]* – Brno: Vychází péčí České asociace slavistů ve spolupraci s Ústavem slavistiky FF MU, 2015. – С. 209–218.

Коломієць, Майборода 1969: Коломієць Л. І., Майборода А. В. Прислівник / Л. І. Коломієць, А. В. Майборода // Сучасна українська літературна мова. Морфологія; за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1969. – С. 430 – 473.

Петрухина 1998: Петрухина Е. В. Грамматическая и лексическая категоризация действий и их параметров в славянских языках (сопоставительное исследование русского, западнославянских и болгарского языков) / Е. В. Петрухина // Научные доклады филологического факультета МГУ. – Вып. 3. К XII Международному съезду славистов в Кракове: 27 августа – 3 сентября 1998. – М., 1998. – С. 71 – 91.

Сигалов 1978: Сигалов П. С. Задачи и возможности сопоставительного и сравнительно-исторического изучения способов действия славянского глагола / П. С. Сигалов // Проблемы современного теоретического и синхронно-описательного языкознания. – Вып. 1. Вопросы сопоставительной аспектологии. – Л. : Изд-во Ленинградского университета, 1978. – С. 44 – 56.

Храковский 1980: Храковский В. С. Некоторые проблемы универсально-типологической характеристики аспектуальных значений / В. С. Храковский // Вопросы русской аспектологии V: Аспектуальность и средства ее выражения. – Тарту: Тартуский государственный университет, 1980. – С. 3 – 24.

В статтє указується на необхідність изучения аналітичних средств вираження акціональності; установлені отличия между аналітичєскими и синтетическими средствами; определєны средства вираження начинательного значения в украинском языке; представлєны и проанализированы модели аналітичєских конструкций для вираження этого значения.

Ключевые слова: акціональність, фазовість, начинательное значение, синтетические средства, аналітичєские средства, акціональная конструкция, модель, глагол-связка, полнозначное слово

In this paper we indicated necessity of studying analytical means of expressing the aktionsart; we determined differences between analytical and synthetical means; we established means of expressing beginning phase of the action in the Ukrainian language; we submitted and analyzed models of aktionsart constructions for expressing semantics of this phase.

Keywords: aktionsart, phasal, beginning of the situation, synthetical means, analytical means, aktionsart construction, copulative verb, content word.

Надійшла до редакції 11 січня 2016 року.

Оксана Халіман

УДК 81'366.5

ДЕМІНУТИВНІ ДІЄСЛІВНІ ФОРМИ ЯК ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ОЦІНКИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті схарактеризовано особливості функціювання демінутивних дієслівних форм як морфологічних засобів вираження оцінки в українській мові; проаналізовано досліджувані форми як архетиповий складник мовної свідомості українського етносу, що реалізуються й у сучасному мовленні та є безеквівалентними в порівнянні з іншими мовами; наголошено на необхідності фіксації досліджуваних значень у лексикографічних працях, роботах з міжкультурної комунікації, підручниках з української мови.

Ключові слова: демінутив, дієслівна форма, оцінка, українська мова.

На сучасному етапі розвитку лінгвістики в аспекті комунікативно-прагматичних досліджень особливий інтерес мовознавців викликає категорія оцінки. При цьому дослідники фокусують увагу на вивченні особливостей ціннісної картини світу носіїв мови та вербалізації оцінки з огляду на оцінний потенціал мовних одиниць.

Сутність лінгвофілософської категорії оцінки та характер її мовної презентації активно вивчали вітчизняні й зарубіжні мовознавці. Дослідження вчених стосувалися особливостей вираження оцінки

одинацями різних мовних рівнів (лексико-семантичного — Т. Вільчинська, В. Іващенко, Т. Космеда, Н. Левадна, Ф. Моїсеєнко, В. Труб, словотвірного — І. Ковалик, Т. Космеда, Л. Летюча, В. Лопатін, А. Нелюба, О. Олексенко, Л. Родніна, Т. Черторизька, В. Шинкарук, Л. Шутак, фразеологічного — В. Ужченко, Л. Авксентьев, А. Івченко, Н. Грозан, Т. Космеда, С. Олійник; специфіки частиномовного розшарування лексики з оцінною семантикою — Т. Денисюк, О. Жижома, І. Кононенко, Т. Космеда, Н. Левадна, Л. Мацько, Г. Монастирецька, О. Наконечна, С. Равлюк, Г. Серпутько, С. Педченко, В. Ткачук та відповідних синтаксичних конструкцій — В. Мараховська, М. Ретунська, О. Семенюк, П. Ткач, С. Шабат, І. Шкіцька; оцінки як текстової (дискурсивної) категорії (О. Вольф, Т. Космеда, молоді науковці М. Кайки, М. Михальченко) в дискурсах різного функційного призначення, напр., художньому — У. Соловій, епістолярному — Н. Павлик, публіцистичному — Л. Гусліста, Н. Кочукова, С. Равлюк, І. Онищенко, науковому — Ж. Краснобаєва-Чорна, політичному — К. Серажим, рекламному — В. Зірка, Ю. Булик, розмовному мовленні — В. Труб; концептів як репрезентантів аксіологічної інформації (Т. Вільчинська, Т. Космеда, Н. Плотнікова, А. Приходько, Ю. Шамраєва) та ін.

Функційно-прагматична спрямованість сучасних лінгвістичних досліджень відкрила можливості для вивчення нових аспектів категорії оцінки. Аналіз функційної специфіки граматичних одиниць дав змогу мовознавцям зацентувати увагу на їх прагматичній значущості в комунікативному процесі.

Спираючись на засади лінгвістичного функціоналізму, що є основою граматики активного типу (праці В. Виноградова, Л. Щерби, Р. Якобсона, О. Бондарка, Ф. Бацевича, І. Вихованця, К. Городенської, Н. Гуйванюк, Г. Золотової, А. Загнітка, Т. Космеда, О. Кубрякової, О. Ремчукової та ін.), вчені почали досліджувати граматичні одиниці і як засоби вираження оцінки, співвідносячи їх структурні особливості з комунікативним процесом. Такі дослідження мотивують необхідність розробки «граматики оцінки» — всебічного аналізу системи граматичних засобів вираження оцінних значень з урахуванням їх прагматичних характеристик. Відповідним кроком до створення такого комплексного опису, спроєктованого Т. Космедою в межах теорії аксіологічної прагмалінгвістики, є наукові студії її послідовників — О. Халіман, яка схарактеризувала граматичні значення роду, числа та відмінка іменника [Халіман 2011; Халіман 2011a] як засоби вираження оцінки в сучасній українській мові, а також Д. Рязанцевої, дослідницькою проблемою якої в зазначеному ракурсі стали граматичні категорії прикметника [Рязанцева 2011].

Аналіз особливостей функціонування окремих мовних одиниць у діячності дає змогу характеризувати їх як архетипові складові мовної свідомості певного етносу, що, маючи народнорозмовні витoki, продуктивно відтворюються в сучасному мовленні. Ще О. Потебня, звертаючи увагу на творчий характер мови, наголошував, що мовленнєва діяльність може бути витлумачена тільки з урахуванням специфіки культури носія мови (див. про це [Космеда 2000: 75]).

Порівнюючи українську мову не лише з германськими чи романськими, а навіть зі спорідненими слов'янськими мовами, мовознавці неодноразово відзначали, що вона вирізняється багатством емоційно-оцінних засобів, особливо для утворення зменшено-пестливих форм слів. Окремі з них є безеквівалентними й засвідчують ліризм, сентиментальність, кордоцентричність українського етносу, про що ще в минулому столітті заявив антрополог Памфіл Юркевич.

Безумовно, функціонування засобів вираження емоцій, оцінки має національну специфіку, на що звертає увагу І. Голубовська, зауважуючи, що «емотивність — це особлива когнітивна структура мовної свідомості етнічної особистості, головною функцією якої є емоційне національно зумовлене оцінювання дійсності» [Голубовська 2004: 52].

Мета цієї наукової розвідки — проаналізувати специфіку вираження оцінних значень за допомогою демінутивних дієслівних форм як складову мовної свідомості українців.

Цікавими є роздуми О. Потебні, що стосуються використання суфіксів зі зменшено-пестливим значенням. В українській мові, як зауважує названий учений, простежуємо тенденцію вживання зменшено-пестливих суфіксів не лише у формах іменників, прикметників, але й дієслів, порівн.: *статоньки*, *їстоньки* [Потебня 1888: 71]. О. Синявський називає їх «пестливими дієсловами» [Синявський 1931], В. Чабаненко — «здрібнілими формами дієслів» [Чабаненко 1984].

У працях зі стилістики аналізовані дієслова описують як демінутиви — «виразні стилістичні засоби усного й писемного емоційного мовлення із семантикою зменшеності, пестливості, голубливості, згрубілості, зневажливості, інтимності» [Дудик 2005: 332]. Вони вирізняються сферою використання — функціують в усно-розмовному мовленні [Мацько 2003: 59]. На цьому ж наголошує В. Чабаненко, характеризуючи демінутивні форми як засоби вираження експресії: пестливі суфіксальні утворення «вживаються в усному побутовому, фольклорному й художньому мовленні, надаючи йому особливої теплоти, задушевності, ліричності» [Чабаненко 1984: 15].

У дослідженнях з граматики мовознавці теж звертають увагу на функціонування таких дієслів, зокрема А. Загнітко характеризує їх як «емоційно насичені утворення», що «окреслюють своєю семантикою пестливість, ласкавість», напр.: *А ми їстоньки, питоньки* (3 усн. мовл.) [Загнітко]. С. Караман називає подібні утворення «інфінітивними демінутивами» та аналізує відповідні суфікси для їх утворення, що передають значення пестливості, напр.: *-ки, -оньки, -очки, -унечки, -ученьки, -уні, -усі, -унці*, напр.: *Отака серйозна тема, а ви хахоньки!* (О. Ковінька) [Караман 2005].

У словнику української мови аналізовані дієслівні утворення зафіксовано з поміткою *пестл.*, напр.: *ЇСТОНЬКИ*, пестл. Те саме, що *їсти* [СУМ 1970–1980, Т. 4: 61]; *ПИТОНЬКИ*, пестл. Те саме, що *пити* [СУМ

1970–1980, Т. 6: 370]; **СПАТОНЬКИ**, пестл. Те саме, що *спати* [СУМ 1970–1980, Т. 9: 494]. Але ж це все-таки не «те саме». Видається, що укладачі словника припускають неточність.

Слова з подібними суфіксами називають «дитячими», оскільки їх використовують дорослі в звертанні до дітей [Космеда 200: 75]. Справді, більшість проаналізованих прикладів відтворюють дитяче мовлення (або мовлення тварин у казках), мовлення дорослих у спілкуванні з дітьми, вживаються у творах для дітей, порівн.: *Равлику равлику дай ручку Павлику, Зварю тобі борщик у полив'янім горщику. Дам тобі їстоньки, дам тобі питоньки, Покинь лише равлику, ти свою клітоньку; Жінка сиділа навпочіпки біля дочки, умовляла її: — Ну, Люсю, ну, золотко... Тато нас чекає... — Спатоньки, — рюмала Люся (Ю. Мушкетик); В неділю рано почало світати, Ой пішла Лисичка їстоньки шукати (І. Франко); Плакала кия на кухні, Аж їй очіці попухли. — Чого ти, киценько, плачеш, їсти чи питоньки хочеш? (І. Франко). У словнику Б. Грінченка слово *питки* зафіксовано з поміткою *д'ятск.* [СУМ].*

У всіх наведених прикладах аналізовані дієслівні форми називають дію, що характеризується мовцем позитивно, тобто є засобами вираження оцінки. До того ж, аналізовані форми зустрічаємо також у мовленні дорослих чи при описі їхніх дій. У цьому разі такі дієслова теж слугують засобами вираження оцінки: позитивного ставлення до дії, названої дієсловом, напр.: [Чалий] *Йди ж, голубко, та й спатоньки лягай, а я листи ще напишу (І. Карпенко-Карий); Вона, що їй спатоньки любо, їстоньки й питоньки мило! Еге! (Марко Вовчок); І їстоньки — не їм, і питоньки — не п'ю, Та виглядаю все Зозуленьку мою (Л. Глібов).*

У процесі аналізу було помічено, що в наукових розвідках дослідники як приклади наводять у переважній більшості слова *їстоньки, питоньки, спатоньки*. Наголосимо, що, по-перше, такі інфінітивні демінутиви мають значно більші словотвірні можливості, порівн.: *спатки, спасусі, спатуні, спатоньки, спатунечки, спатусечки, спатуньці*. По-друге, зустрічаємо аналогічні дієслівні утворення від інших дієслів, хоча такі вживання не відзначаються особливою частотністю, порівн.: *Спробуй мою доленьку відгадатоньки: Чи це буде милий мій та й кохатоньки? (М. Павленко); Жити нам, жжитоньки треба (М. Вороний). Прощайте, мої гори, зелені мої верхи, — вже мені більше вами не ходитоньки (Г. Хоткевич).*

Звісно, не всі дієслова відзначаються можливістю утворення зменшено-пестливих форм. Це стосується таких уживань дієслів, що в певній комунікативній ситуації не передбачають вираження позитивного ставлення до названої дії. Хоча утворення демінутивів можливе і в цьому разі з метою вираження іронії, порівн.: — *Вихідний завтра, спатоньки буду... — Спатоньки вона буде! А вчитоньки весь день не хотіла? (з розм. мовл.)*

Мовознавці порівнюють використання емоційно-оцінних засобів в українській мові з іншими мовами, наприклад, українській навіть у порівнянні з близькоспорідненою російською «належить пріоритет щодо багатства пестливих форм. Чимало українських утворень із суфіксами пестливості, джерелом яких є українська народнопоетична мова, часто не мають еквівалентів у російській мові» [Голубовська 2004: 56]. Аналізовані розмовні демінутиви в російській (форми *кушатки, питки, спатки*), на думку дослідників, мають значно менший потенціал семантики пестливості порівняно з українськими емотивами [Голубовська 2004а: 12].

Наявність подібних безеквівалентних утворень, як стверджує І. Голубовська, з одного боку, свідчить про більший ліризм і сентиментальність українців порівняно з росіянами, а з іншого, — про деяку пасивність світосприйняття, що досить чітко простежується в наявності пестливих форм у таких слів-понять, які не можуть бути оцінені як позитивні ні з соціального, ні з індивідуального погляду [Голубовська 2004: 56].

Дійсно, серед вибраних прикладів не всі демінутивні інфінітиви виражають позитивну оцінку, наприклад, М. Куліш у драмі «97», зображуючи жахливі картини голодомору, удається до використання численних зменшено-пестливих форм слів, зокрема й дієслівних, порівн.:

Орина (*чудно якось посміхаючись*). *Їстоньки хотілось. Дуже хотілось. Я прийшла увечері додому, аж Маринка померла. А Ларивон, дай бог йому здоров'яка, й покаже: або всім помирати, або давайте по шматочку їсти Маринку...*

Копистка. *Виходить, ви їли мертвих дітей?*

Орина. *Авжеж, мертвеньких! Мертвеньких, мертвеньких... Ларивон, спасибі йому, нагострив ножа... А я стала до ікони, помолилася. І боженька бачив, як Ларивон різав, а нічого не сказав. Тільки осміхнувся... (Засміялась тихим напівбожесвільним сміхом). Я їстоньки дуже хотіла, аж в голові каламутилось... Я в печі запалила, пополоскала гарненько, чистенько.*

Копистка (*аж хитнувся*). *Що пополоскала?*

Орина. *Маринку, мою донечку... Хоч їстоньки дуже хотілося, проте я в той вечір Маринки не їла. Ларивон їв і дітям давав. Тільки солі не було... Без солі бідненьки їли... Без солі — без солі... (М. Куліш).*

У наведеному фрагменті спостерігаємо використання численних пестливих засобів, які, очевидно, використав автор для репрезентації особливостей мовлення персонажа.

Пояснення щодо застосування суфіксальних форм зі значенням пестливості при зображенні негативних з точки зору аксіології понять чи ситуацій деякі дослідники вбачають у психологічних факторах, «у бажанні мовця суб'єктивно пом'якшити важкі, неприємні враження від навколишньої дійсності» [Бублейник 1996: 68].

Використання досліджуваних зменшено-пестливих форм дієслів спостерігаємо в мові фольклору, що дає змогу довести давність походження та вживання подібних форм. Справді, в мові усної народної творчості простежуємо використання подібних мовленнєвих формул: у народних піснях (*Ой, пряду, пряду, Спатоньки хочу...*), колискових (*Люлі-люлі, яля-маля, не судилось їм ні гулятки, ні ходитоньки, лиші стоятки*), весільних піснях (*Ой по горі полуниченьки, Мої любі вечерниченьки. Вже ж на вас не ходитоньки, з панянками не*

дружиноньки), сороміцьких піснях (*Таточко, питочки хочу, Та із таї бочки-дубівки, Шо чіп коротенький, А мед солоденький, Марфичка вточила, Ввесь рід звеселила*), казках (*Котик, було, йде їстоньки добувати, а півник удома сидить та хатки глядить; – Івасику-Телесику, приплинь, приплинь до бережка! Дам я тобі їстоньки, їстоньки-питоньки*) та ін.

Наведені приклади дають право вважати використання демінутивних дієслівних форм національно специфічною рисою мовної свідомості наших предків, що як архетипова (традиційна культурна) особливість виявляється і в сучасному мовленні.

Українська мова, як зауважує І. Голубовська, «у ряді випадків демонструє глибшу лексичну роздробленість деяких концептів суб'єктивної оцінки, більший експресивно-словотвірний потенціал при утворенні демінутивних зменшено-пестливих форм» порівняно з іншими мовами [Голубовська 2004: 64]. Як наголошує названа вище дослідниця, адекватне пояснення цього міжкультурного феномену треба шукати в залученні даних етнопсихологічного характеру. Цю ж думку висловлює й В. Храмова, пояснюючи, що, очевидно, це відображення особливостей емоційно-чуттєвого характеру «української душі», «кордоцентричності» української психічної структури [Храмова 1992: 11], адже «...українське колективне несвідоме — наскрізь позитивне» [Храмова 1992: 10]. Аналізовані дієслівні форми І. Голубовська характеризує як найяскравіший вияв у мові українського ліризму та сентиментальності [Голубовська 2004а: 12].

Розвиненість емотивно-оцінного словотвору в українській та російській мовах має й етнопсихологічне пояснення: як відомо, емоційність у межах східнослов'янських культур розглядають як позитивне явище (на відміну від підходу до цього феномена в рамках англосаксонської та китайської культур). Обмеження морфологічної будови англійської та китайської мов, разом із культурною заборонаю надмірного вияву емоцій, зумовили досить обмежений набір мовних засобів вираження емоційно-оцінного ставлення в цих мовах (див. про це [Голубовська 2004а]).

Нааявність більшого потенціалу можливостей експресивного словотвору в українській мові порівняно з російською детермінується як суто лінгвістичними чинниками (народнорозмовна основа формування української літературної мови: «українська літературна мова у своєму становленні була більше орієнтована на стихію народнорозмовної мови, на народнопісенні джерела» [Бублейник 1996: 69]), так і етнопсихологічними («кордоцентричність» української психіки). Відсутність формантного вираження конотацій нехтування, зневажливості та іронії в українській та наявність цього явища в близькоспорідненій російській мові свідчить про суттєві психологічні відмінності цих народів, про більший позитивізм українців порівняно з росіянами [Голубовська 2004а].

У порівнянні з українською російська мова багатше репрезентована безеквівалентними зневажливими емотивами (*мужичишка, мужичонка, страстишка, мероприятнице, бабёшка* тощо). О. Пушкін так зауважував щодо особливостей російського характеру: «Недоброзичливість — риса нашої моралі. У народі виражається вона насмішкуватістю — у вищому світі відсутністю уваги та холодністю» (див. про це [Голубовська 2004: 59]).

Обмежену кількість емоційно-оцінних слів в англійській та інших германських мовах можна пояснити тим, що в англосаксонській і скандинавській культурах емоційність ніколи не розглядали як позитивне явище [Голубовська 2004: 59]. Середньостатистичний американець і сьогодні вважає емоцію серйозною перешкодою на шляху раціонального сприйняття явищ [Голубовська 2004: 69].

Аналізовані засоби зустрічаємо в художній літературі різних періодів, що продуктивно реалізується й сьогодні в мовленнєвій практиці українців, порівн.: *За сонцем хмаронька пливе, червоні поли розстилає і сонце спатоньки зове у синє море* (Т. Шевченко); *«Ой питоньки, ой питоньки», — Зачав промовляти* (С. Руданський); *Тим часом починали вилазити перші коти. На відміну від нас, вони чудово орієнтувалися в тому, що відбувається: їхня татта, як завжди о цій порі, принесла їм їстоньки* (Ю. Андрухович).

Отже, як демонструє аналіз, демінутивні дієслівні форми можуть слугувати засобами вираження оцінки, що як архетиповий складник мовної свідомості українського етносу реалізується й в сучасному мовленні та є безеквівалентним у порівнянні з іншими мовами. У сучасному мовленнєвому просторі аналізовану етноспецифічну особливість використовують для популяризації української мови, порівн.: *Лише українці вміють «їстоньки» й «кохатоньки». А росіянин сам не «победит»* (Зьобро 2012).

Безеквівалентність української лексики суб'єктивної оцінки створює труднощі у процесі перекладу текстів української художньої літератури, на що свого часу вказував К. Чуковський [Чуковский 1968: 314–315], тому актуальним є продовження досліджень і в цьому ракурсі, що окреслить специфіку відтворення аналізованих оцінних значень та їх прагматичного потенціалу під час перекладу.

При викладанні української мови (зокрема, для іноземців) необхідно звертати увагу на прагматичну особливість таких дієслів, що допоможе в спілкуванні, адже це є важливим у міжкультурній комунікації, наприклад, відповідні пояснення зустрічаємо в підручнику з української мови для початківців З. Терлак та О. Сербенської (див. [Терлак 1991: 128]).

Видається правомірним у перспективі проектувати постулати дослідження у виокремленому ракурсі на інші граматичні категорії української мови для створення цілісної теорії “граматики оцінки”.

Література

Бублейник 1996: Бублейник Л. В. Типологічні співвідношення в лексиці української та російської мов : [навч. посібн.] / Людмила Василівна Бублейник. — К. : ІЗМН, 1996. — 84 с.

Голубовська 2004: Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу /

Ірина Олександрівна Голубовська. – К. : Либідь, 2004. – 295 с.

Голубовська 2004а: Голубовська І. О. Етноспецифічні константи мовної свідомості : автореф. дис. на здобуття наук. ст. д-ра філол. наук: спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / Ірина Олександрівна Голубовська. – К., 2004. – 38 с.

Дудик 2005: Дудик П. С. Стилїстика української мови : [навч. посібн.] / Петро Семенович Дудик. — К. : Видавн. центр «Академія», 2005. — 368 с.

Загнітко: Загнітко А. П. Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис [Електронний ресурс] / Анатолій Панасович Загнітко. — Режим доступу : <http://litmisto.org.ua/?p=720>.

Зьобро 2012: Зьобро О. Лише українці вміють «їстоньки» й «кохатоньки». А росіянин сам не «победит» / О. Зьобро // Високий замок. — 2012. — 10 листопада. — № 210 (4834). — Режим доступу : <http://archive.wz.lviv.ua/articles/102240>.

Караман 2005: Караман С.О. Сучасна українська літературна мова : [навч. посібн.] / С. О. Караман, О. В. Караман. — Частина І. Синтаксис словосполучень. Синтаксис простих речень. — К. : КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, 2005. — 276 с.

Космеда 2000: Космеда Т. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики : формування і розвиток категорії оцінки : [моногр.] / Тетяна Космеда. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2000. — 349 с.

Мацько 2003: Мацько Л. І. Стилїстика української мови : [підр.] / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько; за ред. Л. І. Мацько. — К. : Вища шк., 2003. — 462 с.

Потебня 1888: Потебня А. А. Значення множественного числа в русскомъ языкѣ / Александръ Афанасьевичъ Потебня. — Воронежъ, 1888. — 76 с.

Рязанцева 2011: Рязанцева Д. В. Ступені порівняння прикметників як ефективний засіб створення граматичного значення оцінки (на матеріалі сучасної української публіцистики) / Д. В. Рязанцева // Вісник Дніпроп. ун-ту. Серія "Мовознавство". № 11. / [відп. ред. Т. С. Пристайко]. — Дніпропетровськ : Вид. ДДУ, 2011. — Вип. 17. — Т. 2. — С. 155–161.

Синявський1931: Синявський О. Н. Норми української літературної мови / Олекса Наумович Синявський. — Х.–К., 1931. — 367 с.

СУМ: Словник української мови / [Електронний ресурс; упорядк. Б. Грінченко]. — Режим доступу : http://hrinchenko.com/slovar/znachenie-slova/38571-pytky-i.html#show_point.

СУМ 1970–1980: Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; [гол. ред. І. К. Білодід]. — К. : Наук. думка, 1970–1980.

Терлак 1991: Терлак З. Украинский язык для начинающих / З. Терлак, О. Сербенська. — Львів : Світ, 1991. — 238 с.

Халіман 2011: Халіман О. В. Категорія відмінка в аспекті аксіологічної прагмалінгвістики (на матеріалі російської та української мов) / О. В. Халіман // Філологічні студії : Наук. вісн. Криворізьк. держ. пед. ун-ту : [зб. наук. праць] / [відп. ред. Ж. В. Колоїз]. — Кривий Ріг : КДПУ, 2011. — Вип. 6. — Ч. 2. — С. 111–118.

Халіман 2011а: Халіман О. В. Морфологічні засоби вираження категорії оцінки в сучасній українській мові : рід і число : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01. "Українська мова" / О. В. Халіман. — Х., 2011. — 20 с.

Храмова1992: Храмова В. До питання про українську ментальність / В. Храмова // Українська душа. — К. : Фенікс, 1992. — С. 3–35.

Чабаненко1984: Чабаненко В. А. Основи мовної експресії / Віктор Антонович Чабаненко. — Київ : Вища школа, 1984. — 168 с.

Чуковский1968: Чуковский К. И. Высокое искусство : [О худ. пер.] / Корней Иванович Чуковский. — М. : Сов. писат., 1968. — 384 с.

В статтє охарактеризовань особенности функціонированья диминутивных глагольных форм как морфологических средств выражения оценки в украинском языке; проанализировань исследуемые формы как архетипная составляющая языкового сознания украинского этноса, что реализуется и в современной речи и является безэквивалентным по сравнению с другими языками; отмечена необходимость фиксации исследуемых значений в лексикографических трудах, работах по межкультурной коммуникации, учебниках по украинскому языку.

Ключевые слова: диминутив, глагольная форма, оценка, украинский язык.

In the article the peculiarities of functioning of diminutive verb forms as morphological means of expression of evaluation in Ukrainian language have been characterized; studied forms have been analyzed as an archetypical component of linguistic consciousness of Ukrainian ethnos that is also realized in modern speech and has no equivalents in other languages; the necessity of fixing of studied meanings in lexicographic works, works on cross-cultural communication, Ukrainian language textbooks has been emphasized.

Key words: diminutive, verb form, evaluation, Ukrainian language.

Надійшла до редакції 15 січня 2016 року.

РОЗДІЛ III. МОДЕЛЮВАННЯ СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ ТА ПРОЦЕСІВ

Марина Балко

УДК 811.161.2'367.4

МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУ УТВОРЕННЯ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ СУЧАСНОЇ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ

Схарактеризовано концептуальні засади моделювання як специфічного методу дослідження мовних одиниць і процесів. Окреслено поняття лінгвістичної моделі, описано її основні властивості. Обґрунтовано доцільність побудови моделей для опрацювання процесу породження словосполученевих одиниць з вихідних реченевих. Змодельовано утворення прикметникових словосполучень сучасної української мови.

Ключові слова: словосполучення, модель, трансформація, трансформаційна модель.

Моделювання як метод пізнання та репрезентації лінгвістичної дійсності досить широко застосовують у сучасному мовознавстві. Наразі можна виокремити два відносно самостійні напрями науки про мову, представники яких розробляють або концептуальні підходи до можливості існування та використання моделей різноманітних мовних явищ, або практичні прийоми моделювання лінгвістичних структур, тобто досить ґрунтовно сформовано фундаментальне «поле моделювання як наукового методу систематизації, аналізу й диференціації досліджуваного матеріалу» [Шаталова 2012: 140].

Грамматичні, а особливо синтаксичні, одиниці й процеси доволі часто опрацьовують із застосуванням методу моделювання як основного або додаткового. Цей факт пояснюємо тим, що найоптимальнішим способом вивчення надзвичайно складних і багатоаспектних синтаксичних явищ найчастіше постає створення моделі, яка відображає певний фрагмент граматичної дійсності в дещо спрощеному вигляді. Моделювання являє собою «метод вивчення властивостей і структури реального об'єкта на підставі вивчення властивостей і структури сконструйованої моделі цього об'єкта» [Кравцова 2014: 181].

Мета пропонованої статті – проаналізувати концептуальні засади моделювання процесу утворення словосполучень сучасної української мови.

Аналіз значної літератури з проблем моделювання (пор. роботи Л. А. Алексієнко, М. Ф. Алефіренка, Ю. Д. Апресяна, А. М. Баранова, Л. Блумфілда, Е. В. Будаєва, М. В. Варламова, В. О. Глуценка, А. П. Загнітка, А. А. Залізняка, С. А. Карпіловської, Ю. В. Кравцової, В. В. Ларичева, О. Г. Ликова, О. Ф. Лосева, І. О. Мельчука, І. І. Меншикова, Х. Ніски, О. В. Падучевої, І. І. Ревзіна, З. С. Херріса, Н. Хомської, С. К. Шаумяна та ін.) засвідчує різнобій в опрацюванні понять моделі й моделювання. Ю. В. Кравцова з цього приводу зазначає, що наразі «існують релевантні метамовні невідповідності в застосуванні термінології для характеристики методу моделювання, коли він майже ототожнюється з типологізацією, категоризацією, структурно-функційним аналізом тощо, тому чіткі межі опису модельованого об'єкта часто відсутні» [Кравцова 2014: 181]. «Більше того, – продовжує дослідниця, – поняття *модель* і *моделювання* в лінгвістиці (як і в інших галузях науки) через широке розуміння й застосування фактично детермінологізуються, а їхні дефініції стають усе аморфнішими» [Кравцова 2014: 181]. З огляду на це постає необхідним окреслити наше розуміння зазначених термінів.

У загальнотеоретичному аспекті модель – це «така мисленнево репрезентована або матеріально реалізована система, яка, відображаючи або відтворюючи об'єкт дослідження, спроможна заміщати його так, що її вивчення дає нам нову інформацію про цей об'єкт» [Меньшиков 1979: 6]. Лінгвісти найчастіше розуміють модель як аналог об'єкта (аналог його структури або функціонування), а моделювання – як процес побудови таких моделей [Алексієнко 1969; Загнітко 2007; Меньшиков 1979; Молошная 1975; Мороховская 1975; Пазухин 1975; Ревзин 1967, Mel'čuk 2009, Niska 1999, Sgall 1984 та ін.]. Існує й інше («методологічне») трактування поняття моделі, що передбачає не моделювання досліджуваного об'єкта (тобто створення його аналога), а моделювання самого процесу наукового опису методом моделей [Глинский 1965]. Нас цікавитиме перший із окреслених підходів, адже утворення словосполучень сучасної української мови опрацьовуємо саме шляхом створення моделей, що в абстрагованому вигляді репрезентують процес синтаксичної деривації (є аналогами цього процесу). Моделі цього типу становлять «абстрактні системи конструктивів» [Мороховская 1975: 21]. Якщо розглядати відношення моделі-аналога до модельованого об'єкта, то можна стверджувати, що її головна функція – заміщувальна (модель-аналог об'єкта уподібнюється оригіналу); серед інших функцій моделі-аналога виокремлюють відтворювальну, евристичну, планувальну, організувальну та деякі інші функції.

Необхідність створення моделей Ю. Д. Апресян бачить у всіх тих наукових галузях, де об'єкт науки недосяжний для безпосереднього спостереження [Апресян 1966: 78]. У таких випадках об'єкт вивчення (у нашому випадку – мова) лінгвіст уподібнює «чорному ящику», про який відомо тільки, які початкові матеріали він отримує «на вході» і які кінцеві продукти він видає «на виході». Завдання полягає в тому, щоб дізнатися вміст «чорного ящика» – той прихований від дослідників механізм, який переробляє вихідні матеріали в кінцеві продукти. Оскільки неможливо розібрати «чорний ящик», не порушивши одночасно його функціонування, лишається єдиний шлях до пізнання об'єкта: учені повинні на підставі порівняння вихідних і кінцевих даних

відновити вихідний образ об'єкта, тобто висунути гіпотезу про його можливу будову. Якщо логічна будова функціонує аналогічно об'єкту, вона є апроксимацією, або моделлю, і дослідники можуть уважати, що закладений в неї механізм у всіх істотних деталях збігається з механізмом «чорного ящика» [Апресян 1966: 78]. Отже, сенс моделювання Ю. Д. Апресян бачить у тому, щоб замість імпліцитних властивостей об'єкта вивчити експліцитні властивості моделі й поширити на об'єкт всі ті закони, які виведені для моделі.

Подібної думки дотримуються й інші мовознавці (пор. праці П. Г. Горної, Р. В. Пазухіна та ін.), наголошуючи на тому, що «модель служить моделлю, оскільки вона сприяє здобуттю інформації» [Мороховская 1975: 22] про досліджуваний об'єкт. Більше того, виконуючи свою заміщувальну функцію, модель повинна відтворювати не фізичні властивості об'єкта, а сприяти вивченню внутрішніх закономірностей та якісних характеристик останнього. У зв'язку з цим завданням, вирішенню якого має служити модель-аналог об'єкта, є розкриття властивостей об'єкта та його адекватний опис.

Найважливішими властивостями лінгвістичних моделей, за Ю. Д. Апресяном, є такі:

1) моделювати можна тільки такі явища, істотні ознаки яких вичерпано їхніми структурними або функційними характеристиками;

2) модель завжди є певною ідеалізацією об'єкта. Реальні явища дуже складні. Щоб зрозуміти ці складні явища, необхідно почати з вивчення найпростіших і найзагальніших випадків, навіть якщо вони ніколи не трапляються в чистому вигляді, і від них просуватися до більших, складніших і спеціальних випадків;

3) зазвичай модель оперує не поняттями про реальні об'єкти, а конструктами, тобто поняттями про ідеальні об'єкти, не виведеними безпосередньо й однозначно з дослідних даних, а побудованими «вільно» на підставі деяких загальних гіпотез, підказаних спостереженнями та дослідницькою інтуїцією;

4) модель повинна бути формальною: у ній експліцитно й однозначно задані вихідні об'єкти, твердження, які їх пов'язують, та правила поводження з ними (правила утворення або виділення нових об'єктів і тверджень);

5) модель має відповідати вимозі експланаторності (пояснювальної сили): вона повинна пояснювати факти або дані спеціально здійснених експериментів, які неможливо пояснити з погляду старої теорії, а також передбачати невідому раніше, але принципово можливу поведінку об'єкта [Апресян 1966: 79–91].

Усім наведеним властивостям лінгвістичної моделі відповідають побудовані нами трансформаційні моделі породження словосполучень сучасної української літературної мови [Балко 2014]. Формалізоване моделювання процесу утворення словосполучень стало можливим з огляду на визначення цих синтаксичних одиниць з опертям на підхід, запропонований І. Р. Вихованцем. На його думку, «якщо речення являє собою елементарну семантико-синтаксичну структуру, тобто складається з одного предиката... і зумовлених його семантико-синтаксичною валентністю іменникових членів, то в такій реченнєвій побудові не функціонують словосполучення» [Вихованець 1993: 187]. Словосполученнєві конструкції формуються внаслідок різноманітних ускладнень вихідної (семантично елементарної) структури речення, тобто являють собою результат згортання додаткових (окрім головної) пропозицій. Словосполучення та речення пов'язані дериваційними зв'язками: словосполучення є, власне, згорнутим реченням, його трансформом, пор.: *Крик людини* (← *Людина кричить*), *яка безмежно вірила та й зірвалась перед смертю в безмежний розпач* (← *Розпач є безмежний* ← *Розпач не має меж*), *втрапивши відразу все* (← *Хтось втратив усе*), *покинута на розтерзанні* (← *Хтось покинув когось, щоб того розтерзали*), *на глум і муки* (Іван Багряний); *Народ схвально загомонів* (← *Народ загомонів + Хтось це схвалює*), *після пережитого страху* (← *Народ пережив страх*) *всіх охопила радість...* (Л. Залата) і под.

Словосполучення ми розглядаємо як семантично завершену й структурно замкнену непредикативну синтаксичну одиницю-конструкцію дериваційної природи, яка будується за певною структурною схемою на основі підрядного прислівного зв'язку та є частковим знаком ситуації [Балко 2014: 72].

Такий підхід до демінування словосполучення дав змогу змоделювати дериваційні процеси породження цих одиниць з вихідних речень. Формалізацію зазначених процесів здійснено з використанням відповідної символіки: І – ім'я; Ім – іменник; П – прикметник; З – займенник; Ч – числівник; Д – дієслово; Дзап – заперечне дієслово; КС – слово категорії стану; ДП – дієприкметник; ДПр – дієприслівник; ДВ – девербатив; ДА – деад'єктив; Ін – інфінітив; Д-Зв – дієслово-зв'язка; Пр – прислівник; Прй – приименник; (Н) – називний відмінок; (Р) – родовий відмінок; (Д) – давальний відмінок; (З) – знахідний відмінок; (О) – орудний відмінок; (М) – місцевий відмінок; 1, 2, 3 – порядковий номер компонента; → – напрямок трансформаційних змін.

Розглянемо трансформаційні моделі породження словосполучень сучасної української мови на прикладі деяких прикметникових одиниць.

Прикметниково-іменникові словосполучення із залежним орудним відмінком зразка *гарний собою, низький зростом* (пор.: *І була вона така гарна собою, що не було їй рівних серед тих жінок, яких бачив раніше* (В. Тарасов); *Він був високий ростом, вищий від свого брата, але ніжно збудований, як мати* (О. Кобилянська); *Помер нагло, й ніхто не знав причину смерті його, був-бо снажний і дужий тілом* (Іван Білик) і под.) утворюються в результаті зміни діатез вихідного предиката, тобто внаслідок трансформації $Ім(Н) + Д-Зв + П(Н/О) \rightarrow П + Ім(О)$, пор.: *Зріст є маленьким* → *маленький зростом*; *Вдача є доброю* → *добрий вдачею*; *Обличчя є схоже* → *схожий обличчям* і под. Лівобічний актант у вихідних конструкціях переважно є метонімічним, що засвідчує змога його заміни словом *людина* (*Людина є маленькою. Людина є доброю* і под.).

М. І. Степаненко стверджує, що словосполучення структури «прикметник + іменник в орудному

відмінку» належать у сучасній українській мові до широкоживаних; названу прикметниками ознаку конкретизовано й одночасно обмежено вказівкою на предмет чи особу, у зв'язку з якими вона реалізована [Степаненко 1992: 29]. Стрижневий компонент аналізованих словосполучень може мати семантику: а) позитивної / негативної оцінки окремих атрибутів зовнішності людини: *Очі мав якісь водянисті, а так нічого: молодий, непоганий собою, симпатичний в отім яскравім кашне* (О. Гончар); *Щоб красою був дивний* (Р. Іванченко) і под.; б) зовнішніх параметричних характеристик людини або тварини, пор.: *Вже давненько панночки приїжджі переносили, що який-то вже там лікар полковий хороший: і брови йому чорні, і уста рум'яні, і станом високий*, – така вже краса, що й не сказати (Марко Вовчок); *А поставою був доладний, колбу своєю тримав на плечах з гідністю і сам тримався випростано, півдикувато, як усі низькі ростом* (О. Гончар) і под.; в) окреслення віку людини, пор.: *А невдовзі зовсім молодий роками граф Шептицький посів і найвищий на теренах діяння греко-католицької церкви в Галичині духовний пост...* (Ю. Смолич); *Корній, чабан правої руки, зсутулений, зморщений, як стручок, хоча літами й не старий, вважає, певне, що зараз саме час наскаржитись льотчикові на свого сусіда – полігон...* (О. Гончар) і под.; г) визначення розміру, об'єму, форми предмета, пор.: *Дві з його Мадонн особливо нам запам'яталися: одна – мальована на полотні, розміром невеличка, зображала молоду матір під яблунею...* (О. Гончар); *Формою гіллясте, як ріг оленя, тільки білосніжне* (О. Гончар); г) подібності / відмінності за певними ознаками: *Дітям роздали не бачені досі в Черемошнім довгі цукерки у блискучих обгортках та якісь дивні фрукти, формою схожі на яблука* (М. Матіос); *А один з них, між иншим, постаттю дуже подібний до Мирона* (В. Винниченко) і под.; д) внутрішньої наповнюваності предмета: *...якби цей багатий хлібом та корабельним лісом острів був уже в його руках, Гістіей не турбувався б і про Міркін та щедрю на срібло Міркінську область* (І. Білик); – *Сказав халіф Осман: мудрий султан – і цвіте держава, убогий розумом і духом – і держава валиться, – звернувся шейхульїслам до Нур Алі, алай-бега і лавних паїшів* (Р. Іванчук) і под.; е) окреслення рис характеру людини: *Скажений вдачею, лукавий, винахідливий, він не тільки псевдосвідчив..., а й нібито на власні очі бачив у гетьмана листи від Орлика й навіть від Карла* (Ю. Мушкетик); *Вдруге вийшла заміж за чудесну, душевну, м'яку характером людину, обласного землеупорядника* (В. Дрозд) і под.; є) указівки на психофізичний та емоційний стан особи: *Ніхто там із нас не повинен був зникнути, ми були там немруці і неминуці, здавалось, завжди ми будемо, і ніколи не знатимем втрат, і, щасливі своєю дитячою дружбою, завжди будем такі, які є* (О. Гончар); *Інші гості, потокаючи, кивали головами, а сини сиділи горді тією хвалою* (Б. Грінченко) і под. Відзначаємо синонімічність деяких словосполучень аналізованого різновиду з прийменниковими конструкціями, а саме: *Вражений високим рівнем організації навчання в університеті як українського закладу, і гордий за його європейськість* (Віче. – 2011. – № 9) – *Він був гордий сином перед сусідами* (Іван Нечуй-Левицький); *Але не було сумніву, що він хворий саме на висипний тиф: його груди вже вкрилися характерним висипом* (М. Дашкієв) – *...і одному лікарєві, Людині гуманній, під силу вислухати, ... за двері зневаги віднести їхні сумніви, дрижакі, вічний потяг до несвободи, крик: хворий християнством, підйом на уколи!* (Є. Пашковський).

На зміні діатез утворюються й прийменникові словосполучення зі стрижневим прикметником (найчастіше – співвідносним з дієсловом) та залежним родовим відмінком, пор.: *Найперше ж хотів утішитися сам після ганебної невдачі з непокірливою жоною, в якій, окрім царського титулу та багатств, власне, й не було нічого привабливого для такого знатного чоловіка, як він* (П. Загребельний); *Це був перший ворог, якого забив він, напевне він, і навіть не в бою, а коли той сповняв на коні образливий для нього танок* (Ю. Мушкетик); *Ризик невіддільний від моєї професії* (Н. Тисовська) і под. Фіксуємо в таких словосполученнях переважно первинні прийменники *для, від, до, з (із, зі, зо)* та опорні прикметники, що мають значення: а) позитивного або негативного ставлення до об'єкта: *Одначе в ньому зібрана могутня сила – здатність розвиватися, рости, і цим він грізний для суховіїв...* (О. Гончар); *Однак чи не найбільш дошкульною для українців умовою Варшавської угоди... стало фактичне відновлення польського поміщицького землеволодіння на Правобережній Україні* (Дзеркало тижня. – 2010. – № 16); *Надто він приязний до Матвія, і той платить йому за шеляг таяром* (Ю. Мушкетик) і под.; б) наявності або відсутності користі в чомусь: *Кінселів батько, лаїф Еетіон, отримав був у цьому святилищі сприятливий для сина провіст...* (І. Білик); *Всі, як один, говорили, що ... три чверті року триває там пекучий холод, згубний для війська з південних країв* (З. Тулуб) і под.; в) зовнішньої ознаки предмета-носія: *Мирон Данилович вирішив: «Навідаюся в магазин»; виходячи, глянув на доню – прозора з лиця, так схудла* (Василь Барка) і под. Можемо говорити про такі трансформаційні моделі похідності розглядуваних словосполучень: а) $I_1(H) + D + I_2(D/3) \rightarrow P + \text{Прій} + I_2(P)$, пор.: *Місто приваблює його* \rightarrow *приваблює для нього*; *Експеримент сприяє дослідженню* \rightarrow *сприятливий для дослідження* і под.; б) $Im(H) + D-Зв + P(H/O) \rightarrow P + \text{Прій} + Im(P)$, пор.: *Лице є гарним* \rightarrow *гарна з лиця*; *Вдача є веселою* \rightarrow *веселий із вдачі* й под.

Словосполучення зі стрижневим прикметником утворюються й внаслідок інших трансформаційних перетворень: імбрикації та конденсації вихідних реченневих одиниць.

Термін «імбрикація», який вводить Ю. С. Степанов для опису накладання концептів один на одного, Ж. Вейренк пропонує використовувати для кваліфікування процесу граматичної взаємодії речень під час утворення інших синтаксичних одиниць [Вейренк 1971: 131].

На імбрикації утворюються прикметникові словосполучення з допустовою семантикою, що містять похідний прийменник *на відміну від*, пор.: *На відміну від своїх батьків, людей веселих і компанійських, ця Ліда Дударевич – серйозна, може, аж надто серйозна дівча* (О. Гончар); *Але, на відміну від чудовиська Амброза*

Бірка, міраж прозорий, не перебиває реальності (Л. Костенко); *Цей наглядч був «добрий» на відміну від попереднього, що був виключно злий* (Іван Багряний) і под. Трансформаційна модель породження аналізованих словосполучень така: $[I(H) + D-Зв + P(H/O)] + [Im(H) + Dзап-Зв + P(H/O)] \rightarrow P + Pp\text{r}\text{ на відміну від} + Im(P)$, пор.: *Чу був добрий + Голівудський герой не був добрий* \rightarrow *Тільки на відміну від голівудського героя Чу був добрий і другою лапою волочив за собою очманілого Хубу Бубу* (О. Дерманський).

Конденсація (дериваційний процес взаємодії двох предикативних конструкцій, за якого в другому вихідному реченні витісняється повторюваний компонент та відбуваються відповідні транспозитивні та граматичні зміни) є основою утворення прикметникових словосполучень із залежним іменником (займенником) у формі орудного відмінка, пор.: *Ти думаєш, що ми не можемо підняти якір свого корабля й поставити паруси? Що ми не сильні духом і ділами..?* (Ю. Яновський); *...так само ненавидів він усіх бородатих, бо ненависть у дрібних душею завжди зароджується до тих, які мають те, чого не мають вони...* (П. Загребельний) і под. Розглядувані словосполучення утворюються в результаті трансформації $[I_1(H) + D-Зв + P(H/O)] + [Im(H) + D-Зв + P(H/O)] \rightarrow P + Im(O)$, пор.: *Він був кволий + Здоров'я було кволе* \rightarrow *Однак який він худенький порівняно з іншими, завжди він був кволий здоров'ям* (О. Гончар); *Чоловік є дрібний + Тіло є дрібне, Чоловік є дрібний + Душа є дрібна, Чоловік є лихий + Вдача є лиха* \rightarrow *Начальником ромейської тагми... поставлено Сірійця Коміскорта, чоловіка дрібного тілом і душею, лихого вдачею і заздрісного до всього на світі* (П. Загребельний) і под.

Отже, породження прикметникових словосполучень, як і словосполученнєвих конструкцій з іншими стрижневими компонентами, можна змоделювати. Формалізовані моделі цих синтаксичних процесів мають експланаторну силу, даючи змогу глибше й наочніше їх вивчати. Перспективи подальших розвідок у цій галузі полягають у розширенні трансформаційних моделей утворення словосполучень і моделюванні інших синтаксичних процесів.

Література

- Алексієнко 1969: Алексієнко Л. А. Інтерпретація аплікативної породжуючої моделі / Л. А. Алексієнко // Проблеми та методи структурної лінгвістики. – К. : Б.В., 1969. – Вип. 2. – С. 64 – 77.
- Апресян 1966: Апресян Ю. Д. Идеи и методы современной структурной лингвистики / Ю. Д. Апресян. – М. : Наука, 1966. – 304 с.
- Балко 2014: Балко М. В. Актуальні проблеми теорії словосполучення сучасної української мови / М. В. Балко. – Дніпропетровськ : Вид-во «Свідлер», 2014. – 349 с.
- Вейренк 1971: Вейренк Ж. Синтаксический анализ творительного падежа / Ж. Вейренк // Исследования по славянскому языкознанию : сб. в честь 60-летия С. Б. Бернштейна. – М. : Наука, 1971. – С. 129 – 139.
- Вихованець 1993: Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
- Глинский 1965: Глинский Б. А. Моделирование как метод научного исследования / Б. А. Глинский, Б. С. Грязнов, Б. С. Дынин, Е. П. Никитин. – М. : Изд-во МГУ, 1965. – 248 с.
- Загнітко 2007: Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2007. – Вид. 2-ге, виправл. і доп. – 294 с.
- Кравцова 2014: Кравцова Ю. В. Моделирование в современной лингвистике / Ю. В. Кравцова // Вісник Житомирського державного університету. Філологічні науки. – 2014. – Вип. 5 (77). – С. 181 – 189.
- Лосев 1968: Лосев А. Ф. Введение в общую теорию языковых моделей / А. Ф. Лосев. – М. : Наука, 1968. – 296 с.
- Лыков 1999: Лыков А. Г. Опыт модели языка / А. Г. Лыков. – Краснодар : Изд-во КубГУ, 1999. – 240 с.
- Меньшиков 1979: Меньшиков И. И. Модель предложения и его парадигма / И. И. Меньшиков. – Днепропетровськ : Днепропетровский гос. ун-т, 1979. – 80 с.
- Молошная 1975: Молошная Т. Н. Субстантивные словосочетания в славянских языках / Т. Н. Молошная. – М. : Наука, 1975. – 237 с.
- Мороховская 1975: Мороховская Е. Я. Основные аспекты общей теории лингвистических моделей / Е. Я. Мороховская. – К. : Вища шк., 1975. – 246 с.
- Пазухин 1975: Пазухин Р. В. О моделях вообще и о моделях в лингвистике / Р. В. Пазухин // Вестник Ленинградского университета. История. Язык. Литература. – 1975. – Вып. 1. – № 2. – С. 104 – 113.
- Ревзин 1967: Ревзин И. И. Метод моделирования и типология славянских языков / И. И. Ревзин. – М. : Наука, 1967. – 299 с.
- Степаненко 1992: Степаненко М. І. Прикметниково-іменникові словосполучення у сучасній українській літературній мові (формально-синтаксичний і семантичний аналіз) / М. І. Степаненко. – Полтава : Полтавський держ. пед. ін-т ім. В. Г. Короленка, 1992. – 102 с.
- Шаталова 2012: Шаталова О. В. Синтаксическое моделирование публицистического текста как метод прагмалингвистики / О. В. Шаталова // Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение. – 2012. – № 2 (256). – Вып. 62. – С. 140 – 142.
- Niska 1999: Niska H. Text Linguistic Models for the Study of Simultaneous Interpreting / H. Niska. – Stockholm : Stockholm University, 1999. – 76 p.
- Mel'čuk 2009: Mel'čuk I. Functional Linguistic Models: A Step Forward in the Study of Man / I. Mel'čuk // International Symposium on Data and Sense Mining Machine Translation and Controlled Languages, and Their

Application to Emergencies and Safety Critical Domains. – Besançon : Presses Universitaires de Franche-Compté, 2009. – P. 1 – 10.

Sgall 1984: Sgall P. Syntax, Meaning, and Reference / P. Sgall // Contributions to Syntax, Semantics, and Language Comprehension. – Praha : Academia, 1984. – P. 39 – 49.

Охарактеризованы концептуальные основы моделирования как специфического метода исследования языковых единиц и процессов. Очерчено понятие лингвистической модели, описаны её основные свойства. Обоснована целесообразность построения моделей для изучения процесса порождения словосочетаний из исходных предложений. Смоделировано создание словосочетаний современного украинского языка со стержневым именем прилагательным.

Ключевые слова: словосочетание, модель, трансформация, трансформационная модель.

The conceptual foundations of the modeling as a specific method of investigation of language units and processes are described. The term “linguistic model” is outlined; the basic properties of the linguistic model are described. The necessity of constructing models to study the generation of the word-combinations from the original sentences is substantiated. The formation of Ukrainian adjectival word-combinations is modeled.

Keywords: word-combination, model, transformation, transformational model.

Надійшла до редакції 15 грудня 2015 року

Анатолій Загнітко

УДК 81'367=161.2

ТИПОЛОГІЯ ЛОКАТИВА У СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ: ОСОБЛИВОСТІ РЕЧЕННЕВОГО МОДЕЛЮВАННЯ

Розглянуто особливості локатива в реченнєвій структурі з простеженням закономірностей співвідношення його вияву у поверхневій та глибинній будові речення. У лінгвістичній літературі прийменниково-відмінкові конструкції інтерпретують з опертям на різні вектори простору, визначаючи основним розміщення предмета і/або його рух щодо відповідного / відповідних орієнтирів. Семантична кваліфікація локатива ґрунтована на закономірностях співвідношення в реченні номінативного й екзистенційного начал і встановленням внутрішнього значеннєвого диференціювання локатива. Моделювання речень із позиційно визначеним статусом локатива у його структурі має ґрунтуватися на відбитті його семантичної варіативності, специфіки формального вираження з опертям на семантичну типологію предикатів, основним вираженням яких у реченнях із регулярним, обов'язковим локативом, є активно валентні дієслова.

Ключові слова: семантична структура речення, модель речення, семантична роль, агенс, суб'єкт, об'єкт, інструмент.

1. Основні поняття аналізу. У сучасній лінгвістиці локатив кваліфікують як позначення певного простору в широкому розумінні. До найґрунтовніших студіювань локатива слід віднести дослідження Є. Тимченка [1925], В. Топорова [1961], М. Всеволодової, Є. Владимірського [1982], О. Виноградової [2001] та ін. Не менш актуальними є студіювання з проблем статусу локатива у структурі речення з визначенням його обов'язковості / необов'язковості, регулярності / нерегулярності. Актуальним є встановлення семантичної варіативності локатива, співвідношення останньої з формальним вираженням і визначення рівня закріплення локатива в структурі речення, діагностуванням його позиційного закріплення.

Метою розгляду виступає встановлення статусу локатива в різних реченнєвих структурах із послідовним диференціюванням його валентнозумовленого і валентнонезумовленого вияву. Завданнями аналізу є: 1) простеження еволюції погляду на особливості просторових прийменників та формування ними просторово-відмінкових конструкцій; 2) з'ясування параметрів внутрішньої нерівнорядності просторових прийменниково-відмінкових конструкцій; 3) визначення семантичної варіативності локатива; 4) розкриття закономірностей співвідношення семантичної й формально-граматичної варіативності локатива; 5) діагностування основних зразків реченнєвих моделей із локативом. Теоретичне значення студіювання визначається обґрунтуванням реченнєвої моделі з локативом та осмисленням її варіативності. Наукова новизна дослідження зумовлена тим, що вперше обґрунтовано особливості реченнєвого моделювання із регулярним, позиційно закріпленим локативом. Практичне значення виконаного аналізу мотивоване можливістю його використання в курсах з актуальних питань сучасної лінгвістики й теорії сучасного синтаксису у вишівських магістерських освітніх і наукових програмах.

2. Типологія лінгвістичних поглядів на просторові конструкції: семантична і структурна кваліфікації. В. Топоров розглядає особливості вираження локатива з вирізненням його прийменникового (локативи з російськими прийменниками *по, при, в, на*) та безприйменникового зразків у російській мові, визначає в загальних рисах закономірності вияву локатива в інших слов'янських мовах: білоруській, українській, кашубській, лужицькій, болгарській, диференціює безприйменниковий та прийменниковий

локатив у польській (локативи з польськими прийменниками *o, po, przy, w й na*), чеській і словацькій (локативи з чеськими і словацькими прийменниками *o, po, při*), старослов'янській (локативи зі старослов'янськими прийменниками *o, po, pri, v і na*), сербській і хорватській (сербохорватській, за термінологією автора) (локативи з прийменниками *o, po, pri, preма, v і na*), словенській (локативи зі словенськими прийменниками *o/ob, po, pri, u й na*), праслов'янській (локативи з праслов'янськими прийменниками *v й na, o, po, pri*). У центрі уваги дослідника перебуває локатив у розрізі його вираження та семантичного варіювання без простеження особливостей позиційного закріплення та статусу у сполученні з дієслівними лексемами, витворення разом з ними цілісного значеннєвого простору. Істотно розширено спектр аналізу в дослідженнях М. Всеволодової та Є. Владимірського, оскільки сконцентровано увагу на просторових прийменниково-відмінкових конструкціях, оскільки семантика простору послідовно диференційована лише в межах словосполучення, речення й тексту. Свого часу О. Востоков з опертям на погляди М. Ломоносова та М. Греча наголошував на необхідності диференціювання просторових відношень за двома ознаками: 1) орієнтація форм простору щодо предмета (верх, низ, перед, бік та ін.); 2) характер дії з її відношенням до форм простору (місце реалізації дії, шлях, спрямування від кінцевого пункту і под.), що свідчить про те, що "прийменники показують місце, тобто різні сторони предмета, і положення, в якому предмет перебуває щодо іншого предмета. Сторонами предмета є верх, низ, перед, зад, бік або край, зовнішність і внутрішність. Положеннями предмета є: сукупність або буття разом, окремість буття особливо, близькість або дотик, проміжок або відстань, протилежність або буття віч-на-віч" [Востоков 1831: 269-270], констатуючи: "Сторони і положення предмета можуть бути показані через місце: 1-е, де розпочинається; 2-е, де закінчується і 3-є, де знаходиться що-небудь" [Там само: 270]. Розвиваючи думку лінгвіста, варто наголосити, що просторові прийменниково-відмінкові конструкції діагностують "внутрішній простір", "поверхню", "нижню площину", "верхню площину", "місце", "напрямок", "трасу" і т. ін. Так, наприклад, прийменники *з, із, зі, від, з-під, із-під, з-за, із-за* позначають вихідний пункт: *Валка витягувалася з села* (З. Андріяшик); *Тат помітив, як радісно блищали в сусідів очі, коли він виносив із хліва напнутого сіткою кошика з милими гусятками* (Остап Вишня); *Люди йшли від лісу* (Іван Багряний); *Ми вийшли під його покров / З-під явора чи з-під тополі* (Д. Павличко); *Скоро з-за хати вплив невеличкий човник* (О. Довженко); *в, до* – кінцевий пункт: *В село з кошиками подався Богдан* (Р. Андріяшик); *Пан Вербовський піднявся і, шкутильгаючи, побрів до хутора* (Д. Білий). Для більшості прийменників властиве закріплення за певною відмінковою формою на позначення того чи того просторового виміру (пор. [Іваненко 1974; 1975]: *з + Р.в., із + Р.в., зі + Р.в., від + Р.в., з-під + Р.в., із-під + Р.в., з-за + Р.в., із-за* – вихідний пункт руху; *в + Р.в. до + Р.в.* – кінцевий пункт руху; *за + О.в.* – місце дії тощо).

З-поміж прийменників просторової семантики простежувано диференціювання напряму руху [Ludtke 1955], пор.: *в, до, на* – напрям від чого-небудь; *від, з, із, зі* – напрям від чого-небудь; *по, повз, через* – пройти повз, подолання чого-небудь, які водночас об'єднані за значенням в такі групи: а) *в, з, із, через* позначають внутрішність предмета; б) *від, до, повз* – близькість до предмета; *з, на, по* – дотик до предмета. За твердженням Г. Лудтке, прийменник доцільно описувати через дві групи ознак: ознак, що характеризують відношення форм простору до предмета, та ознак, що характеризують відношення дії до предмета [Там само: 48], що поєднані в значенні кожного прийменника. Інші лінгвісти встановлюють три диференційні ознаки для опису просторових прийменників – напрям, віддаль, включення [Шумилина 1967: 208]. За першою ознакою розмежовано: 1) відношення "близькості" до всього орієнтира: *Я ж не кажу, щоб завжди жити біля моря, чи в лісі, чи на горах* (В. Барка); 2) відношення близькості до поверхні (того чи того боку) орієнтира незалежно від місця спостереження: а) верх, верхня поверхня: *Одного ясного дня я стояв на даху комори* (Д. Білий); *Хмари низько летіли над гостроверхими дахами будівель* (Б. Антоненко-Давидович); б) низ, нижня поверхня: *Молодята стояли під стріхою, у затінку* (В. Малик); в) перед, передній бік: *Мати посадила перед хатою куць калини* (А. Яна); г) задній бік: *Позад його щось зашелестіло* (І. Нечуй-Левицький); г) зовнішній бік: *Вони ходять навколо тебе і смакають тебе за рукави* (Ю. Андрухович); *Як знайдеш гриба, так ходиш навколо нього* (О. Бердник); *Висока трава починає гнутись-хилитись, поверх неї тільки гарячий вітер гуляє та сонце розсіває своє некучо іскристе проміння* (Панас Мирний); д) внутрішній бік: *По закінченні Промакадемії він потрапив на цей невідомий йому завод, де .. всі виробничі процеси були сховані всередині приладів* (Ю. Шовкопляс); 3) відношення близькості до поверхні (сторони) орієнтира залежно від місця спостереження: а) ближня сторона: *Хлопець зупинився перед хатою* (А. Яна); б) дальня сторона: *Було по-осінньому темно, холодно, шарудів у безлистій грущі, що самотньо росла за хатою, дрібний дощик, десь глухо валували собаки* (В. Малик); *Море Борців знаходиться за смітником* (Ю. Винничук); в) бічна сторона: *Дівчина жила праворуч від церкви* (А. Яніта); 4) відношення близькості до просторових параметрів орієнтира: довжини: *Шляхом, що йшов вздовж Амуру, цокотіли вершини, летючи на прорив* (І. Багряний). За ознакою "віддаль" лінгвісти диференціюють значення: безпосередньої близькості з розмежуванням дотику, проникнення в предмет-орієнтир, віддалення від предмета, заперечна близькість та ін. [Там само: 208]. Подібний ґрунтовний аналіз забезпечує встановлення статусу локатива у структурі речення – регулярного, обов'язкового та нерегулярного, необов'язкового, водночас умотивовує диференціювання першого й другого у формальному й семантичному аспектах. Водночас врахування семантичного наповнення прийменниково-відмінкових конструкцій має відповідно відбиватися і в реченнєвому моделюванні на зразок *праворуч від церкви – AdvLoc, ліворуч трасою – AdvDir* [Кржижкова 1967: 32–48], у яких враховано семантику дієслова: для *праворуч від церкви – AdvLoc* такими будуть лексеми на зразок *знаходиться, перебувати* і под.; для *ліворуч трасою – AdvDir* – постануть слова переміщення на кшталт *йти, їхати, прямувати*. Для моделювання речень з локативами істотним є також диференціювання просторових

прийменників на три основні групи: а) з двобічною функцією позначення місця й напрямку (з двома відмінками – *в, за, на, під, по*; з одним відмінком – *між, над, навколо, перед, вздовж, уперек, поверх, понад, проти*); б) з однібічною функцією позначення місця (*біля, всередині, серед* та ін.); в) з однібічною функцією позначення напрямку (*до, з, із, повз, услід* і под.) [Бабов 1963: 15]. Для А. Николової істотним є диференціювання простору в межах, рамках і на поверхні орієнтира, де для першого важливим є розмежування просторової семантики: а) центра, середини; б) країв орієнтира або його глибини; в) ширини й довжини орієнтира; а для руху предмета – другої ознаки: а) до кінцевого пункту руху (фінішу); б) від початкового пункту руху (старту); в) у просторі (трасою). Третя ознака охоплює: а) розміщення і рух предмета перед орієнтиром, з його лицьового боку; б) розміщення і рух предмета позаду орієнтира, із його заднього боку; в) розміщення і рух предмета над верхньою поверхнею орієнтира; г) розміщення і рух предмета під нижньою поверхнею орієнтира; г) розміщення і рух предмета щодо бокових сторін орієнтира – лівої та правої [Николова 1997]. Водночас дослідниця послідовно диференціює розміщення і рух предмета між декількома орієнтирами й розміщення предмета на певній відстані від орієнтира з внутрішнім розмежуванням: а) розміщення предмета поблизу від орієнтира; б) розміщення предмета у віддаленні від орієнтира; в) позначення конкретної відстані між предметом та орієнтиром [Там само: 114–141]. Власне, такий підхід перекаликається з кваліфікацією прийменниково-відмінкових форм як нерозкладних, яким властива стандартність (стандартизованість), узагальненість, передбачуваність із визнанням їх “готовими одиницями мови, тотожними в цьому плані словоформам, і включати подібні структури до словозмінних парадигм” [Гухман 1968: 168].

Не менш показовим постає виділення локативних полів та угруповання їх у макрополя, що стає опертям для виділення макрополя контактної локальності (статики денотата на поверхні предмета, поле динаміки денотата на поверхні або в межах предмета, поле статичної денотата у внутрішньому просторі предмета, поле простору, що долається денотатом наскрізь) і макрополя неконтактної локальності (поле статичної / динаміки денотата з цього боку предмета, поле статичної / динаміки денотата з іншого боку предмета, поле статичної / динаміки денотата поблизу предмета, поле статичної / динаміки денотата вище поверхні предмета, поле статичної / динаміки денотата нижче поверхні предмета, поле простору, що долається вгорі предмета) [Медведев 1983], в окремих параметрах перекаликається з теорією А. Шуміліної [Шуміліна 1967]. Аналізовані погляди В. Медведева, А. Шуміліної та ін. в окремих позиціях ґрунтовані на глибинних семантичних відношеннях між словами, що дає змогу говорити про функціонування просторових прийменниково-відмінкових конструкцій як цілісних, нерозкладних [Гухман 1968].

3. Локатив у реченнєвій структурі. Дослідження Ч. Філлмора орієнтовані на реальний вимір аналізу відмінкових значень, основу яких становлять глибинні відношення, асиметричні щодо поверхневої реченнєвої структури. На ґрунті таких відношень без застосування семантичного декодування ґрунтована система відмінків Ч. Філлмора. Імена згруповано відповідно до семантичних зв'язків з дієслівним ядром у глибинний відмінок, що є стрижнем усіх формальних елементів плану вираження такого значення. Множина глибинних відмінків охоплює: агентив (А) – найменування істоти, витворювач дії; датив (D) – особа, якої торкається стан чи дія; інструменталь (I) – найменування неістоти, що активована дією; фактитив (F) – предмет чи особа, що виникають внаслідок дії; локатив (L) – місце дії або його просторове орієнтування; об'єктив (O) – предмет, якого торкається дія [Філлмор 1966: 1–24; 1968: 1–90]. У цьому розрізі активними є також зіставні студії, що передбачають встановлення особливостей вираження просторової семантики в різносистемних мовах [Симоненко 1998] з виявом спільного та відмінного, розкриттям прагматичного аспекту просторових прийменниково-відмінкових конструкцій [Медведев 1983; Сяоцянь Ван 2010; Цзинь Тао 2007]. Увесь спектр студіювань просторових прийменників, прийменниково-відмінкових конструкцій із просторовою семантикою постає ресурсом для надійного й ґрунтового розкриття особливостей реченнєвих моделей із функційним навантаженням у них локатива.

Характеристика локатива і його кваліфікація вимагає послідовного врахування 1) його внутрішньореченнєвого статусу; 2) співвідношення з іншими компонентами; 3) позиційного закріплення / незакріплення в реченні; 4) внутрішньої семантичної варіативності; 5) формального вираження. Перелік цих ознак є підґрунтям для диференціювання валентнозумовленого / валентнонезумовленого локатива, пор.: *У Заліссі з осадників уже була створена повітова управа, і доходили чутки, що в Колобрдах розташується прикордонна сторожа* (Р. Андріяшик); *Він (Півень – А. З.) пропонує мені розташуватися в його школі, подивитись Нікополь добре, а там видно буде, що робити* (Б. Антоненко-Давидович); *В цій маленькій келії на три особи вони й розмістилися в двадцятьчотирьох* (І. Багрянний); *Тепер перебував* (Бумблякевич – А. З.) *серед покинутих гармат, панцерників, вагонів з повисаджуваними шибамі, тягачів і всілякої іншої військової продукції* (Ю. Винничук). У таких і подібних реченнях локативи (*в Колобрдах, в його школі, В цій маленькій келії, серед покинутих гармат*) є валентнозумовленими (*розташується* → (де?) *в Колобрдах, розташуватися* → (де?) *в його школі, розмістилися* → (де?) *В цій маленькій келії, перебував* → (де?) *серед покинутих гармат*), а в останньому реченні до того ж наявний ряд локативів, рівнорядних між собою, крім останнього, що закриває ряд: *серед покинутих гармат, панцерників, вагонів з повисаджуваними шибамі, тягачів і всілякої іншої військової продукції*. Подібний локатив позначає простір, у якому відбувається перебіг дії, наявна її реалізація. Його внутрішньореченнєвий статус значущий, оскільки семантично він співвіднесений з дієсловом-предикатом, заповнюючи одну із його сем, пор.: *розташуватися, -уюся, -уєшся, недок., розташуватися, -уюся, -уєшся, док.* ‘займати місце, розміщуватися де-небудь’ (*Взвод молодшого лейтенанта Федоренка розташувався край дороги в густім ялиновім лісі* (Я. Качура)); ‘влаштуватися, оселятися

де-небудь на проживання, відпочинок і т. ін.’ (На другий день перевезла Мотря скриню до Семена й розташувалась у Семеновій хаті, як справжня господиня (М. Коцюбинський)); ‘знаходиться, міститься де-небудь, мати певне місцезнаходження’ (Під молодим дубовим ліском, що кучерявиться на пагорку, розташувався літній табір (С. Журахович)) або ‘вмошуватися, сідати, лягати і т. ін. де-небудь’ (Всі розташувалися на підлозі так, як звикли вже. Поколом (І. Багрянний)).

Якщо звернутися до авторитетних тлумачних словників, то можна помітити, що простір кваліфікують 1) у філософському вимірі як ‘одну з основних об’єктивних форм існування матерії, яка характеризується протяжністю й обсягом’: **Простір** характеризує співіснування об’єктів, їх протяжність і структурність, взаємне розташування (з наук. літ.); 2) ‘необмежена протяжність (в усіх вимірах, напрямках); тривимірна протяжність над землею’: **Висота, ширина, довжина: я забував про все земне і думками злітав угору, в безкрайні космічні простори** (О. Авраменко, В. Авраменко); **Згадую канали Марса й думаю: а що, як людськість знайде колись спосіб літати у світових просторах?** (В. Винниченко); **І ось сьогодні, коли він дивився на світ, може, останній раз, то сонце в космічних просторах здавалося велетенським клубком такого пилу** (Т. Осьмачка); 3) ‘вільний, великий обшир; просторинь’: **А там, за вікном, сонце, вітер, широкий простір...** (Б.-І. Антонич); **Цілий місяць над просторами Середземного моря вигравали шторми** (І. Білик); **Раптом прокинулось громове царство: переможно заревів пароплав, розкидаючи гук по горах і просторах, суворо гриміло десь залізо, верещали дзвоники трамвайів** (С. Васильченко) з відтінком ‘площа чого-небудь на земній поверхні; територія’: **Серед широкого простору поля Єремії стало легше на душі** (І. Нечуй-Левицький); **Замкнений простір кімнати розривали примарними перспективами три дзеркала: одне висіло на стіні над консоллю, друге, видовжене, стояло навпроти першого, а третє, овальне, як яйце, розташувалося поміж ними** (Любо Дашвар); 4) ‘перен. Відсутність яких-небудь обмежень, перешкод у чомусь; воля’: **Все маленьке, а головне, нема простору життя, нема польоту, нема великої мети** (О. Довженко); **Щодня птиця Рух літала на небесному просторі бажання, сподіваючись, що якийсь голуб принесе від вас вість або ж хмарка пролле благодатну краплину на долину спрагlosti** (П. Загребельний). В окремих науках існують поняттєві розуміння простору, пор. математичні терміни на зразок *евклідовий простір* у дво- і тривимірності, *векторний (лінійний) простір*, *багатомірний простір*, *гільбертовий простір* як простір, що допускає необмежену вимірність, *лінійний простір*, *вертикальний простір*. Розуміння простору, його суті у філософському розумінні зазнало еволюції від часів античності й до сьогодні. Так, Платон розумів простір як вмістилище чи проміжок, для Аристотеля простір є місцем (див. третє значення (тлумачення слова простір почерпнуто із СУМ (т. 8: 298)), в концепції І. Ньютона – простір існує незалежно від наявності в ньому фізичних тіл, Г.В. Лейбніц визначає його через відношення між певними тілами, в силу чого простір має віддаль і напрямок. Априорним простір уважав І. Кант, оскільки людина завжди сприймає світ просторово. До цього можна додати, що в цього слова в окремих випадках збереглася семантика ‘проміжок часу’: *Проза в творчості Михайла Коцюбинського охоплює простір у кілька десятиліть* (з наук. літ.). Цей вимір простору сьогодні актуалізовано в його чотиридимірному розумінні, коли до трьох відомих параметрів – висота, ширина, довжина додавано й протяжність – наприклад, будинок із часу його побудови до руйнування. Свого часу Г. Гійом [Гійом 1992: 146-147], розглядаючи закономірності співвідношення й взаємодії простору й часу, констатував, що в простір можна повернутися, оскільки він існує поза особистістю й не підпорядкований їй, а в час повернення не існує. Хоча в попередніх міркуваннях про психосемантику як метод він констатує, що мовлення, «коли починається і навіть коли ще готується, використовує мову, що існує в мисленні в уже побудованому вигляді», оскільки мова «побудована за спільним законом, законом когеренції (зв’язності, coherence) частин всередині цілого». У цьому розрізі цікавим є те, що іменник, наприклад, як часткова інтегрована система є цілим, і система дієслова виступає також цілим, водночас кожна з них є інтегрованою, де останнє ґрунтовано на особливостях семантики. Кожна з мовних одиниць (іменникова, дієслівна та інші) лінійно інтегровані, на чому ґрунтовано семантичну неперервність. У реченні *Майстер викручує шуруп викруткою з дверей* (Україна молода) кожна з лексем (*майстер, викручувати, шуруп, викрутка, двері*) у своїй окремішності не відбиває цілісності ситуації, а лише через взаємозумовлену лінійність номінують ситуацію, де кожний з елементів корелює з відповідною семантичною роллю.

Основним значенням локатива можна вважати значення місцезнаходження: *Автовокзал міжобласного сполучення знаходиться в південно-західній частині Полтави* (З газ.). Семантична роль локатива є складною і формально-грамматично, і семантико-синтаксично, і власне-семантично, й комунікативно інтенційно, й позиційно. Формально-грамматична варіативність локатива охоплює ядрові (прислівники зразка *там, тут*, прийменниково-відмінкові форми (*на горі, біля річки, в хаті*), напівпериферійні (форми орудного з прийменниками *під / над / за столом*) і периферійні (форми родового з прийменником (*до в’язниці*) і т. ін.). Напівпериферійність і периферійність визначаювана нерегулярністю відповідної конструкції, відсутністю її синтаксичної зумовленості. Ядровий статус локатива є валентно й позиційно зумовленим у реченні його семантичний статус тематично ієрархізований: *Уже зовсім смеркло, як Давид підходить до села* (А. Головка). Напівпериферійний і периферійний локативи позбавлені цих диференційних ознак, їх розмежування здійснюється за ознаками регулярності, особливостях синтаксичного зв’язку і семантичного відношення, комунікативної інтенційності.

3.2. Семантичні варіанти локатива. В сучасній мові семантична роль локатива в структурі простого речення внутрішньо диференційована на локатив 1) → місце, 2) → вихідний пункт руху, 3) → кінцевий пункт руху, що репрезентують різні переміщення за горизонталлю. До них прилягає локатив 4) → траса (*Аж ось іде дорогою старець – жебрак з торбою* (Б. Антоненко-Давидович)). Заявлені горизонтальні варіанти локатива

реалізують один з ортогональних векторів, охоплюючи групи предикатів видалення (*йти, від'їжджати, віддалятися: Як йшла в ліс, то дивилася додому, а як йшла з лісу, то дивилася у ліс* (Нар. тв.)); наближення (*приходити, приїжджати: Приходила [Марина] якось святками в село і хвалилася, що як у місті служити, то й кращого не треба* (Панас Мирний)), руху зовні (*виходити, виїжджати: Війта я бачив, коли виходили з села* (Р. Андріяшик)); руху всередину (*входити, в'їжджати: Люди зрідка входять у морок церкви* (І. Багрянний)). Логічно доповнюють аналізовані варіанти локативи другого ортогонального вектора – вертикального: предикати руху вгору (*підійматися, підніматися: Я міг би підійнятися угору По мармурових сходах сіруватих, Освітлених лиш зіркою з вікна* (П. Воронько)); предикати руху вниз (*спускатися, сплавлятися: Вже під'їжджаючи до стежки, що петлею спускалася в западину, він почув химерні звуки* (Д. Білий)). Складнішою є реалізація локативом третього ортогонального вектора простору (ширина) й четвертого – темпорального. Локатив прямо корелює з особливостями валентності різних предикатів локативності: стану (*бути, знаходитися, опинятися, перебувати*), процесу (*висіти, лежати, сидіти, стояти*) й дії (*віддалятися, від'їжджати, піти*).

Істотним є розмежування експліцитного й імпліцитного локатива, семантична зумовленість яких може збігатися і відрізнятися (*На озері створювалася тиша* (О. Довженко)). Перший тип локатива легко виявити через його послідовне формальне вираження або валентну зумовленість, вияв другого постає складнішим, оскільки він співвідносний із різними типами ситуацій, реалізація яких без такого локатива не може бути реалізована: *А тоді зима така люта була, що на возі не поїдеш* (Ю. Винничук).

Локативна семантика може ускладнювати і/або ускладнюватися, утворюючи різні синкретичні похідні в структурі речення – локативний протагоніст: *Тим часом виплатять у школі борги за три місяці* (Б. Антоненко-Давидович); локативний адресат: *На хуторі зраділи вістці з фронту* (Із журн.) та ін. Похідні з таким зразком локатива виступають семантично складними, реалізуючи дві і більше пропозицій.

Валентно зумовленому локативу протиставлений локатив-специфікатор, особливістю якого є вираження окремої пропозиції в реченні: *Далі вже розповіли його друзі-італійці, теж поранені разом з ним на річці* (О. Іваненко)).

4. Локатив у реченнєвому моделюванні. У словниках на початку ХХ століття простір розглядали як власне-‘простір’ (*Душа потребує простору, жадає волі* (А. Свидницький) з відтінком ‘вільне, незайняте місце’: *Приймаю солому з току, бо син привезе снопи, – щоб був простір* (І. Нечуй-Левицький) і простір (див. перше значення, що має форму лише однини) (за Словарь, т. 3: 482). В українській лексемі простір наявний філософська (перше значення), загальномова (друге й третє прямі й третє переносне значення) і математична специфікації. У російській мові за філософською і математичною закріплено лексема *пространство*, за іншими – *простор*. До цього треба додати також статус лексеми *місце* зі значеннями: 1) ‘простір земної поверхні, зайнятий або який може бути зайнятий ким-, чим-небудь’: *Гарне, вигідне було місце, де вони поставили свої курені* (О. Гончар) з відтінками ‘простір, пункт, де що-небудь розміщене, відбувається тощо’: *Сидіти в корчмі, місці радості, з незагоєною раною в серці не хотілося* (Г. Хоткевич); ‘певний пункт, площа, призначена для кого-, чого-небудь’: *Тимофій навпомацки знаходить на своїх місцях сокиру, дерев'яний аршин, долото* (М. Стельмах); ‘певна площа, спеціально призначена для того, щоб на ній розміститися’: – *Он на весіллі тісно як буває, А прийде старшина, – місце є...* (Л. Глібов); 2) ‘перев. мн. Певна місцевість’: *У нас була казкова сіножать на Десні. До самого кінця життя вона залишиться в моїй пам'яті як найкрасивіше місце на всій землі* (О. Довженко); 3) ‘тільки мн. Віддалені від центру, центральних організацій райони, організації, установи: периферія’: *Багато цікавого можна побачити в місцях, куди столичні журналісти ніколи не приїжджають* (Україна молода); 4) ‘окрема ділянка, частина чого-небудь’: *Сонце підпливало собі вище та вище, гриючи повітря, палючи голі місця* (Панас Мирний); 5) частина, уривок книжки, художнього, музичного твору і т. ін.: *Деякі місця в копії [рукопису] полишені біло, і невідомо, що там має стояти* (Леся Українка); 6) ‘становище, яке займає хто-, що-небудь у суспільстві’: *Українська мова своєю доброзвучністю займає одне з перших місць (може, третє або четверте між усіма європейськими мовами* (В. Самійленко); 7) ‘службова посада’: *Наталка після того, як zostались її вольєри без цесарок, подалася в Херсон шукати собі іншого місця* (О. Гончар) з відтінком ‘вакансія в навчальному закладі для того, хто навчатиметься’: *Маємо одне місце на робфак при сільськогосподарському інституті. Будемо першого свого бідняка посилати у високу науку* (М. Стельмах); 8) окремий предмет, одиниця вантажу (пакунок, чемодан, ящик і т. ін.): *Вантаж, вага якого перевищує 5 кг; у літаку треба обов'язково здавати як автономне вантажне місце* (з документів) (СУМ, т. 4: 751). Побіжний погляд свідчить, що лексема *місце* має ширший діапазон лексичних значень (вісім із трьома відтінками) на відміну від слова *простір* (чотири з двома відтінками), класифікаційний статус числа властивий першому значенню лексеми *простір*, а для лексеми *місце* – друге й третє значення. У лексемі *простір* класифікаційний статус належить категорійній семантиці однини, а у слова *місце* – категорійній семантиці множини. Важливим є те, що в лексемі *місце* в перших п'яти й восьмому значеннях основною можна вважати сему ‘простір’ як загальну, родову, що в одних значеннях названа (перше значення), а в чотирьох інших є імпліцитним, його відсутність у шостому – сьомому значеннях мотивовано тим, що тут мова йде про вертикально-суспільний простір.

Для адекватного тлумачення локатива та його статусу в реченнях треба диференціювати ядрові й похідні його структури. До перших належать утворення, що складаються з предиката та валентнозумовлених ним актантів. Так, для предиката *підмітати* (фізична дія) ядровою є чотирикомпонентна реченнєва структура, що охоплює сам предикат і три валентнозумовлені актанти: суб'єкт, об'єкт, інструмент, пор.: *Підмітала*

[прибиральниця] *коридор* [віником] і *поливала вазони на вікнах наших кабінетів та лабораторій* (Я. Гримайло); *Сторож підмітає* [мітлою] .. *порозкидані шматочки нікчемного паперу* (Панас Мирний). А. Мустайокі кваліфікує подібні ядрові структури як трикомпонентні з предикатом і двома валентнозумовленими актантами, хоча в таких випадках цілком мотивовано кваліфікувати структурну схему речення як чотирикомпонентну: $N_1Vf_{3s}N_4N_5$, що в семантичному портреті-моделюванні відповідно набуває зображення: $AgPrObInstr$ ($A \leftarrow R \rightarrow O \rightarrow I$), а з урахуванням співвідношення глибинного й поверхневого реченневих рівнів модель охоплюватиме обидва: $N_{1agens}Vf_{3spr}N_{4object}N_{5instrument}$. Досить актуальним є питання про статус імпліцитного локатива, без якого будь-яке речення позбавлене реального співвідношення з дійсністю. Залишається відкритим статус такого локатива – обов'язковий, регулярний чи необов'язковий, нерегулярний, пор. *Дитина спить* ($N_{1(n)}Vf_{3s}$) і *Дитина спить на ліжку* ($N_{1(n)}Vf_{3s} \rightarrow N_{2loc}/N_{6loc(pre+sub)}$); *Учитель демонструє дослід учням* ($N_{1(n)}Vf_{3s}N_{4(ob)}N_{3(adr)}$) і *В кабінеті учитель демонструє дослід учням* ($N_{2loc}/N_{6loc(pre+sub)} \leftarrow N_{1(n)}Vf_{3s}N_{4(ob)}N_{3(adr)}$). Компоненти *на ліжку* ($N_{2loc}/N_{6loc(pre+sub)}$) і *В кабінеті* ($N_{2loc}/N_{6loc(pre+sub)}$) можна кваліфікувати як специфікатори, оскільки вони не належать до валентнозумовлених дієслівних лексем *спати* (*спить*) і *демонструвати* (*демонструє*) і в такому разі вони позначають окрему пропозицію. Водночас і перша *Дитина спить* ($N_{1(n)}Vf_{3s}$), й друга *Учитель демонструє дослід учням* ($N_{1(n)}Vf_{3s}N_{4(ob)}N_{3(adr)}$) ситуації відбуваються в межах певного простору (четвертий ортогональний вектор), тому їхня наявність може імплікуватися або експлікуватися. Інша річ, чи варто їх відбивати в реченнєвій моделі, бо в такому разі в усіх реченнях варто визнати локатив обов'язковим. Якщо в реченнях на зразок *Сторож підмітає* [мітлою] .. *порозкидані шматочки нікчемного паперу* (Панас Мирний) легко встановити імплікованість інструмента, пор. також: *Господиня пересолила* [сіллю] *страву* (А. Яна); *Юнак накрохмалив* [крохмалем] *сорочку* (А. Яніта); *Жінка вирізала* [ножицями] *витинанки* (А. Верховина), то в реченнях на кшталт *Діти гралися* (А. Яна); *Жінки сперечалися* (А. Верховина); *Хлопці косили траву* (А. Яніта) визначення локатива є проблемним у силу відсутності валентних зв'язків з дієсловом-предикатом, тобто локатив у таких випадках є недетермінованим. Одним зі шляхів вирішення заявленого питання є визнання пріоритету формального вираження того чи того реченнєвого компонента, але в цьому разі постає проблема системного статусу валентнозумовлених компонентів та особливостей заповнення детермінованих валентних позицій у мовленні. Видається цілком прийнятним визнання особливого статусу за локативом як субстанційного компонента реченнєвої моделі власне-семантичного рівня і визнання за ним регулярного статусу. Інша річ, що останній треба визначати на увесь масив реченнєвих структур та їх мовленнєвих модифікацій, у більшій частині з яких реалізовані різні форми вираження четвертого ортогонального вектору простору.

Семантична диференціація локатива в реченнєвому моделюванні має ґрунтуватися на усіх чотирьох ортогональних векторах простору. У межах першого (лінійно-горизонтального) істотним є диференціювання локатива за напрямом: 1) \rightarrow місце (Loc), 2) вихідний пункт руху (Loc_{start}); 3) \rightarrow кінцевий пункт руху (Loc_{dir}); 4) \rightarrow траєкторія (Loc_{tras}), для другого (вертикального) важливим є розмежування просторового переміщення: 1) вгору (Loc_{top}); 2) вниз (Loc_{bottom}); третій (ширина) містить внутрішні обмежувачі на зразок *праворуч* (Loc_{right}), *ліворуч* ($Loc_{sinistrum}$), *убік* (Loc_{side}), що в межах відповідних конструкцій набувають уточнення *праворуч від*, *праворуч до*, *праворуч за*, *праворуч під* / *ліворуч від*, *ліворуч до*, *ліворуч за*, *ліворуч під*. У досліджуваних реченнєвих моделях з обов'язковим локативом першого різновиду найчастіше відправною точкою встановлення просторових орієнтацій виступає певний спостережуваний об'єкт (роль спостерігача, тобто не-діяча), щодо якого застосовувано еквіваленти прийменників на зразок *ближче до*, *назад до*, *назад у*, *близько до*, *у напрямку до*; для вертикального вектору такими виступають з *глибини*, *у глибину*, з *висоти*, *у висоту*; третій ортогональний вектор простору охоплює актуалізатори на кшталт *убік від*, *збоку від*: *Живецький підкрутив гніт і підсунув ближче до ліхтарні клішоногий столик* (Р. Андріяшик) – ($Loc_{dir} \rightarrow AdvPraepN_{2(gen)}$); *Він перебігав обніжками назад до краю поля* (Б. Антоненко-Давидович) – ($Loc_{dir} \rightarrow AdvPraepN_{2(gen)}N_{2(gen)}$); *З глибин і хвиль океанських просторів показуються огидні й химерні створіння* (Б. Антоненко-Давидович) – ($Loc_{bottom} \rightarrow PraepN_{2(gen)}N_{2(gen)}$); *З висоти ерусалимського неба йому обрисувався Ангел Престолу* (В. Багірова) – ($Loc_{top} \rightarrow PraepN_{2(gen)}$); *Цибулька сидів збоку від капітана* (Ю. Винничук) – ($Loc_{aside} - AdvPraepN_{2(gen)}$); *Ворог тримався десь понад шосе, а розвідники йшли весь час убік від нього* (О. Гончар) – ($Loc_{aside} - AdvPraepN_{2(gen)}$).

Семантична диференціація внутрішньореченнєвого локатива має підкріплюватися відбиттям його формального вираження, а за наявності актуалізаторів, що входять як структурні компоненти до того чи того еквівалента, містити усі елементи останніх. Не менш істотним є студіювання міжреченнєвих локативів, що в такому разі стосуються двох і більше номінативно-екзистенційних утворень. Множина локативів у цьому разі охоплює внутрішньо- і міжреченнєві локативи – рівень тексту, власнореченнєві з внутрішнім диференціюванням на обов'язкові та необов'язкові – реченнєвий рівень, семантичні варіанти локативів за ортогональними векторами – семантичний (власне-семантичний) рівень, оскільки істотним є встановлення напрямів ускладнення локативної семантики, формальні варіанти локативів зі встановленням цілісного спектру кількісного навантаження відповідних форм – формальний рівень, а також диференціювання вільного, конструктивно зумовленого, зв'язаного статусу локативів – семантико-синтаксичний рівень. Особливим постає визначення ситуативно мотивованої ролі локативів, їхньої комунікативної значущості, ілюктивної сили – прагматичний рівень.

5. Замість висновків. Дослідження локатива в українському реченні і побудова відповідних його моделей має враховувати особливості вираження суб'єкта й об'єкта, інструмента, оскільки лише відповідне лексичне наповнення синтаксичної позиції передбачає той чи той семантичний варіант локатива, не кажучи уже

про наявність інструмента. Подібне студіювання розкриває механізм втрати первинної семантики локативними предикатами, утворення граматизованих похідних. Не менш важливим постає подібне дослідження в суцільному обстеженні всього корпусу локативних предикатів і їх похідних та в компонентах локативної семантики у внутрішньореченнєвій структурі, побудові системи моделей речень із позиційно закріпленим локативом.

Література

- Бабов 1963: Бабов К. Русские предлоги : монография / К. Бабов. – София: Болгарская АН, 1963. – 386 с.
- Виноградова 2001: Виноградова О.В. Функционально-семантическая категория локативности в современной украинской литературной речи : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Ольга Володимирівна Виноградова; Ін-т української мови. – К., 2001. – 19 с.
- Вихованець 1980: Вихованець І.Р. Прийменникова система української мови : монографія / Іван Романович Вихованець. – К.: Наукова думка, 1980. – 286 с.
- Востоков 1831: Востоков А.Х. Русская грамматика : по начертанию его же сокращенной Грамматики полне изложенная / Александр Христофорович Востоков. – СПб: И. Глазунов, 1831. – 408 с.
- Всеволодова 1982: Всеволодова М.В. Способы выражения пространственных отношений в современном русском языке : монография / Майя Владимировна Всеволодова, Евгений Юрьевич Владимирский. – М.: Русский язык, 1982. – 262 с.
- Гак 2000: Гак В. Г. Пространство вне пространства / Владимир Григорьевич Гак // Логический анализ языка. Языки пространств / Отв. ред. Н.Д. Арутюнова, И.Б. Левонтина. – М.: Языки русской культуры, 2000. – С. 127–134.
- Гачев 1987: Гачев Г.Д. Европейские образы Пространства и Времени / Г.Д. Гачев // Культура, человек и картина мира. – М.: Наука, 1987. – С. 198–227.
- Гийом 1992: Гийом Г. Принципы теоретической лингвистики / Гюстав Гийом. – М.: Прогресс, 1992. – 224 с.
- Гухман 1968: Гухман М.М. Грамматическая категория и структура парадигм / М.М. Гухман // Исследования по общей теории грамматики. – М.: Наука, 1968. – С. 117–174.
- Загнітко 2007: Загнітко А. П. Прийменники у структурі тексту: первинні і вторинні вияви / Анатолій Панасович Загнітко // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. / Донец. нац. ун-т ; [редкол.: А.П. Загнітко (наук. ред.) та ін.]. – Донецьк : ДонНУ, 2007. – Вип. 15. – 2007. – С. 120-131.
- Загнітко 2007а: Загнітко А.П. Словник українських прийменників Сучасна українська мова : [1705 прийменників] / Анатолій Панасович Загнітко, Ганна Василівна Ситар, Ілля Григорович Данилюк, Інна Анатоліївна Щукіна. – Донецьк: ТОВ ВКФ „БАО”, 2007. – 416 с.
- Загнітко 2009: Загнітко А.П. Ступені і рівні прийменниковості / Анатолій Панасович Загнітко // Функціонально-комунікативна і текстова парадигма українських прийменників та їхніх еквівалентів : [монографія] / [А.П. Загнітко, К.М. Виноградова, І.Г. Данилюк та ін.] ; Дон. нац. ун-т. – Донецьк : Вебер (Донецька філія), 2009. – С. 18–23.
- Загнітко 2014: Загнітко А. Теорія граматики і тексту : монографія / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк : Вид-во «Ноулідж» (Донецьке відділення), 2014. – 480 с.
- Загнітко 2014а: Загнітко А. Сучасна лінгвістика : погляди та оцінки : науково-аналітичне видання / Анатолій Загнітко. – Донецьк : Вид-во «Ноулідж» (Донецьке відділення), 2014. – 464 с.
- Ли Тоан Тханг 1993: Ли Тоан Тханг. Пространственная модель мира: когниция, культура, этнопсихология (на материале вьетнамского и русского языков) : автореф. дис. ... д-ра филол. наук / Ли Тоан Тханг. – М., 1993. – 28 с.
- Іваненко 1974: Іваненко З.І. Прийменникові конструкції із значенням місця в сучасній українській мові / Зоя Іванівна Іваненко. – Чернівці : Чернівецький університет, 1974. – 69 с.
- Іваненко 1975: Іваненко З.І. Прийменникові конструкції напрямку руху в українській мові / Зоя Іванівна Іваненко. – Чернівці: Чернівецький університет, 1975. – 55 с.
- Кржижкова 1967: Кржижкова Е. Адвербиальная детерминация со значением места и направления (Опыт трансформационного анализа) / Е. Кржижкова // Вопросы языкознания. – 1967. – № 2. – С. 32–48.
- Куц 2009: Куц Н.В. Прийменникова еквівалентність в українській граматиці: структура, семантика, функції : дис... канд. филол. наук : 10.02.01 / Наталія Валеріївна Куц ; Донецький національний ун-т. – Донецьк, 2009. – 414 с.
- Медведев 1983: Медведев В.Б. Специфика предложно-падежных конструкций и падежей с пространственным значением (на материале немецкого и русского языков) : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Владимир Борисович Медведев. – Казань, 1983. – 20 с.
- Мустайоки 2006: Мустайоки А. Теория функционального синтаксиса : от семантических структур к языковым средствам : монография / Арто Мустайоки. – М.: Языки славянской культуры, 2006. 512 с.
- Невская 1997: Невская И.А. Типология локативных конструкций в тюркских языках Южной Сибири (на материале шорского языка) : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Ирина Анатольевна Невская. – Новосибирск, 1997. – 20 с.
- Николова 1997: Николова А. Функциональная грамматика : выражение пространственных отношений в русском языке (на фоне болгарского) : монография / Анна Николова. – Шумен, 1997. – 165 с.

- Пете 2004: Пете И. Пространственные предлоги, локальные отношения, картины мира и явления асимметричности / И. Пете // Вестн. Моск. ун-та. – Сер.: Филология. – 2004. – № 3. – С. 61–74.
- Рогожникова 2003: Рогожникова Р.П. Толковый словарь сочетаний, эквивалентных слову / Р.П. Рогожникова. – М.: ООО “Издательство Астрель”; ООО “Издательство АСТ”, 2003. – 416 с.
- Сенів 2005: Сенів М.Г. Прийменник у класичних мовах: посібник / Михайло Григорович Сенів; Донец. нац. ун-т. – Донецьк: Юго-Восток, 2005. – 272 с.
- Симоненко 1998: Симоненко М.Л. Предложно-падежные конструкции с пространственным значением в русском и немецком языках: автореф. ... канд. филол. наук / Михаил Львович Симоненко. – Краснодар, 1998. – 19 с.: Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/predlozhno-padezhnye-konstruktsii-s-prostranstvennym-znacheniem-v-russkom-i-nemetskom-yazyka#ixzz3y5xYFHyQ>
- СУМ, т. 4: Словник української мови: у 11 т. – Т. 4 (І-М). – К.: Наук. думка, 1973. – С. 1-840.
- Сяоцянь Ван 2010: Сяоцянь Ван. Пространственно-статические отношения в русском и китайском языках / Сяоцянь Ван // Вестник Новосибирского государственного университета: Серия Лингвистика и межкультурная коммуникация. – Новосибирск, 2010. – Т. 8. – Вып. 1. – С. 20–33.
- Тимченко 1925: Тимченко Є. Локатив в українській мові: з Української Складні / Євген Тимченко. – К.: Вид-во ВУАН, 1925. – 71 с.
- Топоров 1961: Топоров В.Н. Локатив в славянских языках: монография / Владимир Николаевич Топоров. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – 380 с.
- Шумилина 1967: Шумилина А.Д. О пространственных значениях, выражаемых в системе глагольно-именных словосочетаний русского языка / А.Д. Шумилина // Труды III Всесоюзной конференции по информационно-поисковым системам и автоматизированной обработке научно-технической информации. – Т. II. – М., 1967. – С. 205–210.
- Цзинь Тао 2007: Цзинь Тао. Концептуальная система пространства (фрагмент китайской языковой картины мира): монография / Тао Цзинь. – Владивосток: Изд-во ВГУЭС, 2007. – 164 с.
- Чжан Ли 1997: Чжан Ли. Категория локативности / Ли Чжан // Сборник китайской лингвистики. – Новосибирск, 1997. – С. 141–160.
- Шуба 1971: Шуба П.П. Прыназоўнік у беларускай мове: монография / Паўло Паўловіч Шуба. – Мінськ: Выд-ва БДУ, 1971. – 224 с.
- Fillmore 1966: Fillmore Ch. Toward a modern theory of case / Ch. Fillmore // Research foundation. – Ohio State University. – 1966. – N 13. – P. 1–24.
- Fillmore 1968: Fillmore Ch. The case for case / Ch. Fillmore // E. Bach / E. T. Harms (eds.) Universale in linguistic theory. – London / a. o.: Holt, Rinehart and Winston, 1968. – P. 1–90.
- Ludtke 1955: Ludtke H. Das semantische System der Präpositionen und Präfixe bei Verben der Bewegung / H. Ludtke // Russischen Zeitschrift für Phonetik und allgemeine Sprachwissenschaft. – 1955. – N. 5/6. – S. 34–48.

Рассмотрены особенности локатива в предложенческой структуре с исследованием закономерностей соотношения его выявления в поверхностной и глубинной структуре предложения. В лингвистической литературе предложно-падежные конструкции интерпретируют, исходя из различных векторов пространства и определяя главным образом расположение предмета и/или его движение относительно соответствующего / соответствующих ориентиров. Семантическая квалификация локатива основывается на закономерностях соотношения в предложении номинативного и экзистенциального начал и установлением внутреннего содержательного дифференцирования локатива. Моделирование предложений с позиционно определенным статусом локатива в его структуре должно базироваться на отображении его семантической вариативности, специфики формального выражения с учетом семантической типологии предикатов, основным выражением которых в предложениях с регулярным, обязательным локативом являются активно валентные глаголы.

Ключевые слова: семантическая структура предложения, модель предложения, семантическая роль, агенс, субъект, объект, инструмент.

Peculiarities of locative in sentence structure with tracking the correlation regularities of its manifestations in surface and underlying sentence structure were considered. In linguistic literature, case-prepositional structures are interpreted relying on various space vectors, identifying as a main object placement and / or its movement relative to relevant landmarks. Locative semantic qualification is based on correlation regularities of nominative and existential principles in the sentence and the establishment of internal locative semantic differentiation. Modeling of sentences with positionally determined locative status in its structure should be based on the reflection of its semantic variability, specificity of its formal expression relying on the semantic typology of predicates, whose main expression in sentences with regular mandatory locative is active-valent verbs.

Key words: sentence model, semantic sentence structure, semantic role, agent, subject, object, instrument.

Надійшла до редакції 10 грудня 2015 року.

УДК 811.161.2'367.332

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА ОСНОВА ГОЛОВНОГО КОМПОНЕНТА ОДНОСКЛАДНОГО ІНФІНІТИВНОГО РЕЧЕННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

Схарактеризовано формально-синтаксичне вираження головного члена односкладного інфінітивного речення в сучасній українській літературній мові; визначено предикатно-предикатну та предикатно-біпредикатну структури як семантико-синтаксичні кореляти головного компонента односкладного інфінітивного речення; установлено семантичний діапазон базових предикатно-предикатних і предикатно-біпредикатних структур.

Ключові слова: односкладне речення, інфінітивне речення, головний член односкладного інфінітивного речення, предикатно-предикатна структура, предикатно-біпредикатна структура, основний предикат, супровідний предикат.

Конструкції з інфінітивом були об'єктом дослідження в працях Є. І. Воїнової [Воїнова 1958], Р. Ш. Бадалбейлі [Бадалбейли 1978], Т. П. Берляєвої [Берляєва 1982], Г. П. Арполенко [Арполенко 1982], В. М. Брицина [Брицин 1990], Т. Я. Шабаліної [Шабалина 1991], В. В. Ващука [Ващук 1992], А. П. Загнітка [Загнітко 2004], І. Ю. Шкіцької [Шкіцька 2005], О. М. Голікової [Голікова 2011], О. О. Сікорської [Сікорська 2009], Л. С. Шевцової [Шевцова 2001] та ін. У компаративному плані їх вивчали Р. В. Козак [Козак 1993] (на матеріалі української та російської мов), І. А. Герасименко [Герасименко 2002] (на матеріалі слов'янських, германських та романських мов). Інфінітив як частину мови та як синтаксичну категорію студіювали І. Р. Швець [Швець 1972], І. Р. Вихованець [Вихованець 2000], О. В. Кульбабська [Кульбабська ЕлР]. Однак незважаючи на солідну історію вивчення, і сьогодні точаться дискусії в потрактуванні статусу реченневих конструкцій із головним компонентом (ГК), вираженим незалежним інфінітивом або сполученням слів, у складі якого є граматично не підпорядкований інфінітив. Дослідження семантико-синтаксичного ярусу синтаксичних одиниць сприяє їхній глибшій і точнішій лінгвістичній інтерпретації. Це й зумовлює актуальність та необхідність нашої праці, зорієнтованої на виявлення семантико-синтаксичної бази головного компонента інфінітивного речення сучасної української літературної мови.

Витлумачення інфінітива в контексті субстантивної синтаксичної деривації нівелює мовознавчу дискусію щодо потрактування односкладних інфінітивних конструкцій як дієслівних чи іменникових, а також надає достатньо аргументів кваліфікувати інфінітивне речення (ІР) як різновид ОР, який має специфічні формально-синтаксичні, власне-семантичні, семантико-синтаксичні та власне-комунікативні параметри, зумовлені насамперед лінгвальною природою самого інфінітива як міжчастиномовної форми¹, в якій, «з одного боку, відсутні показники синтаксичної залежності, а з іншого боку, яка має категорії виду та перехідності / неперехідності, а також латентні предикативні категорії часу, особи та стану, що виявляються в тексті завдяки композиційним, контекстуальним та інтонаційним засобам або зумовлюються ситуацією» [Голікова 2011: 5].

У мовознавчій літературі немає чіткої характеристики структурних особливостей ГК ІР. Ідеться переважно про вираження головного члена інфінітивних конструкцій незалежним інфінітивом, що може уживатися як із часткою *б* (*бу*), так і без неї [Арполенко 1982: 17; Загнітко 2011: 535 – 536].

До ГК ІР складеної будови зараховують ті, які виражені сполученнями:

- інфінітива та заперечного займенника (прислівника) з наголошеним *ні* [Арполенко 1982: 18 – 21],
- інфінітива та власне модального предикативного слова [Арполенко 1982: 18 – 21; Загнітко 2011: 536;

Шкіцька 2005: 8],

- інфінітива та модального дієслова [Арполенко 1982: 18 – 21; Шкіцька 2005: 8].

У деяких працях конструкції з ГК, репрезентованим сполученням слів, складником якого є інфінітив, кваліфікують як «модальні реалізації безособових речень» [Шкіцька 2005: 5], використовуючи для їх називання термін «безособово-інфінітивні речення» [Шкіцька 2005: 5; Загнітко 2011: 537]. Автори таких праць не оперують термінами ГК ІР простої та складеної будови.

І. Р. Вихованець, характеризуючи формально-синтаксичні функції інфінітива у структурі ОР, зазначає, що «у мовленні головний член односкладних речень може вживатися в редукованому вигляді – тільки як форма інфінітива. Не підлягає сумніву, що такий редукований головний член речення виступає варіантом аналітичного і його потрібно розглядати на фоні аналітичної реалізації» [Вихованець 1988: 128]. Услід за ним кваліфікуємо ГК ІР української мови як компонент складеної будови, репрезентований поєднанням інфінітива повнозначного дієслова й допоміжного модального слова на зразок *варто*, *можна*, *потрібно*, *треба* зі зв'язкою *бути*: *Необхідно було терміново реабілітуватися* (М. та С. Дяченки); *Таких чиновників треба було знати з державної служби рапатою мітлою* (В. Кожелянко); *Годі було гратися в піжмурки* (В. Стус); *І не варт було наражатися на небезпеку* (Ю. Смолич); *Треба було вирушати залізницею на Вінницю* (В. Шкляр); *Платити*

¹ Усупереч традиційним граматичним описам, у яких інфінітив визначено як початкову, вихідну форму дієслова [Юшук 2004: 377], у найновіших дослідженнях із граматики його кваліфіковано як міжчастиномовну форму, яка постала внаслідок транспозиції особово-часових та особово-способових форм дієслова в позицію теми, тобто внаслідок синтаксичного ступеня субстантивної згаданих форм дієслова [Вихованець 1988: 81 – 82].

за кохання **потрібно буде сонцем, друже** (Д. Павличко). Однак структура такого ГК може бути неповною за умови редукції слова з модальною семантикою або за умови нульового вираження дієслівної зв'язки *бути* у формі теперішнього часу. Пор.: **Треба слову радощів додати, щоб уміло душу звеселяти. Треба слову мудрості додати, щоб зуміло все життя згадати. Треба слову ніжності додати, щоб уміло друзів пригортати. Треба слову мужності додати, щоб воно могло багатим стати** (М. Сингаївський); **Окремо слід виділити конструкції з атрибутивними відношеннями** (К. Городенська); **Мріяти й шукати, доки жити, Шкварити байдужість на вогні** (В. Симоненко).

У системі дериваційних перетворень один із типів односкладної інфінітивної конструкції дослідники кваліфікують як трансформ ДР. Таке перетворення зумовлене транспозицією називного відмінка суб'єкта дії двоскладних конструкцій у давальний суб'єкта стану за умови, що предикати дії перетворюються в предикати стану за допомогою введення модальних допоміжних слів на зразок *потрібно, необхідно, треба, слід, варто, бажано, доцільно, можна* і под., які надають модальної вимушеності, імовірності або бажаності предикатові стану і знижують ранг предикатів дії, перетворюючи їх на предикати стану – потенційної дії [Городенська 1991 : 74]. Пор.: **Я працюю і Мені потрібно працювати; Мені треба працювати; Мені варто працювати; Мені бажано працювати; Мені можна працювати** і т. ін. Проте в дослідженнях із дериваційного синтаксису не ставили завдання з'ясувати співвідношення компонентів складеного ГК ІР із компонентами базових семантико-синтаксичних структур.

У формально-синтаксичній будові ГК ІР, крім інфінітива повнозначного дієслова, наявні експліцитна або імпліцитна форма зв'язки *бути* та слово з модальним значенням, пор.: **У такій ситуації можна було й не поспішати** (Л. Яременко); **Мені потрібно буде працювати; Треба було скоротити промову**. У семантико-синтаксичній структурі речення вони мають свої відповідники, що визначає загальний характер між'ярусних кореляцій ГК ІР.

Дієслівна зв'язка *бути* у формально-синтаксичній структурі речення, як відомо, буває безпосереднім формально-синтаксичним репрезентантом семантичного предиката і складником комплексного предикативного репрезентанта (складеного присудка або складеного головного члена односкладного речення) семантичного предиката. Як елемент ГК ІР вона репрезентує предикатну синтаксему разом з інфінітивом та модальним словом. Що ж до слова з модальною семантикою, то воно представляє супровідний модальний предикат [Васильєв 2013: 335]. Отже, семантико-синтаксичним корелятом триелементного ГК ІР є предикатно-предикатна структура, утворена основним предикатом стану – потенційної дії та супровідним модальним предикатом. Така предикатно-предикатна структура семантично неоднорідна, що зумовлено значеннєвою диференціацією предиката потенційної дії (потенційна конкретна фізична дія, потенційна локативна дія, потенційна мовленнєва діяльність, потенційна розумова діяльність, потенційна психічна діяльність) та супровідного модального предиката (необхідна, бажальна, можлива модальність).

Характерно, що вияв слова з модальною семантикою – експліцитний або імпліцитний – не впливає на між'ярусні співвідношення ГК, за винятком лиш тієї особливості, що лексично виражений репрезентант супровідного модального предиката співвідносної предикатно-предикатної структури сприяє точнішому визначенню її значеннєвого різновиду, на відміну від установлення семантики предикатно-предикатної структури за допомогою контекстуальних та просодичних засобів, як у випадку із ГК ІР, що має зредуковане модальне слово.

Співвідносні з триелементним ГК ІР предикатно-предикатні структури зі значенням модальної характеристики стану – потенційної дії диференціюємо залежно від потенціалу супровідного модального предиката на: 1) предикатно-предикатні структури, які вказують на бажальність стану – потенційної дії, 2) предикатно-предикатні структури, що виражають можливість стану – потенційної дії, 3) предикатно-предикатні структури із семантикою необхідності стану – потенційної дії.

Проте не всі вони є базовими для ГК ІР зі зредукованим словом модальної семантики: якщо супровідні модальні предикати необхідності та бажальності, що не мають вербального вираження, можна встановити з контексту інфінітивної конструкції, то супровідні предикати можливості мають свого виразника тільки на лексичному рівні (слова модальної семантики *можна, можливо*). Саме тому предикатно-предикатна структура зі значенням можливості стану – потенційної дії відповідає тільки ГК ІР із наявним словом модальної семантики. Проте ГК інфінітивних конструкцій, у складі яких є негаційна частка *не*, може корелювати з предикатно-предикатною структурою, що передає неможливість стану – потенційної дії. Оскільки в ІР зі зредукованим словом модальної семантики ідентифікатором модального репрезентанта слугує контекст, то синонімами до конструкцій *Не розмовляти; Не кричати; Не шуміти* є речення *Не можна розмовляти; Не можна кричати; Не можна шуміти; Не треба розмовляти; Не треба кричати; Не треба шуміти*. Незважаючи на те, що в стверджувальних конструкціях лексеми *можна* і *треба* реалізують супровідні предикати відповідно зі значеннями можливості та необхідності, у заперечних інфінітивних конструкціях вони обидві вказують на неможливість стану – потенційної дії, однак із різним рівнем імперативності: з вищим – в ІР, до складу яких уходить *не треба*, і з нижчим – в інфінітивних конструкціях, ГК яких має слово *можна* з часткою *не*.

Предикатно-предикатна структура, що репрезентує стан – потенційну дію істоти як необхідний, є основним семантико-синтаксичним корелятом ГК інфінітивної конструкції, що містить модальне слово. Цю семантико-синтаксичну структуру, так само як і семантико-синтаксичний відповідник ГК ІР зі зредукованим модальним словом, сформував основний предикат зі значенням стану – потенційної дії та супровідний предикат

необхідності, однак супровідний предикат, аналогічно до основного предиката, вербалізований у формально-синтаксичній структурі речення, напр.: *Щось **треба** з цією Україною **робити!*** (В. Кожелянко); *Але для того **треба** було позбавитися всього сміття в голові – порожніх егоїстичних думок, дріб'язкових мрій і мізерних уявлень про найближче майбутнє* (І. Карпа); *Отже, морфологічну будову української мови **потрібно кваліфікувати** в типологічному плані як синтетичну в основних виявах, але з виразними елементами аналітизму* (І. Вихованець).

Предикатно-предикатна структура із супровідним предикатом необхідності є типовим корелятом також триелементного ГК ІР, у якому зредуковане слово модальної семантики: *Негайно **поїхати** в сусідній обласний центр* (І. Карпа); *Знищити суперників своїх вознем й мечем* (Т. Яковенко); *Підводиться з місця, **лізти** на лави, збуджено **гомоніти**, намагаючись розглядіти щось нове* (М. та С. Дяченки).

Ужитий із часткою *не* триелементний ГК інфінітивної конструкції, у складі якого наявне модальне слово зі значенням необхідності, також може бути пов'язаний із предикатно-предикатною структурою, що характеризує стан – потенційну дію як непотрібні, напр.: *Бо величі справжній **не треба спиратись** на плечі нікчем* (В. Симоненко); *І ще, милуючись ними [зорями], **не треба задирати голову*** (В. Симоненко); ***Не слід було приходити*** (М. та С. Дяченки); *І **не треба** доли **дорікати*** (В. Симоненко); ***Не потрібно підлабузнюватися, слід лиш відповідально ставитися до своїх обов'язків***. Поява цього різновиду інфінітивних конструкцій зумовлена потраплянням частки *не* в позицію реми на власне-комунікативному рівні й формуванням нового типу модальних значень, пов'язаних із запереченням, зокрема значення непотрібності.

Триелементний ГК ІР, що має у своєму складі модальне слово, співвідноситься також із предикатно-предикатною структурою можливості стану – потенційної дії. Виразником такого ГК є сполучення інфінітива повнозначного дієслова доконаного або недоконаного виду, нульової або матеріально вираженої дієслівної зв'язки *бути* та модального слова, що виражає модальність можливості.

У ролі репрезентанта супровідної предикатної модальної семантики домінує лексема *можна* напр.: *Чи ж неповторне **можна повторити*** (Л. Костенко); *Можна й без пахоців **обійтись** – зайва розкіш* (О. Черногуз); *Їх [категорії способу і часу] **можна кваліфікувати** як загальносинтаксичні категорії* (К. Городенська); *Їх [зорі] **можна буде взяти** в руки...* (В. Симоненко). Дещо периферійнішим у цій функції є слово *можливо*, напр.: *А чи взагалі **можливо** вільно **робити** свій вибір?* («Сільські вісті», 05.12.2013). Зрідка її набувають і дієслівні лексеми *мислимо, допустимо, припустимо, ймовірно*, семантична структура яких ускладнена додатково семою «теоретична можливість», пор.: *А чи у Франції хоч **імовірно** досхоchu **наїстися?*** (П. Загребельний); *Вчинок товариша **допустимо осудити, допустимо накласти** на товариша якусь кару й покуту, **допустимо побити** його, але **виказати** – ні!* (Ю. Смолич).

У ролі семантико-синтаксичного корелята триелементного ГК ІР (з наявним модальним словом) слугує також предикатно-предикатна структура неможливості стану – потенційної дії. Її значення формують семантичні вияви основного предиката стану – потенційної дії та супровідного модального предиката неможливості. Супровідний предикат має відповідний арсенал засобів його експлікації, серед яких домінує аналітичне дієслово стану *можна*, ужите з негаційною часткою *не* (***Не можна виказати*** (М. та С. Дяченко); ***Не можна помилитися, не можна пропустити і кроку...*** (М. та С. Дяченко) та в інфінітивних конструкціях риторичної питальної модальності (***Можна** маленьких **ображати? Можна** на уроках **сміятися? Можна** заняття **пропускати?***).

До ядерних експлікаторів заперечного різновиду семантики можливості наближене й слово *неможливо*, яке, до речі, більш типове у функції супровідного предиката базової предикатно-предикатної структури аналізованого ГК ІР, порівняно з його лексичним антонімом *можливо* (*І **неможливо** (навіть якби й міг на слово спромогтись) **спитати** Бога, яке тисячоліття надворі й куди мене веде моя дорога* («Улюблені вірші про кохання»).

Як виразник супровідного предиката неможливості в українській мові зафіксоване й слово *несила*, напр.: *Між думками учинилися **галас і бійка, вгамувать несила** їх **пристрассть і шал*** (В. Симоненко); *В степу **несила нудьгувати*** (О. Медуніца); *Та сон **тіка, і музика тіка, але мені спинитися несила*** (Р. Лубківський). Якщо *не можна* і *неможливо* – універсальні виразники різних значень неможливості (неможливість через заборону, неможливість через відсутність належних умов, неможливість через відсутність потрібних внутрішніх якостей тощо), то лексема *несила* оцінює певний стан – потенційну дію як неможливість лише через внутрішню неспроможність його носія, тобто через брак належних фізичних, психічних, емоційних чи інтелектуальних здібностей індивідуума.

Так само контекстуально зумовленим, бо вказує на неможливість стану – потенційної дії винятково через її заборону, є й аналітичне дієслово стану *невільно*, що посідає крайню периферію серед засобів експлікації супровідного предиката неможливості в українській мові, напр.: *Хіба й **пожартувати невільно?*** (Панас Мирний). Його маргінальний статус пов'язаний як із значенневим, так і з функціональним обмеженням, оскільки інфінітивні конструкції з ГК, у складі якого є модальне слово *невільно*, властиві переважно архаїчним або зумисне пафосним контекстам.

Периферійним семантико-синтаксичним корелятом триелементного ГК ІР із наявним модальним словом є предикатно-предикатна структура, що репрезентує стан – потенційну дію істоти як бажані. Така предикатно-предикатна структура є базовою для двох формально-синтаксичних різновидів триелементного ГК інфінітивної конструкції, розмежовуваних лише за лексико-семантичним наповненням аналітичного дієслова стану, що його виражає, та наявністю / відсутністю при ньому опативної частки *б* (*би*). Пор.: ***Бажано прорепетиувати***

виступ ще раз («Вінницький край») та *І, до речі, аптечку треба було б нормальну завести, а то валяється все по кутках...* (Брати Капранови).

Виразниками бажального різновиду модальної семантики є лексеми *бажано, варто (варт)*, що виражають «ступінь бажаності встановлення реальних зв'язків між предикатом та відповідним актантом пропозиції» [Доценко 2001: 12]. Для посилення семантики бажальності спорадично вживають частку *б (би)*, напр.: *Варто б запитати посла, чи міг би він зустрітися зі мною?* (П. Загребельний); *Варто б передовсім готувати провідників народних мас, що стануть до будівництва Української Держави по обидва береги Збруча* (М. Рябий);

Такий самий значеннєвий спектр бажальної семантики реалізують і аналітичні дієслова стану, для яких первісним є значення необхідності (*треба, потрібно, пора*). Проте наявність у конструкції частки *б (би)* як оператора бажальної семантики нейтралізує її імперативну настанову й детермінує перетворення модального значення необхідності на значення бажальності, пор.: *Обдивився себе з ніг до голови, провів долонею по щоці: треба б поголитися* (В. Яворівський).

Крім лексем, що експлікують бажальну семантику своїм прямим значенням, в українській мові в цій функції вживають і відприслівникові аналітичні дієслова стану з імпліцитною зв'язкою *було* та з оптативною часткою *б (би)*, пор.: *добре б, непогано б* (напр., *Непогано б вивчити вірш заздалегідь*), а також відприкметникові аналітичні дієслова стану з оптативною та негаційною частками, пор.: *не зле б, не зайве б* (напр., *Не зайве б повторити зміст усього розділу*). На основну семантику таких репрезентантів бажальності нашаровується додаткове значення «позитивність».

Предикатно-предикатна структура із семантикою бажальності стану – потенційної дії також слугує семантико-синтаксичною основою для триелементного ГК ІР, вираженого незалежним інфінітивом повнозначного дієслова доконаного або недоконаного виду, часткою *б (би)*, нульовою формою дієслівної зв'язки та зредукованим модальним словом, напр.: *Самій зустріти б його після того* (І. Карпа); *Потім піти б туди* (І. Карпа); *Цілувати б твою ніжну шкіру* (І. Карпа). Конструкції з таким ГК передають бажаність потенційної дії, побоювання чи застереження з приводу здійснення / нездійснення її, оцінку здатності або схильності до дії тощо [Межов 2013: 292] і є основними відповідно до рангового співвідношення синтаксичних одиниць бажальної модальності. Вони функціонують переважно в розмовному мовленні, а також у художній розповіді, особливо ж у ліричних відступах [Шевцова 2001: 58].

Конституентами предикатно-предикатної структури, що характеризує стан – потенційну дію як бажані є основний предикат стану – потенційної дії та супровідний предикат бажальності, призначення якого полягає у представленні стану – потенційної дії істоти як таких, яких вона прагне досягнути. Залежно від характеру бажання, умов його реалізації чи нереалізації дослідники розмежовують різновиди бажаності, що вможливлені й розмежування значеннєвих різновидів супровідного предиката бажальності та значеннєвих різновидів предикатно-предикатної структури, яка передає бажаність стану – потенційної дії істоти. Однак, зважаючи на однотипність граматичної експлікації співвідносного триелементного ГК ІР, ідентифікація конкретного семантичного вияву предиката бажальності, що супроводжує основний предикат стану – потенційної дії базової предикатно-предикатної структури, можлива лише з контексту. Напр., у конструкції *Поспілкуватися б особисто з режисером цієї кінострічки* супровідний предикат бажальності співвідносної предикатно-предикатної структури репрезентований різновидом «власне бажання». У реченні *Завтра йду на кінофестиваль, поспілкуватися б там із режисером цієї кінострічки* передано «намір» як значеннєвий вияв супровідного предиката бажальності. А в тексті *Йду на знімальний майданчик. Поспілкуватися б там із режисером цієї кінострічки* реалізований семантичний різновид супровідного предиката бажальності «спроба». І, нарешті, текст *Ви не зрозуміли ідейної концепції фільму. Вам поспілкуватися б особисто з режисером цієї кінострічки* репрезентує «побажання» як різновид супровідного предиката бажальності базової предикатно-предикатної структури ГК ІР. Отже, в українській мові супровідний предикат предикатно-предикатної структури на означення бажальності стану – потенційної дії реалізує різні модальні значення, конкретні вияви яких зумовлені контекстом.

За наявності в структурі інфінітивної конструкції з аналізованим ГК частки *не* характер значення його супровідного модального предиката змінюється: базовим корелятом такого ГК слугує предикатно-предикатна структура, що оцінює стан – потенційну дію як небажані, напр.: *Не ходити б увечері самій до парку* («Декамерон»); *Не дивитися б вам ці безкінечні серіали* («День», 25.01.2012); *Тобі не мріяти б про принца*. Такі конструкції мають рекомендаційний характер. Особливістю кореляції триелементного формально-синтаксичного вияву ГК ІР із предикатно-предикатною структурою небажаності стану – потенційної дії є обмежений та однотипний репертуар засобів її експлікації, порівняно з вираженням кореляції цього ж ГК із предикатно-предикатною структурою бажальності стану – потенційної дії.

Семантико-синтаксичною базою триелементного ГК ІР слугує також предикатно-біпредикатна структура, сформована основним предикатом стану – потенційної дії та супровідним модальним предикатом, що має свою лексичну експлікацію, та супровідним фазовим предикатом, реалізованим дієслівним префіксом зі значенням початкової фази стану – потенційної дії, напр.: *Отут варто б заспівати* (М. Рябий); *Ох, нарешті можна було й засвістати* (Г. Тютюнник); *Нам треба було тільки заграсти, а далі все мало бути за продуманим сценарієм* (Л. Яременко).

Характерно, що дієслівний префікс *за-* як виразник супровідного предиката зі значенням початкової фази розгортання стану виявляє як граматичну вибірковість, бо приєднуються тільки до інфінітива у формі

недоконаного виду, так і лексичну сполучувальну вибірковість, оскільки поєднується з дієсловами ЛСГ конкретної фізичної дії. Крім того, його потрібно відрізнати від омонімічного, що характеризує результативність стану (пор.: *Чай уже давно треба було запарити*).

До периферійних кореляцій триелементного ГК ІР належить його співвідношення із предикатно-предикатною структурою на означення модальної характеристики стану – потенційного стану (*Переждати цей дощ, ці хиткі пасамуги* (І. Козаченко); *Палати, знов і знову мерзти, кохати знов і знов п'яніти* (Б.-І. Антонич); *Тішитись із такого сонячного часу* (С. Жадан); *Вмирати за себе, любити за всіх* (А. Малишко) та з предикатно-предикатною структурою модальної характеристики стану – потенційного процесу (*Садам цвісти! Дітям рости, а нам дбати про їхнє благополуччя; Не злитися! Не гніватися за будь-яких обставин* (Любо Дашвар); *Більше не худнути. І крапка* (Міла Іванцова).

Отже, семантико-синтаксичними корелятами ГК інфінітивної односкладної конструкції в сучасній українській літературній мові є предикатно-предикатна та предикатно-біпредикатна структури. Значеннєвий спектр предикатно-предикатних структур формують три різновиди: предикатно-предикатна структура модальної характеристики стану – потенційної дії, предикатно-предикатна структура із семантикою стану – потенційного стану, предикатно-предикатна структура, що виражає модальну характеристику стану – потенційного процесу. Периферійним корелятом триелементного ГК інфінітивної односкладної конструкції є предикатно-біпредикатна структура модальної характеристики початкової фази стану – потенційної дії.

Література

Арполенко 1982 : Арполенко Г. П. Інфінітивне речення як синтаксичний клас у системі типів простого речення [Текст] / Г. П. Арполенко // Г. П. Арполенко, В. П. Забеліна. Структурно-семантична будова речення в сучасній українській мові. – К. : Наук. думка, 1982. – С. 12 – 85.

Бадалбейли 1978 : Бадалбейли Р. Ш. Глагольно-инфинитивные сочетания в современном русском языке [Текст] : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : 10.02.01 «Русский язык» / Р. Ш. Бадалбейли. – Тбилиси, 1978. – 19 с.

Берляева 1982 : Берляева Т. П. Грамматическая структура и семантика предложений с инфинитивом и предикативом [Текст] : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : 10.02.01 «Русский язык» / Т. П. Берляева. – М., 1982. – 17 с.

Брицын, 1990 : Брицын В. М. Синтаксис и семантика инфинитива в современном русском языке [Текст] : [монография] / В. М. Брицын. – К. : Наук. думка, 1990. – 320 с.

Васильев 2013 : Васильев Л. М. Функции модальных предикатов в современных русском, английском, немецком, французском, итальянском и испанском языках [Электронный ресурс] / Л. М. Васильев // Российский гуманитарный журнал. – 2013. – №4. – Т. 2. – С. 335 – 341. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/funktsii-modalnyh-predikativ-v-sovremennyh-russkom-angliyskom-nemetskom-frantsuzskom-italyanskom-i-ispanskom-yazykah#ixzz3Ua74UBu9>

Вашук 1992 : Вашук В. В. Этапы развития инфинитивно-подлежащих предложений в русском языке [Текст] : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : 10.02.01 «Русский язык» / В. В. Вашук. – М., 1992. – 25 с.

Вихованець 1988 : Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті [Текст] / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.

Вихованець 1993 : Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис [Текст] : [підручник] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.

Вихованець 2000 : Вихованець І. Р. Частиномовний статус інфінітива [Текст] / І. Р. Вихованець // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського : зб. наук. пр. Серія : Філологія. – Вінниця, 2000. – Вип. 2. – С. 21 – 27.

Воинова 1958 : Воинова Е. И. О соотношении инфинитивных и безличных предложений [Текст] / Е. И. Воинова // Русский язык в школе. – 1958. – № 2. – С. 32 – 36.

Герасименко 2002 : Герасименко И. А. Типология инфинитива (на материале славянских, германских и романских языков) [Текст] : дисс. ...кандидата филол. наук : 10.02.19 / Герасименко Ирина Анатольевна. – Донецк, 2002. – 192 с.

Голікова 2011 : Голікова О. М. Номінативні та інфінітивні ряди в художньому тексті [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.02 «Російська мова» / О. М. Голікова. – Х., 2011. – 20 с.

Городенська 1991 : Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць [Текст] : [монографія] / К. Г. Городенська. – К. : Наук. думка, 1991. – 192 с.

Доценко 2001 : Доценко О. Л. Модальність у вираженні об'єктно-з'ясувальних відношень [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / О. Л. Доценко. – К., 2001. – 22 с.

Загнітко 2004 : Загнітко А. Український інфінітив у структурі простого речення: типологія функцій і семантика [Електронний ресурс] / Анатолій Загнітко // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Випуск 34. – Частина 1. – 2004. – С. 3 – 10. – Режим доступу : <http://www.franko.lviv.ua/faculty/...1/zagnitko.doc>

Загнітко 2011 : Загнітко А. П. Теоретична грамати́ка сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис [Текст] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. – 992 с.

Козак 1993 : Козак Р. В. Инфинитивные предложения в структурно-семантическом и функциональном

аспектах [Текст] : дисс. ...кандидата філол. наук : 10.02.01; 10.02.02 / Козак Раїса Віталіївна. – Черкаси, 1993. – 289 с.

Кульбабська ЕлР : Кульбабська О. В. Інфінітив як засіб предикації у структурі простого речення / О. В. Кульбабська. – Режим доступу : http://movoznavstvo.com.ua/download/pdf/2007_2/23.pdf

Межов : Межов О. Г. Специфіка семантико-синтаксичної організації безособових та інфінітивних односкладних конструкцій [Електронний варіант] / О. Г. Межов // Філологічні студії. – 2013. – Вип. 9 – С. 286 – 292. – Режим доступу : [file:///C:/Users/Vova/Downloads/1007-3902-1-PB%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Vova/Downloads/1007-3902-1-PB%20(1).pdf).

Сікорська 2009 : Сікорська О. О. Конструкції з незалежним інфінітивом для вираження значення необхідності [Електронний ресурс] / О. О. Сікорська // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер. : Філологія. Мовознавство. – 2009. – Том 105. – Вип. 92. – С. 113 – 116. – Режим доступу : [http://www.chdu.edu.ua/um/praci/92\(105\)/92-21.pdf](http://www.chdu.edu.ua/um/praci/92(105)/92-21.pdf)

Шабалина 1991 : Шабалина Т. Я. Структура и семантика безлично-инфинитивных предложений переходного типа в современном русском языке [Текст] : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : 10.02.01 «Русский язык» / Т. Я. Шабалина. – М., 1991. – 18 с.

Швець 1972 : Швець І. Р. Синтаксичні функції інфінітива в сучасній українській літературній мові [Текст] : [монографія] / І. Р. Швець. – Одеса : Вид-во Одеськ. ун-ту, 1972. – 58 с.

Шевцова 2001 : Шевцова Л. С. Інфінітивні речення та їх синонімічні паралелі [Електронний ресурс] / Л. С. Шевцова // Україністика на порозі нового століття і тисячоліття. – Оломоуць, 2001. – С. 56 – 59. – Режим доступу :

<http://eprints.zu.edu.ua/11401/1/%D0%9E%D0%BB%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D1%83%D1%86%D1%8C.pdf>

Шкіцька 2005 : Шкіцька І. Ю. Реалізація суб'єктивно-модальних значень у структурі безособово-інфінітивних речень сучасної української мови [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / І. Ю. Шкіцька. – Х., 2005. – 19 с.

Ющук 2004 : Ющук І. П. Українська мова [Текст] : [підручник] / І. П. Ющук. – К. : Либідь, 2004. – 640 с.

Охарактеризовано формально-синтаксическое выражение главного члена односоставного инфинитивного предложения в современном украинском литературном языке; определены предикатно-предикатная и предикатно-бипредикатная структуры как семантико-синтаксические корреляты главного компонента односоставного инфинитивного предложения; установлен семантический диапазон базисных предикатно-предикатных и предикатно-бипредикатных структур.

Ключевые слова: односоставное предложение, инфинитивное предложение, главный член односоставного инфинитивного предложения, предикатно-предикатная структура, предикатно-бипредикатная структура, основной предикат, сопроводительный предикат.

The formal-syntactic expression of the main component of the infinitive one-member sentence in the contemporary Ukrainian literary language has been characterized; predicate-predicative and predicate-bipredicative structures have been defines as semantic-syntactic correlates of the main component of the infinitive one-member sentence; semantic range of the basic predicate-predicative and predicate-bipredicative structures has been determined.

Key words: one-member sentence, infinitive sentence, main component of infinitive one-member sentence, predicate-predicative structure, predicate-bipredicative structure, main predicate, accompanying predicate.

Надійшла до редакції 15 січня 2016 року.

Наталія Кондратенко

УДК 821.161.2'42:32

СИНТАКСИЧНІ МОДЕЛІ СЛОГАНІВ В УКРАЇНСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті проаналізовано рекламні слогани, що функціонували під час виборних перегонів 2004–2015 років в Україні та представлено типологію синтаксичних моделей політичних слоганів. Виокремлено однокомпонентні і полікомпонентні моделі політичних слоганів з опертям на синтаксичну структуру та семантичні особливості кожної одиниці. Простежено визначальні тенденції формування політичних слоганів в українському політичному дискурсі.

Ключові слова: політичний дискурс, політичний слоган, синтаксична модель, вербальний вплив, адресат.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Український політичний дискурс активно розвивається в аспекті реалізації мовленнєвих технологій упливу, зважаючи на що потребує ґрунтовного наукового опрацювання проблема використання вербальних технологій у політичній комунікації. Виборний процес супроводжується підготовкою комплексних упливових заходів, серед яких основна роль належить мовним, скерованим на візуальне та аудіальне сприйняття реципієнтами. Саме вербальні компоненти політичної агітації та пропаганди найбільшою мірою підпорядковані меті застосування маніпулятивних технологій. Центральне

© Кондратенко Н.В., 2016

місце в таких текстах, що реалізують основну інтенцію політичного дискурсу – боротьбу за владу, належить слогану – політичному гаслу, що передає основну ідею політичної кампанії. Слоган викликає певні асоціації з політичною силою або конкретним політиком, виступає своєрідним вербальним маркером політичної агітації та впливає на свідомість і підсвідомість реципієнтів. З огляду на це створення політичних слоганів є одним з найважливіших завдань політтехнологів, які повинні спиратися на лінгвістичні розробки, де враховано основні параметри дії політичних гасел на потенційних виборців.

Ступінь розроблення проблеми в лінгвістиці. Дослідження політичного дискурсу мають давні традиції в зарубіжному мовознавстві (Т. ван Дейк, Р. Водак, Дж. Лакофф, Л. Лассвелл, Е. Лассан, П. Серіо, А. Баранов, В. Дем'янков, І. Черепанова, А. Чудінов, О. Шейгал та ін.), проте в україністиці не мають комплексного характеру. Здебільшого в українському мовознавстві політична лінгвістика перебуває «в тіні» інших, комунікативно орієнтованих напрямів, тому проблеми політичної комунікації висвітлено в межах сугестивної лінгвістики (Т. Ковалевська, Н. Кутуза), лінгвопрагматики (Ф. Бацевич, Л. Кудрявцева, В. Петренко), когнітивної лінгвістики, зокрема теорії метафори (Х. Дацишин), експериментальної фонетики (Н. Петлюченко), дискурсології (А. Загнітко, Н. Кондратенко, К. Серажим), іміджології (І. Башук, Л. Славова) тощо. Дослідження сучасної слоганістики здебільшого пов'язані з рекламною комунікацією (І. Вікентьев, В. Зірка, Н. Коваленко, І. Морозова, В. Музикант та ін.), політичні слогани стають об'єктом уваги науковців лише в поодиноких наукових розвідках, переважно в аспекті сугестивної лінгвістики або нейролінгвістичного програмування (Т. Ковалевська, А. Ковалевська, Н. Кутуза та ін.). Це доводить потребу ґрунтовного вивчення політичних слоганів, що функціонують в українському політичному дискурсі в комплексному аспекті, з урахуванням різних методологічних підходів і в межах окремого наукового напрямку – політичної лінгвістики.

Мета нашої статті полягає в аналізі основних синтаксичних моделей політичних слоганів, представлених в українському політичному дискурсі останніх років (2004–2015). **Об'єктом** дослідження слугували політичні слогани, а **предметом** – їхні синтаксичні моделі, розглянуті в динаміці, що функціонували на всіх українських виборчих перегонах, починаючи з 2004 року. За цей період відбулися президентські вибори (2004 рік), наслідком яких став бурхливий розвиток політичної слоганістики під час Помаранчевої революції; вибори до Верховної Ради (2006) та позачергові парламентські вибори (2007), президентські вибори (2010), вибори до Верховної Ради (2012), позачергові президентські вибори (2014), позачергові вибори до Верховної Ради (2014), численні місцеві вибори – чергові та позачергові.

Викладення основного матеріалу. Політичні слогани як «коротке самостійне рекламне повідомлення, що може існувати ізольовано від інших рекламних продуктів та становить згорнутий зміст рекламної кампанії» [Морозова 2006: 7], передають основну ідею політичної програми або політичне кредо певного політика. Кожна політична сила в Україні мала і має власне гасло, як офіційне, представлене в документах, так і низку неофіційних, створених відповідно до конкретних цілей політичної кампанії. Ми ведемо відлік активного використання слоганів у політичній комунікації з 2004 року, періоду Помаранчевої революції, коли не лише поширилися традиційні політичні гасла, а й уперше з'явилися слогани, що функціонували виключно в усній формі. З того часу не лише стали відомими, а й набули прецедентного характеру такі тексти, як *Разом нас багато, нас не подолати!*, *Схід і Захід разом!*; *Свободу не спинити*, *Міліція з народом*. Л. Ставицька, аналізуючи дискурс Помаранчевої революції, зазначає, що «український дух і адекватна словесна форма панувала в ритмізованій, дивовижно гармонійній за змістом і звучанням структурі, вона розкрила досі небачений і нечутий ніким революційний пафос української мови» [Ставицька 2005: 3]. Революційні слогани відрізнялися тим, що переважно мали римовану форму та внутрішню ритміку, що спричинено особливостями функціонування – їх потрібно було виголошувати голосно усім натовпом, причому основними вимогами була запам'ятовуваність, чіткість, стислість. При цьому активно функціонували й слогани двох лідерів політичних перегонів – В. Ющенко та В. Януковича, що і заклали основні тенденції моделювання українських політичних слоганів. Для В. Януковича було обрано слоган *Моє життя належить народу*, а для В. Ющенко два слогани: *Вірю. Знаю. Можемо* та відомий *Так! Ющенко*. Також політична кампанія В. Ющенко пройшла і під гаслом *Не словом, а ділом*.

Наведені слогани демонструють дві протискеровані тенденції в розвитку української політичної слоганістики: з одного боку, моделювання слоганів на основі синтаксичної моделі простого елементарного двоскладного речення з модифікаціями предикативного центру, а з іншого боку – використання одноядерних моделей іменного і дієслівного типів. Поширення другої тенденції як виявлення закону економії мовних засобів та тяжіння до семантичної компресії в політичному дискурсі зумовило й використання неповних, зокрема еліптичних речень у політичній слоганістиці.

I. Однокомпонентні слогани – синтаксичні моделі представлені простими реченнями різних структурно-семантичних різновидів. На думку Н. Кутузи, «надання переваги простим реченням пояснюється тим, що вони при мінімальному застосуванні слів подають вичерпну інформацію» [Кутуза 2015: 143].

1. Політичні слогани, що ґрунтуються на моделях двоскладних простих речень.

Двоядерні моделі політичних слоганів насамперед реалізують базову синтаксичну схему простого речення N_1V_2 , напр.: *Країну врятує боєздатна армія* (А. Яценюк), *Країну врятує продуктивне село* (А. Яценюк), *Країна змінюється!* (П. Порошенко), *Україна починається з рідного краю!* (політична партія «Наш край»). За кількісними показниками слогани цього типу є нечисленними, вони становлять близько 12% від загальної кількості проаналізованих моделей. Здебільшого базова модель простого елементарного речення, що представлена слоганами – простими реченнями з іменниковим підметом та простим дієслівним присудком у

різних часових формах, реалізована як розповідне речення констатувального типу. За семантикою такі слогани лише повідомляють певну інформацію, що або актуальна для теперішнього стану речей (переважно подія мала місце в минулому, але її наслідки актуальні для сьогодення), напр.: *Настав час УДАРу!* (партія В. Кличка «Удар»), або має відбутися в майбутньому (формулювання програмного положення майбутніх дій), напр.: *Не хлібом єдиним буде жити людина...* (Всеукраїнська партія духовності і патріотизму).

Частотним варіантом цієї моделі вважаємо модель **PronV_г**, у якій позицію підмета займає особовий займенник, переважно 1-ої особи, напр.: *Я поверну Україні Крим!* (О. Ляшко) або заперечний різновид *Я ніколи і нікому не віддам рідного краю!* (О. Ляшко). Проте вживання займенника *Я* в політичному дискурсі переважно обмежено інтерактивним спілкуванням політиків, тоді як в агітації та пропаганді, де переважно використовують політичні слогани, домінує займенник *МИ*, який вказує на об'єднання політика або політичної сили з народом, напр.: *Ми їх зупинимо* (Об'єднана опозиція), *Ми повинні змінити життя на краще* (С. Тігіпко). Активно використовували займенник *МИ* у слоганах В. Ющенко на президентських перегонах 2010 року, інваріантною частиною стало гасло *Ми здобули*, другою частиною яких була об'єктна синтаксема, подана як парцелят, напр.: *Ми здобули – Власну історію; Ми здобули – свободу слова; Ми здобули – Євро 2012 в Україні* тощо. На думку С. Шабат-Савки, «винесення парцелята в окремий абзац поглиблює думку, обґрунтовує, мотивує базове речення» [Шабат-Савка 2014: 236]. За нормами пунктуації тире тут не потрібно, проте мовленнєва актуалізація дає підстави для такого оформлення слогану, що впливає на привернення уваги адресата та посилює вплив слоганів.

Найскравішим виявом тієї моделі вважаємо слоган Ю. Тимошенко *Вона працює*, підметову позицію в якому займає займенник 3-ої особи однини – єдиний випадок в аналізованому матеріалі (уже пізніше за цим зразком було створено слоган В. Литвина *Тільки ВІН гідний бути президентом* – як відповідь на політичну кампанію Ю. Тимошенко). Завдяки використанню цього займенника стала можливою експлікація імплікатури, що в подальшому знайшла вихід як *Вона – це Україна*, оскільки невизначеність суб'єкта дії потребувала конкретизації. Реципієнти добирали конкретного суб'єкта відповідно до контексту та комунікативної ситуації, тому що на виборних перегонах 2010 року лідерами були В. Янукович та Ю. Тимошенко, що безпомилково уможливило вибір за гендерним критерієм потрібного політика.

Наступна модель простого двоядерного речення, частотна в політичній слоганістиці, – це **N₁ – N₁**, де і підмет, і присудок виражені іменником у формі називному відмінка (питома вага в аналізованому матеріалі 14%). Слогани цього типу звернені не до минулого чи майбутнього, як попередня група, а характеризують дійсний стан речей, тому відсутність дієслова-зв'язки в теперішньому часі позначено тире, напр.: *Мій вибір – Одеса* (ВО «Батьківщина»), *Розвиток краю – наша робота!* (партія «Відродження»), *Єдиний центр – якісна країна* (Соціалістична партія України), *Влада трудящих – гарантія порядку, творення, справедливості* (Прогресивна соціалістична партія України). Наявність тире в цій моделі посилює вплив цих слоганів за умови візуального сприйняття адресатами, тому що тире є композиційним центром, що виразно структурну симетрію та ділить слоган на два компоненти, другий з яких є семантично потужнішим. За цієї моделлю створено низку слоганів іміджевого характеру, що містять прізвище та ім'я конкретного політика і його іміджеву характеристику, яка має стати підґрунтям для електоральної підтримки, напр.: *Янукович – ефективний президент, Янукович – народний президент, Тігіпко – професійний керівник нового типу, Тігіпко – блискучий економіст*. Позицію підмета займає прізвище політика, а присудка – характерологічна іміджева ознака. Тут варіативною є морфологічна репрезентація підмета (іменник або особовий займенник), тобто модель **PronN₁** напр.: *Разом ми сила* (С. Путілов), однак у цьому разі тире відсутнє, оскільки після займенника в ньому потреби немає, що значно знижує впливовий потенціал слоганів через відсутність внутрішньої композиційної стрункості.

Формально моделі **N₁ – N₁** відповідають і слогани *Нова економіка – нова країна, Нові лідери – нова країна* (Н. Королевська); *Сильний президент – сильна країна* (С. Тігіпко). Проте, на нашу думку, ці слогани доцільніше уналежнювати до двокомпонентних моделей, репрезентованих складними безсполучниковими реченнями, предикативні частини яких є одноядерними реченнями номінативного типу, головний член яких виражений іменником у формі називного відмінка. Такий підхід зумовлений нашим переконанням у наявності семантики зумовленості між компонентами слогану, розділеними тире, оскільки друга частина становить наслідок з першої, а перша частина є умовою для реалізації другої, пор.: *Нова економіка – нова країна та Якщо буде нова економіка, то буде нова країна*.

Ця модель має і вияв дієслівного типу **Inf – Inf**, де позиції головних членів представлені інфінітивами, напр.: *Мислити глобально – діяти локально* (Партія Зелених України). Проте інфінітивні слогани відповідно до цієї моделі представлені лише одним гаслом. Схематично цю модель можна представити таким чином: **N (Inf) – N (Inf)**, де морфологічне вираження підмета і присудка варіативно, навіть можливий такий випадок *Найвища честь – жити за законами Совісті* (партія «Совість України») [Кондратенко 2007: 60], де підмет виражений іменником, а присудок – інфінітивом.

Остання модель двоядерних простих речень, що використані в політичних слоганах, містить іменний присудок, виражений прикметником, дієприкметником або числівником мови, проте переважає модель **N₁(Pron)Adj₁(Adj₅)**, напр.: *Людям потрібна нова влада* (І. Богословська), *Одесі потрібна правда!* (Партія Відродження), *Нам потрібен мир* (В. Коновалюк). При цьому можливі репрезентативні варіанти, що передбачають уживання займенника у формі підмета та форми орудного відмінка прикметника чи іншого ад'єктива у формі складеного іменного присудка.

До двоядерних моделей ми уналежнюємо й слогани, що становлять контекстуально неповні та еліптичні речення, у яких здебільшого пропущений присудок, що встановлюється з контексту або мається на увазі, напр.: *Сила країни – в кожному з нас* (С. Тігіпко), *Ми у своїй, Богом даній країні!* (ВО «Свобода»), *Україна для людей* (Партія регіонів). Загалом ці слогани відповідають моделі N_1V_6 , проте під час конкретної мовленнєвої реалізації тут еліміновано присудок, що може бути встановлений переважно у загальному вигляді відповідно до семантики речення. На думку Н. Гуйванюк, «пропуском еліпсованого валентно зумовленого ядерного компонента досягається актуалізація інших компонентів реченнєвої структури, посилення їх семантичної та інформативної значущості» [Гуйванюк 2009: 479]. Характерною рисою таких слоганів є наявність обставинних синтаксем локального, темпорального, причинного тощо значень, напр.: *В єдності – сила* (Об'єднання «Самопоміч»), *Покращення життя вже сьогодні* (Партія регіонів), *А з нашого боку – Тягнибок* (ВО «Свобода»), проте фіксуємо й об'єктні синтаксеми, напр.: *Діти війни за соціальну справедливість* (партія «Відродження»), *Пляжі – одеситам, а не прокурору* (об'єднання «Демократичний альянс»), *Добробут – родинам, розвиток – місту* (Опозиційний блок). За кількісними показниками еліптичних речень близько 16%, вони поширені в політичному дискурсі, оскільки актуалізують найважливішу інформацію, адресовану реципієнтам, а елімінація присудкового компонента активізує розумові здібності адресата.

2. Одноядерні слогани представлені іменними та дієслівними моделями, у яких предикативний центр утворено одним членом речення, що синкретично виражає предикативність і модальність.

Іменні слогани становлять близько 24 % від загальної кількості в аналізованому матеріалі та представлені насамперед моделлю номінативного речення N_1 , напр.: *Справедливі тарифи!* (ВО «Батьківщина»), *Єдина країна* (М. Добкін), (Опозиційний блок), *Кандидат з людським обличчям* (Дарт Вейдер), *Справедливі зарплати і пенсії* (ВО «Батьківщина»), *Якісні комунальні служби* (В. Кличко). Характерною рисою таких слоганів є наявність атрибутивних поширювачів, вербалізованих узгодженими і неузгодженими означеннями. Ця модель є настільки поширеною, що її використовують і в слоганах, побудованих на антитезі, наприклад, остання виборна кампанія політичного об'єднання УКРОП, що була представлена низкою однотипних слоганів, побудованих за цією моделлю: *Закон про імпичмент, а не безмежна влада; Бойові командири, а не паркетні генерали; Якість комунальних послуг, а не підвищення тарифів; Контракт, а не мобілізація; Перемоги, а не паради* тощо. Слогани цієї моделі мають мінімальне поширення, основна семантична вага припадає на іменний компонент, що констатує певний факт або формулює унікальну пропозицію політика чи його програмне положення. На нашу думку, поширення цієї моделі зумовлено саме можливістю відтворення в слогані засадничих положень політичної програми, напр.: *Реальні комунальні послуги, справедливі тарифи* (політична партія «Рідне місто»), *Порядок – стабільність – розвиток* (Українська морська партія), *Мир, реформи, процвітання* (партія «Відродження»), *Партія одеситів для одеситів* (Українська морська партія). Іменна модель вживається і як іміджевий слоган, коли характеризує політика, актуалізуючи одну з його позитивних рис або іміджевих ознак, напр.: *Ворог їхньої держави* (А. Гриценко), *Добрий господар у рідному місті* (В. Бондаренко), *Перший непрохідний* (А. Гриценко).

Дієслівні моделі одноядерних слоганів репрезентовано односкладними реченнями, у яких головний член становить ізольоване дієслово – носій предикативності та модальності. Ця група є найчисленнішою в нашому матеріалі (36%), оскільки семантика процесуальності та стану надає слоганам динамічності, закликає до відповідних дій, актуалізує увагу адресатів, спонукає до підтримки певної політичної сили. Зважаючи на це, прямим способом вираження спонукальності в політичному дискурсі слугує імператив – спонукальні речення, головний член яких виражений дієсловом у наказовому способі множини та однини $V_{\text{нак.сп.}}$, напр.: *Довіряй результатам* (Партія регіонів), *Довіряй ділам* (Г. Труханов), *Візьми і зроби!* (об'єднання «Самопоміч»), *Зміни майбутнє* (А. Яценюк), *Приєднуйся до відродження країни!* (партія «Відродження»), *Єднаймося заради України* (Патріотична партія України), *Обирай свідомо* (об'єднання «Самопоміч»), *Вибери нормальних* (В. Литвин). Політичний імператив є потужним засобом агітації, його використовують у виборчих перегонах насамперед на рівні слоганістики, порівняймо, відомий слоган Б. Клінтона, розтиражований і вітчизняними фахівцями: *Голосуй або програєш!* Прямий заклик адресований масовому адресату, він скерований на негайне досягнення потрібного результату. Пряма адресованість створює ефект діалогу з виборцем та сприяє інтимізації, оскільки адресат на підсвідомому рівні сприймає таке звернення як особисто адресоване, зокрема завдяки граматичній формі однини 2-ої особи.

Дієслівні моделі з головним членом у формі 1-ої особи однини і множини $V_{1s/pl}$ передають основну програмну думку або програмне положення політика чи партії. Вони не закликають до дій і більшою мірою орієнтовані не на адресата, а на мовця, є його мовленнєвою репрезентацією або іміджевою характеристикою, напр.: *Почую кожного* (В. Янукович), *Гарантую безпеку* (А. Гриценко), *Вірю в Одесу* (Е. Гурвіц). Форма множини трапляється рідко, але також наявна в слоганах, напр.: *Будуємо нову країну* (Партія регіонів), *Дістанемо!* (політичне об'єднання «УКРОП»), *Віримо в майбутнє України* (Партія пенсіонерів), *Збудуємо Європу в Україні* (О. Мороз), *Разом зробимо Одесу краще* (ВО «Батьківщина»), *Збережемо країну* (П. Порошенко). При цьому обрання дієслівної форми в означено-особових реченнях уможливорює чітку ідентифікацію мовця та вказує на його активну політичну силу, що імпліковано в позитивній семантиці програмного дієслова: *будувати, вірити, зберегти, вірити, гарантувати* тощо.

Використання 2-ої особи однини за моделлю V_{2s} має поодинокий характер, напр.: *Голосуючи за Симоненко – обираєш завтрашній день!* (Комуністична партія України), хоч їх узагальнений характер сприяє вираженню масової адресованості політичного дискурсу. Інші дієслівні моделі також зрідка трапляються в

політичній слоганістиці, зокрема це стосується безособових, напр.: *Руїну подолано, стабільність досягнуто!* (Партія регіонів), *Нам треба жити для добра* (П. Мельник) та інфінітивних речень, напр.: *Вибороти мир!* (політичне об'єднання «Солідарність»), *Час єднатись!* (П. Порошенко), *Жити по-новому* (П. Порошенко).

Серед одноядерних дієслівних речень поширені й неповні еліптичні, у яких пропущено головний член, а наявні лише поширювачі різної семантики, тому «елімінація граматично структурованих елементів постає носієм особливої смислової навантаженості і внутрішньотекстової енергетики» [Загнітко 2001: 489], напр.: *З людьми і для людей* (П. Симоненко). Серед еліптичних односкладних дієслівних речень потрібно виокремити дві моделі. Насамперед це модель **Від N₂ (через N1) – до N₂**, напр.: *Від стабільності до добробуту!* (Партія регіонів), *Через стабільність – до процвітання* (Партія регіонів), *Від успіху людини – до успіху країни* (партія «УДАР»). Другою поширеною еліптичною моделлю є **За+N₄**, напр.: *За дітей, за онуків, за нас!* (Партія пенсіонерів України), *За мир і розвиток!* (Опозиційний блок), *За нашу свободу* (ВО «Свобода»), *За мир на своїй, Богом даній землі* (ВО «Свобода»). Інші моделі мають поодинокий характер.

II. Двокомпонентні (полікомпонентні) слогани утворені з кількох предикативних частин, що вербалізовані як і одним реченням, так і різними. Загальна кількість слоганів, що містять більше однієї предикативної одиниці, порівняно невелика – 22%. У цій групі домінують безсполучникові складні речення та поєднання кількох простих речень у межах одного мікротексту-слогану. Н. Кутуза вважає, що в таких слоганах перша частина деталізує інформацію «про здобутки та обіцянки кандидата, друга частина витупає як основний слоган передвиборчої кампанії» [Кутуза 2015: 145].

Серед безсполучникових конструкцій фіксуємо моделі двокомпонентного характеру, у яких перша частина називає причину або умову, а друга – наслідок, напр.: *Нас змінив Майдан, разом змінимо Україну* (О. Богомолець), *Твоя думка важлива – почую кожного!* (В. Янукович), *Був ефективним міністром – буду ефективним президентом* (А. Гриценко), *Підніmemo економіку – підніmemo і країну* (С. Тігіпко). Такі конструкції репрезентують згорнуті імплікатури, характерні для текстів з потужним вербальним впливом [Ковалевська 2008], при цьому наведені слогани здебільшого характерні для виборчих кампаній окремих політиків, а не політичних сил. На думку О. Михальнової, використання мовленнєвих імплікатур зумовлено тим, що «навіюване твердження прямо не міститься в тексті, але впливає з наявних у ньому тверджень» [Михалева 2009: 117–118]. Крім імплікатур, в аналізованому матеріалі наявні й слогани із зіставно-протиставною семантикою, напр.: *Не можна прийти в Європу, її можна побудувати* (М. Гайдар) та з'ясувальними, напр.: *Одеса знає, Ківалов – за Одесу* (С. Ківалов). Однак для таких відношень обрано зв'язок, який не маніфестовано сполучниками підрядності, тому реципієнти змушені самостійно інтерпретувати зміст повідомлення. Особливу вагу такі повідомлення мають у разі, коли наявні приховані імплікатури.

Серед складнопідрядних речень переважають займенниково-співвідносні, напр.: *Хто з Богом, з тим і Україна* (Д. Ярош), *На критику має право той, хто зробив більше* (О. Костюшко). Такі слогани апелюють до політичних суб'єктів, яких у слоганах не названо, але окреслено їхні позитивні характеристики. На підставі ідентифікації цих характеристик адресат повинен зробити свій вибір.

Слогани, що складаються з кількох окремих речень, фактично поєднують уже розглянуті вище моделі, проте головним принципом таких утворень вважаємо подібність синтаксичних структур, оскільки синтаксичний паралелізм і внутрішня композиційна стрункість сприяють запам'ятовуванню і посилюють вплив слоганів на реципієнтів. Звідси і наявність анафоричних повторів у таких комплексах, напр.: *Україна переможе! Україна – це ти!* (Ю. Тимошенко), *Новий рік. Новий мер* (О. Костусєв), *Своя власність. Своя влада. Своя гідність* (ВО «Свобода»). Анафоричний повтор актуалізує семантику слоганів незалежно від конкретної обраної моделі – одноядерної/двоядерної чи іменної/дієслівної, визначальним чинником стає композиційна будова складного слогану.

Полікомпонентні слогани поєднують предикативні одиниці різних моделей, проте семантичний зв'язок має бути таким, щоб змістово «сильною» виступала позиція завершального елемента, напр.: *Сильна команда для складних часів! Обираємо прем'єра* (Народний фронт), *Зробіть вибір! У нас є шанс повернути до влади справжніх лідерів нації!* (В. Литвин), *Справедливість є. За неї варто боротися* (Ю. Тимошенко), *Не дай їм перетворити Запоріжжя на Донецьк. Збережемо країну* (Блок Порошенка «Справедливість»). У таких випадках перший компонент має декларативний характер, а другий виражає конкретну програмну ідею відповідного етапу політичної кампанії.

Полікомпонентні слогани часто складаються з трьох однотипних елементів і відповідають структурній моделі N₁N₁N₁, напр.: *Робота. Порядок. Віра!* (І. Богословська), *Порядок. Справедливість. Батьківщина!* (ВО «Батьківщина»), *Свобода! Справедливість! Солідарність!* (партія СДПУ), *Державність. Демократія. Реформи!* (Народний рух України), *Справедливість – Законність – Моральність* (Трудова партія України). Вважаємо, що тричленна модель, що складається з низки іменних одноядерних предикативних компонентів є найпоширенішою в українському політичному дискурсі серед полікомпонентних конструкцій. За цієї моделлю створюють і слогани, що містять більшу кількість компонентів, напр.: *Людина – родина – добробут – Україна* (Народно-демократична партія), проте такі випадки трапляються зрідка.

Остання група полікомпонентних слоганів об'єднує різнотипні синтаксичні одиниці, приміром, складне і просте речення: *Якщо ви вважаєте, що Україна повинна рухатися вперед, а не назад, приєднуйтесь до нас. Разом ми змінимо Україну на краще* (Партія регіонів) або питання та відповідь: *У них влада, у них – гроші? Але ж нас більше* (О. Тягнибок). Такі конструкції мають поодинокий характер, однак демонструють загальну тенденцію до об'єднання в межах одного мікротексту різнотипних моделей слоганів.

Висновки і перспективи дослідження. Слогани в українському політичному дискурсі активно функціонують з 2004 року – часів Помаранчевої революції. Основні моделі слоганів представлені однокомпонентними (двоядерними та одноядерними) і полікомпонентними конструкціями, серед яких переважають моделі: двоядерні N_1V_f та $N(\text{Inf}) - N(\text{Inf})$ та одноядерні іменні N_1 та дієслівні $V_{\text{нак.сн.}}$, $V_{\text{1s/pl}}$. Від N_2 (через N_1) – до N_2 , $3a+N_4$. Підвищену частотність має полікомпонентна модель $N_1N_1N_1$. Найвпливовішими вважаємо моделі, що містять імплікатури, незалежно від кількісного характеру компонентів. Загальною тенденцією у творенні політичних слоганів у хронологічному аспекті вважаємо тяжіння до формування складних моделей, проте аналіз динаміки української політичної слоганістики належить до подальших дослідницьких перспектив нашої роботи.

Література

- Гуйванюк 2009: Гуйванюк Н. В. Слово – Речення – Текст : Вибрані праці / Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – 664 с.
- Загнітко 2001: Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови : Синтаксис : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
- Ковалевська 2008: Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування : [монографія] / Т. Ю. Ковалевська – Одеса : Астропринт, 2008. – 324 с.
- Кондратенко 2007: Кондратенко Н. В. Український політичний дискурс : текстуалізація реальності / Н. В. Кондратенко. – Одеса : Чорномор'я, 2007. – 156 с.
- Кутуза 2015: Кутуза Н. В. Сугестивність політичних слоганів / Н. В. Кутуза // Н. В. Кутуза. Рекламний та PR-дискурс: аспекти впливу : [збірник статей]. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. – С. 137–146.
- Михалева 2009: Михалева О. О. Политический дискурс : Специфика манипулятивного воздействия / О. Л. Михалева. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 256 с.
- Морозова 2006: Морозова И. Г. Слагая слоганы / И. Г. Морозова. – М. : РИП-Холдинг, 2006. – 168 с.
- Ставицька 2005: Ставицька Л. Дискурс помаранчевої пристрасти / Л. О. Ставицька // Критика : Часопис. – 2005. – № 3. – С. 3–16.
- Шабат-Савка 2014: Шабат-Савка С. Т. Категорія комунікативної інтенції в українській мові : [монографія] / С. Т. Шабат-Савка. – Чернівці : Букрек, 2014. – 412 с.

В статтє проанализированы рекламные слоганы, функционировавшие во время избирательной гонки 2004–2015 годов в Украине и представлена типология синтаксических моделей политических слоганов. Выделены однокомпонентные и поликомпонентные модели политических слоганов с опорой на синтаксическую структуру и семантические особенности каждой единицы. Прослежены определяющие тенденции формирования политических слоганов в украинском политическом дискурсе.

Ключевые слова: политический дискурс, политический слоган, синтаксическая модель, вербальное воздействие, адресат.

The article analyzes the advertising slogans, functioned during the election race 2004-2015 in Ukraine and presents a typology of syntactic patterns of political slogans. There were obtained single-component and multicomponent model of political slogans, drawing on the syntactic structure and semantic features of each unit. The author traces the defining trends of the formation of political slogans in Ukrainian political discourse.

Key words: political discourse, political slogan, syntactic model, verbal impact target.

Надійшла до редакції 28 грудня 2015 року.

Олена Кульбабська

УДК 811.161.1'37

ПРЕДИКАТЕМИ У ПРОСТОМУ РЕЧЕННІ: ВИЗНАЧЕННЯ, ТИПОЛОГІЯ ТА МЕХАНІЗМИ МОДЕЛЮВАННЯ

Статтю присвячено одній з актуальних проблем сучасного українського мовознавства – моделюванню в синтаксисі. Запропоновано нову методику аналізу, яка дає змогу описати типи й моделі предикатем – основної та вторинної – як семантичних одиниць, що оформляють граматично акт думки та мають такі ознаки, як цільність, суб'єктно-предикатна двочленність і пропозиційність у відображенні дійсності.

Ключові слова: синтаксис, модель, синтаксична одиниця, синтаксична деривація, просте речення, предикатема, синтаксема, семантико-синтаксичні відношення.

На сучасному етапі розвитку синтаксичної науки увагу мовознавців привертають проблеми репрезентації семантичної структури речення формально-граматичними засобами. Це зумовлено намаганням уточнити таксономію синтаксичних одиниць на нових концептуальних чи методологічних засадах, унормувати граматичну термінологію. У цьому аспекті особливий інтерес становить *предикація* як базова категорія семантичної структури простих елементарних речень, що охоплює семантико-синтаксичні відношення предиката і субстанційної синтаксеми у функції суб'єкта, який безпосередньо корелює з предметом думки

[Вихованець 2002: 27, 29; Загнітко 2006: 219; Попела 1978: 225; Кульбабська 2011: 37 та ін.]. Із типами предикації – первинної та вторинної – пов'язані найважливіші характеристики речення – його елементарність / неелементарність, моно- і поліпропозитивність.

Акт співвіднесення віртуального речення з репрезентованою екстралінгвальною денотативною ситуацією уможливорює цілий комплекс морфологічних, морфолого-синтаксичних і лексичних засобів, що вмотивовує прагнення вчених викінчено описати предикаційну структуру всіх речень із простеженням їхнього категорійного апарату, інвентарю синтаксичних форм за допомогою *лінгвістичного моделювання* – ефективного методу сучасних досліджень (Ю. Д. Апресян, І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, П. М. Кочерган, І. І. Меншиков, І. С. Попова, Н. Ю. Шведова та ін.).

У мовознавчих студіях актуалізовано три іпостасі поняття 'модель', зокрема як: 1) своєрідної метамови, тобто системи деяких правил, у межах яких дослідник вивчає граматику мови і формує результати своїх досліджень [Засорина 1974: 256], 2) структурного чи функційного аналога досліджуваного об'єкта (явища) [там само: 257], 3) певної лінгвістичної одиниці [Меншиков 2007]. Моделі класифікують за різними критеріями, а саме: за характером модельованого явища, теоретичним апаратом, яким певна модель послуговується, способом моделювання тощо.

У синтаксисі модель витлумачують як одну із фундаментальних його категорій (паралельно із синтаксичною одиницею та синтаксичним зв'язком), оскільки саме в синтаксисі моделюють явища, пов'язані як із їхньою субстанцією, так і зі структурами цих явищ, утілених у певні мовленнєві ланцюги. Проте в комплексі метамовних атрибутів сучасного синтаксису, зокрема, і в метамовних побудовах, орієнтованих на синтаксис української мови, домінують моделі базових і основних синтаксичних одиниць [Попова 2009: 46; 108 і далі].

Уперше поняття моделі речення як предикативної синтаксичної одиниці використав Е. Сепір, який констатував, що „основу кожного завершеного речення становить формальний зразок, речення-тип, якому притаманні відповідні формальні ознаки”. Такі усталені зразки, наче фундаменти речень, стають основою для будь-яких побудов, необхідних мовцеві, але у своєму абстрагованому вигляді вони „надані” традицією” [Сепір 1993: 53]. Утім, у найновіших працях із синтаксису спостережено розмаїття моделей простого речення, що спричинене наявною нечіткістю інтерпретації поняття „модель” (інші найменування – „формула речення”, „структурна схема”, „конструкція”) та відсутністю чітких критеріїв розмежування основних моделей та похідних.

У найзагальнішому вимірі, за спостереженнями А. П. Загнітка, модель – це конструкція, що найрегулярніше трапляється в одній мові та в різних мовах [Загнітко 2013: 191]. Сучасні дослідження засвідчують, що найбільш спільною структурною моделлю простого речення в більшості мов є модель *NV* (іменний + дієслівний компоненти). Очевидно, ця *структурна модель* постає найрегулярнішою для всіх мов номінативного ладу, уміщуючи два обов'язкові формальні компоненти – номінативний підмет і простий дієслівний присудок.

Постає *актуальне питання*: якими моделями репрезентовано просте речення на семантичному рівні з огляду на типи предикації? Мета запропонованого дослідження – типологізувати предикаційні моделі простих речень в українській мові, що розкривають зміст предмета предикатом, установити всі можливі варіанти з простеженням площин модифікації.

Для реалізації мети пропонуємо *нову методіку* аналізу елементарного / неелементарного простого речення з огляду на ієрархію **предикатем** – одиниць семантичної структури простих речень, що оформлюють граматично акт думки та мають такі ознаки, як суб'єктно-предикатна двочленність і пропозитивність у відображенні дійсності. Запропоноване поняття, на наш погляд, дає змогу: 1) формалізувати дослідження і мінімізувати суб'єктивізм в осмисленні його результатів; 2) описати вторинну предикацію як системне явище, 3) комплексно охопити експліцитні / імпліцитні суб'єктно-предикатні відношення у сфері простого речення.

У нашому розумінні, **просте речення** – форма вираження суб'єктно-предикатної структури основної предикатемі або комбінації кількох предикатем – основної та вторинної (вторинних). Типологію предикатем установлено за такими критеріями: 1) кореляція предикатемі і типів предикації; 2) спосіб вияву суб'єктно-предикатних відношень між компонентами предикатемі; 3) характер суб'єктно-предикатних відношень у предикатемі; 4) семантичний тип компонентів предикатемі; 5) належність складників предикатемі до певної лексико-семантичної групи (ЛСГ); 6) спосіб вираження компонентів предикатемі (експліцитний / імпліцитний; прямий / непрямий); 7) співвідношення семантичних компонентів предикатемі з формально-синтаксичними членами речення; 8) морфологічні засоби вираження компонентів предикатемі.

В *елементарному простому реченні* симетричної будови виокремлюємо основну предикатемі, що схематично може бути зображена так: $[P_{1S_1-P_1}]$. **Основна предикатемі** (P_1) – семантико-синтаксична одиниця, яка відображає мікросистему об'єктивних суб'єктно-предикатних відношень в елементарному простому реченні: 1. *Данило*_{S₁} *приплющив*_{P₁} *очі* (О. Вільшина) (пряма первинна предикація); 2. *Мені*_{S₁} *сумно*_{P₁}, 3. *Люблю*_{S_{1-P₁}} *весну* тощо (непряма первинна предикація).

Центральне місце в основній предикатемі посідає базовий предикатний знак (P_1), семантичні особливості якого зумовлюють „характер базового суб'єкта (S_1) в плані активності / пасивності, його реальну або віртуальну (не передану вербально) позицію” [Мірченко 2004: 112]. Зауважимо: предикатемі з модифікованою суб'єктною синтаксею (2, 3 речення) реалізуються у два способи: лексичним заповненням суб'єктної позиції (словами на зразок *мені*, *дехто*, *кожен*, *ніхто* тощо) або лексичним незаповненням суб'єктної позиції.

Для з'ясування структурно-семантичних особливостей основної предикатеми важливо взяти до уваги кілька чинників: 1. *Семантику структурної схеми речення* з огляду на ономаціологічні характеристики її компонентів, між якими встановлюються предикативні відношення (І. Р. Вихованець, Н. В. Гуйванюк, А. П. Загнітко та ін.). 2. *Пропозиційну функцію предиката*, тобто вказівку на зв'язок із суб'єктами чи об'єктами (К. Г. Городенська, О. І. Леута, М. В. Мірченко, М. І. Степаненко та ін.). 3. *Активність / пасивність суб'єкта* (О. Г. Межов, М. Я. Плющ, М. С. Скаб та ін.). Установлено **шість моделей основних предикатем** у простому елементарному реченні:

1. „*Суб'єкт дії + предикат дії*” ($\Pi_1 S_{\text{дії}} - P_{\text{дії}}$) репрезентує агентивно-акціональні відношення, означаючи діяльність, яку породжує суб'єкт-діяч і яку він активно й безпосередньо стимулює. У класах і формах слів ця модель предикатеми представлена насамперед структурною схемою $N_1 Vf$ („відношення між суб'єктом і його активною предикативною ознакою – дією”), як-от: *Дід сапає* (В. Бабляк); *Он щось ходить!* (Т. Шевченко). Предикати дії (як і інші дієслівні типи) можуть зазнавати фазових (1) і модальних (2) модифікацій, напр.: 1. *Скінчив хлопчик писати* (Ю. Федькович); 2. *Прагну заглянути в твої очі* (В. Вознюк); *Ноель хотіла піти до каплиці* (Н. Королева) тощо.

2. „*Суб'єкт процесу + предикат процесу*” ($\Pi_1 S_{\text{проц.}} - P_{\text{проц. ознаки}}$) репрезентує суб'єктно-процесивні відношення. Предикати процесу означають різні типи явищ, у динамічному плані характеризуючи суб'єкт. У класах і формах слів ця модель предикатеми представлена передовсім структурними схемами $N_1 Vf$ („пасивний суб'єкт і його предикативна ознака – процесуальний стан”): *Овес росте край неба* (М. Йогансен); **Inf** („пасивний суб'єкт і незворотність процесуального стану”): *Сонце світить; Сонцю світити*.

3. „*Суб'єкт стану + предикат стану*” ($\Pi_1 S_{\text{стану}} - P_{\text{стану}}$) репрезентує суб'єктно-статальні відношення, які постають між предикатними синтаксемами (вони передають непостійну, тимчасову ознаку предмета як індивідууму, що охоплює відповідний часовий відрізок), та суб'єктами синтаксемами (виражають найбільший ступінь пасивності, неактивності). У класах і формах слів ця модель предикатеми представлена широким арсеналом структурних схем із такою семантикою: (**cop**) **Praed** („наявність стану, співвіднесеного з означеним / неозначеним пасивним суб'єктом”): *Хмарно*; (**cop**) **Praed**_{но, то} і $N_1 \text{ cop Part-I}$ („відношення між суб'єктом стану та його предикативною ознакою – станом як результатом дії”): *Завдання виконано; Книга прочитана*; **Praed Inf** („наявність суб'єктного стану як можливості, необхідності, здатності, своєчасності здійснити стан”): *Час рушати в дорогу*; **Vf_{зс}** („наявність певних явищ або станів, співвіднесених із пасивним суб'єктом”): *Світає; Нікого (нічого) N₂; Ніякого (Жодного) N₂ і Нема N₂* („ділкова відсутність або неіснування суб'єкта”): *Нікого знайомого; Ніякої надії; Немає часу; Ні (ані) N₂* („неіснування, відсутність потенційного неединичного суб'єкта”): *Ні хмаринки; N₁* („існування суб'єкта”): *Спека; Adj_{pl}* („наявність стану неозначеного суб'єкта”): *Нам раді; N₁ Vf* („відношення між суб'єктом і його пасивною предикативною ознакою – станом”): *Мати хворіє; N₁-N_n* („відношення між суб'єктом і його предметною предикативною ознакою”, яка може ідентифікувати чи уточнювати суб'єкт, давати йому оцінку, характеристичну „другу назву”): *Брат – учитель; N₁-Adv* („відношення між суб'єктом і його предикативною ознакою – станом чи властивістю, якісною кваліфікацією”): *Брехня – це страшно; Inf-Inf* („відношення між абстрагованою дією чи процесуальним станом і його предикативною ознакою кваліфікації через іншу абстраговану дію чи стан”): *Любити – це жити; Inf-Adv_о* та **Inf-N₁** („відношення між абстрактно представленою дією або процесуальним станом та його предикативною ознакою – якісною кваліфікацією, оцінкою”): *Жити на землі – не просто; Кататися – весело; Любити – це щастя*.

4. „*Суб'єкт якості + предикат якості*” ($\Pi_1 S_{\text{як. ознаки}} - P_{\text{як.}}$) репрезентує суб'єктно-характеризувальні відношення. Предикат якості вказує на постійні індивідуалізовані ознаки (реальні, а не граматичні!), невід'ємні від суб'єкта (істоти або предмета). У класах і формах слів ця модель предикатеми зображена здебільшого структурними схемами $N_1 \text{ (cop) Adj}$ та $N_1 \text{ (cop) Part-I}$ („відношення між суб'єктом і його предикативною ознакою – властивістю або якістю”), як-от: *Тато (є) молодий; Обличчя буде свіже; Листя було пожовкле*.

5. „*Суб'єкт локативного стану + власне-локативний предикат*” ($\Pi_1 S_{\text{локат. стану}} - P_{\text{вл. локат.}}$) можна розглядати як варіант із статальним значенням, проте формально-синтаксична й морфологічна своєрідність предикатної синтаксеми *бути, перебувати, знаходитися, опинятися, розташовуватися* [Вихованець 1992: 104–109], дає підстави для виокремлення зазначеної предикатеми із суб'єктно-локативними відношеннями: *Василько опинився серед лісу* (М. Коцюбинський); *І я втрапила до Чехії* (Н. Королева); *Чернівці розташовуються коло Прута*.

6. „*Суб'єкт кількості + предикат кількості*” ($\Pi_1 S_{\text{кільк.}} - P_{\text{кільк. ознаки}}$) репрезентує суб'єктно-квантитативні відношення. У класах і формах слів ця модель предикатеми представлена зазвичай структурними схемами $N_2 \text{ (cop) Quant}$ („відношення між суб'єктом і його предикативною ознакою – існування в деякій кількості”): *Як вас [людей] багато* (М. Коцюбинський).

Отже, основна предикатема репрезентує структурно-семантичний мінімум простого елементарного речення, який виформовує один предикат і зумовлена його валентністю суб'єктна синтаксема. Оскільки загальні категорії суб'єкта і предиката в предикатемі реалізуються в різних ЛСГ як часткові значення особи (предмета) і його дій, процесів, станів, локації, якісної та кількісної характеристики, то кожна з наведених вище предикатем охоплюють також *варіанти* – семантичні й морфолого-синтаксичні (див.: [Кульбабська 2011: 199–246]).

Семантико-синтаксичну структуру *простого ускладненого речення*, на противагу простому елементарному, формують предикатно-субстанціальні синтаксеми різних рангів – *базові* в основній

предикатемі: $\{[P_{1S1-P1}] + \text{вторинні} - \text{у вторинній предикатемі: } (P_{2S2-P2})\}$. Їх комбінація репрезентує розгортання макропредикатемі (символ $\{\}$) у кількох пропозиціях, між якими встановлюються вторинні семантико-синтаксичні відношення (символ ∞), напр.: предикатно-адвербіального типу $\{[P_{1S1-P1}] \infty^{\text{прич.}} (P_{2S2-P2})\}$ – *Від кроку голова йде обертом // Голова йде обертом + (Бо) Кріп пахне; предикатно-атрибутивного: $\{[P_{1S1 \text{ проц.} - P1 \text{ проц.} \text{ ознаки}}] + (P_{2S2 \text{ проц.} - P2 \text{ проц.} \text{ ознаки} + \text{ch.})\}$ – *Освітлений лампами, білів барак (І. Чендей) → Барак білів + Лампи освітили барак; предикатно-апозитивні: $\{[P_{1S1 \text{ дії} - P1 \text{ дії}}] + (P_{2S2 \text{ стану} - P2 \text{ стану} + \text{ident.})\}$ – *Батько вчить внука-пузанчика (Б. Грінченко) → Батько вчить внука + Внук (є) пузанчик; предикатно-квантитативних: $\{[P_{1S1 \text{ дії} - P1 \text{ дії}}] \infty^{\text{квант.}} (P_{2S1 \text{ стану} - P2 \text{ exist. quant.})\}$ – *Четверо гостей увійшло до хати (Б. Лепкий) // Гості увійшли до хати + Гостей було четверо; предикатно-модальних: $\{[P_{1S1 \text{ дії} - P1 \text{ дії}}] \infty^{\text{модал.}} (P_{2S1 \text{ дії} - P2 \text{ дії} + \text{mod.})\}$ – *Як на мене, я вчинила правильно (С. Майданська) // Я вважаю + (Що) Я вчинила правильно тощо.*****

Отже, **вторинна предикатема** – це семантико-синтаксична одиниця, яка відображає мікросистему потенційних аналогів суб'єктно-предикатних відношень у модифікованому елементарному простому реченні, зокрема, характерні для предикативних частин складного речення: 1) вторинні предикатні (предикатно-адвербіальні, предикатно-атрибутивні, предикатно-апозитивні, предикатно-кількісні, предикатно-модальні); 2) вторинні субстанційні – за умови переміщення субстанціальних синтаксем у вторинну синтаксичну позицію об'єктного суб'єкта, локативного суб'єкта, інструментального суб'єкта, адресатного суб'єкта, вокативного суб'єкта; 3) вторинні відношення перехідного типу (предикатно-субстанційні, посесивно-суб'єктно-предикатні, предикатно-атрибутивно-субстанційні, предикатно-атрибутивно-адвербіальні). Їхніми маркерами в сучасній українській мові передовсім слугують: прийменники у сполученні з відпредикатними іменниками, сполучники та зв'язкові дієслова, які витлумачено як пропозитивні предикати з темпоральною, причинно-наслідковою та ін. валентністю.

Для розмежування основних і вторинних предикатем у сфері простих речень виокремлено низку чинників, з-поміж них: 1) самостійний / залежний характер предикації (вторинна предикатема зумовлена різними типами предикації – стягненої, подвійної, згорнутої, потенційної, додаткової, імпліцитної); 2) засіб вираження предикатної синтаксеми та її ономазіологічне значення (центральної позицію у вторинній предикатемі посідають ознакові слова); 3) ранжування суб'єкта і предиката в предикатемах (вторинні синтаксеми – наслідок зниження рангу предиката чи суб'єкта, тобто переведення їх із центральних позицій у периферійні); 4) синтаксична позиція вторинних компонентів-синтаксем у простому реченні (вторинні предикатні синтаксеми, не зумовлені валентністю базового предиката, посідають відносно самостійні, факультативні синтаксичні позиції; складні субстанціальні синтаксеми, які перебувають у валентних рамках як базового, так і вторинного предикатів, виконують роль вокативного підмета, дуплексиа, об'єктного поширювача); 5) семантико-синтаксичні відношення між компонентами простого речення (неелементарні синтаксеми маркують вторинні семантико-синтаксичні відношення предикатного, субстанціального та перехідного типів); 6) ступінь поширеності компонентів предикатемі (вторинну предикатему можуть репрезентувати синтаксичні звороти, елементи яких поєднані певним типом зв'язків та відношень, проте позбавлені головних реченнєвотвірних величин); 7) відокремлення та пунктуаційне оформлення засобів предикації (уможливають трансформацію реченнєвооформленої пропозиції в побічну, що виражає додаткове повідомлення); 8) комунікативне спрямування засобів предикації (компоненти вторинної предикації „прив'язують” пропозитивний зміст речення до дійсності імпліцитно, відповідно до прагматичної ситуації).

Семантична основа вторинної предикатемі – вторинна предикатна синтаксема P_2 , що здебільшого маркує імпліцитний (1) або згорнутий (2) предикати вихідного речення, ускладнені додатковим значенням (адвербіальним, атрибутивним чи ін.), напр.: 1. $(P_{2S2 \text{ exist.} - P2 \text{ exist.} + \text{temp.})$ – *Щонеділі священик правитиме службу (М. Матіос) // Коли буде неділя...*; 2. $(P_{2S1(2) \text{ стану} - P2 \text{ стану} + \text{temp.-caus.})}$ – *В любові з гуцулами непорядно жартувати (О. Кобилянська) // Якщо гуцул любить, ...* Подекуди вторинна предикатема містить лексично тотожну базову предикатну синтаксему (P_1): *Серце таке маленьке, як порошинка (С. Васильченко) // Серце маленьке + (Наче) Порошинка маленька*. Засоби вторинної предикації мають актуалізовану значеннєву вагу порівняно з іншими поширювачами, конденсують семантику підрядної частини стосовно базового простого речення.

Вторинна предикатема може містити вторинний суб'єкт S_2 , зокрема: а) згорнутий суб'єкт вихідного речення: $S_{2 \text{ посес.}}$ (*Капелью орача дорожчий від панського бриля (Н. тв.) // Орач має капелью...*); б) імпліцитний: $S_{2 \text{ ексист.}}$ (*Взимку літа не доженеш (Н. тв.) // (Коли) Зима настане...*); в) модифікований, із додатковими об'єктним, адресатним, інструментальним, локативним значеннями: *Дід пам'ятав онука немовлям // Дід пам'ятав онука + (Коли) Онук був немовлям*. Вторинна предикатема може також „запозичувати” базовий суб'єкт S_1 : *Люди стояли під хатою розмовляючи (Б. Грінченко) // Люди стояли під хатою + (Та) Люди розмовляли тощо*. Для адекватного опису неелементарного простого речення пропонуємо *правило еквівалентних видозмін*: за умови внутрішньомовних варіантних видозмін ускладнених простих речень залишаються незмінними кількість предикатем, спільна лексична основа речення і характер семантико-синтаксичних відношень між кореферентними засобами.

Фактичний матеріал дає підстави для висновків:

1. Модель основної предикатемі як семантико-синтаксична одиниця відображає мікросистему реальних суб'єктно-предикатних відношень в елементарному простому реченні з первинною предикацією – власне суб'єктних та власне предикатних.

2. Основний предикатемі властиві такі *формально-синтаксичні* ознаки: а) наявність ознакових слів, що входять до предикативного центру як присудок або головний член односкладного речення; б) здатність на ґрунті предикативного зв'язку поєднуватися з підметом (суб'єктом у семантико-синтаксичному плані); в) репрезентація актуалізованих модально-часових значень. До *семантико-синтаксичних* ознак основної предикатемі належать: а) наявність базового предиката (дії, процесу, стану, якості, локативності, кількості); б) валентна спроможність базового предиката, що виявляє характер предикатемі та водночас указує на відповідні місця для актантів та їхні семантичні функції; в) характер предиката, що зумовлює семантичні, морфолого-синтаксичні та морфологічні варіанти суб'єкта. У *функціональному плані* базовий предикат, указуючи на специфіку ситуації, визначає межі семантично елементарного простого речення і структуру оформленої реченнєво пропозиції.

3. Модель вторинної предикатемі відображає в модифікованому елементарному простому реченні мікросистему потенційних аналогів суб'єктно-предикатних відношень. Вона безпосередньо стосується вторинної предикації, сутність якої визначають структурно-функціональні особливості синтаксичних конструкцій, побудованих на вторинних семантико-синтаксичних відношеннях.

4. Вторинній предикатемі притаманні *формально-синтаксичні* ознаки: а) наявність у структурі простого речення ознакових слів або конструкцій із ними, потенційно спроможних трансформуватися в предикативний член; б) репрезентація модально-часових значень відносного характеру та часткової персональності. Релевантними *семантико-синтаксичними* ознаками є: а) наявність ознакового слова-синтаксеми невалентного / валентного (рідше) характеру; б) походження вторинного компонента з вихідного елементарного простого речення; в) здатність вторинної предикатної синтаксеми до повного або часткового збереження своєї валентної спроможності, редукції та інших видозмін. *Функціонально* вторинні предикатемі уможливають: а) вияв характеру макроситуації; б) окреслення меж семантично неелементарного простого речення та структури пропозиції, що має нереченнєве оформлення; в) здатність до семантичної конденсації підрядної частини складного речення стосовно базового речення.

5. Типологію вторинних предикатемі встановлено з огляду на характер вторинних семантико-синтаксичних відношень – предикатного, субстанційного та перехідного типів, зумовлених семантикою базового й вторинного предикатів, а також їхнього валентно прогнозованого оточення (особливо суб'єкта) і загальними відомостями комунікантів про ситуацію, яку позначає вторинна предикатема.

Перспективним напрямом подальших лінгвістичних студій видається визначення категорійної структури вторинної предикації, її функційного діапазону, рангового структурування і ступенів диференціації категорійних величин, що відіграє важливу роль як для граматики української мови, так і загальної типології синтаксичних категорій. Отримані результати дослідження можуть стати основою формалізованого опису структур вторинної предикації для використання формально-граматичних моделей у процесі автоматизованого опрацювання мовного матеріалу й розпізнавання в текстах різносистемних мов.

Література

- Вихованець 1992: Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови: [монографія] / І. Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1992. – 224 с.
- Вихованець 2002: Вихованець І. Р. Навколо проблем предикативності, предикації і предикатності / І. Р. Вихованець // Українська мова. – 2002. – №1. – С. 25–31.
- Загнітко 2006: Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису: монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2006. – 378 с.
- Загнітко 2013: Загнітко А. Актуальні проблеми сучасного синтаксису: теоретико-кваліфікаційний аналіз / Анатолій Загнітко // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць / наук. ред. Б. І. Бунчук. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2012. – Вип. 648–649: Слов'янська філологія. – С. 186–197.
- Засорина 1974: Засорина Л. Н. Введение в структурную лингвистику: учеб. пособ. / Л. Н. Засорина. – М.: Высш. шк., 1974. – 320 с.
- Кульбабська 2011: Кульбабська О. В. Вторинна предикація у простому реченні: монографія / О. В. Кульбабська; відп. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011. – 672 с.
- Меньшиков 2007: Меньшиков И. И. Курс лекций по основам информатики и прикладной лингвистике [Текст] / И. И. Меньшиков. – Днепропетровск: РВВ ДНУ, 2007. – 152 с.
- Мірченко 2004: Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій: монографія / М. В. Мірченко. – Вид. 2-ге, переробл. – Луцьк: РВВ „Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 393 с.
- Попела 1978: Попела Я. К вопросу о предикации в современном русском и чешском языке / Ян Попела // Языкознание в Чехословакии 1956–1974: сб. статей; пер. с чеш., словац., англ. и фр. / под. ред. А. Г. Широковой; послесл. А. Г. Широковой. – М.: Прогресс, 1978. – С. 216–231.
- Попова 2009: Попова І. С. Фундаментальні категорії метамови українського синтаксису (одиниця, зв'язок, модель) / монографія / І. С. Попова. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2009. – 432 с.
- Сепир 1993: Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Эдвард Сепир / пер. с англ. А. Е. Кибрика. – М.: Издательская группа „Прогресс”, „Универс”, 1993. – 656 с.

Стаття посвячена одній із актуальних проблем сучасного українського мовознавства – моделюванню в синтаксисі. Предложена новая методика анализа, что даст возможность описать типы и

модели предикатем – основной и вторичной – которые грамматически оформляют акт мысли и презентуют такие признаки, как целостность, субъектно-предикатная двучленность и пропозиитивность в отображении реальности.

Ключевые слова: синтаксис, модель, синтаксическая единица, синтаксическая деривация, простое предложение, предикатема, синтаксема, семантико-синтаксические отношения.

The article is devoted to one of the topical issues of modern Ukrainian linguistics – modeling in syntax. The original method of analysis enhances the objectivity of the research and allows describing the types and models of predicatemes as semantic units. Grammatically they form the act of thinking and have such features as integrity, binomination and propositional character in the reflection of reality.

Keywords: syntax, a model, a syntactic unit, syntactic derivation, simple sentence, predicateme, syntaxeme, semantically-syntactic relations.

Надійшла до редакції 23 грудня 2015 року.

Галина Кутня

УДК 811.161.2'367.5

ДО ПИТАННЯ АНАЛІТИЗМУ ДРУГОРЯДНИХ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ В АКАДЕМІЧНІЙ ГРАМАТИЦІ

У статті розглянуто аналітичні другорядні члени речення з погляду типології таких утворень – семантико-граматикалізовані та власне граматикалізовані поєднання, оцінено формальні структурно-граматичні особливості цих одиниць – простий / складений / поширений член речення.

Ключові слова: аналітичний другорядний член речення, семантико-граматичне утворення, граматикалізоване поєднання, синтаксично неподільне словосполучення, означення, додаток, обставина.

Аналітизм властивий багатьом мовам, як аглютинативним, так і флективним, до яких належить і українська. Таке явище як «властивість, відповідна структурно розчленованому вираженню додаткового значення в основних мовних одиницях відносно їх основного значення, а також як сукупність таких одиниць» [Дубова 1999:2], може бути притаманне різним рівням мови – морфологічному, синтаксичному, а також лексичному.

В українській граматиці на сьогодні досить ретельно проаналізовано як морфологічний, так і синтаксичний аналітизм (М. Балко, О. Бондар, І. Вихованець, М. Вінтонів, К. Городенська, Н. Гуйванюк, О. Дубова, А. Загнітко, Н. Іваницька, О. Максим'юк). Однак, попри численні дослідження в цій сфері, прикладне трактування понять аналітизму та синтетизму в традиційному аналізі одиниць формально-граматичного рівня речення – головних та другорядних членів засвідчує, на нашу думку, і досі певні проблеми, які стосуються передусім інтерпретації структурних особливостей синтаксичних одиниць. Зокрема нечітко встановлено співвідношення таких понять у характеристиці аналітичних членів речення, як: фразеологічні та лексикалізовані поняття – складений / простий член речення, відмінність складених та поширених членів речення, питання синтаксичної позиції аналітичних членів речення та їхню кореферентність з іншими компонентами [Максим'юк 2006] тощо. Відтак мета статті – розглянути аналітичні другорядні члени речення в сучасній українській мові з погляду різних типів синтаксичного аналітизму та кореляції з їхніми формально-структурними особливостями, оцінивши принцип подачі останніх в академічній літературі.

Аналітичні синтаксичні одиниці в контексті загальних ознак цього явища стосуються словосполучень, які семантично та функціонально відповідають одному слову, а тому виконують цілісну синтаксичну роль. Такі одиниці прийнято називати синтаксично нерозкладними, або ж синтаксично неподільними, нечленованими, цілісними. Цими дублетними термінологічними поняттями визначається формально-синтаксичний статус аналізованих поєднань у структурі речення як певного члена речення. На сьогодні синтаксично неподільні словосполучення зазнали майже вичерпного аналізу з погляду їхніх семантико-структурно-граматичних моделей у ролі підмета та присудка, які, як відомо, називають складеними. Меншою мірою вивчені механізми виокремлення синтаксично зв'язаних поєднань у ролі другорядних членів речення, передусім оцінка «сили» синтагматичних відношень між компонентами таких словосполучень, відтак і їхня класифікація за цією ознакою. Як відомо, синтаксична нерозкладність певних поєднань зумовлена здебільшого семантичною недостатністю опорного компонента. Варто відзначити, що в одних словах така потреба в реалізації семантичної релятивності є властивістю постійною, яка здатна проявитися в будь-якому контексті (наприклад, слова із фазовим значенням, як-от *середина*, *закінчувати* потребують доповнення для реалізації синтаксичного значення, тому словосполучення з ними завжди синтаксично зв'язані). Фактично, «такі конструкції є складними граматичними утвореннями, характер поєднання їх компонентів детермінується синсемантичним компонентом, який не здатен уживатися абсолютивно і вимагає обов'язкового поширення словами, які формують однозначність вислову» [Балко 2010: 110]; в інших словах семантична недостатність є синтаксично зумовлена – як результат уживання в певному контексті – (так, дієприкметники, як вторинні предикати, у поєднанні із залежними словоформами набувають ознак релятивізму, формуючи аналітичні відокремлені одиниці, відомі як

поширені означення: *Речі, покликані слугувати, переживають тих, кому служать, – своїх господарів (А. Содомора).*

Залежно від формату синтаксичної зв'язаності, аналітичні другорядні члени речення, на відміну від головних, у цілому можна розмежувати на два типи. Перший тип аналітизму представлений синтаксично нечленованими словосполученнями, в яких семантика основного компонента недостатня для реалізації самостійної синтаксичної функції, в таких поєднаннях спостерігаємо перерозподіл функціонального навантаження компонентів словосполучення: опорний (синсемантичний) компонент наділений функціями семантичного модифікатора, а основне значення зосереджено в залежному компоненті: *Багато слів страшних тут наговорено (Л. Костенко)*. З огляду на семантичну спаяність, такі поєднання засвідчують високий ступінь синтаксичної зв'язаності; оскільки вони мають відносно стабільний характер моделей, їх умовно можна називати інваріантними аналітичними одиницями, чи семантико-граматикалізованими поєднаннями. Академічні підручники різних років [Кулик 1965], [Пономарів 1994], [Шульжук 2004], [Дудик 2010,] хоч і подають приклади таких словосполучень у ролі другорядних членів речень, однак не визначають при цьому їхній формально-структурний статус, на відміну від аналогічних головних членів речення, в яких такого типу аналітизм корелює з термінами «складений» (для відповідних моделей складеного підмета та присудка) та «складний», «подвійний», «дуплексив» тощо (для присудка)¹. Формальна структурно-граматична оцінка другорядних членів речення, за аналогією до одиниць у функції підметів та присудків, могла б, на нашу думку, також окреслюватися терміном «складений член речення».

Другий тип аналітичних поєднань у ролі другорядних членів зумовлений здебільшого комунікативними чинниками висловлювання та стосується, як правило, відокремлених членів речення – напівпредикативних, уточнювальних та проміжного типу утворень: *Солов'ї, ці невтомні співці весни та кохання, заливисто перетьохкуються у вербах, по садках (О. Гончар)*. Такі поєднання виступають синтаксично неподільними ситуативно, семантична спаяність їх відносна, цілісність їхньої синтаксичної функції носить суто граматичний характер, відтак ступінь зв'язаності їх низький. Це власне граматикалізовані поєднання, їх аналітизм визначаємо як варіантний. До таких поєднань у традиційному синтаксисі використовують, як відомо, термін «поширені члени речення».

Аналітичні поєднання різного ступеня зв'язаності властиві всім другорядним членам речення. Найуживаніші утворення – другого типу, власне граматикалізованого характеру, хоча досить частотні і семантико-синтаксичні єдності першого типу – семантико-граматикалізовані.

1. У ролі **означення** аналітичні одиниці інваріантного типу переважно зіставляються за моделями та значеннями зі словосполученнями в ролі складених підметів. Передусім це стосується аналітичних поєднань із кількісною семантикою: *Календар аштеків має вагу близько двадцяти п'яти тонн (Із преси). У народі вважали, що хлопець у віці сімнадцяти років здатний бути повноцінним косарем (Нар. мудрість). Оторочена інєєм хвоя нагадує хризантему завбільшки з кудак (Є. Гуцало)*. Варто зауважити, що поєднання кількісних числівників з іменниками щодо атрибутивної синтаксичної функції характеризують по-різному: в багатьох випадках числівники, вжиті в непрямих відмінках, оцінюють як вільні одиниці, наділені самостійною синтаксичною функцією [Кулик 1965: 55], [Бевзенко 2005: 67], порівн.: *Він приніс десять яблук*: словосполучення засвідчує спосіб зв'язку керування, формує синтаксично неподільне словосполучення з функцією додатка, *Він прийшов з десятьма яблуками* – вільне словосполучення засвідчує спосіб зв'язку узгодження, семантична спаяність компонентів такого поєднання руйнується, числівник самостійно виконує синтаксичну функцію узгодженого означення. Таке традиційне бачення, на перший погляд, нівелює розуміння квантитативних поєднань як нечленованих одиниць сталої семантико-граматичної моделі, адже формально-граматичні чинники, які і визначають спосіб граматичного зв'язку в словосполученні, не мали би впливати на семантичну зв'язаність самих компонентів. Однак можливість / неможливість елімінування числівників у реченнях: *А дід уже прожив сто років та ще з трьома синами й п'ятьма онуками (І. Нечуй-Левицький) → А дід уже прожив сто років з синами й онуками. / Серед майдану стояла прездорова сахарня на чотири поверхи (І. Нечуй-Левицький)* – свідчить на користь традиційного підходу. Відтак формально-граматичні та семантико-граматичні чинники формування аналітичного утворення взаємозумовлені, діалектичні, що і визначає сучасний функціональний підхід у граматиці. Серед неузгоджених означень зустрічаються також:

1) метафоризовані поєднання з якісним чи кількісним значенням: *Небо вже – тьма космосу з крупинками зірок де-не-де (О. Гончар)*;

2) аналітичні фазові поєднання: *Завдання в кінці підручника розмежовано за тематичними рубриками; Ранок наступного дня був сповитий шовками небесної блакиті (Є. Гуцало)*;

4) інфінітивні аналітичні сполуки: *Хто дасть мені втіху бути самотнім? (М. Коцюбинський)*;

5) поєднання з десемантизованим займенниками та числівниками: *Поетам всіх віків була потрібна муза (Л. Костенко); Слідком за бабою вийшов дід Грицай в одній сорочці... (І. Нечуй-Левицький)*;

6) синтаксично неподільні сполуки на означення кольору, віку, інших зовнішніх та внутрішніх ознак предметів; такі словосполучення зі способом зв'язку узгодження зазвичай уживаються у формі родового відмінка з прийменником **з** та можуть засвідчувати різний ступінь граматикалізації, що виявляємо за допомогою методів елімінування та трансформації: *Та дівчина з синіми очима переслідує мене все життя (М. Яромлюк)*: опущення прикметника (*синіми*) спричиняє некоректність висловлювання, відтак вказує на його

¹ У відомих нам підручниках зі синтаксису лише І. Вихованець виділяє «складений додаток» [Вихованець 1993: 80].

семантико-синтаксичну спаяність з означуванням іменником, окрім того, сполука іменника з прикметником у ролі неузгодженого означення дозволяє лексико-синтаксичну деривацію: з *синіми очима* = *синьоока*. Натомість висловлювання: *Чоботи з жовтої юхти, з довгими дебелими халявами, справді здавалися непомірними і важкими* (О. Гончар) – дозволяє еліпсис прикметників та не передбачає лексикалізації, наведеної вище.

Означення, виражені аналітичними утвореннями варіантного типу, відповідають власне поширеним означенням різного формально-граматичного статусу:

1) узгодженим, вираженим дієприкметниковими та прикметниковими зворотами: *Утоплена в морі плебейства, то ще не є демократія* (Л. Костенко). *Усі мої ліси, удень такі привітні, схрестилися вночі із небом на шаблях* (Л. Костенко);

2) неузгодженим, вираженим прийменниково-відмінковими зворотами: *А що, як інший вибрати закон, – не з боку вбивства, а із боку зради?* (Л. Костенко); інфінітивними нерозкладними комплексами: *І тільки спосіб – як її карати – предметом спору може бути тут* (Л. Костенко); порівняльними зворотами: *Загримів дрібний грім, веселий, сріблестий, неначе регіт молодого хлопця* (І. Нечуй-Левицький).

3) прикладковим: *Найперший скіф, молодший син Геракла, собі роздольне царство вибирав* (Л. Костенко).

У таких означеннях формальна синтаксична неподільність корелює, як відомо, з їхніми комунікативно-інтонаційними особливостями, закріпленими на письмі відповідними пунктограмами – комами або тире: *Ви забуваєте ще другу любов поетів, наприклад любов Данте до Беатріче, а я власне таку мала на увазі* (Л. Українка). *П'яний ранок – кучеряве дівча – на життя та на смерть поцілує* (Б.-І. Антонич). Рідше доводиться говорити за певних умов, визначених пунктуаційними правилами, про аналітизм невідокремлених означень: *Енергійним почерком списаний рукопис засвідчує виняткову скрупульозність молодого дослідника* (А. Содомора). *Він був самотній серед обкопаної та обкладеної колючим чагарником діброви* (Л. Яновська). Граматикалізовані словосполучення, на відміну від семантико-синтаксичних неподільних поєднань, часто неелементарні за структурою, об'єднують до кількох залежних лексичних одиниць, можуть розгалужуватися рядами однорідних компонентів: *Крапля, вирвана із струменя розплаву ударом газового чи парового потоку, повністю не відривається від рідини* (В. Тищенко). Використовуваний до цих аналітичних одиниць термін «поширене означення» чітко відображає їхню сутність: опорний компонент таких поєднань виступає семантико-граматичним ядром, яке зазнає обрамлення другорядними компонентами, на кшталт предикативного утворення з центральним присудком-предикатом, відтак статус таких відокремлених членів речення і визначається як «напівпредикативні члени речення».

2. Аналітичні **додатки**, на відміну від означень, чисельніше представлені першим типом поєднань – семантико-граматичними єдностями визначених моделей словосполучень, а не контекстуально граматикалізованими одиницями. Словосполучення з інтегральною семою «кількість» найчастотніші у функції додатків. Вони включають одиниці, що є поєднаннями іменників (займенників) із: числівниками (власне кількісними, неозначено-кількісними): *Три тополі в орнім полі посадили школярі* (А. Малишко). *В селі довго говорили дечого багато* (Т. Шевченко); іменниками зі семантикою кількості, сукупності, вимірів, фазовості: *З одного кілограма подрібненого базальту отримують один кілограм волокна* (В. Тищенко). *Катря ще до того дала жменю солі* (Н. Рибак). *Ви просто дайте можливість мозку налаштуватись на другу половину дня* (З преси). *Він тремтливо торкнувся її кінчиків пальців* (С. Журахович). *Ось ластівки в книжках пташиних записують початок дня* (Б.-І. Антонич). Емоційно-забарвлене значення квантитативності формують і сполучення із займенниками в ролі опорного компонента: *Гай-гай, скільки ж пещів уполувала хурделиця* (Є. Гуцало). Умовно кількісними можна вважати і займенниково-іменні сполуки (субстантивні та прономінальні словосполучення) із займенником «весь»: *І не всі теореми доведено* (Б. Олійник). *А всім нам вкупі на землі єдинодумліє подай і братолюбіє пошли* (Т. Шевченко). Такі займенники засвідчують часткову десемантизацію, відтак «синтаксична функція означального займенника в таких випадках близька до функції означально-підсилювальної частки або прислівника» [Кулик 1965:31]. Наближеними за значеннями до наведених поєднань виступають і аналітичні утворення з прикметником «цілий», який у тричленній сполуці відіграє факультативну роль, лише підсилюючи словосполучення зі значенням сукупності: *Ранкова усмішка має цілий спектр кольорів* (Є. Гуцало).

Метафоричні аналітичні поєднання також можуть функціонувати в ролі додатків. Такі субстантивні утворення можуть бути як квантитативного: *Не залишив і грама пущки, усе доцільно, все – в ім'я* (М. Вінграновський). *Валізу вірців привезти б з собою з цього притулку тиші й самоти* (Л. Костенко); так і кваліфікативного типу: *Я захлинявся музикою суму* (І. Драч) або ж синкретичного характеру: *Вітер зривав зі стегу хвилі куряви* (О. Гончар). *Вітер жене по похмурому небі цматки димчастих хмар і застеляє його імлюю* (М. Старицький). У такій метафорі кількісний чи якісний показник, як і в решті синтаксично неподільних поєднань, є граматично опорним компонентом, а форма в генітиві виступає лексичним ядром аналітичної конструкції; унаслідок ослаблення його первинного значення і відбувається функціональний перерозподіл. У таких аналітичних поєднаннях десемантизація та граматикалізація постають як різні боки одного процесу.

Не поодинокими в ролі додатка є й аналітичні композиції із семантикою «видільності», чи «вибірковості», яка стосується базового поняття сегментації. Така ознака реалізується у структурно-граматичній моделі «непрямої відмінки (займенник, числівник) + прийменник з (чи його варіантні вияви **із, зі, зо**) + іменник у родовому відмінку»: *Багато з тих листів було написано віршами* (А. Содомора). *Ворона знала кожного з нас, як облупленого* (О. Довженко). *Хочу звернутися до одного з пасажів мемуарних записів*

(А. Содомора).

Периферійне явище в ролі додатка посідають інфінітивні поєднання, які відтворюють моделі складених присудків: *Одного дня сорок дев'ятей камері звелено бути готовою до виходу (І. Багрянний). Час змусив мене стати мудрецем. У цих аналітичних утвореннях граматично вагомі інфінітивні форми окремих дієслів (абстрактної чи напівабстрактної семантики: *бути, становити, називатися, лишатися* тощо), не наділені достатнім лексичним значенням, зазнають доповнення іменником чи іншою частиною мови в непрямій відмінковій формі (рідше інфінітивом: *Наставник змусив мене почати готуватися до іспиту завчасу*), аналогічно до граматикалізованих утворень складеного іменного чи дієслівного присудка.*

Стосовно другого типу аналітичних конструкцій – власне граматикалізованих, такі представлені відокремленими додатками, які в порівнянні з іншими відокремленнями, чисельно посідають статус периферії: *Адже, окрім обривів географічних, є ще розлогіші та бентежніші – обриві Слова (А. Содомора). Потім, замість серпцевого неба над головою, була білість лікарняної стелі (А. Содомора)*. У цих конструкціях опорний іменник у непрямому відмінку, здебільшого родовому, поширюється іменними частинами мови (найчастіше прикметниками, рідше іменниками) формуючи ситуативну, контекстуальну єдність, яка в результаті комунікативного навантаження зазнає відокремлення.

3. Аналітичні **обставини** в синтаксичній системі української мови також охоплюють два виділені типи поєднань. Стосовно першого типу, такі неморфологізовані члени речення стосуються схарактеризованих вище моделей синтаксично неподільних словосполучень, маркованих семами «кількість», «сукупність», «частина від цілого», «фазовість» або ж без концептуального маркування; їхня нерозкладність зумовлена як процесом граматикалізації, так і ознаками процесів фразеологізації, метафоризації, лексикалізації. З погляду синтаксичної семантики аналітичні обставини відрізняються частотністю. Відтак спостерігаємо наступну низхідну послідовність за семантичними різновидами:

1) обставини часу найчастіше наділені семантикою часової протяжності: *Кілька днів поспіль на клені під моїм вікном з'являлася білка (Є. Гуцало). Усе життя отак з друзями і йду – надійними і щирими (Б. Олійник). Отож, небагато часу залишила нам історія для просвітницької праці (А. Содомора). Цілу ніч до зорі я не спала (Л. Українка); рідше вказують на час дії: *І хочеться часом в двадцятому віці забитись в печеру і няньчить вогонь (Л. Костенко); Виступ відбудеться десь на початку лютого (І. Вільде);**

2) обставини місця найчастіше засвідчують напрям руху: *Отак кричали і летіли ворони з трьох сторін... (Т. Шевченко); Сонце, мов здорова червона діжа, впливало з-за краю землі (М. Коцюбинський); рідше – місце локалізації дії: *А коли я, бувало, виходив із монастиря і ставав на початку дороги, то з глибини полів, від, лісу, від крайнеба доходив до мене тихий погук (В. Шевчук). За два-три кроки виринуло оте шумливе лопотіння й наскісно перелетіло вільний простір між деревами (Є. Гуцало); а також кінцевий пункт дії: *Ми вдарим серцем в мур зажур (І. Драч);***

3) обставини способу дії: *Лелека-гайстер спроквола, але впевненою ходою йде по вуличці (Є. Гуцало). Дозвольте ласкаво, я відповім одним реченням (А. Содомора). Нелегко, кажуть, жити на дві хати (Л. Костенко).*

4) обставини міри і ступеня: *Дванадцять раз ударили гармати (В. Сосюра). На багато верст тут тільки праліс та звірі, а людей нема (І. Багрянний).*

Аналітичні обставини власне граматикалізованого характеру стосуються відокремлених напівпредикативних та уточнювальних конструкцій; такі утворення, відповідаючи структурній оцінці поширеного члена речення, охоплюють сумарно (залежно від граматичних способів вираження) майже всі семантичні різновиди обставин:

1) дієприслівникові звороти (обставини часу, способу дії, мети, причини, умови, з нашаруваннями допусту): *А лев підніме голову кудлату і знов засне, обнявши древній щит (О. Пахльовська). І, скінчивши гімназію, загубилась я в сірій юрбі людській (Х. Андієвська). Радійте собі нишком, що Мар'яна, працюючи по дев'ятнадцять годин на день, не прохає хліба (Л. Яновська);*

2) прийменниково-відмінкові конструкції напівпредикативного (допусту, рідше мети, умови) та уточнювального характеру (найчастіше місця, часу, способу дії): *Незважаючи на наслідки вісти, обличчя красиве (О. Довженко). Пополудні, а точніше в ранні надвечір'я, зібрались вони велетенською зграєю (Є. Гуцало);*

3) порівняльні звороти (способу дії, іноді з нашаруванням міри і ступеня): *Вогнем угору вистрільть ракета і задрижить, немов тремка трепета (Б.-І. Антонич).*

У питанні кваліфікації структурних особливостей другорядних членів речення периферійно опиняються також аналітичні поєднання несинтаксичного характеру – фразеологічні та лексикалізовані словосполучення: *Дід починав ні з сього ні з того кашляти й позіхати (О. Довженко). Була тільки хіть за всяку ціну довести батькові, яку кривду він їй заподіяв (А. Содомора). Щодо формально-граматичної оцінки членів речення, виражених такими сполуками, література зі синтаксису зазвичай обмежується оцінкою присудків. Так, останні, виражені фразеологізмами, фактично, всі підручники визнають простим за структурою [Кулик 1965: 37], [Шульжук 2004: 74], [Дудик 2010: 100], однак характеристика інших членів речення з таким способом вираження, а також зі складеними найменуваннями, в оцінках граматистів відрізняється або ж узагалі відсутня. Здебільшого синтаксисти наводять фразеологічні та лексикалізовані поєднання як один із можливих способів вираження членів речення, однак часто не оцінюють їх із позиції структурних особливостей (простий / складений / поширений), зокрема позбавлені такої характеристики другорядні члени речення. Варто зауважити,*

що сучасні теоретичні дослідження типологічних ознак синтетизму / аналітизму допускають ідіоматичність розчленованих конструкцій [Гак 1990: 31]. Фразеологічні сполуки розглядають у контексті аналітичних поєднань, оскільки вони формують цілісний номінант, членований на компоненти, які становлять засоби вираження основного та додаткового лексичних значень. Закономірно, що чим вищий ступінь фразеологічної зв'язаності відповідно до семантичних типів фразеологізмів, тим меншою мірою вичленовується додаткове лексичне значення: так, фразеологічні зрощення (*сон у руку, точити яси*) демонструють абсолютну неподільність, демотивованість значень окремих компонентів у складі фразеологізмів, тоді як фразеологічні сполучення такої мотивації зберігають принаймі частково (*порушити питання*). Однак навіть останній семантичний тип фразеологічних одиниць, дозволяючи умовне членування на окремі значення, не становить аналітичної синтаксичної конструкції, оскільки зі структури такої єдності не виокремлюється компонент граматичної семантики. Відтак фразеологізми демонструють хіба лексичний аналітизм, що дає підстави вивести їх з площини синтаксичних одиниць, зокрема словосполучень, попри відтворення моделей останніх [Дудик 1998:209], [Шульжук 2004:33]. Отож, якщо фразеологічна одиниця не становить об'єкта синтаксису, її функція у реченні не може з погляду формальних структурно-граматичних особливостей оцінюватися як складений член речення, оскільки це суперечить визначенню останньої. У складених назвах (*Ось і вечір під Івана Купала (І. Багряний). Ардизію городчасту можна розмножувати і насінням*) існує така ж проблема оцінки аналітизму, як і у фразеологізмах. Один із компонентів таких поєднань містить родову сему, вона є домінуючою у формуванні цілісного лексичного значення, а інший – видову, доповнювальну. У таких поєднаннях жоден компонент не є окремим носієм синтаксичного значення, відтак і цілісність таких сполук не синтаксична, а лексична, що відповідає структурно простому члену речення.

Проблеми характеристики аналітичних другорядних членів речення не вичерпуються лише встановленням їхнього формального структурно-граматичного статусу в традиційному синтаксичному аналізі та виокремленням типів аналітизму, зумовлених процесами граматикизації, лексикалізації, фразеологізації. Суперечливі моменти в кваліфікації таких членів речення стосуються і оцінки проміжних утворень, наприклад частково фразеологізованих: *Похвала з уст професора була мені дуже похвальна (А. Содомора)*; також аналітичні одиниці речення потребують ретельного аналізу і з погляду оцінки механізмів граматикизації компонентів, відтак становлять перспективний предмет для подальших досліджень.

Література

- Балко 2010: Балко М. Сучасні підходи до вивчення синтаксичних конструкцій з синсемантичним словом / М. Балко // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. – Вип. 20. – Донецьк: ДонНУ, 2010. – С. 106-111.
- Вихованець 1993: Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. / І. Р. Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
- Гак 1990: Гак В. Г. Аналітизм / В. Г. Гак // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – С. 31.
- Дубова 1999: Дубова О. А. Систематизація типів мовного синтетизму та аналітизму [Електронний ресурс] / О. А. Дубова // Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/movoznavstvo/1999/2-1-1.pdf>.
- Дудик 2010: Дудик П. С. Синтаксис української мови / П. С. Дудик, Л. В. Прокопчук. – К.: ВЦ Академія, 2010. – 384 с.
- Дудик 1998: Дудик П. С. Словосполучення, сполучення слів і слово / П. С. Дудик // Система і структура східнослов'янських мов. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 1998. – С. 208-213.
- Кулик 1965: Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. – Ч. II: Синтаксис / Б. М. Кулик. – К.: Радянська школа, 1965. – 384 с.
- Максим'юк 2006: Максим'юк О. В. Кореферентність нерозкладних компонентів у структурі речення: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 – спец. «Українська мова» / О. В. Максим'юк. – Чернівці, 2006. – 22 с.
- Пономарів 1994: Сучасна українська мова. Синтаксис / за ред. О. Д. Пономаріва. – К.: Либідь, 1994. – 256 с.
- Бевзенко 2005: Сучасна українська мова. Синтаксис / С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. – К.: Вища школа, 2005. – 270 с.
- Шульжук 2004: Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови / К. Ф. Шульжук. – К.: ВЦ Академія, 2004. – 408 с.

В статье рассмотрены аналитические второстепенные члены предложения с позиции типологии таких образований – семантико-грамматизированные и грамматизированные сочетания; оценены формальные структурно-грамматические особенности этих единиц – простой / составной / распространённый член предложения.

Ключевые слова: аналитический член предложения, семантико-грамматическое образование, грамматизированное сочетание, синтаксически неделимое словосочетание, определение, дополнение, обстоятельство.

This article reports on analytic secondary parts of the sentence from the point of view of semantic

grammaticalized and grammaticalized combinations; formal structural and grammatic features of the units are analyzed (simple/ compound/ expanded part of the sentence).

Key words: analytic parts of the sentence, semantic grammatic combinations, grammaticalized combinations, syntactically inseparable word-combinations, attribute, adverbial modifier, objective complement.

Надійшла до редакції 25 грудня 2015 року.

Людмила Попович

УДК 81'367=161.2

МОДЕЛІ ВИРАЖЕННЯ ПОСЕСИВНОГО РЕЗУЛЬТАТИВНОГО ПАСИВУ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ¹

*В окремих слов'янських мовах, зокрема в українській, на даному етапі можемо спостерегти інноваційні процеси виокремлення окремих моделей суб'єктних пасивних конструкцій для вираження посесивного результативного пасиву (ПРП). Йдеться про конструкції на зразок **мати** + пасивний дієприкметник, що вказує на результат попередньо виконаної дії. Подібні конструкції можна зафіксувати в розмовній мові, адміністративному, електронному та технічному дискурсах; їм відповідають конкурентні несуб'єктні, з прийменниковим родовим відмінком – поширеним засобом вираження посесивної результативності у східнослов'янських мовах. У статті виокремлено три головні моделі ПРП, що певним чином збагачують парадигму пасиву в українській мові.*

Ключові слова: результативність, посесивність, пасив, українська мова.

1. Результативні конструкції

Результатив як дієслівна форма означає стан предмета, який є наслідком попередньо виконаної дії [ТРК 1983: 7]. Зміни стану, про який йде мова, найчастіше зазнає об'єкт дії, тому результатив у слов'янських мовах переважно формують від перехідних дієслів. Такий тип результативу відомий під назвою об'єктний результатив:

(1) *Водій зачинив двері. Двері зачинені.*

(2) *Учень виконав завдання. Завдання виконане.*

Проте в науковій літературі, з самого початку вивчення цього питання, виділено ще один тип результативу – суб'єктний [ТРК 1983: 9]. Якщо йдеться про суб'єктний результатив, суб'єкт нового стану, що виник унаслідок попередньо виконаної дії, збігається з агенсом цієї дії, напр.:

(3) *Вона має фарбоване волосся (← Вона фарбувала волосся).*

(4) *Я маю написану цілу роботу про це (← Я написала цілу роботу про це).*

Приклади підтверджують, що суб'єктний результатив найчастіше вказує на зміну стану об'єкта, що є частиною самого суб'єкта, див. (3), або перебуває у власності суб'єкта, див. (4), відтак цей результатив ще називають посесивним [ТРК 1983: 52–53]. Відношення належності в суб'єктних конструкціях найчастіше виражено дієсловом *мати*, тому такий тип посесивності умовно називають «*habere*». Суб'єктні посесивні конструкції розвинені в західнослов'янських мовах, але регулярно функціонують і в південнослов'янських – словенській, македонській, болгарській. Дещо рідше вони з'являються в сербській мові, пор.:

(5) *(словац.) X uvaril polievku. Polievka je uvarená. Otec má polievku. Otec má polievku uvarenú* [ТРК 1983: 19].

(6) *(серб.) X је скувао ручак. Ручак је скуван. Отац има ручак. Отац има скуван ручак* [Поповић 2014].

Прикладом несуб'єктних пасивно-результативних конструкцій можна вважати речення з посесивним давальним відмінком у сербській мові, див. (7), або родовим відмінком з прийменником *у(в)* у східнослов'янських мовах, див. (8):

(7) *(серб.) Детету је лице умивено.*

(8) *(рос.) У меня работа выполнена.*

Посесивний результатив може вказувати і на об'єкт, що є власністю агенса, який над ним виконує дію, але цей об'єкт не становить частини «розщепленого» суб'єкта, а може просто перебувати в його власності або знаходитись на доступному для суб'єкта місці, напр.:

(9) *Він носить записник у кишені. (← Він (хтось) поклав записник у свою (його) кишеню).*

(10) *Я маю цю картину у своїй колекції. (← Я (хтось) придбав цю картину для своєї (моєї) колекції).*

У даному випадку (див. 9, 10) йдеться про розширення лексичної бази посесивного результативу [ТРК 1983: 18], де цю форму внаслідок лексичних характеристик дієслова-предиката або самого об'єкта віддалено від первинної передумови пасивної результативності, яка полягає в тім, що об'єкт попередньої дії переходить у суб'єкт вторинного, себто зміненого, стану. Такі конструкції (див. 9, 10) не будемо надалі розглядати в цій статті.

На позначення посесивної результативності використовують терміни *посесивний перфект* [Grickat 1961;

¹ Роботу виконано в рамках проекту 178021, за підтримки Міністерства науки, освіти та технологічного розвитку Республіки Сербії.

Пипер 2005: 693] або *посесивно-результативна конструкція* [Номати 2007]. У цій роботі надаємо перевагу терміну, що ввійшов до вжитку в чеськім мовознавстві – *посесивний результативний пасив* [Panevová 2013], оскільки в ньому заакцентовано три типи відношень, ключових і для відповідних українських конструкцій. У суб'єктних конструкціях об'єкт, на який була спрямована дія, спочатку переходить у суб'єкт і тільки після цього входить у посесивну конструкцію, де вказує на об'єкт володіння при предикаті посесивної наявності:

(11) *Марія причесала волосся. Волосся причесане. Марія має причесане волосся.*

У несуб'єктних результативних конструкціях об'єкт, над яким попередньо здійснено дію, виконує функцію підмета у синтаксичній будові кінцевої конструкції. Йдеться про класичну пасивну конструкцію, в якій відбувається перехід логічного об'єкта в граматичний суб'єкт, а агенс, якщо він збігається з посесором, пересувається на позицію непрямого додатка:

(12) *Марія причесала волосся. Волосся причесане. Волосся у Марії причесане.*

У суб'єктних результативних конструкціях сербської мови (див. 6) вживають дієприкметникові форми, утворені від перехідних дієслів, переважно² доконаного виду, що теж схиляє до вибору терміна *посесивний результативний пасив*, тимчасом як у македонській мові у відповідній конструкції можуть бути дієприкметникові форми неперехідних дієслів: *има дојдено*³, так що в цьому випадку краще говорити про *посесивний перфект*. Йдеться про складні семантичні взаємовідношення між суб'єктом результативного стану, агенсом дії, що призвела до зміни ситуації, посесором та об'єктом володіння.

Опису посесивно-результативних конструкцій у слов'янських мовах присвятив чимало праць відомий японський славіст Мотокі Номаті⁴ [Nomachi 2004, 2005, 2006, 2008; Номати 2007; Номати 2007]. Своє дослідження науковець переважно засновував на матеріалі польської [Номати 2007], словенської [Nomachi 2004, 2005], словацької [Номати 2007] та кашубської [Nomachi 2008] мов, тобто тих, що належать до типу мов *habere*, коли йдеться про вираження в них посесивних відношень. Українська мова, подібно до сербської, належить до мов, перехідних між типами *habere* та *esse*, названих так за латинськими відповідниками дієслів, що беруть участь у вираженні посесивного відношення, пор.:

(13) *Я маю брата* (тип *habere*). *У мене брат інженер* (тип *esse* – посесивне значення родового відмінка з прийменником *у/в*).

(14) (серб.) *Имам брата* (тип *habere*). *Брат ми је инжењер* (тип *esse* – посесивне значення давального відмінка без прийменника).

В українській мові, подібно до сербської, посесивна результативність виражається на морфосинтаксичному рівні, див. [Nomachi 2006; Попович 2014]. Сферу функціонування посесивних результативних конструкцій з дієсловом *мати* в українській мові обмежено адміністративним стилем, технічним дискурсом, а також розмовною мовою (переважно в західних регіонах України). У зазначених працях Мотокі Номаті висловлює припущення про те, що посесивно-результативні конструкції з дієсловами із семантичної групи *habere* у слов'янських мовах являють собою результат впливу інших, переважно германських та балканських, мов і тому найпоширеніші там, де був наявний тривалий контакт з німецькою мовою (в кашубській, словенській, словацькій) або з балканськими мовами (напр., в македонській)⁵.

У зазначених дослідженнях, однак, не знаходимо відповіді на питання, якою мірою притаманні конструкції результативного пасиву мовам з перехідним статусом вираження посесивності, тобто тим, у яких її виражають як за допомогою *esse*, так і шляхом використання дієслів з семантичної групи *habere*. Чи можна виокремити в них специфічні семантичні та стилістичні ознаки посесивно-результативних конструкцій? У яких відношеннях перебувають суб'єктний (з дієсловом *мати*) тип конструкції та несуб'єктний (з посесивним родовим або давальним відмінком)? Чим саме мотивовано вибір однієї з конструкцій? Які ще дієслова з групи *habere*, окрім дієслова *мати*, використовуюємо в суб'єктних конструкціях? Чи можемо прогнозувати подальший шлях розвитку конструкцій посесивного результату?

В українській мові суб'єктні посесивно-результативні конструкції з дієсловом *мати* належать до периферії функційно-семантичного поля посесивності, але останнім часом чимдалі частіше входять до вжитку, що можна оцінити як інноваційний процес у граматиці. Саме тому необхідно порівняти присутність та

² Окремі дієслова недоконаного виду вказують на зміну стану завдяки своїй результативній семантиці, тому в поодиноких випадках можна утворювати конструкції ПРП з пасивними дієприкметниковими формами таких дієслів, напр.: (серб.) *Он има штампану књигу*, тощо.

³ Наявність дієприкметникових форм неперехідних дієслів у конструкціях пасивного перфекта в македонській мові науковці пояснюють впливом інших балканських мов, зокрема арумунської [Topolińska 2008: 325].

⁴ Окрім указаних праць, Мотокі Номаті опублікував англійською мовою текст лекції про посесивний перфект в сербській мові, прочитаної 2012 року в Чиказькій університеті. Користуючись нагодою, висловлюю вдячність авторові за можливість ознайомлення з текстом лекції, що являє собою розширений та доповнений варіант статті про сербський посесивний перфект [Nomachi 2006], а також за доступ до інших студій науковця, які він надав у розпорядження авторові цієї статті.

⁵ Науковець одночасно висловлює застереження з приводу однозначного трактування посесивних результативних конструкцій як запозичень, покликаючись на інших мовознавців: „Как известно, часто отмечают, что в македонском языке данная конструкция развилась под влиянием балканских языков. П. Илиевски считает, что иностранные языки оказали влияние на македонскую конструкцию с глаголом *има*, но в этом языке не отрицает общее направление развития в индоевропейских языках [Илиевски 1988: 241–242]. То же самое можно сказать о кашубском языке. В этом языке данная конструкция развилась под влиянием немецкого языка“ [Номачи 2007: 601].

прогресування таких інновацій з подібними процесами в інших слов'янських мовах, зокрема в сербській, яка, як вже було зазначено, разом з українською, належить до перехідного типу мов, коли йдеться про вираження в них посесивних відношень:

(15) *X умеблював квартиру. Квартира умебльована: Він має квартиру. Він має умебльовану квартиру // У нього квартира. У нього квартира умебльована.*

(16) (серб.) *X је опремио стан. Стан је опремљен: Он има стан. Он има опремљен стан // Стан му је опремљен.*

Як бачимо, в мовах типу *esse*, до яких належить й українська мова, можна опустити пасивний дієприкметник та одержати замість предикативної конструкції речення з посесивним відношенням та нульовим предикатом:

(17) *У брата – квартира, у мене – будинок.*

У конструкціях з посесивним давальним пасивний дієприкметник не можна опустити, що вказує на первинну функцію вираження результативності, пор.:

(18) *Стан му је опремљен // Он има опремљен стан *Стан му је // Он има стан.*

2. Моделі конструкцій посесивного результативного пасиву (ПРП)

Мотоки Номати свого часу визначив, що в сербських конструкціях ПРП граматичний суб'єкт збігається не з агенсом, а з бенефіцієнтом [Номати 2007: 604]. Як у сербській, так і в українській мові ситуація, проте, дещо складніша. Конструкції посесивного результативного пасиву відрізняються не тільки з огляду на те, чи збігаються посесор або бенефіцієнт з агенсом, тобто з суб'єктом дії, що передувала наявному стану, але й у плані означеності / неозначеності агенса. Поєднуючи ці показники та комбінуючи їх, виокремлюємо три можливі логіко-семантичні моделі конструкцій:

I. Посесор збігається з агенсом попередньо виконаної дії, а сам агенс – означений:

$Pos = Ag, Ag_{def}$ (хоча в поодиноких випадках можливе трактування: посесор може збігатися або не збігатися з агенсом попередньої дії $Pos \neq Ag$, залежно від лексичної семантики дієслова);

II. Посесор не збігається з агенсом попередньо виконаної дії, агенс – означений:

$Pos \neq Ag, Ag_{def}$

III. Посесор не збігається з агенсом попередньо виконаної дії, агенс – неозначений:

$Pos \neq Ag, Ag_{indef}$

У рамках наведених моделей (I, II, III) агенс (Ag) – суб'єкт дії, що веде до зміни стану, може бути формально вираженим:

а) підметом:

(19) *Марія має закінчений факультет;*

б) непрямим додатком:

(20) *Марія має заказано в лікаря;*

в) одночасно підметом та непрямим додатком:

(21) *Університет має підписано 19 угод з іншими університетами.*

В окремих конструкціях формально може бути виражений лише пацієнс, тобто об'єкт зміненого стану, на який була спрямована попередня дія:

(22) *Телефон має налаштований доступ до мережі.*

Для кожної моделі ПРП типовим є те, що в конструкціях з дієсловом *мати*, так само як і в конструкціях з посесивним родовим відмінком, функціонують пасивні дієприкметники, утворені від перехідних дієслів, які вказують на досягнення певного результату. В рамках кожної з виявлених моделей дієприкметники утворено від дієслів певної семантичної групи, що буде показано далі.

2.1. Модель $Pos = Ag, Ag_{def}$ суб'єктні конструкції

У формуванні конструкцій ПРП за моделлю $Pos = Ag, Ag_{def}$ беруть участь дієслова, які можна за значенням умовно поділити на такі групи.

A) Дієслова зі значенням успішного завершення запланованої дії, результат якої веде до виникнення нової ситуації: *записати, написати, зафіксувати, підписати, підготувати, намалювати*, тощо:

(23) *При моїх купальських піснях (й інших обрядових) маю записані мотиви, отже, хотіла б просити п. Лисенка проредувати мені ті мотиви [Лист Лесі Українки до І. Я. Франка, 11.10.1893 р.⁶].*

(24) *Ви ж маєте написані кілька законів [Поступ].*

(25) *Наприклад, маю матеріали, зафіксовані мною ще понад 25 років тому [Закарпаття].*

(26) *Маю власноруч намальовані схеми залізниць семи областей України [orenmind.ua].*

Там, де дієслівна семантика допускає трактування $Pos \neq Ag$, можна вжити й неузгоджені безособові пасивні форми на *-но, -то*, дієприкметникові за походженням, тоді як однозначний збіг агенса з посесором блокує таке вживання, пор.:

(27) *Зараз маємо напрацьовано п'ять тематик [ecumenicalstudies.org].*

(28) **Маю закінчено факультет.*

⁶ Режим доступу: <http://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp>.

У сербській мові ситуація аналогічна, див. (29–30), тоді як у македонській мові неузгоджені дієприкметники з'являються й у випадку збігу агенса й посесора, див. (31).

(29) *Ове године имамо засејано детелином педесет хектара* [Пипер 2005: 693].

(30) **Ја имам завршено факултет.*

(31) *Јас имам завршено факултет пред 2 години*⁷.

У заперечних конструкціях ПРП з пасивними дієприкметниками, утвореними від дієслів зі значенням успішного завершення запланованої дії, результат якої призводить до початку нової ситуації, відсутність такого результату трактується як порушення норми:

(32) *Причина у тому, що не маємо нормально напрацьованого догоспітального етапу екстреної медичної допомоги* [hromadskeradio.org].

У формуванні конструкцій ПРП з дієсловом *мати* особливо активно беруть участь дієслова-предикати реципрокальної семантики, такі як: *підписати, налагодити*, тощо, які одночасно відкривають позиції для двох агенсів, виражених на синтаксичному рівні підметом та непрямим додатком:

(33) *Університет має підписані угоди про співпрацю з Університетом Пенсильванії* [Inau.lviv.ua].

(34) *Коледж має налагоджений зв'язок з Миколаївським національним університетом імені В. О. Сухомлинського* [uk.wikipedia.org].

Б) Дієслова кумулятивної семантики: *заощадити, зберегти, наскладати*, тощо:

(35) *Частину живності довелося продати, трохи мав заощаджених грошей, от і сплатив заставу* [Молодий буковинець, 25. 07. 2009].

(36) *Уявіть собі, який би сенс життя мало, коли б всі зароблені гроші ми витрачали, не мали заощаджених чи ще б пак позичали їх (Тиждень і люди, 12.07.2013).*

(37) *Має трохи наскладано – доста* (Г. Пагутяк, Зачаровані музиканти).

Як підтип дієслів цієї семантичної групи можемо розглядати дієслова зі значенням накопичення, збереження інформації, вживання яких є типовим для електронного дискурсу. Останнім часом такі конструкції ввійшли до широкого вжитку, див. (38–41). При цьому, можливі як суб'єктні, див. (38–40), так і несуб'єктні, з родовим відмінком, див. (41), посесивно-результативні конструкції з відповідними пасивними дієприкметниковими формами дієслів *зберегти, пропустити, прочитати*, тощо:

(38) *Маю у PC Studio 3 збережено всі контакти, але не можу перенести на C3322* [Форум].

(39) *Маю збережено "Уроки обережності" [...], можу поділитись без проблем* [forum.mamusi.org.ua].

(40) *Маю пропущений дзвінок* [Розм.].

(41) *У мене сьогодні пропущено дзвінок із 044 354 03 90* [podruga.com.ua].

В) Дієприкметники в конструкціях ПРП утворено і від дієслів з семантикою дії, що веде до поступового часткового або повного покращення ситуації, напр.: *розвинути, натренувати, сформувати*, тощо.

(42) *Україна є однією з провідних країн світу, що має розвинене бджільництво* [www.ukrinform.ua].

(43) *Найкраще це виходить у тих небагатьох, хто має розвинене так зване "третє око" і хто це "третє око" тренує* [rivne-surenzh.com.ua].

(44) *Вона має гнучке і натреноване тіло* [ua.korrespondent.net].

Г) Дієприкметникові форми дієслів, що позначають дію, результатом якої став змінений стан без зовнішніх показників: *прочитати, дослідити, проаналізувати*, тощо. Такі дієприкметники рідко входять до складу конструкцій ПРП через відсутність у них об'єкта-креатива, який би був результатом попередньо виконаної дії і безпосередньо вказував на виникнення нової ситуації:

(45) *Маю прочитані книги "фентезі", можу продати по символічній ціні* [vk.com/wall].

(46) *Маю прочитані "Наталі", "Единственная", "Космополитен". З радістю віддам...* [board.lutsk.ua].

Д) Суб'єктним конструкціям ПРП з дієприкметниками від дієслів деструктивної дії, напр. *зламати, пошкодити, обпекти*, тощо, притаманне позначення минулої дії, наслідком якої є нетривалий стан:

(47) *Він мав зламану ногу. Він зламав ногу // У нього була зламана нога.*

(48) *Вона мала пошкоджену руку. Вона пошкодила руку // У неї була пошкоджена рука.*

(49) *У встановлений законом строк позивачка спадщину не прийняла, бо [...] має зламану руку й довгий час знаходиться на лікуванні* [Справа № 2-1007/11, 4.03.2011. Краматорськ].

(50) *Можливо, він і був лівшею або просто мав пошкоджену праву руку і не міг нею нічого робити* [forum-molodost.in.ua].

Зазначені конструкції містять дієприкметники, утворені від дієслів неконтрольованої дії, що виокремлює їх з-поміж інших, для яких, як вже було заакцентовано, запланованість попередньої дії є однією з головних передумов формування конструкції ПРП.

Конструкції з дієприкметниками, утвореними від дієслів даної семантики, та посесивним родовим відмінком з прийменником *у/в* допускають поширення речення каузативним детермінатором, що недопустимо в конструкціях ПРП з дієсловом *мати*, пор.:

(51) *Обличчя в нього було обпечене при пожежі.*

(52) *Він мав обпечене обличчя.*

⁷ Про еволюцію та семантичні типи македонського посесивного перфекта див.: Митковска Лилјана; Бужаровска Елени, *За има-перфектот во македонскиот стандарден јазик* [режим доступу: <http://www.academia.edu/4329624>].

(53) *Він мав обпечене при пожежі обличчя.

2.2. Модель $Pos = Ag, Ag_{def}$, несуб'єктні конструкції

У конструкціях ПРП з родовим посесивним відмінком форма найчастіше вказує на так званого зовнішнього посесора [Піпер 2005: 695], що вступає у відношення цілого до частини та являє собою непрямий додаток на синтаксичному рівні, а на логіко-семантичному вказує на агенса, який одночасно виступає посесором об'єкта, формально вираженого називним відмінком:

(54) Голова в нього побрита.

(55) Волосся в неї високо підняте.

Іменна частина присудка в таких конструкціях виражена пасивним дієприкметником, утвореним від перехідного дієслова, переважно доконаного виду. У наведених прикладах, див. (54, 55), йдеться про так звану соматичну посесивність, хоча можлива й предметна посесивність – у випадку відношення посесора до предмета, що знаходиться на ньому:

(56) У неї [...] хустина зав'язана на маківці... [http://www.nmck-volyn.com.ua].

У конструкціях ПРП з посесивним родовим відмінком часто наявні відповідні обставини або речення, які визначають посесивну результативність як стан тимчасовий, непостійний, чим такі конструкції однозначно відрізняються від речень з дієсловом *мати*, пор.:

(57) [...] у нього поки руки не забруднені кров'ю... [Правда, 4.6.2014].

(58) *Він має не забруднені поки кров'ю руки.

У випадку наявності в одній конструкції предметної та соматичної посесивності, іменник у називному відмінку вказує на предмет-об'єкт локалізації, локалізатором для якого є частина тіла посесора. При цьому соматизм у локативній конструкції вступає у відношення 'частина-ціле' з самим посесором, вираженим родовим відмінком. Таким чином реалізується подвійне відношення – предметної та соматичної посесивності між посесором, вираженим прийменниковою формою родового відмінка, та об'єктами належності, вираженими іменниками в називному (предмет) та місцевому (частина тіла) відмінках:

(59) В дівчини на руці зав'язана червона нитка.

(в дівчини нитка – предметна посесивність; в дівчини на руці – соматична посесивність)

Такі конструкції можна трансформувати в речення з дієсловом *носити*, яке в даному випадку функційно та синтаксично прирівнюється до дієслова *мати*. Дієприкметники в конструкціях ПРП з дієсловом *носити* переважно поширюються обставинами:

(60) Знатні люди носили рівно підстрижене волосся... (Розвиток перукарського мистецтва).

Про те, що в наведених прикладах наявні посесивні відношення при нейтралізованій семі руху, свідчить можливість заміни в них дієслова *носити* дієсловом *мати*:

(61) Знатні люди мали рівно підстрижене волосся.

Окремим типом конструкцій ПРП з посесивним родовим відмінком, утвореним за моделлю $P = Ag, Ag_{def}$, є речення, що вказують на стан як результат виконання усталеної дії або давньої дії, наслідок якої продовжує бути актуальним:

(62) У неї [...] діти умиті, чисто одягнені, обід зварений (М. Коцюбинський).

(63) У нього були два сини, вже давно забезпечені і відділені набік (І. Франко).

Таким чином, за моделлю $Pos = Ag, Ag_{def}$ формуються суб'єктні конструкції (з дієсловами *мати*, а деколи й *носити*), а також несуб'єктні – з посесивним родовим відмінком. Конструкції з родовим відмінком, на відміну від речень з дієсловом *мати*, можна вжити на позначення нетривалого, перемінного, зворотного стану.

2.3. Модель $Pos \neq Ag, Ag_{def}$

Друга модель конструкції ПРП описує ситуацію, в якій посесор не збігається з агенсом попередньо виконаної дії, що призвела до зміненого стану. Агенси – означений і може бути виражений непрямим додатком у самому реченні або бути розташованим у мінімальному контексті речення. Йдеться про конструкції з дієприкметниками, що утворено від дієслів регулятивно-правової семантики: *зарєєструвати*, *завірити*, *замовити*, тощо, напр.:

(64) Я маю офіційно завірену генеральну довіреність на квартиру від сина.

У ролі агенса в таких конструкціях обов'язково виступає особа, що має повноваження, необхідні для набуття чинності нового стану як наслідку виконаної нею дії. У наведеному прикладі, див. (64), агенсом дії є син, що має повноваження написати довіреність, тобто документ, який фіксує та робить чинною зміну стану.

Важливою передумовою формування конструкцій ПРП за даною моделлю є активна участь посесора у виконанні дії, що призвела до зміни ситуації. Там, де ця умова не задоволено, в українській мові неможливо утворити конструкцію ПРП з дієсловом *мати*, тобто не можна в них ужити дієприкметники від дієслів зі значенням заборони, наказу – прохібітивів, а також пермісивів, комісивів, тощо, які є цілком прийнятними в аналогічних конструкціях західнослов'янських мов, пор.:

(65) *Я маю наказаний відступ.

(66) (чеш.) *Brazilská vláda oznámila svým producentům, že **nebudou mít povoleno vyvážet cukr*** [Panevová 2013].

(67) *Вони не будуть мати дозволено експорт цукру.

Конструкції на зразок *Нам наказано відступати; Мені заборонено палити* не являють собою предмет даного дослідження, оскільки в них займенникова форма вказує не на посесора, а на адресата попередньо виконаної дії. Саме тому конструкції з посесивним давальним відмінком у сербській мові не беруть участі у вираженні ПРП в рамках моделі $Pos \neq Ag, Ag_{def}$ (див. [Попович 2014]).

2.4. Модель $Pos \neq Ag, Ag_{indef}$

Згідно із зазначеною моделлю (2.4) сформовано конструкції, що корелюють з неозначено-особовими реченнями активного стану. У таких реченнях у ролі посесора виступає не суб'єкт, а об'єкт попередньо виконаної дії. Йдеться про так званий реципієнтний пасив [див. Ranevová 2013], коли в пасивній конструкції підметом стає не логічний об'єкт, як у прототипічних пасивних конструкціях, а посесор, частиною якого є об'єкт, на який було спрямовано дію. Логічний суб'єкт у силу своєї неозначеності не виявляє себе на синтаксичному рівні. Такі конструкції можна віднести до посесивного результативного пасиву, позаяк у них наявні відношення посесивності при вираженні пасивного стану:

(68) *Новий Ford Mondeo має вдосконалену 6-ступеневу автоматичну коробку передач* [ford.niko.ua].

Даний тип конструкції, див. (68), типовий для електронного та технічного дискурсів української мови. Сфера її функціонування поширюється завдяки реченням з дієсловом *отримати*, яке, до речі, найчастіше зустрічається в конструкціях з реципієнтним пасивом у західнослов'янських мовах [Ranevová 2013]. На відміну від чеських, словацьких, верхньолужицьких та кашубських конструкцій такого типу, які, як зазначає Мотокі Номаті, можуть бути калькою німецького *bekommen*-пасиву, напр. (чеш.) *Karel dostal vyhubováno; Karel dostal přidány dva tisíce* [Номаті 2007], в українській мові, як і в сербській, агенс у них ніколи не обіймає позицію суб'єкта стану, тобто посесора, натомість залишається неозначеним:

(69) *Дволітровий двигун 4G63 отримав вдосконалену систему управління фазами газорозподілу і допрацьований турбокомпресор* [https://uk.wikipedia.org].

(70) *Програми, що увійшли до складу пакета, отримали покращену швидкість роботи* [microsoftblog.azurewebsites.net].

Аналогічні конструкції поширені також у технічному дискурсі російської мови, для якої в принципі не характерні конструкції ПРП з дієсловом типу *habere*:

(71) (рос.) *Truphone 3 имеет улучшенное качество звука при VoIP-звонках* [www.ixbt.com].

(72) (рос.) *Почтовый клиент Mailbox получил улучшенный поиск и поддержку новых жестов* [www.macdigger.ru].

Дієприкметникові форми дієслів конструктивної семантики, що вказують на досягнення позитивного результату внаслідок цілеспрямованої дії, таких як: *покращити, вдосконалити, налаштувати, змінити*, тощо часто функціонують в рамках моделі з неозначеним агенсом, причому однаково активно формують речення як з дієсловом *мати*, так і з дієсловом *отримати*:

(73) *У НБУ зазначили, що нова банкнота має вдосконалену систему захисту* [patrioty.org.ua].

(74) *Офісне крісло має відмінно налаштовану систему управління і плавну фіксацію* [http://molomo.com.ua/].

(75) *Модель розробили і зібрали за 4 місяці на базі модифікації Aero Super Sports моделі Morgan Aero 8, з якої використали мотор і ходову частину, та Morgan Aeromax, кузов якої отримав змінену задню частину (схожу на зад GT3 без спойлера) і з'ємний дах з двох алюмінієвих частин* [uk.wikipedia.org].

Модель $P \neq Ag, Ag_{indef}$ охоплює також несуб'єктні конструкції з дієприкметниковими формами дієслів деструктивної семантики (*зіпсувати, поламати, пошкодити*, тощо) та об'єктами, що належать до розряду неістот:

(76) *У мене поламана машина.*

У рамках цієї моделі можуть з'явитися конструкції з посесивним родовим відмінком, які неможливо трансформувати в суб'єктні конструкції ПРП з дієсловом *мати* через семантику дієслова, від якого утворено дієприкметник, оскільки вона вказує на змінений стан унаслідок втрати об'єкта, що блокує вживання дієслова *мати*. У таких конструкціях агенс дії, що призвела до втрати об'єкта володіння, неозначений (X):

(77) *Хата в нього спалена. Х спалив хату. Хата спалена. *Він має спалену хату.*

3.0. Висновки

1. Суб'єктні (*мати* + пасивний дієприкметник) конструкції посесивного результативного пасиву (ПРП) являють собою периферне явище категорії пасиву в українській мові, яка належить до перехідного типу, коли йдеться про вираження посесивних відношень, тобто проміжного між типами, умовно позначеними дієсловами *habere* й *esse*. Українській мові також притаманні несуб'єктні конструкції ПРП (родовий відмінок з прийменником *у/в* + пасивний дієприкметник).

2. Частотність конструкцій ПРП з дієсловом *мати* в українській мові залежить від відповідної моделі, за якою її утворено. Найбільш вживаною є конструкція, утворена за моделлю $Pos = Ag, Ag_{def}$. При цьому найактивнішими є конструкції з дієприкметниковими формами дієслів реципрокальної семантики, в яких посесор у функції підмета речення одночасно є агенсом попередньо виконаної дії, тоді як другий агенс виражено на синтаксичному рівні непрямим додатком.

У рамках цієї моделі виокремлюємо декілька груп дієслів, що активно беруть участь в утворенні дієприкметникових форм: а) результативні дієслова зі значенням успішно виконаної запланованої дії; б) кумулятивні дієслова; в) дієслова зі значенням поступової зміни стану; г) дієслова усталеної дії; д) дієслова деструктивної семантики зі значенням неконтрольованої дії.

У конструкціях, утворених за цією моделлю, можливо вжити інше дієслово типу *habere – носити*. Це дієслово-предикат у конструкціях ПРП позбавлено семантики руху, натомість воно отримує значення статичної належності, його вживають як на позначення соматичної посесивності, так і предметної.

3. Конструкції ПРП, в яких посесор є адресатом попередньо виконаної дії, побудовано за моделлю $Pos \neq Ag, Ag_{def}$. Ця модель суб'єктної конструкції ПРП недостатньо розвинена в українській мові, тоді як несуб'єктний тип не зареєстровано. Натомість, у західнослов'янських мовах дана модель широко представлена, включно з реченнями з дієприкметниковими формами, утвореними від дієслів зі значенням заборони та дозволу, що неприпустимо в аналогічних конструкціях української мови.

4. За моделлю $Pos \neq Ag, Ag_{indef}$ утворено конструкції з реципієнтним пасивом, де підметом виступає посесор-неістота, частиною якого є об'єкт дії, що призвела до зміни стану. У такій моделі, крім дієслова *мати*, можна вжити дієслово-предикат *отримати*. Особливо часто вона виявляє себе в електронному та технічному дискурсах. Аналогічні конструкції зустрічаємо в сербській та російській мовах, що вказує на спільну тенденцію до зростання суб'єктних конструкцій ПРП у слов'янських мовах, які традиційно зараховують до *esse* типу вираження посесивних відношень.

Література

Бондарко 1987: Бондарко А. В. Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис / А. В. Бондарко, М. А. Шелякин, В. С. Храковский и др. – Л. : Наука, 1987.

Вихованець 2004: Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – К. : Університетське видавництво «Пулсари», 2004. – 398 с. – (Академічна граматики української мови).

Всеволодова 2013: Всеволодова М. В. (ред.). Русские предлоги и средства предложного типа. Материалы к функционально-грамматическому описанию реального употребления. Книга 1. Введение в объективную грамматику и лексикографию русских предложных единиц / М. В. Всеволодова, О. В. Кукушкина, А. А. Поликарпов. – М. : Книжный дом „Либроком“, 2013.

Загнітко 1996: Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови : Морфологія / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 1996.

Загнітко 2001: Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови : Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001.

Загнітко 2006: Загнітко А. П. Морфологічна і семантична структура категорії стану і поля становості / А. П. Загнітко // Лінгвістичні студії. – 2006. – Вип. 14. – Донецьк : ДонНУ. – С. 64 – 73.

Ивић 1960: Ивић М. Диференцијалне синтаксичке особине у словенском језичком свету / М. Ивић // Годишњак филозофског факултета у Новом Саду. – 1960. – Књ. 5. – Нови Сад. – С. 50 – 74.

Илиевски 1988: Илиевски П. Хр. Балканолошки лингвистички студии со посебен осврт кон историскиот развој на македонскиот јазик / П. Хр. Илиевски. – Скопје, 1988.

Митковска 2010: Митковска Л. За има-перфектот во македонскиот стандарден јазик / Л. Митковска, Е. Буџаровска. – Прилози. – 2010. – XXXV/1. – С. 45 – 71.

Номати 2007: Номати М. О посесивно-результативних конструкцијам во славјанских јазиках (на материале польског јазика в сравнении с другими славјанскими јазиками) / М. Номати // Зборник Матице српске за славистику. – 2007. – № 71 – 72. – С. 599 – 610.

Номаћи 2007: Номаћи М. О тзв. индиректном пасиву у словачком језику (на фону других словенских језика) / М. Номаћи // Синтаксичка истраживања (дијахроно-синхрони план). Лингвистичке свеске. – 2007. – № 6. – С. 44 – 53.

Пипер 2005: Пипер П. Синтакса савременог српског језика. Проста реченица. – Ред. Ивић М. / П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић. – Београд : Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска, 2005.

Поповић 2014: Поповић Љ. Посесивна резултативна дијатеза у српском језику у поређењу са другим словенским језицима / Љ. Поповић // 43. Међународни научни састанак слависта у Вукове дане „Иновациони процеси у српском књижевном језику – утицаји других језика и култура“. – Београд, 2014. – С. 27 – 45.

ТПК 1974: Типологија пасивних конструкцијам. Диатезе и залози. – Ред. А. А. Холодович / В. С. Храковский, С. Е. Яхонтов, Г. Г. Сильницкий и др. – Л. : Наука, 1974.

ТРК 1983: Типологија резултативних конструкцијам (результатив, статив, пасив, перфект). – Ред. Недеялков В. П. / В. П. Недеялков, С. Е. Яхонтов, Ю. С. Маслов и др. – Л. : Наука, 1983.

Grickat 1961: Grickat I. Razvoj značenja glagola imati / I. Grickat // Radovi ANNRBiH. – 1961. – XVIII. – С. 67 – 81.

Mitkovska 2008: Mitkovska L. On the use of habere-perfect in journalistic and administrative style / L. Mitkovska, E. Bužarovska // STUF. 2008. – Vol. 61/2. – P. 128 – 138.

Nomachi 2004: Nomachi M. Pregled kategorije posesivnosti u slovenačkom jeziku – u poređenju sa drugim

slovenskim jezicima / M. Nomachi // Филолошки преглед. – 2004. – № 31/1–2. – С. 127 – 137.

Nomachi 2005: Nomachi M. Neka obeležja posesivne rečenice sa imenicom somatske pripadnosti u slovenskim jezicima – na materijalu slovenačkog jezika u poređenju sa drugim slovenskim jezicima/ M. Nomachi // Primenjena lingvistika. – 2005. – № 6. – С. 44 – 54.

Nomachi 2006: Nomachi M. Nekoliko napomena o tzv. posesivnom perfektu u srpskom jeziku / M. Nomachi // Наш језик. – 2006. – № 37/1 – 4. – С. 43 – 51.

Nomachi 2008: Nomachi M. On the recipient passive in the Kashubian Language (Annex to Milka Ivić's syntactic inventory for Slavonic dialectology) / M. Nomachi // Јужнословенски филолог. – 2008. – LXIV. – С. 273 – 281.

Panevová 2013: Panevová J. Slovníková informace a její použití v gramatice (na příkladu českého slovesa) / J. Panevová // Јужнословенски филолог. – 2013. – LXIX. – С. 75 – 90

Topolińska 2008: Topolińska Z. Z Polski do Macedonii. Studia językoznawcze. Tom 1. Problemy predykcji / Z. Topolińska. – Kraków, 2008.

Посесивный результативный пассив (ПРП) в украинском языке представлен субъектными конструкциями, содержащими глагол типа habere и пассивное причастие. Данные конструкции представляют собой недостаточно изученный инновационный процесс в украинском языке. В работе выделяются три модели конструкций ПРП, каждая из которых в различной мере представлена в украинском языке. Собранный языковой материал показывает, что некоторые разновидности конструкций ПРП в настоящий момент прогрессируют в разговорном языке, а также в электронном и техническом дискурсах украинского языка.

Ключевые слова: посесив, результатив, пассив, украинский язык.

In Ukrainian, the possessive resultative passive (PRP) is represented by subject constructions that are comprised of the verb to have and passive participle. These constructions, which are a grammatical norm in West Slavic, Macedonian, and Bulgarian, are an innovation in Ukrainian that has not been investigated enough. In this paper three models of the PRP construction are differentiated. The degrees of their presence in Ukrainian are different. My linguistic data shows that some varieties of the PRP construction are productive in the colloquial language, as well as in the electronic and technical discourses in Ukrainian.

Keywords: possessive, resultative, passive, Ukrainian.

Надійшла до редакції 28 грудня 2015 року.

Ганна Ситар

УДК 81'367:81'373.7

ОСОБЛИВОСТІ МОДЕЛЮВАННЯ СИНТАКСИЧНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

Розглянуто особливості застосування методу моделювання до синтаксичних фразеологізмів, що становлять один із різновидів конструкції як конвенційного і некомпозиційного мовного знака, форма та значення якого не може бути пояснена тільки за допомогою поєднання форми та значення його компонентів. Показано, що традиційне для вітчизняного мовознавства конструювання структурних схем речень не дає змогу втілити релевантні ознаки синтаксичних фразеологізмів. Побудова бокс-діаграми як багатошарової моделі, запропонованої в межах конструкційної граматики, дає змогу врахувати не тільки формальні, але й семантичні, прагматичні та інтонаційні параметри конструкції загалом та відповідні властивості її окремих компонентів.

Ключові слова: бокс-діаграма, конструкція, конструкційна граMATика, синтаксичний фразеологізм, фразеологізоване речення, українська мова.

Метод моделювання¹ є одним із провідних методів у сучасних синтаксичних дослідженнях. Моделювання в синтаксисі розуміють по-різному, що безпосередньо корелює з напрямками та концепціями синтаксису, у межах яких працюють лінгвісти. Щодо основної одиниці синтаксису – речення – метод моделювання має специфіку, мотивовану його складністю та багаторівневістю як об'єкта моделювання.

До синтаксичних фразеологізмів² моделювання досі застосовувалося у вигляді структурних схем речення

¹ У цьому дослідженні спираємось на традиційне розуміння моделі. Модель (від лат. *modulus*, зменш. від *modus* «міра, спосіб») – «конструкція, зразок будови певного об'єкта або ділянки дійсності, у лінгвістиці – зразок будови одиниць мови або процесів, що відбуваються за їхньою участю» [Карпіловська 2006 : 20].

² Синтаксичний фразеологізм (в іншій термінології – фразеологізоване речення, синтаксична фразема, нестандартна синтаксична конструкція, мікросинтаксична конструкція) – це особливий тип речення, у якому постійний і змінний компоненти пов'язані ідіоматично й розташовані фіксовано, граматичні зв'язки і прямі лексичні значення слів послаблені або втрачені на сучасному етапі розвитку мови [Балобанова 2004; Величко 1996; Всеволодова, Лим Су 2002; РГ 1980; Шмелёв 2006 та ін.]. Такі речення є впливовим засобом вираження ставлення мовця до висловлюваного, характерним для розмовного мовлення, текстів художнього та публіцистичного стилів: *Чим не робота! Що за пісня! Оце так відповідь!*

(термін «фразеологізована структурна схема речення» обґрунтовано Наталею Шведовою³), які мають безумовні переваги – простоту побудови та лаконічність, проте відображають тільки формальний бік організації цих специфічних мовних одиниць. Попри те, що моделювання будь-якої мовної одиниці сконцентроване на її формі, залучення інших аспектів мовних явищ чи процесів є неминучим. У цьому плані принципово важливою видається позиція Олексія Лосева: «Модель становить тільки форму вираження, яка може здобути свою повну наукову значущість лише з урахуванням того, про форму чого йдеться... Модель не повинна бути відірваною від мовного змісту, а, навпаки, повинна вказувати шлях для вивчення цього останнього» [Лосев 2004: 11]. Тому пошуки іншої моделі для коректної репрезентації синтаксичних фразеологізмів є актуальним і досі не розв'язаним завданням лінгвістичних студіювань.

Мета дослідження – застосувати метод моделювання до таких специфічних мовних одиниць, як синтаксичні фразеологізми. Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: 1) проаналізувати варіанти моделювання речення, використовувани в різних напрямках лінгвістики; 2) виділити найбільш придатну модель для відображення властивостей синтаксичних фразеологізмів; 3) побудувати зразок моделі синтаксичних фразеологізмів на матеріалі української мови.

Серед усього загалу випадків застосування методу моделювання до речення як основної одиниці синтаксису варто виокремити такі.

1. Найбільш поширеним у вітчизняному мовознавстві є моделювання формальної будови речення у вигляді структурної схеми. Структурна схема речення запропонована в межах структурної лінгвістики та детально опрацьована в академічній радянській граматиці. Найвідомішими представниками цього підходу є Наталя Шведова, Віра Белошапкова, Світлана Кокорина, які подають результати аналізу формальної будови речення, передусім формального наповнення його головних членів (визначення частиномовного статусу та вказівка на морфологічні категорії), за допомогою спеціальних символів. Так, речення *Чоловік працює. Дівчина пише в зошиті. Дитина сміється* побудовані за однією структурною схемою – $N_1 V_f$, де N_1 – іменник у формі називного відмінка, V_f – відмінюване дієслово. За такого підходу структурна схема речення – певний зразок, абстрагована від конкретних мовленнєвих реалізацій модель, яка «складається з мінімуму компонентів, необхідних для створення речення» [Загнітко 2001: 290]. В україністиці структурні схеми речення впроваджено у працях Йозефа Андерша, Анатолія Загнітка, Іларіона Слинька, Каленика Шульжука, Ірини Арібжанової та ін. При цьому розмежують мінімальну структурну схему речення (передано тільки головні члени речення) та розширену структурну схему речення, до якої вводять не тільки показники предикативності, але й елементи речення, які забезпечують його змістову завершеність [Белошапкова 1979; Белошапкова 1981]. Класичним прикладом застосування розширених структурних схем стали структурні схеми, побудовані для локативних речень із включенням позиції локатива як обов'язкової, наприклад: *Працівники з'явилися в офісі* та *Друзі прийшли додому* – $N_1 V_f N_{\text{непр } 1oc} / Adv_{1oc}$, де $N_{\text{непр } 1oc}$ – іменниково-прийменникова синтаксема на позначення місця, Adv_{1oc} – прислівник місця. Отже, від часу своєї появи структурна схема – це відображення форми речення. Проте навіть у межах цієї концепції є тенденція до залучення змістової площини аналізу речення у вигляді введення поняття розширеної структурної схеми речення.

2. Модель речення у межах функційно-комунікативного синтаксису. Інше бачення сутності моделі речення реалізовано в межах функційно-комунікативного синтаксису (Майя Всеволодова, Галина Золотова та їхні учні). Дослідники виходять за межі суто формальної організації речення і вводять до складу моделі речення змістовий компонент, наголошуючи на нерозривній єдності цих двох площин речення. Тоді модель речення трактують як «структуру (конфігурацію) пов'язаних відношеннями предикації синтаксем, що включає до свого складу значущі факультативні компоненти і має певне типове значення» [Всеволодова 2000: 234]. Типове значення моделі речення пов'язане з можливістю різних ракурсів подання тієї самої ситуації дійсності. За визначенням Майї Всеволодової, типове значення моделі речення – «значення певної формальної структури з урахуванням лексичних розрядів, які формують цю структуру слів» [Всеволодова 2000: 270] (див. також [Золотова 1982; Золотова, Оніпенко, Сидорова 1998; Савосина 1993]). Наприклад, дієслівні речення відношення цілого і його частин в українській мові мають типове значення 'характеристика цілого щодо його складників' і структурну схему $N_1 V_{f3} (3) N_{2/4}$ [Ситар 2007: 51-52]: *Отже, нинішня [парламентська] більшість складається з дев'яти пропрезидентських фракцій – "Трудова Україна – Промисловці та підприємці", "Народовладдя", "Регіони України", "Європейський вибір", "Демініціативи", "Аграрії України", фракція*

Відмовила так відмовила. Яке там зрозуміли! День як день. Дитина є дитина (докладно про ознаки та статус синтаксичних фразеологізмів у системі фразеологічних одиниць див. у праці [Ситар 2011]).

³ Наталя Шведова запропонувала класифікацію структурних схем речення, яка враховує п'ять критеріїв: 1) вільність або фразеологізованість схеми; 2) лексична обмеженість або необмеженість одного з її компонентів; 3) наявність або відсутність у складі схеми відмінюваного дієслова; 4) кількість компонентів; 5) для двокомпонентних схем – наявність або відсутність формального уподібнення компонентів (їх координації один з одним) [РГ 1980: 96 і далі]. Проте первинною підставою, за визначенням дослідниці, є поділ на вільні та фразеологізовані схеми, що відбувається за характером відношень між її компонентами [РГ 1980: 96]. Вільними (нефразеологізованими) вважають «зразки з живими граматичними зв'язками між компонентами», а фразеологізованими є «зразки, у яких відношення між компонентами з погляду живих синтаксичних зв'язків є немотивованими, тобто не спираються на чинні в мові синтаксичні правила» [РГ 1980: 88]. Фразеологізовані схеми завжди містять лексично закритий компонент, наприклад: рос. *Чем не праздник? Всем праздникам праздник* (подаємо приклади Наталії Шведової з метою точно передати її думку).

народних демократів, "Народний вибір", згадана СДПУ(о) і плюс позафракційні (Дзеркало тижня. – 12-19.10.2002. – № 39 (414)); Попереднє навчання з охорони праці працівників [...] включає: вступний інструктаж, первинний інструктаж на робочому місці, спеціальні види навчання, екзамен з охорони праці, стажування (Правила безпеки у вугільних шахтах. Державний нормативний акт про охорону праці. Державний нормативний акт про охорону праці. – К.: Основа, 1996. – С. 18). Наведена структурна схема об'єднує два структурно-семантичні (формально-семантичні) варіанти однієї моделі: $N_1 V_{f3} z N_2$ і $N_1 V_{f3} N_4$, які відбивають особливості керування окремих дієслів-предикатів (у наведених прикладах *складатися* та *включати*) або дієслівних мікрогруп, що зумовлюють відповідні зміни у формальній будові речень. На позначення подібних структур використовують також термін «лексико-семантичний варіант моделі» [РГП 2002: 20 і далі].

Наступні два підходи до моделювання речення застосовують в автоматичному синтаксичному аналізі (АСА), основними поняттями якого є член речення й синтаксичне відношення. В обох варіантах моделювання фразеологічні одиниці (звичайно, йдеться про традиційні фразеологізми типу *бити байдіки*, фразеологізовані речення не розглядаються) не розчленовують на компоненти й інтерпретують як такі, що становлять один вузол.

3. Метод аналізу за безпосередніми складниками (БС), основні принципи якого обґрунтував Леонард Блумфільд та опрацювали представники дескриптивної лінгвістики. Михайло Кочерган подає таке пояснення сутності цього методу: «В основу аналізу за БС покладено поступове членування висловлення на бінарні складники, яке продовжується доти, доки не залишаться неподільні елементи (кінцеві складники). Речення (коли йдеться про аналіз за БС на синтаксичному рівні) поступово згортається до «ядерної» одиниці, тобто одиниці, яка лежить в основі його будови. У членуванні речення, як і словосполучення, дотримуються принципу: один із БС повинен бути ядром членованої конструкції, а інший – периферійним елементом» [Кочерган 1999: 229-230]. На погляд дослідника, аналіз за безпосередніми складниками є одним із виявів структурного методу в мовознавстві (у термінології лінгвіста – окрема «методика») [Там само 1999: 225, 229 і далі]. Мінімальними складниками речення вважають слова (словоформи), а безпосередніми – групу підмета і групу присудка. При цьому можуть бути використані різні способи подання отриманих результатів синтаксичного аналізу: за правилами підстановки, дужковий запис та деревний запис [Дарчук 2008: 99]. Наприклад, графічне зображення аналізу речення *Моя дівчина пише електронного листа* за БС може мати такий вигляд (див. мал. 1):

Моя дівчина пише електронного листа

Малюнок 1

Аналіз речення *Моя дівчина пише електронного листа* за безпосередніми складниками

Ядерна одиниця в цьому разі – *дівчина пише*.

4. Дерево (або граф) залежностей (ДЗ) – графічний спосіб подання структури речення, застосовуваний у граматиці залежностей (ГЗ). Витоками граматики залежностей вважають структурний синтаксис Люсьєна Теньєра, центральним поняттям якого є валентність предиката, яким типово виступає дієслово [Теньєр 1988]. За визначенням Наталії Дарчук, «Деревом залежностей називається розташоване дерево, яке використовується для зображення структури підпорядкування у реченнях природної мови» [Дарчук 2008: 117]. Наприклад, речення *У мене батько був учителем* матиме такий вигляд (приклад з праці Наталії Дарчук [Дарчук 2008: 121]) (див. мал. 2):

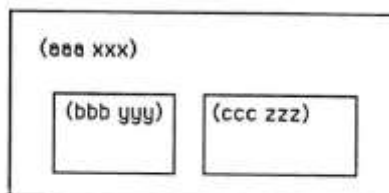
Малюнок 2

Дерево залежностей, побудоване для речення *У мене батько був учителем*

Цікавими видаються спостереження Олени Падучевої, яка сформулювала правила переходу від ДЗ до БС і навпаки. Дослідниця вважає, що кожен із цих способів презентації синтаксичної структури речення має свої переваги й недоліки: «у дереві БС втрачено дані про напрям зв'язку, тому не можна встановити, яке слово керує у бінарній синтагмі; у дереві залежностей відсутня інформація про ступінь близькості супідрядних слів, про порядок об'єднання елементів в ієрархії. Якщо в системі БС позначити головне слово синтагми (за допомогою подвійної лінії на рисунках), а у ДЗ розставити знаки, які визначають порядок складання структури, то обидва типи дерев будуть рівноцінними» (цит. за [Дарчук 2008: 117]).

4. Бокс-діаграма в конструкційній граматиці. У дослідженнях, здійснених представниками конструкційної граматики (англ. Construction Grammar, скорочено CG), постулат про важливість застосування формальних методів до аналізу мовних одиниць втілено у вигляді побудови бокс-діаграми (Box Diagram), або box-style notation (запису у бокс-стилі, запису у боксовому стилі), для подання важливих параметрів конструкцій⁴ [Fillmore 1988; Goldberg 1995; Kay, Fillmore 1997; Goldberg 2003; Brett 2005; Fried 2015]. Термін «бокс-діаграма» та зразки побудованих моделей знаходимо у працях засновника конструкційної граматики Чарльза Філлмора (Charles J. Fillmore) та його колег [Fillmore 1988; Kay, Fillmore 1997 та ін.].

Чарльз Філлмор пояснює сутність боксового запису так: «Я використовуватиму позначення «boxes-within-boxes» [буквально «коробки-всередині-коробок» – Г.С.], в якому інформація про зовнішні синтаксичні, семантичні та прагматичні вимоги конструкції написана в периметрі коробки, з меншими коробками, намальованими всередині щодо поверхні внутрішнього синтаксису конструкції. На Малюнку 3 категорія «xxx наповнює смислом атрибут **aaa**» має свої два складники: **yyy** наповнює смислом атрибут **bbb** та праворуч від нього **zzz** наповнює смислом атрибут **ccc** [Fillmore 1988: 37]:

Малюнок 3
Загальний вигляд бокс-діаграми
за Чарльзом Філлмором

За визначенням лінгвіста, перевагою такого способу репрезентації даних є «покрокова демонстрація реченнєвого аналізу, ми можемо намалювати коробки навколо елементів поверхні мовних виразів, що дозволяє нам побудувати складний опис складного виразу, демонструючи, як він ілюструє супернакладання конструкції на конструкцію» [Fillmore 1988: 37].

Бокс-діаграма має складну структуру, що включає кілька частин. У великому зовнішньому прямокутнику вказують властивості конструкції як цілого, у менших внутрішніх прямокутниках наводять параметри її окремих компонентів, при цьому кількість внутрішніх прямокутників відповідає кількості компонентів аналізованої конструкції. На потребі розмежування зовнішніх і внутрішніх властивостей конструкцій наголосив Чарльз Філлмор, учений назвав їх зовнішнім і внутрішнім синтаксисом конструкції відповідно [Fillmore 1988: 36].

Подальше розгортання бокс-діаграми відбиває запропонований в межах конструкційної граматики багаторівневий аналіз конструкції, що охоплює її синтаксичний, семантичний, прагматичний і просодичний аспекти конструкції як складно організованої мовної одиниці (див. класичну працю [Fillmore, Kay, O’Connor 1988]). Попри задекларовану окремішність аналізу кожної конструкції та відповідну наявність індивідуального переліку її властивостей, Мір’ям Фрайд вдалося узагальнити попередній досвід і виділити низку важливих складників аналізу будь-якої конструкції [Fried 2015: 18] (див. таблицю 1, формулювання та термінологію авторки збережено – Г.С.).

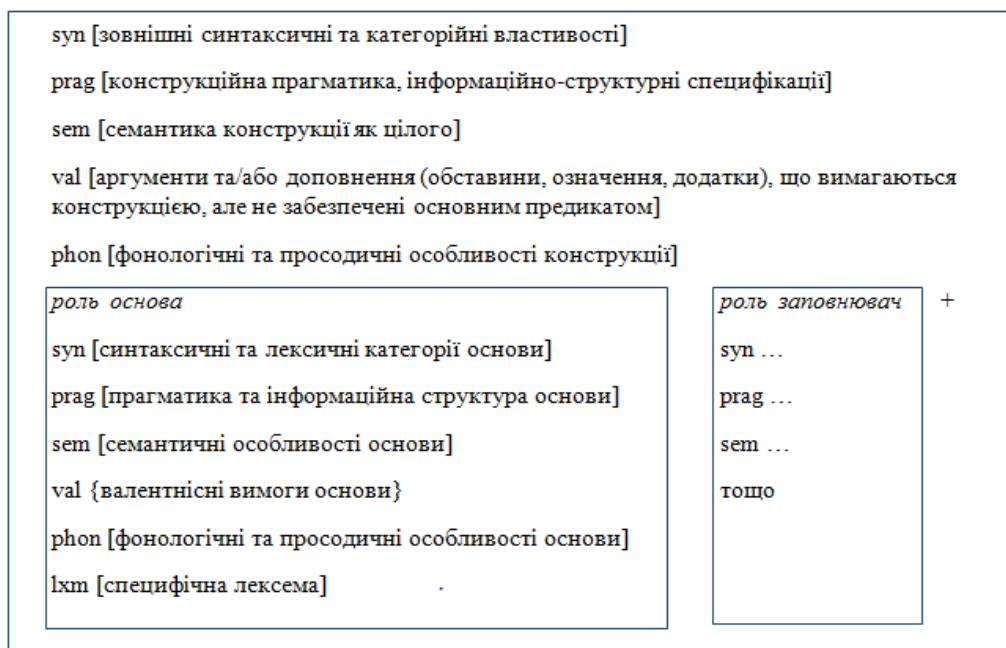
Таблиця 1
Приклади атрибутів та їхніх значень

Домен	Атрибут	Значення
Синтаксичний	лексична категорія фінітність граматична функція	n, adj, v, p ... +/- subj, obj, obl ...
Семантичний	число визначеність семантична роль	однина, двоїна, множина ... +/- агенс, пацієнс, мета ...
Просодичний	просодичний конститuent інтонація наголос	слово, фраза, клітик... спадна, висхідна... первинний, вторинний, нульовий

⁴ Під конструкцією лінгвісти розуміють конвенційний і некомпозиційний мовний знак, форма та значення якого не можуть бути пояснені за допомогою поєднання форми та значення їхніх компонентів [Fillmore 1988; Fillmor, Kay, O’Connor 1988; Goldberg 1995; Kay, Fillmore 1997; Goldberg 2003; Fried 2010; Fried 2015 та ін.]. На думку Адель Голдберг (Adele E. Goldberg), конструкція має власне значення (значення конструкції), яке безпосередньо не залежить від слів, що її наповнюють [Goldberg 1995: 1]. Некомпозиційність конструкції та відсутність протиставлення ядерних і периферійних граматичних одиниць, важливість усіх без винятку мовних явищ для повного опису граматичного ладу певної мови є засадничими положеннями конструкційної граматики (докладніше див. [Ситар 2015]).

Прагматичний	включеність у дискурс регістр мовленнєвий акт жанр дискурсивна роль зсув у топіку	активна, доступна, нульова формальний, неформальний питання, прохання... інформаційний, аргументативний... тема, рема так / ні

Компонентний склад бокс-діаграми наведено на малюнку 4 [Fried 2015: 17]. На подані параметри аналізу ми й будемо спиратися при побудові бокс-діаграм синтаксичних фразеологізмів на матеріалі української мови.

Малюнок 4
Структура конструкційної репрезентації за Мір'ям Фрайд

З-поміж проаналізованих зразків бокс-діаграм на матеріалі різних мов [Fillmore 1988; Goldberg 1995; Kay, Fillmore 1997; Goldberg 2003; Brett 2005; Fried 2015 та ін.] прикладів простих фразеологізованих речень нами не виявлено.

Вважаємо, що для фразеологізованих речень урахування не тільки формальних, але й семантичних, прагматичних та інтонаційних критеріїв є вкрай важливим, оскільки дає змогу пояснити сутність їхньої складної організації, відмежувати від традиційних (нефразеологізованих) речень, які мають формально тотожну або подібну будову, пор.:

- *Вчора в нас була інша вчителька.*
- *Яка вчителька?* (питальне нефразеологізоване речення);

Яка вчителька! Розумна, добра, ще й почуття гумору має (фразеологізоване речення з позитивним оцінним значенням).

Покажемо особливості моделювання синтаксичних фразеологізмів на прикладі речень, побудованих за структурною схемою *Оце так N₁ Сор₂*, наприклад: *Якщо подивитися на південь, очам відкривалась заобрійна далечина з лісистим краєвидом, але з чудовими рівнинами, вкритими поодинокими деревами аб оневеличкими гаями.*

– *Оце так диво! Я неначе лечу і все це бачу!* – з дитячим захватом викрикнув Санько, розглядаючи краєвиди (Володимир Кільченський. Присмак волі);

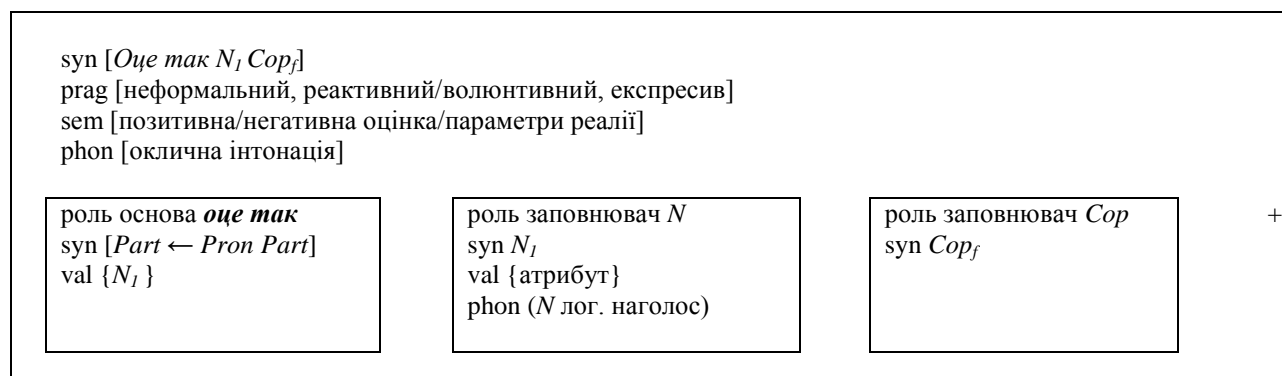
Ідуть селом, розглядають, а село старе, бідне, стародавнє. Похилені хатки, ліса трухла, дворики в бур'янах, а по дворах – терниця, сани, мотовило визирає із-під стріхи – все дерев'яне, ветхе... Не село – музей старовини. Хлопцям чогось пригадалися поганські часи, що про них читали в школі. Бракувало тільки посеред села якогось ідолиця, хоч, правду кажучи, днице, що стояло коло однієї хати на призьбі, дуже його нагадувало. Все змайстроване абияк і аби з чого, дерев'яне, трухляве. Так, ніби люди жили тут не цілі віки, а тільки оселилися вчора, щоб як-небудь пережити тиждень або два. А ось і кооперативна крамничка, що скидається на курник, замкнена величезним залізним замком. Сільрада хилиться з гори, червона зірочка над дверима, така самотна, мов її буйним вітром занесло з Києва.

– *Оце так село! Куди воно годиться?* – бубонів Вітя. – *Немов тупим ножем усе вистругане* (Степан Васильченко. Олив'яний перстень);

- *Оце так цука!* – в захопленні вигукнув Варивон, коли велика риба, напівпересічена остям, почала

дужими ударами хвоста, неначе коряком, вихлюпувати воду з човна (Михайло Стельмах. Чотири броди).

Передусім зазначимо, що стрижневий (незмінний) компонент будь-якого фразеологізованого речення становить один вузол, оскільки його розщеплення на складники зруйнує значення конструкції. Так, стрижневим компонентом (у термінології граматики конструкцій – роль основа) у наведеному прикладі є *оце так*, а бокс-діаграма матиме такий вигляд (див. мал. 5):

Малюнок 5

Бокс-діаграма синтаксичних фразеологізмів,
побудованих за структурною схемою *Оце так N₁ Cop_f*

Прокоментуємо бокс-діаграму, подану на малюнку 5.

Зовнішні властивості синтаксичних фразеологізмів аналізованого типу охоплюють чотири рівні і є такими:

- 1) синтаксична будова речень відповідає структурній схемі *Оце так N₁ Cop_f*;
- 2) прагматичні параметри охоплюють такі: речення вживаються в неформальному спілкуванні в реактивному або рідше волюнтивному регістрах, за типом мовленнєвого акту вони належать до експресивів (за класифікацією мовленнєвих актів Наталії Формановської [Формановская 2007]); тут і далі через скісну риску подаємо варіанти реалізації певних параметрів;
- 3) семантика таких речень охоплює кілька виявів, оскільки вони можуть передавати позитивну або негативну оцінку мовцем реалії / ситуації загалом або відображати параметри реалії (докладно про семантику речень, побудованих за структурною схемою *Оце так N₁ Cop_f* див. у праці [Ситар 2011]);
- 4) важливою просодичною властивістю таких речень є їхня оклична інтонація.

Речення цього типу складаються з трьох компонентів, яким у бокс-діаграмі відповідають три прямокутники: *оце так*, *N* та *Cop*, де сконцентровано внутрішні ознаки цих компонентів.

Роль основа *оце так* за частиномовним статусом є складеною часткою, що походить з поєднання займенника і частки (це подано як syn *Part ← Pron Part*). При собі цей компонент передбачає наявність позиції, що заповнюється іменем – *N*, що передано як val {*N₁*}.

N – роль заповнювач, яка виражається іменем у називному відмінку (*N₁*), що може мати при собі атрибутивний компонент (val {атрибут}). На компонент *N₁* падає логічний наголос – phon (*N* лог. наголос).

Третій компонент – роль заповнювач *Cop* – реалізується у вигляді відмінюваної зв'язки. Потреба введення цього компонента, часто формально не вираженого у формі теперішнього часу, мотивована його експлікованістю в минулому або майбутньому часі, пор.: *Оце так зустріч була! Оце так виступ буде!*

Отже, для моделювання синтаксичних фразеологізмів оптимальним вважаємо застосування двох моделей: структурної схеми речення та бокс-діаграми. Ці моделі належать до різних типів та можуть бути використані з різною метою. Структурна схема речення – це синтагматична символна модель речення⁵, у якій подано основні реченнєвотвірні компоненти-носії предикативності та обов'язкові валентно зумовлені компоненти, потрібні для забезпечення інформаційної достатності речення. Її призначення полягає у відображенні формальної будови синтаксичного фразеологізму, а перевага – у лаконічності та однозначності інтерпретації; тому ми застосовуємо структурну схему речення з метою стислого позначення відповідної моделі, наприклад: *Яке там V_f, Що за N₁ Cop_f, Чим не N₁ Cop_f, N₁ Cop_f як N₁, Inf так Inf* і под.

Бокс-діаграма – багаточасова та багатокомпонентна модель нашого уявлення про речення, подання результатів його аналізу на синтаксичному, семантичному, прагматичному та просодичному рівнях, що є особливо важливим для синтаксичних фразеологізмів. Мета побудови такої моделі – презентація вичерпної інформації про влаштування, призначення та вживання речення.

На подальшому етапі дослідження плануємо побудувати бокс-діаграми для фразеологізованих і нефразеологізованих речень української мови, що мають формально тотожну будову.

⁵ Ця модель є символною, бо в ній використовують спеціальні символи на позначення важливих компонентів речення. Під синтагматичною моделлю вслід за Олексієм Лосевим, який виділив парадигматичну і синтагматичну моделі на фонетичному рівні, розуміємо абстрагований зразок, який відображає поєднання певних елементів у єдине ціле, їхній взаємозв'язок у потоці мовлення [Лосев 2004].

Література

- Балобанова 2004: Балобанова Л. А. Семантико-прагматический потенциал синтаксических фразеологизмов и их лексикографическое представление в словаре учебного типа: автореф. дисс. на соискание учёной степени канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теория и методика обучения и воспитания (русский язык как иностранный)» / Любовь Александровна Балобанова / Московский гос. ун-т имени М. В. Ломоносова. – М., 2004. – 28 с.
- Белошапкина 1979: Белошапкина В. А. Расширенные структурные схемы простого предложения / В. А. Белошапкина // Русский язык за рубежом. – 1979. – № 5. – С. 38–44.
- Белошапкина 1981: Белошапкина В. А. Синтаксис / В. А. Белошапкина // Современный русский язык / Под ред. В. А. Белошапкиной. – М.: Высшая школа, 1981. – С. 363–401.
- Величко 1996: Величко А. В. Синтаксическая фразеология для русских и иностранцев: Учебное пособие / Алла Васильевна Величко. – М.: Изд-во МГУ, 1996. – 96 с.
- Всеволодова, Лим Су 2002: Всеволодова М. В., Лим Су Ён. Принципы лингвистического описания синтаксических фразеологизмов: На материале синтаксических фразеологизмов со значением оценки / Майя Владимировна Всеволодова, Ён Лим Су. – М.: МАКС Пресс, 2002. – 164 с.
- Дарчук 2008: Дарчук Н. П. Комп'ютерна лінгвістика (автоматичне опрацювання тексту): підручник / Н. П. Дарчук. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – 351 с.
- Загнітко 2001: Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: Монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.
- Золотова 1982: Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Г. А. Золотова. – М.: Наука, 1982. – 368 с.
- Золотова, Онипенко, Сидорова 1998: Золотова Г. А., Онипенко Н. К., Сидорова М. Ю. Коммуникативная грамматика русского языка / Под ред. Г. А. Золотовой / Г. А. Золотова, Н. К. Онипенко, М. Ю. Сидорова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, Ин-та русского языка РАН, 1998. – 528 с.
- Карпіловська 2006: Карпіловська Є. А. Вступ до прикладної лінгвістики: комп'ютерна лінгвістика. Підручник / Є. А. Карпіловська. – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2006. – 188 с.
- Кочерган 1999: Кочерган М. П. Загальне мовознавство: підручник для студентів філологічних спец. вищих закладів освіти / М. П. Кочерган. – К.: ВЦ «Академія», 1999. – 288 с.
- Личук 2001: Личук М. І. Ступені фразеологізації речень: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Марія Іванівна Личук / НАН України; Інститут української мови. – К., 2001. – 16 с.
- Лосев 2004: Лосев А. Ф. Введение в общую теорию языковых моделей / А. Ф. Лосев. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – Изд. 2-е, стереотип. – 296 с.
- РГ 1980: Русская грамматика: В 2-х т. – Т. 2. Синтаксис / Под ред. Н. Ю. Шведовой. – М.: Наука, 1980. – 709 с.
- РГП 2002: Русские глагольные предложения: Экспериментальный синтаксический словарь / Под общ. ред. Л. Г. Бабенко. – М.: Флинта: Наука, 2002. – 464 с.
- Савосина 1993: Савосина Л. М. К вопросу о типовом значении модели предложения / Л. М. Савосина // Русский язык за рубежом. – 1993. – № 4. – С. 66–69.
- Ситар 2007: Ситар Г. В. Моделі речень із предикатами відношення частини й цілого в українській мові: Монографія / Г. В. Ситар. – Донецьк: ДонНУ, 2007. – 238 с.
- Ситар 2011: Ситар Г. В. Статус синтаксичних фразеологізмів у системі фразеологічних одиниць / Г. В. Ситар // Вісник Донецького національного університету. Серія Б. Гуманітарні науки. – Донецьк: ДонНУ, 2011. – № 2. – С. 66–74.
- Ситар 2011а: Ситар Г. В. Синтаксичні фразеологізми зі значенням оцінки: на матеріалі моделі *Оце так N₁ Сор₁* / Г. В. Ситар // Вісник Черкаського університету. Серія Філологічні науки. – Випуск 213. – Черкаси: Черкаський національний університет, 2011. – С. 16–21.
- Ситар 2015: Ситар Ганна. Конструкційна граматики як теоретичне підґрунтя дослідження фразеологізованих речень / Ганна Ситар // Типологія та функції мовних одиниць: наук. журн. на пошану член-кореспондента НАН України І. Р. Вихованця / [редкол.: Н. М. Костусяк (гол. ред.) та ін.]. – Луцьк: Східноєвропейський нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. – № 2 (4). – С. 192–205.
- Теньер 1988: Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Люсьен Теньер / Вступит. ст. и общ. ред. В. Г. Гака; перев. с фр. И. М. Богуславского и др. – М.: Прогресс, 1988. – 655 с.
- Формановская 2007: Формановская Н. И. Речевое взаимодействие: коммуникация и прагматика / Наталья Ивановна Формановская. – М.: ИКАР, 2007. – 478 с.
- Шмелёв 2006: Шмелёв Д. Н. Синтаксическая членимость высказывания в современном русском языке / Дмитрий Николаевич Шмелёв. – М.: URSS, 2006. – 148 с.
- Brett 2005: Brett A. C. Syntactic Structure Representations. Box diagram, 19.01.2005 / A. C. Brett: <http://web.uvic.ca/~ling48x/ling484/notes/structures.html#box>
- Fillmore 1988: Fillmore Charles J. The Mechanisms of «Construction Grammar» / Charles J. Fillmore // Proceedings of the Fourteenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society. – 1988. – Pp. 35–55.
- Fillmore, Kay, O'Connor 1988: Fillmore C. J., Kay P., O'Connor M. C. Regularity and Idiomaticity in

Grammatical Constructions: the Case of let alone / C. J. Fillmore, P. Kay, M. C. O'Connor // *Language*. – 1988. – 64(3). – Pp. 501–538.

Fried 2010: Fried Mirjam. Constructions and Frames as Interpretive Clues / Mirjam Fried // *Belgian Journal of Linguistics*. – 2010. – Vol. 24. *Frames: from Grammar to Application*, ed. by P. Sambre and C. Wermuth. – Pp. 83–102.

Fried 2015: Fried Mirjam. *Construction Grammar* / Mirjam Fried // A. Alexiadou & T. Kiss (eds.). *Handbook of syntax* (2nd ed.). – Berlin : Walter de Gruyter, 2015. – Pp. 974–1003: <http://ling.ff.cuni.cz/en/linguistics/fried/biblio.php>

Goldberg 1995: Goldberg Adele E. *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. 1 edition / Adele E. Goldberg. – University Of Chicago Press, March 15, 1995. – 271 p.

Goldberg 2003: Goldberg Adele E. *Constructions: a New Theoretical Approach to Language* / Adele E. Goldberg // *Trends in Cognitive Sciences*. – 2003. – Vol.7 – No. 5 May. – Pp. 219–224.

Kay, Fillmore 1997: Kay Paul, Fillmore Charles J. *Grammatical Constructions and Linguistic Generalizations: The What's X doing Y? Construction*, 26.05.1997 / Paul Kay, Charles J. Fillmore: www1.icsi.berkeley.edu/~kay/wxdy.ps

Kay 2002: Kay Paul. *An Informal Sketch of a Formal Architecture for Construction Grammar* / Paul Kay // *Grammars*. 2002. – January 2002. – Volume 5. – Issue 1. – Pp. 1-19.

Рассмотрены особенности применения метода моделирования к синтаксическим фразеологизмам, представляющим один из типов конструкции как конвенционального и некомпозиционного языкового знака, форма и значение которого не может быть объяснена только с помощью объединения формы и значения его компонентов. Показано, что традиционное для отечественного языкознания конструирование структурных схем предложений не позволяет передать релевантные свойства синтаксических фразеологизмов. Построение бокс-диаграммы как многослойной модели, предложенное в рамках грамматики конструкций, позволяет учесть не только формальные, но и семантические, прагматические и интонационные параметры конструкций в целом и соответствующие свойства их отдельных компонентов.

Ключевые слова: бокс-диаграмма, конструкция, грамматика конструкций, синтаксический фразеологизм, фразеологизированное предложение, украинский язык.

The article investigates the peculiarities of application of the modeling method to syntactic idioms – one of the types of construction as a conventional and non-compositional linguistic sign, which form and meaning can not be explained only by means of a combination of its components form and meaning. There was shown that the traditional for Ukrainian linguistics constructing of sentences structural schemes does not allow to realize the relevant features of syntax idioms. Building of a box diagram as a multilayer model offered within construction grammar allows to take into account not only formal, but also semantic, pragmatic and intonational parameters of construction in general and related properties of its particular components as well.

Key words: box diagram, construction, construction grammar, syntactic idiom, sentence with phraseological structure, the Ukrainian language.

Надійшла до редакції 12 січня 2016 року.

РОЗДІЛ IV. МОДЕЛЮВАННЯ ЛЕКСИЧНИХ І ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ

Данилюк Ілля

УДК 81'33

КОЛЬОРОВА МАПА РОМАНУ «КРИНИЧАР»
МИРОСЛАВА ДОЧИНЦЯ У MATHEMATICA

У статті описано ідею та реалізацію процесу створення кольорової мапи (КМ) тексту на основі тексту роману «Криничар» Мирослава Дочинця. КМ – це множина кольорових квадратиків (або інших фігур), кожен із яких представляє конкретну кольороназву в оригінальному тексті. Цілоком об'єктивний результат унаочнює розподіл у тексті конкретних прикметників на позначення кольору. Оригінал статті написано у форматі *Computable Document Format (CDF)* – обчислюваний документ, і може бути використаний для довільного тексту українською мовою, з урахуванням особливостей відмінювання і навіть словотвору.

Ключові слова: кольороназва, мовна модель, словозміна.

Сьогодні є чимало інструментів для опрацювання природного мовлення, зокрема, з високим ступенем автоматизації. Сучасні мови програмування дозволяють ґрунтовно обробляти текстові дані на рівні окремих символів, групи символів (фраз і речень), у перспективі мають з'явитися функції опрацювання семантики. Кількість вбудованих рядкових функцій зростає, і це розширює потенціал розробника і допомагає заощаджувати час, необхідний для власноручного створення таких функцій і процедур. Наприклад, процедуру визначення різниці між двома рядками – так званої мінімальної відстані редагування або числа Левенштейна – розробник на Python має написати вручну [Jurafsky 2009]. Втім, у деяких сучасних систем ця процедура входить до вже вбудованих. Обчислювальне програмне середовище *Mathematica* від Wolfram Research, яке широко використовується в багатьох наукових, інженерних, математичних і обчислювальних проєктах [Wellin 2013], а нами було застосоване у галузі лінгвістики, наприклад, має вбудовану функцію *EditDistance [X, Y]*. На нашу думку, основні алгоритми автоматичного опрацювання природного мовлення, як-от лематизація, синтез словоформ, визначення граматичних класів і підкласів, синтаксичного аналізу або навіть автоматизованого перекладу, які описано в [Баранов 2003; Волошин 2004; Дарчук 2008; Карпіловська 2006; Карпіловська 2006; Партико 2008], згодом стануть вбудованими процедури.

Ця стаття в оригіналі написана у форматі CDF – обчислюваний документ для системи *Mathematica*, або *Notebook (*.nb)* – і її можна завантажити [Данилюк 2014a], оскільки код у друкованій версії буде наведено тільки частково. Для перегляду CDF вам знадобиться безкоштовна програма від [<http://www.wolfram.com/cdf-player/>].

Отже, головна мета статті полягає в описі процесу, інструментів і безпосередньо коду для автоматичного генерування кольорової мапи для довільного тексту українською мовою, і зокрема, для тексту роману «Криничар» Мирослава Дочинця. Кольорова мапа (КМ) – це множина кольорових квадратиків (або інших фігур), кожен із яких представляє конкретну кольороназву в оригінальному тексті. Кожне використання прикметника на позначення кольору – «білий», «чорний», «червоний», «золотий» – у КМ буде представлено квадратиком відповідного кольору. Отже, можна отримати повне й абсолютно об'єктивне представлення лексики конкретного тексту і певні риси «картини світу», концепти окремих кольорів у літературних творах. Це питання є досить актуальним в українській лінгвістиці і філології, тому інструмент для автоматизованого пошуку кольороназв у довільному тексті, на нашу думку, є необхідним.

КМ можна вважати автоматизованою інфографікою для візуалізації мовленнєвих даних. Загальна ідея належить Тетяні Дружняєвій із видання «Esquire», окремі елементи коду запропоновано Романом Осиповим (Московський державний університет тонких хімічних технологій).

Ми поділили дослідження на **декілька завдань**: 1) отримати всю можливу статистичну інформацію з тексту для подальшого аналізу; 2) створити процедури (мовою для *Mathematica*), щоб працювати з окремими словами та реченнями; 3) побудувати мовну модель для називання кольору з урахуванням відмінювання й окремих випадків словотвору; 4) використати модель для генерування КМ тексту роману «Криничар» Мирослава Дочинця, і описати перспективи.

Об'єкт дослідження – текст роману «Криничар» Мирослава Дочинця. Формально це текстовий файл формату *txt*, підготовлений для обробки (в *Unicode*, кожен токен відділений пробілом). Предметом дослідження є використання кольороназв, представлених у вигляді КМ.

Розпочнемо з першим завданням. Текстовий файл – *stus.txt* – має бути в тій самій папці, що й робочий файл **.nb*, і ми читаємо дані з нього у змінну *stus*:

```
Short[stus=Import[FileNameJoin[{NotebookDirectory[],"stus.txt"}]]]
```

Коли ми звертаємося до *stus*, то працюємо з усім текстом і можемо отримати основні статистичні дані – скільки символів він містить:

```
StringLength[stus]
```

```
579771
```

```
або скільки рядків:
```

```
StringCount[stus,"\n"]
```

```
23293
```

або скільки приблизно речень (за умови, що речення може закінчуватися крапкою, знаком оклику або знаком питання):

```
StringCount[stus,{".", "?", "!"}]
```

```
10689
```

або які символи використовуються в тексті, у відсортованому вигляді:

```
Union[Characters[stus]]
```

```
{!, *, (, ), _ , ` , [ , ], < , > , . , , , ; , " , ? , ' , / , : ,
, , е , і , і , А , Б , В , Г , Д , Е , Ж , З , И , Й , К , Л , М , Н , О , П , Р , С , Т , У , Ф , Х , Ц , Ч , Ш ,
Щ , Э , Ю , Я , а , б , в , г , д , е , ж , з , и , й , к , л , м , н , о , п , р , с , т , у , ф , х , ц , ч , ш , щ , ъ ,
ы , ь , э , ю , я , е , і , і , і , і , і , 0 , 1 , 2 , 3 , 4 , 5 , 6 , 7 , 8 , 9 , а , А , в , В , С , d , D , e ,
g , i , I , j , k , l , m , M , n , N , o , p , P , r , r , s , T , u , U , v , w , X , y , z , - , - , « , - , » , ~ , ' , " }
```

Зверніть увагу на те місце, де опинилися після сортування деякі специфічні українські літери (їх виділено). Причина в тому, що в стандартній таблиці символів вони розташовані не у загальному списку кирилиці, а на випадкових позиціях. Цю незручність необхідно враховувати у разі використання регулярних виразів (PB) на кшталт "всі українські літери від А до Я". На практиці PB `/[Є-ґ]+/` досить добре для підходить для запиту "всі українські літери", але він повертає кілька не-українських символів – `Э, Ъ, Ы, Э`.

Наступним кроком переходимо до обробки слів. Змінна `allWords` містить всі словоформи зі змінної `stus` без розрізнення великих і малих літер – через заміну за допомогою PB:

```
Short[allWords = Sort[Tally[DeleteCases[StringSplit[StringReplace[StringReplace[stus,
Thread[Join[CharacterRange["A", "Я"], {"Є", "І", "Ї", "Ґ"}] -> Join[CharacterRange["a", "я"], {"є", "і", "ї", "ґ"}]]],
RegularExpression["[^< StringJoin@Join[CharacterRange["a", "я"], {"є", "і", "ї", "ґ"}] < "]" -> " ", " ", ""],
#1[[2]] > #2[[2]] &], 5]
```

Кількість tokenів у `stus` сягає 93442, а унікальних словоформ – 23182. Ось 100 найчастотніших:

```
allWords[[1;;200]][[;;,1]]
```

```
{"і", "я", "не", "на", "в", "з", "а", "що", "й", "як", "до", "у", \
"за", "це", "його", "він", "мене", "так", "мені", "коли", "від", \
"ти", "їх", "для", "то", "ми", "бо", "але", "ще", "та", "під", "аби", \
"ї", "вони", "із", "тоді", "про", "чи", "по", "вона", "тут", "було", \
"був", "ні", "вже", "лише", "собі", "той", "себе", "очі", "все", \
"тебе", "них", "там", "гроші", "ж", "де", "тобі", "сам", "того", \
"може", "йому", "якщо", "щось", "нього", "мій", "те", "б", "хто", \
"люди", "цього", "тепер", "навіть", "нас", "більше", "руки", "є", \
"щоб", "чоловік", "через", "треба", "мав", "тому", "свою", "буде", \
"були", "над", "ви", "свої", "ім", "при", "добре", "аж", "далі", \
"час", "вода", "людей", "пан", "воду", "без"}
```

Для створення можливості шукати конкретну словоформу в тексті будемо функцію `wordPosition`, яка повертає масив символів позицій.

```
replacements=Thread[Join[CharacterRange["a","я"], {"є","і","ї","ґ"}]-
>Join[CharacterRange["A","Я"], {"Є","І","Ї","Ґ"}]]
```

Ось результат для слова `тополя`:

```
wordPosition["тополя"]
```

```
{{219414, 219421}, {408610, 408617}, {426728, 426735}, {484326, 484333}}
```

Якщо ми знайдемо позиції для крапок (та інших символів у кінці речення – `“!`, `“?”`, `“…”`), можна буде отримати ціле речення (послідовність символів між двома розділовими знаками) і записати у змінній `sentence`.

```
Short[dots = #[[1]] & /@ StringPosition[stus, {".", "?", "!", "[Ellipsis]"}, 5];
```

```
sentence[{ min_, max_ }]:=Block[{ start=Select[Nearest[dots, min, 10], #< min&][[1]]+1, end=Select[Nearest[dots, m
ax, 10], #> max&][[1]], StringTake[stus, {start, end}]]
```

Поєднання `wordPosition` і `sentence` виведе конкорданс для конкретної словоформи:

```
Grid[Transpose@{StringReplace[sentence /@ wordPosition["тополя"],
"n" -> ""}], Background -> {None, {{Orange, LightGray}}},
ItemStyle -> Directive[16, Bold, FontFamily -> "Arial"],
Alignment -> Left, Dividers -> All]
```

Колі верталася, снувала іншу журу : прикопати його за греблюю під тополями (там і'який піщаник) , чи пустити по воді , нехай глибо за матір'ю

Тепер треба визначити загальну колірну модель для побудови КМ. Її релевантність і глибина для української мови – зокрема, тісність лематизації і докладність – мають вирішальне значення для якості КМ. Перший крок – знайти прикметники, які прямо позначають кольори і складаються з однієї словоформи. Заносимо ці прикметники у масив `tc` (таблиця кольорів) і опишемо їх за моделлю RGB (фрагмент коду досить

довгий і підходить тільки для перегляду в цифровій версії). Це прикметники: білий, червоний, зелений, синій, жовтий, чорний, сірий, рожевий, коричневий, блакитний, пурпурний, пурпуровий, оранжевий, помаранчевий, фіолетовий, амарантовий, буриштиновий, аметистовий, абрикосовий, аквамариновий, арсеновий, спаржевий, бежевий, латунний, бронзовий, брунатний, карміновий, морквяний, лазуровий, каштановий, шоколадний, цинамоновий, кобальтовий, мідний, кораловий, кукурудзяний, блаватний, кремовий, малиновий, джінсовий, смарагдовий, баклажановий, ляний, золотий, індиго, нефритовий, хакі, лавандний, лимонний, бузковий, малахітовий, гірчичний, оливковий, помаранчевий, ліловий, персиковий, грушевий, барвінковий, сливовий, бурий, іржавий, шафрановий, сапфіровий, багряний, срібний, болотний, мандариновий, будяковий, бірюзовий, ультрамариновий, фіолетовий, пшеничний.

А ось фрагмент представлення *tc*:

білий	GrayLevel[1]
червоний	RGBColor[1, 0, 0]
зелений	RGBColor[0, 1, 0]
синій	RGBColor[0, 0, 1]
жовтий	RGBColor[1, 1, 0]
чорний	
сірий	GrayLevel[0.5]
рожевий	RGBColor[1, 0.5, 0.5]
коричневий	RGBColor[0.6, 0.4, 0.2]
блакитний	RGBColor[0, 1, 1]
пурпурний, пурпуровий	RGBColor[1, 0, 1]
оранжевий, помаранчевий	RGBColor[1, 0.5, 0]
фіолетовий	RGBColor[0.5, 0, 0.5]
амарантовий	RGBColor[$\frac{229}{255}$, $\frac{43}{255}$, $\frac{16}{51}$]

Колірна модель також включає в себе правила для побудови різних словоформ і пошуку їхніх лем. Так, *червоний*, *червоного*, *червона*, *червоної* тощо будуть представлені лемою *червоний* і червоним квадратиком. Для цього використовуємо синтез словоформ за словником основ і закінчень (отримання всіх можливих словоформ для кожного прикметника в таблиці кольорів), потім знаходимо позиції для цих словоформ у змінній *stus*, присвоюємо ці позиції конкретній лемі. Нарешті, діапазон лем, як вони з'являються в тексті, замінюємо на кольорові квадратики.

Відмінювання прикметника в українській мові включає тверду (*червоний*) і м'яку групи (*синій*), стягнені (*червона*) і нестягнені форми (*червоная*). Змінні *ColorEdningsTv* і *ColorEdningsMk* містять відповідно закінчення для стягнених і нестягнених форм твердої групи та стягнених і нестягнених форм м'якої групи:

```
ColorEdningsTv={"ий","ого","ому","им","ім","е","а","ої","ій","у","ою","і","их","им","ими",
"єє","ая","ую","ії"};
```

```
ColorEdningsMk={"ій","ього","ьому","ім","є","я","ьої","ю","ьою","і","іх","іми","єє","єє","яя","юю","ії"};
```

Змінна *colorRules* містить згенерований масив усіх можливих словоформ для називання кольорів (поєднання основ із *tc* і закінчень із *ColorEdningsTv* і *ColorEdningsMk*) зі вбудованим механізмом врахування афіксів (*білий* – *біленький*). Фрагмент коду:

```
colorRules=Flatten[Thread[Flatten[Table[{"біл",
"біленьк"}][[v]]<>ColorEdningsTv[[u]],{v,2},{u,Length[ColorEdningsTv]}]->White],
Thread[Table["син"<>ColorEdningsMk[[u]],{u,Length[ColorEdningsMk]}]->Blue],...
Thread[Table["пшеничн"<>ColorEdningsTv[[u]],{u,Length[ColorEdningsTv]}]-
>RGBColor[245/255,222/255,179/255]]]
```

Позиції згенерованих словоформ записуємо у змінній *colorInformationPre*, а потім сортуємо у *colorInformation*:

```
colorInformationPre={#,wordPosition[#]}&/@colorRules[[:;,1]];
```

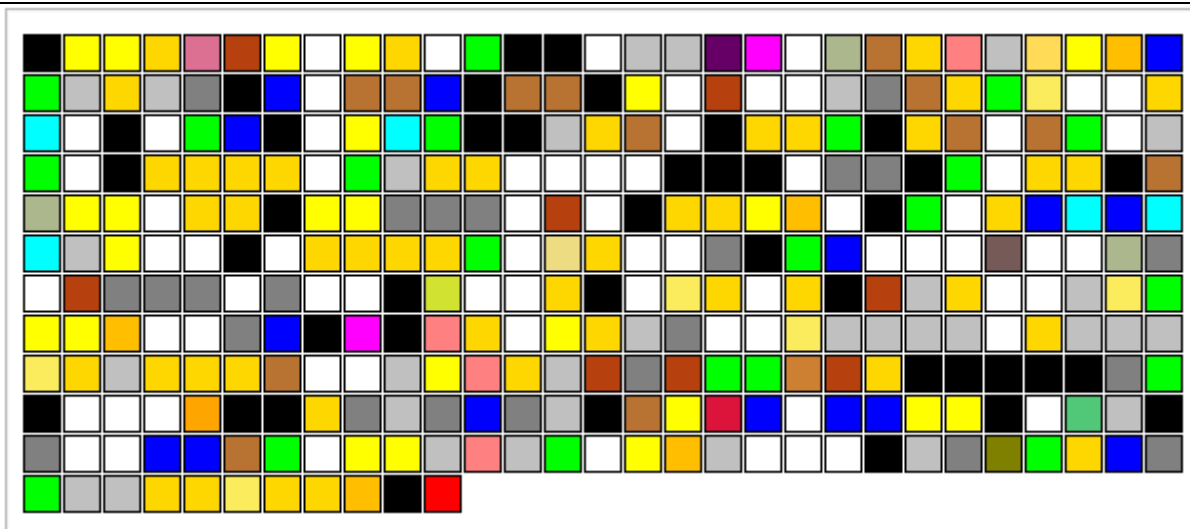
```
colorInformation=Sort[Flatten[Partition[Riffle#[[2]],#[[1]],{2,-1,2}],2]&/
```

```
@colorInformationPre,1],Mean[#1[[1]]]<Mean[#2[[1]]]&]
```

І, нарешті, будемо KM:

```
Panel[Grid[Partition[Graphics[#,EdgeForm[Black],Rectangle[]],ImageSize-
>20]&/@colorInformation[[:;,2]]/.colorRules),30,30,1,""],Spacings->{0,0}]
```

Ось результат:

Текст роману є порівняно багатим на кольороназви (Данилюк 2014б; Danyliuk, Данилюк 2016), основними з яких є жовтий/золотий, чорний і білий, відтінки сірого. Практично немає червоного, незначна кількість зеленого, синього і блакитного. Порівняння КМ «Криничара» з КМ інших творів літератури і фольклору може бути темою для подальшого вивчення. Як пише автор дослідження [Ковтун 2009: 51], «колірна ознака з'явилася в мові в діахронічній послідовності. У народній творчості спочатку переважають означення білого та чорного кольорів, за ними йде червоний (тріада білий — чорний — червоний), після нього — зелений і жовтий, далі — синій і брунатний». Виглядає, що «Криничар» Мирослава Дочинця в аспекті використання кольороназв є оригінально-авторським.

Описаний спосіб побудови КМ на основі позиції лексеми на позначення кольору є базовим. Його можна поліпшити через додавання до колірної моделі похідних прикметників (*білявий, чорнющий*), дієслів (*біліти*) та іменників (*чорнота*), деяких назв вторинних відтінків (*ясно-зелений*), тісно пов'язаної лексики – *вороний, гнідий* тощо.

Роман, крім того, представлений у вигляді корпусу текстів на ресурсі corpora.pp.ua.

Література

- Баранов 2003: Баранов А. Н. Введение в прикладную лингвистику [Текст] / А. Н. Баранов. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 360с. – ISBN: 5-8360-0196-0.
- Волошин 2004: Волошин В. Г. Комп'ютерна лінгвістика : Навчальний посібник [Текст] / В. Г. Волошин. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2004. – 382с. – ISBN: 966-680-134-5.
- Данилюк 2014а: Данилюк І. Аналіз тексту "Кобзаря" Тараса Шевченка в середовищі Mathematica: символи, слова і кольори [Text]. – Access mode : URL : <https://app.box.com/stus>. – Title from the screen.
- Данилюк 2014б: Данилюк І. Кольорова мапа поетичного спадку Василя Стуса у mathematica [Текст] / І. Данилюк // Вісник Донецького національного університету: Серія Б. Гуманітарні науки. — 2014. — Т. 1-2. — С. 78–84.
- Данилюк 2016: Данилюк І. Кольорова мапа трилогії «Волинь» Уласа Самчука у mathematica [Текст] / І. Данилюк // Лінгвокомп'ютерні дослідження. — 2016. — №. 9. — С. 111–121.
- Дарчук 2008: Дарчук Н. П. Комп'ютерна лінгвістика: Автоматичне опрацювання тексту [Текст] / Н. П. Дарчук. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – 351с. – ISBN 978-966-439-079-5.
- Карпіловська 2006: Карпіловська Є. А. Вступ до прикладної лінгвістики : комп'ютерна лінгвістика. Підручник [Текст] / Є. А. Карпіловська. – Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2006. – 188с. – ISBN 966-374-078-7.
- Ковтун 2009: Ковтун Л. Український колористичний код світотворення // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство. – Вип. 13 / КНУ імені Тараса Шевченка. – Київ : ВПЦ "Київський університет", 2009. – ISSN 1728-2330.
- Марчук 2000: Марчук Ю. Н. Основы компьютерной лингвистики [Текст] / Ю. Н. Марчук. – М. : Народный учитель, 2000. – 320с. – ISBN 5-17-039480-2.
- Партико 2008: Партико З. В. Прикладна і комп'ютерна лінгвістика: Вступ до спеціальності [Текст] / З. В. Партико. – Львів: Афіша, 2008. – 224 с. – ISBN 978-966-325-092-2.
- Danyliuk: Danyliuk I. Color Map of Taras Shevchenko's «Kobzar» with Mathematica / I. Danyliuk [Текст] // Linguistic Studies. — 2014. — Т. 29. — С. 218–223.
- Jurafsky 2009: Jurafsky D., Martin J. H. Speech and Language Processing: An Introduction to Natural Language Processing, Computational Linguistics, and Speech Recognition [Текст]. – Prentice Hall, 2009. – 988p. – ISBN 0-13-095069-6.

В статті описана ідея і реалізація процесу створення кольорової карти тексту на основі тексту роману «Криничар» Мирослава Дочинця. Кольорова карта — це множество кольорових квадратиків (или других фігур), кожен з яких представляє конкретне слово для позначення кольору в оригінальному тексті. Весьма об'єктивний результат наочно представляє розподіл в тексті конкретних прикметельних для позначення кольору. Оригінал статті написаний в форматі Computable Document Format (CDF) — вичислюваний документ, і може бути використаний для произвольного тексту на українському мові, з урахуванням особливостей відмінності і навіть словоутворення.

Ключові слова: назва кольору, мовна модель, словоутворення.

The article describes an idea and its realization process for creating Color Map (CM) for the text – in particular “Krynichar” by Myroslav Dochynets. CM is a composition, a grid made of colored rectangles (or any other figures) – one for every name of color in the original text. Absolutely objective result shows visually the distribution of particular adjectives. The original article is in Computable Document Format (CDF) and is suitable for random text in Ukrainian considering inflection and even derivation.

Keywords: color name, language model, inflection.

Надійшла до редакції 18 січня 2016 року

Жанна Краснобаєва-Чорна

УДК 811.162.2'373.7

СПЕЦИФІКА МОДЕЛЮВАННЯ НЕГАТИВНООЦІННИХ ФРАЗЕМ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ Й АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ)

Стаття продовжує цикл публікацій автора, присвячених проблемам фраземної аксіології. Аналіз моделювання негативнооцінних фразем у статті має описовий характер. Зафіксовано наявність фразем із типовою синтаксичною структурою й однаковою семантикою, що уможливило виділення структурно-семантичних моделей негативно оцінних фразем. Специфіка фраземного моделювання семантичних діапазонів «погано», «не схвалювати», «не задовольняти», «не цікавити», «заперечувати», «не відповідати нормі» відзначається нерегулярністю.

Ключові слова: аксіологія, оцінка, фразема, негативнооцінна фразема, фраземна модель.

У вітчизняній і зарубіжній лінгвістиці активно досліджуються теоретичні та практичні питання фраземного моделювання (див. праці Ю. Божко [Божко 2002], Г. Бабаєвої [Бабаєва 2011], В. Губарева [Губарев 1985], Д. Давлетбаєвої [Давлетбаєва 2012], Ж. Краснобаєвої-Чорної [Краснобаєва-Чорна 2015], Л. Молчанової [Молчанова 2013], Г. Ситар [Ситар 2012], Г. Солганика [Солганик 1976] та ін.). Проте не досить опрацьованим видається аксіологічний аспект моделювальної діяльності у фраземіці, чим і зумовлена актуальність статті.

Мета статті полягає у виявленні особливостей процесу моделювання негативнооцінних фразем. Джерельну базу дослідження становлять фраземи, почерпнуті з авторитетних фраземографічних видань української (СФУМ 2003), російської (ФСРЯ 1987), англійської (Кунин 2000) мов.

Негативнооцінні фраземи позиціоновано в статті як фраземи, семантика яких відповідає зоні «погано» оцінної шкали й інтерпретована як «погано», «не схвалювати», «не задовольняти», «не цікавити», «заперечувати», «не відповідати нормі» [Краснобаєва-Чорна 2015a]. Фраземну модель дефіновано як структурно-семантичний інваріант стійких сполучень, що семантично відображає відносну стабільність їхньої форми та семантики [Мокиєнко 1989: 53]. У мовознавстві можна виділити три погляди на проблему моделювання у фраземіці:

1) думки про немодельовальну сутність фразем, тобто заперечення можливості виникнення фразем за певною моделлю з прогнозованим значенням, дотримуються Н. Амосова, В. Телія, І. Чернишева та ін.;

2) модельовальний характер фразем визнають Ю. Бурмістрович, К. Богатирева, С. Гаврин, В. Губарев, Ю. Гвоздарьов і ін. Так, на думку Ю. Бурмістровича, утворення фразем здійснюється з використанням знань про відповідності між типами значень і типами структур фразем, а також між типами семантичних відносин між фраземами та їхніми «виробниками» [Бурмістрович 1971: 12].

У межах цього погляду актуалізовано питання про характер фраземного моделювання – породжувальний або описовий. Під час розгляду фраземних моделей, на думку К. Богатирєвої, слід враховувати граматичний лад і семантику фраземи. Досліджуючи специфіку фраземного моделювання в синхронії та діакронії, лінгвіст наголошує на особливому характері структурно-семантичних моделей фразем: з одного боку, фраземні моделі в синхронії є моделями опису типологічних особливостей структури та семантики вже наявних фразем; з іншого боку, структурно-семантичні схеми виконують породжувальну функцію в аспектах діакронії та динаміки, що пояснює виникнення одноструктурних фразем, об'єднаних певними семами. Типізація властивостей структурно-семантичних моделей фразем не обмежується описом особливостей їхньої семантичної структури в статистиці [Богатирєва 2015: 61]. Динамічний характер фраземних моделей, що виявляється в схильності до

перетворень у контексті, дозволяє виявити закономірності оказональних перетворень і визначити трансформаційний потенціал моделі. О. Кунін наголошує на описовому моделюванні фразем, оскільки такі моделі «діють на певному узально-обмеженому матеріалі й не можуть слугувати правилом для вільного утворення нових фразем» [Кунін 1970: 77].

Також активізовано питання типології фраземних моделей. Традиційною постає класифікація О. Куніна з розподілом на граматичні, семантичні, структурно-семантичні та стилістичні моделі фразем [Кунін 1996: 45-49]. Сьогодні, за В. Губаревим, важливим є конструювання фразем у міжнародній штучній мові, що уможливило виділення синтаксичних (відображають структурну організацію фразем як сполучень слів («іменник + дієслово», «прикметник + іменник» тощо)); логіко-семантичних (побудовані за принципом логіко-семантичної організації фразем, напр.: антитеза, порівняння, алогізм і т.д.); мотиваційних (передають інваріант внутрішньої форми ряду фразем, що узагальнено фіксує певну диференційну ознаку об'єкта номінації та покладений в основу кількох нарізнооформлених найменувань цього об'єкта); структурно-семантичних (інваріанти синтаксичної структури, внутрішньої форми, актуального значення співвідносних компонентів і глобальної семантики ряду фразем, що конституюють одну фраземну мікросерію); дериваційних (відображають процеси фраземної деривації, тобто утворення нових фразем на базі вже наявних (фразема¹ (+ фразема²) = фразема³)); номінаційних (відображають денотативно-референційні інваріанти ряду фразем і репрезентують основні типи об'єктів фраземної номінації в міжнародній штучній мові, пор.: моделі дієслівних фразем («процес + місце», «процес + спосіб», «процес + час», «процес + причина»)) моделей. У розвитку фраземного фонду міжнародної штучної мови напрацьовано два напрямки: 1) утворення нових фразем, зумовлене потребами мовної номінації, за фраземними моделями, що розглядаються як універсальні механізми утворення та функціонування фразем в етнічних мовах і придатних для міжнародної штучної мови; 2) утворення нових фразем за внутрішніми механізмами фраземотворення міжнародної штучної мови, які не мають аналогів в етнічних мовах. Основною тенденцією розвитку фраземного складу мов визначено регулярність, інтерпретовану як закономірно повторювану, впорядковану експлікацію будь-якого лінгвістичного феномена в системі мови. Відповідно, фраземні моделі витлумачено як інваріанти тих чи тих субстанційних або релятивних характеристик ряду фразем, які перебувають у парадигматичних і/або дериваційних відношеннях;

3) ідею «подвійної природи» фразем, що виявляється одночасно в можливості деривації моделювального та немоделювального типів, відстоює Л. Ройзензон [Ройзензон 1973: 83].

Під час вивчення структурно-семантичного моделювання, за порадою В. Мокієнка, необхідно звернути увагу на роль внутрішньої форми, мотивування та цілісну семантику фраземи [Мокиєнко 1989: 53].

Конкретнооцінні фраземи семантичного діапазону «погано» на позначення певних властивостей людини дозволяють виділити моделі:

1) «прикметник + іменник»: *старий лис* – ‘нещирий, лицемірний, хитрий’ (СФУМ 2003: 335); *підколотна (потайна) гадюка (гадика)* – ‘підступний, зловмисний’ (СФУМ 2003: 145); рос. *кисейная барышня*, зневажл. – ‘зніжений, непристосований до життя’ (ФСРЯ 1987: 33); рос. *вавилонская блудница*, книжн. – ‘вкрай розбещена, розпусна жінка’ (ФСРЯ 1987: 38); рос. *ветренная голова (головушка)* – ‘легковажний, несерйозний, непостійний’ (ФСРЯ 1987: 111); рос. *шалъная голова* – ‘навіжений, химерний’ (ФСРЯ 1987: 113); рос. *горе луковое*, жарт. – ‘нерозторопний, недотепа’ (ФСРЯ 1987: 117); рос. *гусь лапчатый*, прост. – ‘шахрай, пройдисвіт’ (ФСРЯ 1987: 122); рос. *змея подколодная*, прост. – ‘злий, підступний, небезпечний’ (ФСРЯ 1987: 298); рос. *буриданов осел*, книжн. – ‘вкрай нерішучий, що вагається у виборі між двома рівносильними бажаннями, двома рівноцінними рішеннями’ (ФСРЯ 1987: 298); рос. *тепличное растение* – ‘слабкий, зніжений’ (ФСРЯ 1987: 386); англ. *a big (або loud) mouth*, зневажл. – ‘хвалько, базіка, крикун’ (Кунін 2000: 66); *a bad character* – ‘непорядний, має погану репутацію’ (Кунін 2000: 39); англ. *a bad man* – ‘злодій, злочинець’ (Кунін 2000: 39); англ. *a gay dog*, розм. – ‘гульвіса, охочий до задоволень; безпутний, розпусник’ (Кунін 2000: 159) тощо;

2) «сполучник *as* + прикметник + сполучник *as* + (артикл) + іменник у називному відмінку»: англ. *(as) hard as flint (або as stone)* – ‘черствий, жорстокий’ (Кунін 2000: 198); англ. *(as) bold as brass*, зневажл. – ‘зухвалий, нахабний, безсоромний, безсовісний’ (Кунін 2000: 72); англ. *(as) changeable as a weathercock* – ‘людина, що часто змінює свої погляди, рішення’ (Кунін 2000: 87); англ. *(as) cunning as a fox* – ‘хитрий, як лисиця’ (Кунін 2000: 110). У цій моделі перший сполучник є факультативним, прикметник здебільшого вживається в буквальному значенні, а іменник виконує функцію інтенсифікатора, пор.: досл. ‘жорсткий, як кремій (або камінь)’, ‘мінливий, як флюгер’, ‘хитрий, як лисиця’ тощо.

Негативної оцінки у фраземіці набуває ставлення людини до праці із значенням ‘нічого не робити, ледарювати, уникати праці’, одним із репрезентантів якої постає модель «дієслово + іменник у знахідному відмінку»: *ганяти біліх (собак)*, зневажл.; *задерти ноги*, зневажл.; *клеїти (корчити, строїти) дурня (3)*; *ворон (галки, галок і т. ін.) лічити*, зневажл.; *витрішки ловити*, жарт., зневажл.; *тав (тави) ловити*, фам. (1); *ловити мух*, жарт., ірон.; *лупити [свої] очі*, фам. (2); *ханьки м'яти*, жарт. (1); *облежувати боки*, зневажл.; *ледаря празнувати*, жарт.

Позбавлення людини свободи дій також марковане знаком «—» і реалізується моделями «дієслово + прийменник *в* + (прикметник, числівник) + іменник у знахідному відмінку» (*взяти в жменю; брати / взяти в лецата (в лабети)* (1); *затиснути в кулак*; рос. *брать [забирать] в руки* (1); *гнути в бараний рог; гнути в дугу [в три дуги]* (1)) і дієслово + прийменник *в* + (прикметник, займенник) + іменник у місцевому відмінку» (*держати (тримати) в кулаку (в кулаці); держати (тримати) в руках (в шорах, в поводах)* (1); *держати (тримати) в [своїх] лабетах* (1); *держати (тримати) в чорному тілі; тримати в [своїх] тенетах*) із

значенням 'поневолювати'.

Семантичний діапазон «не схвалювати» можуть презентувати моделі:

1) «дієслово + іменник у родовому відмінку» зі значенням 'сваритися, лаятися': рос. *давать духу*, прост. (1); *давать [задавать] жару*, прост. (1); *давать жизни*, прост. (1);

2) «частка *хай (нехай)* + іменник у називному відмінку + дієслово» зі значенням 'недоброго побажання комусь': *хай (нехай) грім поб'є (уб'є, приб'є і т. ін.)* (2), лайл, перев. жарт.; *нехай (хай) лизень (лиз, рідше лизь і т. ін.) злиже (лизне)*, лайл.; *хай (нехай) поб'є морока*, лайл.

У семантичному діапазоні «заперечувати» функціонують моделі:

1) «заперечна частка *ні* + прийменник *на* + іменник у знахідному відмінку» із значенням 'ніскільки, анітрохи': *ні (і) на шеляг*, із запереч.; *ні на гріш* (2), із запереч.; *ні (і) на копійку*, перев. із запереч.; *ні (ані, і) на хвилину*, із запереч.;

2) «сполучник *як (мов, ніби)* + іменник у давальному відмінку + (прикметник, числівник) + іменник у називному відмінку» із значенням 'зовсім не потрібний (потрібен), не треба': *як (мов, ніби і т. ін.) зайцеві бубон*, зі сл. потрібний; *як (мов, ніби і т. ін.) рибі парасолька*, перев. зі сл. потрібний, необхідний і под.; *як собаці п'ята нога*, перев. зі сл. потрібний, грубо; *як собаці другий хвіст*, зі сл. потрібний, треба і т. ін.

До семантичного діапазону «не дотримуватися норм» потрапляють порушення:

1) соціальної норми: моделі «прийменник *в* + іменник у знахідному відмінку» (*в дим*, зневажл. (1); *в дриг*, зневажл.; рос. *в стельку*; *в доску*, прост.; *в дым*, прост.; *в лоск*, прост. (1)), «сполучник *як* + іменник у називному відмінку» (*як дим*; *як ніч* (2); *як (мов, ніби і т. ін.) хлющ (хлюща)* (2); *як чіп*; рос. *как сапожник*) і «прийменник *до* + (прикметник) + іменник у родовому відмінку» (*до зеленого (блакитного) змія*; *до чортиків*, фам. (2); рос. *до упора*) із значенням 'напитися, бути сильно п'яним';

2) етичної норми: моделі «дієслово + прийменник *на* + іменник у знахідному відмінку» (*брати / взяти на бога* (2); *ловити / зловити (піймати, спіймати, взяти і т. ін.) на гачок* (1); *спіймати на вудочку*) і «дієслово + іменник у знахідному відмінку» (*замазувати / замазати очі*; *замовляти (заговорювати) / замовити (заговорити) зуби* (2); *замулювати / замулити очі* (1); *затуманювати / затуманити голову (розум, рідше очі)* (2); *крутити / закрутити голову* (2); *крутити мізки*; *лудити очі*; *морочити голову* (5); *пересмикувати / пересмикати карти*; *присипляти / приспати пильність*; рос. *метать петли*, заст.; *натянуть [наставить, наклеить] нос*, прост. (1); *отводить глаза*; *замазывать глаза*, груб.-прост.) із значенням 'обманювати'.

Відсутність типової моделі утворення засвідчують більшість негативнооцінних фразем аналізованих семантичних діапазонів, пор.:

1) група фразем на позначення незадоволення, що посилюється а) семами 'досада', 'гнів', 'обурення' (*щоб (бодай) ні дна ні покришки*, лайл.; *матері твоєї дуля*, лайл.; *сякий-[не]-такий син*, лайл. (1); *чорт (біс) [його (вас, тебе і т. ін.)] бери (забирай) / візьми (побери, забори і т. ін.)*, лайл. (1); *чорт (чорти) [його] батька знає (зна)*, грубо (1); рос. *не было печали; вот где сидит; хорошенькое (хорошее) дело!*; *разрази [порази] тебя [его, её, вас, их] гром (громом)*; *черт знает что <такое>!*; *держатъ [иметь] сердце*, прост.; *пропасти [пошибели] нет*, груб.-прост.; *пропади [пропадай] пропадом*; *камни вопиют*, книжн.; *с сердцем тощо*); б) 'скаженість' (англ. *blow one's top*, розм.; *cut up nasty* (або *rough*), розм.; *drive smb. up the wall*, розм.; *foam at the mouth*, розм.; *blow a fuse*, розм. і т. ін.);

2) група фразем на позначення несхвалення (*ще що вигайдай (видумай, зроби і т. ін.)*; *стид і сором*; *хто [ж] бачив (видав)?*; рос. *бросать [кидать, швырять, пускать] камнем [грязью]*; *воротить нос [рыло, морду]*, груб.-прост. (2); *втаптывать [затаптывать] в грязь*; *этого еще не хватало [недоставало]!*; *хорошенькое (хорошее) дело!* і т. д.);

3) група фразем на позначення незацікавлення (*не мати [ніякого] діла*; *аби лихо тихо* (1); *не горіти і не куритися*; *ні гаряче ні зимно*; *[і] горя (нужди) мало*; *[і] море по коліна (рідше по коліно)*; *порожньо в серці (на душі, в душі і т. ін.)*; *а там хоч [і] не розвидняйся!*; *і за вухом не свербить*; *хоч трава не росте*; *з холодком*; рос. *хоть бы хны* (2); *до лампочки*; *душа [сердце] не лежит*; *ни жарко [ни тепло] ни холодно*; *ноль внимания*, прост. тощо).

Аналіз моделювання негативнооцінних фразем має описовий характер, оскільки розглянуто вже наявні в мові одиниці. Зафіксовано наявність фразем із типовою синтаксичною структурою й однаковою семантикою, що уможливило виділення структурно-семантичних моделей негативнооцінних фразем. Специфіка фраземного моделювання зумовлена нерегулярністю, оскільки значна кількість фраземосемантичних груп відзначається відсутністю типової моделі.

Перспективу дослідження вбачаємо у вивченні особливостей моделювання позитивнооцінних фразем і фразем із дифузною оцінкою.

Література

Бабаева 2011: Бабаева Г. Структурно-семантические модели компаративных фразеологизмов в английском языке / Г. Бабаева // Филологичні науки : зб. наук. праць. – 2011. – № 9. – С. 99-102.

Богатырева 2015: Богатырева Е. Н. Семантическая структура и структурно-семантическая моделированность фразеологических единиц с компонентами-наименованиями воды и водоёмов в современном русском языке : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Е. Н. Богатырева. – Кострома, 2015. – 222 с.

Божко 2002: Божко Ю. О. Прийменниково-відмінкова модель українських фразеологізмів : дис. ... канд.

філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Ю. О. Божко. – Харків, 2002. – 206 с.

Бурмистрович 1971: Бурмистрович Ю.Я. Образование фразеологизмов как процесс, осуществляемый по моделям / Ю. Я. Бурмистрович // Вопросы семантики фразеологических единиц. Часть 1. – Новгород, 1971. – С. 9-12.

Губарев 1985: Губарев В. П. К типологии фразеологических моделей / В. П. Губарев // Филологические науки. – 1985. – № 4. – С. 65-68.

Губарев: Губарев В. П. К проблеме конструирования фразеологии в международном искусственном языке [Электронный ресурс] / В. П. Губарев. – Режим доступа: <http://miresperanto.com/>.

Давлетбаева 2012: Давлетбаева Д. Н. Типологическая моделируемость фразеологических трансформаций (на материале русского, английского, французского и турецкого языков): автореф. дисс. ... д. филол. н. : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Д. Н. Давлетбаева. – Казань, 2012. – 45 с.

Краснобаєва-Чорна 2015а: Краснобаєва-Чорна Ж. В. Семантичний простір оцінної фраземіки / Ж. В. Краснобаєва-Чорна // Мовознавство. – 2015. – № 4-5. – С. 39-51.

Краснобаєва-Чорна 2015б: Краснобаєва-Чорна Ж. В. Функційно-модельні вияви заперечення у фраземіці / Ж. В. Краснобаєва-Чорна // Типологія та функції мовних одиниць : наук. журн. на пошану член-кореспондента НАН України І.Р. Вихованця / [редкол. : Н.М. Костусяк (гол. ред.) та ін.]. – Луцьк : Східноєвропейський нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. – № 2 (4). – С. 94-104.

Кунин 1970: Кунин А. В. Английская фразеология. Теоретический курс / А. В. Кунин. – М. : Высшая школа, 1970. – 243 с.

Кунин 1996: Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка : учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. / А. В. Кунин. – 2-е изд., перераб. – М. : Высш. шк., Дубна : Изд. центр «Феникс», 1996. – 381 с.

Мокиенко 1989: Мокиенко В. М. В глубь поговорки / В. М. Мокиенко. – 2-е изд. – К. : Радянська школа, 1989. – 221 с.

Молчанова 2013: Молчанова Л. В. Типология фразеологических моделей (на материале русского и английского языков) / Л. В. Молчанова // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов : Грамота. – 2013. – № 7(25): В 2-х ч. – Ч. II. – С. 134-137.

Ройзензон 1973: Ройзензон Л. И. Лекции по общей и русской фразеологии : учеб. пособие / Л. И. Ройзензон. – Самарканд : Изд-во СамГУ, 1973. – 223 с.

Ситар 2012: Ситар Г.В. Синтаксичні фразеологізми з оцінним значенням в українській мові / Г. В. Ситар // Наукові записки національного університету «Києво-Могилянська академія». – 2012. – Т. 137: Філологічні науки. – С. 110-113.

Солганик 1976: Солганик Г. Я. Фразеологические модели в современном русском языке // Русский язык в школе. – 1976. – № 5. – С. 73-78.

Джерела

Кунин 2000: Кунин А. В. Англо-русский фразеологический словарь / А. В. Кунин. – М. : Русский язык, 2000. – 512 с.

СФУМ 2003: Словник фразеологізмів української мови / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук та ін. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.

ФСРЯ 1987: Фразеологический словарь русского языка / Под ред. А. И. Молоткова. – М. : Сов. энциклопедия, 1987. – 543 с.

Статья продолжает цикл публикаций автора, посвященных проблемам фраземной аксиологии. Анализ моделирования отрицательнооценочных фразем в статье имеет описательный характер. Зафиксировано наличие фразем с типичной синтаксической структурой и одинаковой семантикой, что делает возможным выделение структурно-семантических моделей отрицательнооценочных фразем. Специфика фраземного моделирования семантических диапазонов «плохо», «не одобрять», «не удовлетворяют», «не интересовать», «отрицать», «не соответствовать норме» обусловлена нерегулярностью.

Ключевые слова: аксиология, оценка, фразема, отрицательнооценочная фразема, фраземная модель.

This article continues the series of author's publications devoted to the problems of phraseme axiology. Analysis of modeling of phrasemes of negative evaluation is descriptive in the article. There was reported the presence of phrasemes with typical syntactic structure and the same semantics that enables determination of the structural and semantic models of phrasemes of negative evaluation. Specificity of phraseme modeling of semantic ranges of "bad", "to not approve", "to not satisfy", "to not interest", "to deny", "to not comply the norm" is marked with irregularity.

Key words: axiology, evaluation, phraseme, phraseme of negative evaluation, phraseme model.

Надійшла до редакції 24 грудня 2015 року.

РОЗДІЛ V. МЕТОД МОДЕЛЮВАННЯ У СЛОВОТВОРІ

Василь Грещук

УДК 811.111.2:81'373.611

МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУ ТВОРЕННЯ СЛОВА В ДЕРИВАТОЛОГІЇ

У статті проаналізовано історію моделювання процесу творення похідного слова в дериватології. Висвітлено застосування моделі в словотворі на початковому етапі розвитку дериватології. З'ясовано специфіку моделі творення слова за логіко-номінативного підходу до словотвору. Розглянуто модель деривації лексичних одиниць на синтаксичній основі. Окреслено особливості моделювання словотворчого акту в лінгвокогнітологічному вимірі.

Ключові слова: модель, метод моделювання, словотворчий акт, дериватологія, мутація, модифікація, транспозиція, лінгвокогнітологічний аспект.

У дериватології, як і в інших галузях мовознавства, «якщо який-небудь об'єкт дослідження характеризується складністю стосунків між його елементами, які не піддаються безпосередньому спостереженню, тоді конструюється модель» [Клименко 1973: 30]. Модель у мовознавстві – це штучно створена лінгвістом реальна або мисленнева побудова, яка відтворює, імітує своїми властивостями, функціями, зазвичай спрощено, властивості й функції натурального мовного об'єкта з метою глибшого пізнання його [ЛЭС 1990: 304].

Метод моделювання широко використовується у вченні про словотвір з часу його становлення. На початковому етапі розвитку дериватології як самостійної лінгвістичної дисципліни зі своїм окремим об'єктом вивчення, науковими прийомами й методами дослідження, своєю системою наукових понять і термінів метод моделювання застосовувався щодо словотвірних одиниць, елементарних і комплексних, їх словотвірної структури та системної організації, а словосполучення *словотвірна модель* навіть зазнало термінологізації. «Словотвірна модель – це зразок, у якому виражена формула поєднання відповідного словотворчого будівельного матеріалу, тобто його твірної основи і афікса» [Ковалик 1961: 11]. Однак семантичний простір поняття *модель* у словотворі, як і моделювання, в дериватології значно ширший від його термінологічного вживання. У всіх випадках аналізу системи словотвору в статичному чи динамічному вимірах, неексплікованих її компонентів, механізмів, системоутворювальних чинників та функційних параметрів без моделювання як засобу пізнання їх внутрішньої сутності не обійтись. Дериватологу як матеріал дослідження доступний результат словотвору – деривати. Лінгвістичні інтерпретації, які стосуються їх будови, парадигматичних і синтагматичних властивостей, способів і сутності лексичної деривації, інших характеристик стають можливими саме завдяки моделюванню.

У цій статті ставимо за мету розглянути метод моделювання самого процесу творення похідного слова та його еволюцію. Для досягнення зазначеної мети необхідно виконати такі завдання:

- висвітлити застосування моделі в словотворі на початковому етапі розвитку дериватології;
- з'ясувати специфіку моделі творення похідного слова за логіко-номінативного підходу до словотворення;
- охарактеризувати модель деривації лексичних одиниць у синтаксичноцентричній теорії словотвору;
- окреслити своєрідність моделювання словотворчого акту в лінгвокогнітологічному аспекті.

На етапі становлення дериватології як науки про засоби й способи словотворення запровадження моделювання у словотворі пов'язано з панівним на той час поглядом на дериват як поморфемну конструкцію, елементи якої, будучи носіями певних значень, в сукупності виражають відповідне словотвірне значення. Поморфемно-конструктивна модель процесу творення похідного слова передбачала самодостатність словотворчих морфем з погляду їх функцій у творенні деривата. Предтечею зазначеної словотвірної моделі були описи словотворення з опертям на словотворчі афікси як такі словотворчі ресурси, які виступають найважливішим конститутивним і конструктивним чинником у процесі творення слова.

Для поморфемно-конструктивної моделі у словотворі базовим є положення про те, що «слово дано нам на лінійній, синтагматичній осі як сукупність морфем, як наслідок словотвору» [Клименко 1973: 184]. Указана словотвірна модель дає змогу дослідникові за цими параметрами простежити динаміку творення слова, однак вона не дає відповіді на низку важливих питань, пов'язаних із специфікою творення слова, передусім у ділянці семантики. Вона ніяк не експлікує появу так званих природних значень у семантиці деривата, не виражених у його морфемній структурі, нічого не дає для з'ясування природи ідіоматичності його семантики і т. ін. Ця модель жодним чином не враховує глибинні детермінації словотворчого процесу. І все ж при всіх своїх недоліках поморфемно-конструктивна модель словотворення відіграла надзвичайно важливу роль у розвитку дериватології, в інтерпретації та описі систем словотвору національних мов, у порівняльних і зіставно-типологічних дериватологічних студіях, зокрема в ділянці інвентаризації та систематизації словотворчих ресурсів, в осмисленні структурно-системної організації словотвору. Застосування цієї моделі дало змогу

нагромадити й проаналізувати величезний емпіричний матеріал, результатом чого стали фундаментальні описи словотвору в сучасних академічних граматиках.

Указані недоліки поморфемно-конструктивної моделі словотворення спонукали до пошуку й опрацювання такої моделі, яка уможлиблювала б інтерпретацію словотворчого процесу на якісно вищому рівні, ніж попередня. Стає очевидним, що в опрацюванні моделі деривації лексичних одиниць не обійтися без урахування взаємозв'язку мови й мислення, без з'ясування глибинних детермінацій процесів словотворення у їх зв'язку з категорійною структурою мислення в рамках цілісності мисленнево-мовленнєвої діяльності як особливого специфічного прояву комунікативної діяльності [Грещук 1995: 4].

Дослідник словотвору російської мови І. С. Торопцев писав: «Треба визнати беззаперечним, що значення слова народжується на базі пізнання дійсності, її відображення людським мозком, що джерело знання – в об'єктивній дійсності» [Торопцев 1980: 17].

Інший бік пошуку нової моделі словотворчого процесу пов'язаний із розглядом словотворення в контексті загальної теорії мовної номінації, в якій словотвір потрактовано як один із видів номінації, а його вивчення повинно призвести до створення словотвірної ономазіології [Языковая номинация 1977].

Нова модель утворення слова ґрунтувалася на тому, що вона відображає динамічний, процесний характер мовного явища, в якому простежуються чітко окреслені етапи. Усе починається із логічного мисленнєвого препарування об'єкта номінації. «Якщо предмет матеріального світу не зазнав розумового опрацювання, його властивості не закріпилися в нашій свідомості, ніякої номінації бути не може» [Языковая номинация (Общие вопросы) 1977: 156].

Ідеї логіко-номінативної моделі словотворення сягають лінгвістичних концепцій Ф. І. Буслаєва [Буслаев 1959] та Я. Розвадовського [Rozwadowski 1960], проте найбільш повно й цілісно ця модель опрацьована у вченні про словотвір М. Докулїла. «Кожен акт утворення нового найменування, – пише учений, – передбачає, що узагальнене відображення дійсності в свідомості (зміст) спочатку певним чином обробляється, розчленовується і впорядковується згідно зі способами найменування даної мови. Це внутрішнє формування поняття у стосунку до його вираження в даній мові здійснюється за допомогою так званих ономазіологічних категорій, тобто основних поняттєвих категорій, які утворюють у даній мові основу називання» [Dokulil 1962: 196]. За структурою ономазіологічна категорія завжди двокомпонентна: «явище, яке повинно бути названо, завжди включається спочатку в певний поняттєвий клас, що має в даній мові категорійне вираження, а потім в рамках цього класу воно визначається якоюсь ознакою; поняттєвий клас входить в ономазіологічну структуру поняття як означуване (ономазіологічна база), а ознака як означник (ономазіологічна ознака)» [Там же, 196]. Ономазіологічні категорії є логічними категоріями, на базі яких формуються словотвірні категорії, мовні.

У рамках логіко-номінативної моделі словотворення утворення слова постає як поетапний, хоч і одномоментний, процес, у ході якого реакцією на смислове завдання дериваційного акту стає підведення об'єкта номінації під певний клас явищ (субстанція з її субкатегоріями – предмет, особа, абстрактне поняття тощо); процес із його субкатегоріями – конкретна фізична дія, інтелектуальна дія, вербальна дія тощо), а в межах цього класу – наділення його індивідуалізувальною ознакою. «Ідентифікація того, що підлягає найменуванню в процесі утворення слова, з певним класом явищ знаходить своє відображення в словотвірній структурі деривата через словотворчий формант, а індивідуалізація, виокремлення з класу однорідних – через твірну основу» [Грещук 1995: 33]. Таким чином, словотворчий формант у складному мисленнево-мовленнєвому акті утворення слова фіксує ономазіологічну базу, а твірна основа – ономазіологічну ознаку.

Логіко-номінативна (ономазіологічна) модель творення слова спрямована на те, щоб дати відповідь на питання, як наше мислення членує різні поняття, щоб виразити їх категорійними засобами мови. Ми з'ясуємо їх через мовну емпірію шляхом узагальнення категорійних способів називання в даній мові [Dokulil 1962: 200]. Логіко-номінативна модель застосовна до такого різновиду словотвору як мутація, вона не охоплює всього словотвору і передбачає необхідність доповнення її моделями, які демонструють процес утворення слова поза мутацією – в транспозиції та модифікації. Словотвірна модель для модифікації відображає простіший в семантико-дериваційному відношенні процес утворення слова, в якому до змісту певного поняття добавляється додаткова модифікаційна ознака. В основі словотвірної моделі в транспозиції лежить явище переведення мовного знака в іншу синтаксичну позицію при збереженні його лексичного значення [Dokulil 1962: 200].

Проте не всі дериватологи поділяли думку про неоднорідність словотворення. І.С. Торопцев обґрунтував думку про те, що лексичні одиниці однорідні в словотворчому відношенні та утворюються за єдиною словотворчою моделлю. Запропонована ученим модель словотворення деякими акцентами переґукується з логіко-номінативною. Процес творення слова розглядається як складна мисленнево-мовленнєва кількостапна розумова діяльність щодо лексичної об'єктивації відображення дійсності. Модель утворення слова складається з низки компонентів, які регламентують протікання словотворчого процесу, при цьому кожен компонент складається зі статичної та динамічної частин. Динаміка моделі перебуває у згорнутому, прихованому вигляді, а реальне застосування моделі в кожному конкретному випадку є не що інше, ніж розгорнута динаміка. Словотворча модель і її застосування співвідносяться між собою як мова і мовлення. Функціонування словотворчої моделі здійснюється покомпонентно в строгій послідовності від першого до останнього. Компоненти моделі утворення слова під час її використання виконують різні функції, несуть неоднакове навантаження. Перший компонент моделі регулює протікання першого етапу лексичної об'єктивації, який за змістом своєї динамічної частини дістав назву – підготовка ідеального змісту. Другий етап лексичної об'єктивації передбачає забезпечення вибору твірного шляхом визначення мотиваційної ознаки або цілого

мотиваційного судження. Вибір різновиду мотивування здійснюється шляхом встановлення відповідності між характером об'єктивованого змісту та умовами доцільного використання різновидів мотивування. Третій етап лексичної об'єктивації пов'язаний із вибором способу словотвору та формування звукової оболонки деривата. На останньому, завершальному, етапі лексичної об'єктивації відбувається зчеплення ідеального й матеріального в лексичних одиницях [Торопцев 1980]. На думку І.С. Торопцева, виявляючи словотвірну модель, ми проникаємо в сутність уміння утворювати лексичну одиницю.

Свого часу Ш. Баллі зауважив, що «замкнуті в своїх категоріях, знаки служили б досить обмеженим джерелом засобів для задоволення численних потреб мовлення. Проте завдяки міжкатегорійним замінам думка визволяється, а вираження збагачується і отримує різноманітні відтінки» [Баллі 1955: 143]. Досліджуючи утворення складних слів, Е. Бенвеніст дійшов висновку про синтаксичні основи іменної композиції, про те, що в мові постійно здійснюється робота, яка, впливаючи на формальний апарат, трансформує її категорії і утворює нові класи, а складні іменники й прикметники є одним із таких трансформаційних класів, є трансформацією деяких типових, простих або складних, речень в іменні знаки. «Вся річ у тому, – писав учений, – що імпульс, який призвів до появи складних імен, виходив не з морфології, в рамках якої він не диктувався жодною необхідністю; початковою точкою були синтаксичні конструкції з їх різновидами предикації» [Бенвеніст 1974: 254]. Проте, як виявилось, синтаксичним підґрунтям не вичерпується словоскладання, в основі афіксального словотворення теж, на думку низки його дослідників, лежать синтаксичні конструкції. В рамках інтерпретації словотвору на синтаксичній основі формується відповідна модель деривації лексичних одиниць. Ця модель ґрунтується на ідеї механізму дериваційної редукції, що діє в мові, спрямованої на конденсацію висловлювання без суттєвих втрат інформації. Семантичну конденсацію в мові супроводжує словотворчий процес, який відбувається за відповідними формально-семантичними, наявними чи потенційними, схемами творення слів. «Продуктивний дериваційний процес, – пише один із розробників словотворчої моделі на синтаксичній основі І.Р. Вихованець, – розпочинається з переведення базової синтаксичної одиниці (речення, словосполучення) у відповідну семантико-синтаксичну позицію, на «стартову» площину, яка дає поштовх перетворенням. Найскладніші зміни стосуються речення як базової дериваційної одиниці. Для цього речення потрібно зробити у відповідній семантико-синтаксичній позиції двокомпонентною одиницею, що складається з означення та означуваного. На другому етапі перетворень відбувається вибір елементів із групи означення і означуваного, а на третьому (завершальному) етапі – кореляція означення і означуваного з відповідними лексичними і словотворчими морфемами та створення слова» [Вихованець 1988: 133-134]. За такою моделлю охарактеризовано словотвір іменників сучасної української мови (див. [Олексенко 2005]).

Зазначена модель творення слова за характером двокомпонентності вихідної одиниці трансформацій перегукується із логіко-номінативною моделлю словотворення, яка ґрунтується на ономасіологічних структурах. До того ж, логічне препарування об'єктів номінацій в логіко-номінаційній моделі здійснюється у формі суджень, які вербалізуються синтаксичними конструкціями, що засвідчує корелювання й за іншими параметрами, хоча відмінності між обома моделями очевидні.

В історії розвитку дериватології відома ще одна модель словотвору на синтаксичній основі, запропонована Є. Куриловичем ще до поширення вищезгаданої. У своєму трактуванні учений виходить із протиставлення й розмежування у словотворі деривації лексичної і деривації синтаксичної. Синтаксичною деривацією охоплено не все словотворення, а лише та його частина, в якій наслідком словотворчого процесу постає дериват, що має те саме лексичне значення, що і його твірне слово, але він набуває нової синтаксичної функції. «Синтаксичний дериват, – писав Є.Курилович, – це форма з тим же лексичним змістом, що і вихідна форма, але з іншою синтаксичною функцією; вона має синтаксичну морфему... морфема – **ment** є синтаксичною морфемою, приєднаною до прикметника не для того, щоб змінити його лексичне значення, а щоб зробити його означенням до дієслова» [Курилович 1962: 61-62]. Типовими синтаксичними дериватами є похідні абстрактні відприкметникові і віддієслівні іменники, які ніби резюмують ціле речення, опираючись на присудок. «Це означає, що вони ґрунтуються на синтаксичній субстантивзації присудка, який може бути виражений дієсловом або прикметником» [Курилович 1962: 64]. Отже, суть такої синтаксичної моделі словотворення зводиться до переведення мовного знака в іншу синтаксичну позицію при збереженні його лексичного значення, однак така модель застосовувана лише до транспозиційного різновиду словотворення, мутація й модифікація їй не підлягають і потребують інших моделей.

Формування лінгвокогнітології зумовило необхідність опрацювання когнітивного аспекту дослідження словотвірної мотивованості, семантики похідного слова, ролі словотвору в моделюванні мовної картини світу тощо. Утворення нових слів розглядається як «концептуальна деривація», в якій вбачають «когнітивний процес, що забезпечує появу нової структури знань в концептуальній системі людини на основі вже наявних концептів і концептуальних структур» [Бабина 2006].

Лінгвокогнітологія передбачає вивчення мови як засобу пізнання, структурування, збереження і передачі інформації. Словотвірні одиниці і категорії – формант, дериват, словотвірний тип, словотвірна мотивованість як компонент внутрішньої форми слова на ментальному рівні – безпосередньо пов'язані з фіксуванням і зберіганням структури інформації, знань. Саме у зв'язку з зазначеним словотвір є предметом лінгвокогнітивного аспекту вивчення мови. У лінгвокогнітологічному вимірі моделювання процесу творення слова включено в модель формування когнітивних процесів мовної свідомості, якщо більш точно, – в модель пізнання дійсності в свідомості та формування ментальних структур репрезентацій знань про дійсність. Ця модель ґрунтується на визнанні визначальної ролі внутрішньої форми в пізнавальній діяльності, яка в похідних

словах детермінована словотвірною мотивованістю. Внутрішня форма інтерпретується як «інформаційна структура, яка не тільки формує, але й зберігає і передає знання, одержані в результаті пізнавальної діяльності людини», при цьому «концептуальна структура внутрішньої форми формується процесами категоризації і концептуалізації» [Сидорова 2012: 211]. Категоризацію розглядають як «підведення явища, об'єкта, процесу і т.д. під певну рубрику досвіду, категорію і визнання його членом цієї категорії» [Кубрякова 1996: 42], а концептуалізація – це «один із найважливіших процесів пізнавальної діяльності людини, який полягає в осмисленні інформації, що поступає до неї, та призводить до утворення концептів, концептуальних структур і всієї концептуальної системи в мозку (психіці) людини» [Там само: 93].

Лінгвокогнітивна модель здійснення пізнавальної діяльності людини, одержання інформації про сегменти позамовної дійсності, збереження здобутих знань і забезпечення умов їх передачі постає як складний поетапний комплексний процес, в якому мова, її одиниці й категорії виконують важливі функції.

На початковому довербальному етапі в процесі пізнання дійсності завдяки першій категоризації в свідомості формуються мисленнєві структури у формі пропозицій, ситуацій, подій, понять, ознак, стереотипів, пресупозицій, образів, ідей тощо, які мотивують внутрішню форму слова та актуалізують мотиваційні моделі як результат першої концептуалізації мотиваційних ознак, таких, як колір, форма, запах, розмір, оцінка і т.д.

Завдяки другій категоризації, мовній, відбувається перехід на мовний код. «Друга (мовна) концептуалізація зумовлює вибір конкретних морфем і словотвірних структур. Під час першої (ментальної) категоризації враховуються принципи номінації в тій чи іншій ділянці функціонування мови. В процесі другої категоризації (мовної) береться до уваги продуктивність/непродуктивність словотвірної моделі, синтагматичні і парадигматичні властивості морфем, їх функціонально-семантичні поля. В процесі мовної концептуалізації формуються концептуальні ознаки твірних основ, формантів, морфем. Зона пересікання цих ознак з концептуальною структурою, співвідсною з лексичним значенням слова, забезпечує *мотивованість* слова» [Сидорова 2012: 219].

Отже, словотвірна модель у лінгвокогнітологічному вимірі, сама техніка процесу творення слова не конкретизовані. Лінгвокогнітологія і не могла запропонувати свою модель процесу словотворення, оскільки її одиниці – прототипи, стереотипи, концепти, фрейми, сценарії – виходять за межі лексичної одиниці і є передовсім ментальними репрезентаціями структури знань, у яких словотвірні ресурси можуть бути задіяні. Лінгвокогнітологія, використовуючи словотвірні одиниці й категорії, їхні функції в лінгвокогнітологічних моделях, послуговується напрацюваннями в дериватології, які кореспондують із засадами й принципами лінгвістичної когнітивістики. В ділянці моделювання процесу творення слів такою виявилась логіко-номінативна модель, адже ономазіологічні структури є не чим іншим, як засобами і способами категоризації.

Таким чином, моделювання процесу творення слів має свою історію. Залежно від провідних тенденцій у розвитку лінгвістики в дериватології формувалися моделі, які повинні були в основних рисах імітувати реальний процес «народження» слова, унаочнити його. Намагання дослідників словотвору звести процеси утворення слів до однієї моделі з огляду на неоднорідність словотворення завжди будуть грішити на однобокість. Тому на сьогодні такою, що найбільш об'єктивно і найповніше відтворює словотвірні процеси, є сукупність логіко-номінативної, синтаксичної та модифікаційної моделей.

Література

- Вихованець 1988: Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І.Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.
- Грещук 1995: Грещук В.В. Український відприкметниковий словотвір / Василь Грещук. – Івано-Франківськ : Вид-во «Плай» Прикарпатського університету ім. В. Стефаника, 1995. – 206 с.
- Клименко 1973: Клименко Н.Ф. Система суфіксального словотворення сучасної української мови / Н.Ф.Клименко. – К. : Наук. думка, 1973. – 186 с.
- Олексенко 2005: Олексенко В.П. Словотвірні категорії іменника / В.П.Олексенко. – Херсон : Айлант, 2005. – 336 с.
- Бабина 2006: Бабина Л.В. О концептуальной деривации / Л. В. Бабина // Международный конгресс по когнитивной лингвистике: сб.материалов [26-28 сентября 2006]. – Тамбов, 2006. – С.258-260.
- Балли 1955: Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1955. – 416 с.
- Буслаев 1959: Буслаев Ф.И. Историческая грамматика русского языка / Ф.И. Буслаев. – М. : Учпедгиз, 1959. – 623 с.
- Бэнвенист 1974: Бэнвенист Э. Синтаксические основы именного сложения / Эмиль Бенвенист // Бенвенист Эмиль. Общая лингвистика. – М. : Прогресс, 1974. – С. 241-256.
- Ковалик 1961: Ковалик И. И. Вопросы словообразования имен существительных восточнославянских языков в сравнении с другими славянскими языками: автореф. дисс. на соискание уч. степени доктора филол. наук / И.И. Ковалик. – Львов, 1961. – 38 с.
- Курилович 1962: Курилович Е. Деривация лексическая и деривация синтаксическая // Е. Курилович. Очерки по лингвистике: сборник статей. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1962. – С.57-70.
- Кубрякова 1996: Кубрякова Е.С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина. – М. : МГУ, 1996. – 245 с.

Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н.Ярцева. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.

Сидорова 2012: Сидорова Т. А. Когнитивный аспект традиционных проблем словообразования и морфемики / Т.А. Сидорова. – Архангельск, 2012. – 480 с.

Торопцев 1980: Торопцев И.С. Словопроизводственная модель / И.С. Торопцев. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1980. – 148 с.

Языковая номинация (Общие вопросы). – М.: Наука, 1977. – 358 с.

Языковая номинация (Виды наименований). – М.: Наука, 1977. – 358 с.

Rozwadowski 1960: Rozwadowski J. Wybór pism: Językoznawstwo ogólne / J. Rozwadowski. – Warszawa, 1960. – Т.3. – 265 s.

Dokulil 1962: Dokulil M. Tvoření slov v češtině: teorie odvozování slov / Miloš Dokulil. – Praha: Nakl. Českosl. akad. věd, 1962. – 264 s.

В статье анализируется история моделирования процесса образования производного слова в дериватологии. Освещено применение модели в словообразовании на начальном этапе развития дериватологии. Определена специфика образования слова при логико-номинативном подходе к словообразованию. Рассмотрена модель деривации лексических единиц на синтаксической основе. Очерчены особенности моделирования словообразовательного акта в лингвокогнитологическом измерении.

Ключевые слова: модель, метод моделирования, словообразовательный аспект, дериватология, мутация, модификация, транспозиция, лингвокогнитологический аспект.

The article analyzes the modeling history of the formation of derivative in derivatology. It also deals with the use of models in word formation in the initial stage of derivatology. The specificity of the model for making word according to logical nominative approach to word formation has been determined. The model derivation of lexical units on syntactic basis has been examined. The peculiarities of word formation act modeling in lingvo-cognitive dimension have been traced.

Key words: model, modeling method, word formation act, derivatology, mutation, modification, transposition, lingvo-cognitive aspect.

Надійшла до редакції 12 січня 2016 року.

Олена Олексенко

УДК 811.161.2'373.61 - 139

ПРОПОЗИЦІЙНИЙ АНАЛІЗ ЯК МЕТОД МОДЕЛЮВАННЯ СЛОВОТВІРНОГО ГНІЗДА

*Розглянуто можливість когнітивного моделювання гнізда спільнокореневих слів як дериваційного цілого, що вибудовується за загальними законами категоризації світу. Проаналізовано низку словотвірних гнізд як цілісних структур з фреймово-семантичною пропозиційною організацією, базовими словами яких стали неозапозичення. З'ясовано пропозиційні чинники розбудови тем словотвірного гнізда з ядром **медіа** і семантичні ролі в нових гніздах з ядрами **айфон**, **флешмоб**, **фейсбук**.*

Ключові слова: словотвірне гніздо, когнітивне моделювання, пропозиційні позиції, неозапозичення, словотвірна активність.

Досліджуючи динамічні процеси в розвитку мовної картини світу, лінгвісти констатують, що нові слова завжди виконують певне «соціальне замовлення»: одні з них позначають нові реалії, поняття, явища, другі – «доповнюють уже наявні лексичні об'єднання, займаючи в їхньому складі ніби вже наготовлені для них місця» [Клименко 2008: 4], таким чином, вони пропозиційно прогнозовані, їхня функціональна роль у моделюванні структури знань про позначене наперед визначена, відповідні теми відкриті для заповнення, бо вони відображають загальні тенденції категоризації світу. Звичайно, при цьому не слід забувати про критерій доцільності появи нового слова, про його фонетичну здатність до «вживлення» в нашу мову і про відповідність ustalеним нормам української мови.

Семантичні й словотвірні інновації – чи не найпоширеніший об'єкт сучасних мовознавчих досліджень. Вони здійснюються в ракурсі різних наукових парадигм: ономаціологічної, когнітивної, концептологічної, комунікативної і в її межах прагмалінгвістичної та аксіологічної, функціонально-граматичної. Визначальними для дослідників новотворів є роботи К.Г. Городенської, О.А. Земської, Є.А. Карпіловської, Л.П. Кислюк, Н.Ф. Клименко, Ж.В. Колоїз, А.М. Нелюби, В.П. Олексенка, О.А. Стишова, О.О. Тараненка та ін., у яких окреслено основні словотвірні категорії, розглянуто шляхи і засоби оновлення словника мови, вивчено явища економії в процесі словотвірної номінації, окреслено внутрішньо- та зовнішньомовні чинники, що сприяють актуалізації низки словотвірних типів та моделей з огляду на їхні системно-нормотворчі тенденції, вивчено потенційні можливості українського словотвору.

Неабиякою допомогою дериватологам слугують словники нових слів, укладені Г.М. Віняр, Г.М. Вокальчук, Ж.В. Колоїз, Д.В. Мазурик, А.М. Нелюбою.

В останні роки все більшої ваги в дослідженні дериваційних процесів у мові набувають методи когнітивної лінгвістики, зокрема метод пропозиційно-фреймового моделювання, який застосовують для вивчення словотвірних типів, моделей, способів словотворення, гнізд спільнокореневих слів, типів номінації (роботи Л.А. Араєвої, Т.В. Жукової, В.В. Калько, М.С. Косиревої, Г.В. Кочерги, О.Ю. Крючкової, О.С. Кубрякової, М.А. Осадчого, О.М. Позднякової, О.О. Селіванової, М.М. Яценецької, Г.А. Ярмоленко та ін.).

Окреслюючи завдання когнітивного словотвору, О.С. Кубрякова наголосила на необхідності переосмислення низки традиційних проблем словотвору, зокрема таких, як моделювання похідності в ономасіологічному аспекті, синхронна реконструкція словотвірного акту, функція і форми участі словотвірних явищ у мисленнєво-мовленнєвій та комунікативній діяльності. «Саме здатність похідного слова об'єктивувати пропозиційні структури і потім слугувати їхньому простому угадуванню, здатність бути такою одиночною номінацією, яка зручна для упаковки інформації й використання її в мовленнєвій діяльності, й характеризує слово як особливу когнітивно-дискурсивну структуру. Потрапляючи до розряду одиниць, що означають однакові пропозиційні структури, а отже, й однакові ситуації об'єкта, процесу чи ознаки, похідне слово стає таким чином об'єктом когнітивної семантики» [Кубрякова 1988: 144].

З опертям на пропозицію і фрейм як форманти когнітивної системності мовних явищ лінгвісти досліджують передусім словотвірні типи (Л.А. Араєва, Т.В. Жукова, А.В. Проскуріна, Т.В. Ковальова). Їх розглядають як ментально-мовні категорії, що беруть участь у системній організації мови, у вербалізації сфер концептуальної картини світу.

Когнітивне підґрунтя творення аналітичних дериватів дало можливість В.В. Калько, Л.Б. Гаращенко з'ясувати закономірності мотивації складених термінів у проекції на концептуальну організацію відповідної сфери знань у свідомості фахівців.

Попри розробленість методики пропозиційного аналізу, словотвірні гнізда в когнітивному аспекті досліджені незначною мірою. В основному в роботах дериватологів декларуються лексико-семантичний, структурно-словотвірний і функціонально-категорійний підходи чи їхнє поєднання, які, безумовно, мають високу наукову цінність, однак з огляду на перспективність розробки загальної методології когнітивного моделювання словотвірної системи вважаємо **актуальним** вивчення когнітивного моделювання гнізда як дериваційного цілого, що віддзеркалює загальні закони категоризації світу.

Предметом аналізу в цій статті стали словотвірні гнізда, ядром яких слугують іншомовні запозичення, що увійшли в українську мову в останні десятиліття (неозапозичення), як цілісні макроструктури з фреймово-семантичною пропозиційною організацією.

Мета дослідження – з'ясувати пропозиційні чинники розбудови словотвірного гнізда і встановити когнітивно-ономасіологічні закономірності виникнення дериватів як складників цілого.

Поповнення лексику та інвентаря словотвірних засобів за рахунок запозичень з інших мов детально описано в низці робіт українських мовознавців, серед яких чільне місце займають праці Є.А. Карпіловської, Л.П. Кислюк, Н.Ф. Клименко, О.О. Тараненка.

Зокрема Н.Ф. Клименко і Л.П. Кислюк зазначають, що запозичення поступово засвоюються засобами мовної системи, проходячи шлях від okazіональних використань до повноправного елемента мови-рецептора. «Важливим показником освоєння є виявлення чужомовною одиницею синтагматичних та парадигматичних зв'язків, входження у словотвірні процеси тощо» [Клименко 2008: 232], тобто зростання їхнього функціонального потенціалу як показника його системної мовної підтримки [Там само]. Тому вважаємо за необхідне враховувати для аналізу не тільки іншомовні слова та їхні похідні, засвідчені авторитетними словниками і відображені в Морфемно-словотвірному фонді, а й словотвірні інновації, що з'являються в писемному мовленні ледь не щодня.

Отже, **матеріалом** дослідження послужили як словотвірні гнізда, мотивовані неозапозиченнями, що наведені в «Кореневому гніздовому словнику української мови» Є.А. Карпіловської, у монографії «Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі» Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловської, Л.П. Кислюк, так і новітні деривати, зібрані А.М. Нелюбою і вміщені в словниках «Лексико-словотвірні інновації» за останні роки, та приклади із власної картотеки.

У цій статті розглядається словотвірне гніздо з базовим словом *media* (*мас-медіа*, *мас-медія*, *медія*) та дотично до теми словотвірні гнізда з ядром *Інтернет*, *піар*, *бізнес*, *флешмоб*, *айфон*, *фейсбук* як найбільш показові щодо реалізації свого функціонального потенціалу, це пов'язано з такими пропозиційними умовами, як суспільна затребуваність, комунікативна активність і адаптованість до системи української мови, що виявляється, передусім, у їхньому граматичному освоєнні.

Услід за О.Ю. Крючковою, розуміємо словотвірне гніздо як носія концептуальної інформації, як простір, що моделює дійсність за допомогою системи мотивувальних ознак, які корелюють між собою [Крючкова 2006: 17].

М.А. Осадчий стверджує, що «сам феномен гнізда породжений «сюжетним», «ситуативним» характером людського світобачення. У процесі своєї культурно-осмислювальної діяльності людина «зв'язує» світ, помічаючи й фіксує в ньому очевидні відношення між предметами» [Осадчий 2007: 5].

У процесі мовлення кожне слово встановлює з іншими спільнокореневими особливі рольові відношення. Повний опис таких потенційно-типових рольових зв'язків дозволяє уявити гніздо у вигляді комплексної ситуації, або фрейму – комплексного знання, що має форму стереотипної значущої ситуації. Одиницею

фреймового моделювання гнізда є пропозиція як схема елементарної ситуації. Модель же навзагал являє собою пропозиційну мережу [Осадчий 2007].

У науковій літературі кількість виділюваних пропозиційних позицій (семантичних ролей) коливається від 7 до 100. Причини такої неоднотайності О.О. Селіванова вбачає в розбіжності завдань, різному обсязі матеріалу дослідження та уведенні до складу ситуації комунікативних і модальних показників як семантичних відмінків [Селіванова 2008: 396]. Потреби нашого дослідження зумовили виокремлення таких пропозиційних позицій: суб'єкт дії, суб'єкт стану, предикат, об'єкт, інструмент як засіб дії, результат – ефект від дії, локус, конк'юктор – умовна одиниця, що символізує ситуацію в цілому.

Пропозиції об'єднуються в комплекси – теми. Це цілісні, самостійні, денотативно-подієві сфери в межах спільного фрейма. Темі утворюють систему фрейма.

Словотвірне гніздо з базовим компонентом *медіа (медія)*, або *мас-медіа*, *мас-медія* (тут і далі орфографічне оформлення наводимо за матеріалами словників і контекстами) становить одну із найрозгалуженіших і динамічних дериваційних структур із-поміж інших гнізд, розбудованих в українській мові з неозапозичень. Якщо в монографії «Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі» (2008 р.) автори зафіксували в цьому гнізді 53 похідні одиниці [Клименко 2008: 262-263], то в словнику А.М. Нелюби «Лексико-словотвірні інновації (2014)» [Нелюба 2014] ми нарахували ще 34 деривати, і це, безумовно, не вичерпує всі утворення останніх років. Натомість словотвірні гнізда з базовими компонентами *Інтернет*, *піар*, *бізнес*, наведені Н.Ф. Клименко і Л.П. Кислюк як приклади словотвірної активності цих слів, збільшилися незначною мірою: деривати словотвірного гнізда *Інтернет* – на 2 одиниці, *піар* – на 8 одиниць, *бізнес* – на 4 одиниці. Мовні джерела засвідчують зате розбудову словотвірних гнізд, ядром яких є неозапозичення, що тільки-но прийшли в українську мову, – *айфон*, *фейсбук*, *флешмоб* та ін., що пояснюється, передусім, екстралінгвальними чинниками – задоволенням номінативних потреб суспільства, у свою чергу пов'язаних із затребуваністю відповідних сигніфікативних і денотативних сфер.

Попри кількісну насиченість дериватами словотвірного гнізда з ядерним компонентом *медіа (медія)*, або *мас-медіа*, *мас-медія*, тематичний їх вияв репрезентований незначною мірою. Найбільш пропозиційно об'ємні теми – «Медіа – сфера діяльності», «Медіа – функціональне явище», «Медіа наділені певними рисами», «Існування медіа в просторі». Перш ніж перейти до визначення пропозицій цього словотвірного гнізда зазначимо, що деривати, утворені за категорійним різновидом пропозиційної мотивації, позбавлені здатності брати участь у формуванні фреймової семантики, вони не мають фреймового акценту, тому не формують пропозиційні позиції, адже категорійний різновид «передбачає дублювання когнітивної позиції мотиватора при транспозиційній похідності, конверсії, які опосередковують творення синтаксичних дериватів» [Селіванова 2008: 162]. Це стосується передусім відіменникових прикметників, що називають ознаку за відношенням до мотиватора (*медійний*, *мас-медійний*, *медіальний*) та віддієслівних іменників із семантикою предметної дії.

Оскільки переважна більшість дериватів, утворених від основи *медіа-*, є композитами, то їхня участь в утворенні фреймової цілісності потребує окремого коментаря. По-перше, наголосимо, що композити ми розглядаємо, як аргументовано довели Е. Бенвеніст, І.Р. Вихованець, Є.Л. Гінзбург, К.Г. Городенська, І.Г. Милославський, «як формально-граматичну реалізацію семантичної структури речення» [Городенська 1988: 28], тобто композити за своїм внутрішнім синтаксисом являють собою, по суті, згорнуті пропозиції.

По-друге, як справедливо зауважує Н.Ф. Клименко, складні слова «ставлять дослідника перед непростим вибором віднесення лексем до певних гнізд» [Клименко 2014: 204], адже вони мають як мінімум дві основи, і яка з них пріоритетна, визначити часом важко. Практично у всіх аналізованих композитах основа *медіа-* є першою, що наводить на думку про її атрибутивну (неосновну) роль, однак застосування методу «розгортання» композита в синтаксичну конструкцію (речення) доводить, що відношення між її компонентами не зводяться до атрибутивно-предметних, як зазначено в деяких працях, вони значно різноманітніші, наприклад: *медіа-обстріл* – не медійний обстріл, а обстріл (у перен. знач.) за допомогою засобів медіа; *медіа-плеєр* – не медійний плеєр, а плеєр для користування засобами медіа; *медіа-істерія* – не медійна істерія, а істерія, влаштована в засобах медіа тощо. У яких би відношеннях підпорядкованості не були слова, чії основи утворюють композити, вони належать до повнозначної лексики і, на наш погляд, найбільш правильно розглядати їх у складі обох гнізд, куди вони входять як базові.

Тема «Медіа – сфера діяльності» складається з таких пропозицій:

«той, чия діяльність пов'язана з медіа, хто працює у сфері медіа» (*мас-медійст*, *медійник*, *медіа-експерт*, *медіа-юрист*, *медієпомічник*, *медієчиновник*, *медіаменеджер*);

«той, кому належить медіа» (*медіамагнат*, *медіапартнер*, *медіавласник*, *медіагосподар*);

«той, хто використовує медіа для своїх цілей» (*медіакілер*, *медіабосць*, *медіатітушка*, *медієстратег*, *медієнаполеончик*);

«сукупність осіб, які мають відношення до медіа» (*медіабомонд*, *медіаактив*, *медіаварта*).

Тема «Медіа – функціональне явище» формується такими пропозиціями:

«ефект від дії мас-медіа (їхніх засобів)» (*мас-продукція*, *медіа-продукція*, *медіа-істерія*, *медієпрофанація*);

«результат дії, процес, що спричинені медіа» (*медіа-обстріл*, *медіа-планування*, *медіа-операція*);

«те, що створене мас-медіа» (*медіа-індустрія*, *медіа-бізнес*, *медіа-холдинг*, *альянсмедіа*, *медіакорпорація*, *медієвласність*);

«артефакт, що служить для функціонування засобів медіа» (*медіа-плеєр*, *медіакнига*).

Тема «Існування медіа в просторі» має такі пропозиції:

«узагальнений локус існування, вираження медіа» (*медіа-дискурс, медіа-простір, медіа-життя, медіа-ринок, медіє-країна, медіє-ландшафт, медієприсутність*);

«конкретизоване місце дії медіа» (*медіє-майдан, медіа-клуб, медіа-трибуна, медіа-центр*);

«медіа має структуру (будову)» (*медіаорганізація, медіа-рада, медіа-структура, медіапрофспілка*).

Тема «Медіа характеризуються певними рисами» виявляється в пропозиціях:

«явища, пов'язані з вимогами медіа» (*медіа-ідеал, медіа-образ, медієграмотність, медієталант*);

«явища, що характеризують медіа» (*медієстетика, медіа-потенціал*);

«кількісний вияв медіа» (*медіабільність, медіаресурс*).

Таким чином, структура фрейма «Засоби масової інформації (медіа)», попри свій значний формальний вияв, тематично не багата, найбільше заповненими є пропозиційні позиції S (суб'єкта дії і стану), L (локуса), O (об'єкта) та A (атрибута). Причому місце предиката не зайняте, він імпліцитний, формально не виражений, ситуацію в цілому символізує умовна одиниця K (конк'юктор), яка заміщає предикати *становить, є, пов'язаний з, спричинений, створений, належить, використовує, виявляє, характеризується* тощо.

Незайнятість пропозиційних позицій особливо виразно виявляється в словотвірних гніздах, основу яких складають свіжі запозичення. Наприклад, як фіксує останній словник А. М. Нелюби [Нелюба 2014], у словотвірному гнізді з базовим компонентом *айфон* – «серія смартфонів, розроблена корпорацією Apple», заповненими виявилися тільки позиції предиката (*айфонізувати – айфонізація*), суб'єкта стану (*айфонолюб*), атрибута (*айфонний*); у словотвірному гнізді з базовим компонентом *флешмоб* – «заздалегідь спланована акція в громадському місці з метою вразити уяву, привернути увагу людей» – позиції суб'єкта дії (*флешмобівець*), суб'єкта стану (*флешмоболоб*), непрямого об'єкта (*флешмобоманія*); у словотвірному гнізді з основою *фейсбук* – «одна з найбільших соціальних мереж у світі» – суб'єкта стану (*фейсбукер, фейсбукець, фейсбучанин*). Такі словотвірні гнізда готові до розбудови, бо їхні потенційні можливості підкріплені суспільними потребами в номінації нових понять, хоча бажано було б задовольняти такі потреби власними ресурсами мови.

Отже, гніздо спільнокореневих слів – це динамічна структура, компоненти якої нерівномірно заповнюють поле стереотипних сценаріїв носія мови і мають неоднакову потенційну пріоритетність актуалізації в мовленнєвій і мисленнєвій діяльності людини.

Література

- Араева 2009: Араева Л.А. Словообразовательный тип / Л.А. Араева. – Кемерово : Либроком, 2009. – 272 с.
- Гиздатов 1997: Гиздатов Г.Г. Когнитивные модели в речевой деятельности / Г.Г. Гиздатов. – Алматы : Гылым, 1997. – 176 с.
- Городенська 1988: Городенська К.Г. Структура складних іменників у контексті семантичного синтаксису / К.Г. Городенська // Мовознавство. – 1988. – № 3. – С. 27 – 34.
- Клименко 2008: Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі: [монографія]. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.
- Клименко 2014: Клименко Н.Ф. Вибрані праці / Упоряд. Є.А. Карпіловська, О.Д. Пономарів, А.О. Савенко. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2014. – 728 с.
- Косырева 2008: Косырева М.С. Категории пропозиционального как предтеча и основа фреймового моделирования в дериватологии / М.С. Косырева // Современные проблемы науки и образования. – 2008. – № 6. – С. 169 – 172.
- Крючкова 2006: Крючкова О.Ю. Коммуникативная обусловленность словообразовательных процессов / О.Ю. Крючкова // Вестник ТГПУ. – 2006. – Выпуск 5 (56). Серия: Гуманитарные науки (филология). – С. 16 – 20.
- Кубрякова 1988: Кубрякова Е.С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира / Е.С. Кубрякова // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / Отв. ред.: Б.А. Серебренников. – М., 1988. – С. 141 – 172.
- Нелюба 2014: Нелюба А., Редько Є. Лексико-словотвірні інновації (2014). Словник / А. Нелюба, Є. Редько. – Х. : Харківське історико-філологічне товариство, 2015. – 220 с.
- Осадчий 2007: Осадчий М.А. Пропозиционально-фреймовое моделирование гнезда однокоренных слов (на материале русских народных говоров): автореф. дис. ... канд. филол.наук: 10.02.01 / М.А. Осадчий; Кемеровский государственный ун-т. – Кемерово, 2007. – 24 с.
- Селіванова 1996: Селіванова О.О. Складне слово: мовні моделі світу. – Черкаси : ЦНТІ, 1996. – 297 с.
- Селіванова 2008: Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: [підручник] / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
- Тараненко 2015: Тараненко О.О. Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець ХХ – початок ХХІ ст.): [монографія] / О.О. Тараненко. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. – 248 с.
- Янценецкая 1992: Янценецкая М.Н. Пропозициональный аспект словообразования (обзор работ сибирских дериватологов) / М.Н. Янценецкая // Актуальные направления региональной лингвистики и истории Сибири. – Кемерово, 1992. – С. 4 – 33.

*Рассмотрена возможность когнитивного моделирования гнезда однокоренных слов как деривационного целого, образующегося по общим законам категоризации мира. Рассмотрен ряд словообразовательных гнезд как целостных структур с фреймово-семантической пропозиционной организацией, базовыми словами которых стали неозаимствования. Определены пропозиционные позиции словообразовательного гнезда с ядром **медиа** и семантические роли в структуре новых гнезд с ядрами **айфон, флешмоб, фейсбук**.*

Ключевые слова: словообразовательное гнездо, когнитивное моделирование, пропозиционные позиции, неозаимствования, словообразовательная активность.

*The article presents the view on the possibility of cognitive modeling of a family of derived words as derivational integer that is created in accord with common laws of the world categorization. The analysis of a variety of families of derived words has been made where these families are considered as undivided structures with frame-semantic propositional organization with newly borrowed basic words. Also propositional reasons of building up the family of derived words with the nucleus **media** and semantic roles in new families with nuclei **I-phone, flesh mob, Facebook** have been clarified.*

Key words: a family of derived words, cognitive modeling, propositional positions, newly borrowed words, word building activity.

Надійшла до редакції 29 грудня 2015 року.

Володимир Олексенко

УДК 81'367.622

ІННОВАЦІЙНІ ІМЕННИКОВІ УТВОРЕННЯ З ПРЕФІКСОЇДАМИ КВАНТИТАТИВНО-ОЦІННОЇ СЕМАНТИКИ

У статті проаналізовано інноваційні субстантивні похідні одиниці (загальномовні та індивідуально-авторські) початку ХХІ сторіччя у мові ЗМІ, інтернет-видань та у словниках неологізмів сучасної української мови, утворені за допомогою препозитивних іншомовних елементів із кількісно-оцінним значенням.

Ключові слова: інновації, субстантивні похідні одиниці, кількісно-оцінне значення, препозитивний іншомовний елемент, формант, новотвір, композит.

Сучасний етап розвитку мовознавчої науки позначений тенденцією до збільшення інноваційних одиниць, що активно поповнюють лексичний склад української мови і є відображенням потреб соціуму.

Зміна стану й статусу української мови на початку ХХІ сторіччя сприяє активізації в ній інноваційних словотвірних процесів. Розвиток суспільства виявляється виразно й чітко в лексико-семантичному аспекті словотворення, зокрема в поповненні словотвірних типів новими похідними словами, в активізації тих чи тих семантичних розрядів лексики і твірних основ.

Характерним для мови цього періоду є інтенсифікація префіксації, що засвідчує зростання аглютинативності в лінгвальній практиці. Високою продуктивністю у творенні нових префіксальних лексем, на думку О. Стишова, вирізняються іншомовні, насамперед інтернаціональні префікси та префіксоїди. Активізується використання не лише тих словотвірних морфем, що мали високу продуктивність у попередні періоди розвитку української літературної мови (О. Муромцева, В. Русанівський, К. Городенська, А. Чернецька), у новітню добу (Г. Віняр, С. Соколова, К. Ленець, Т. Коць, О. Семенюк, Д. Мазурик), а й тих, які раніше мали обмежене використання.

Найбільшою неологічністю в українській мові, як і в більшості слов'янських, відзначаються іменники, оскільки саме вони виконують функцію називання предметів і понять дійсності. Метою пропонованої розвідки є аналіз субстантивних інновацій початку ХХІ сторіччя, утворених за допомогою препозитивних іншомовних компонентів із кількісно-оцінним значенням.

Джерелом фактичного матеріалу послуговували неологічні словники (А. Нелюба Лексико-словотвірні інновації. 2012 – 2013: Словник / А. Нелюба, Є. Редько [заг. ред. А. Нелюби]. – Х.: Харківське історико-філологічне товариство, 2014. – 172 с.; Словотворчість незалежної України. 1991 – 2011: Словник / Укл. А. Нелюба. – Х.: Харківське історико-філологічне товариство, 2012. – 608 с.); словопоказчик авторських неологізмів як додаток до монографії О. Стишова «Українська лексика кінця ХХ ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації)» (К., 2005); Нові й актуалізовані слова та значення: Словникові матеріали (2002 – 2010) / Кер. проекту і відп. ред. О. Тищенко, авт. колектив: В. Балог, Н. Лозова, Л. Тименко, О. Тищенко. – К., 2010), матеріали інтернет-видань, а також приклади з картотеки автора.

У науковій літературі наголошено на тому, що у творенні слів з іншомовними препозитивними чи постпозитивними компонентами переважає спосіб складання. Слово- та основоскладання здатне точніше, повніше, економічне передати нові поняття, тому цей спосіб розвиває сьогодні високу дериваційну активність. Особливо це стосується творення інновацій із першим незмінним усіченим чи зв'язаним компонентом інтернаціонального походження.

Серед препозитивних елементів, що за останні півсторіччя набули значної словотвірної активності, виділяють групу префіксоїдів квантитативної семантики: **макро-, мікро-, максі-, міні-, моно-, мега-, мульти-**,

нано-, мілі-, полі-, бі-, топ-, що характеризуються значною абстрагованістю значення. Свого часу мовознавці чимало уваги приділили статусу таких словоелементів, дослідженню ступеня їх словотвірної активності [Віняр 2004; Городенська 1986]. На думку К. Городенської, іншомовні елементи з кількісно-оцінним значенням мають найвищий ступінь префіксоїдності через їх здатність до десемантизації [Городенська 1986: 41].

Префіксоїди *макро-, мега-, міні-*, як зазначають Н. Клименко, Г. Віняр, В. Дяченко, Л. Козак, в українській мові проявляють високу активність і утворюють цілі семантичні мікрополя. Так, на думку Л. Козак, «вони мають яскравий термінологічний характер і виділяються лише тоді, коли є відповідні безпрефіксні основи або коли ті самі корені приєднують до себе інші префікси чи префіксоїди» [Козак 2002: 7].

Серед префіксоїдів іншомовного походження найпродуктивнішим є *макро-* (< гр. *macro* – довгий, великий), що у структурі композита реалізує двоє значень: «великий», «довгий» та пов'язаний із вивченням або вимірами великих предметів, величин і є першою частиною складних слів [СІС 2000: 612]. В «Етимологічному словнику української мови» читаємо: «*макро-* перший компонент складних слів – наукових термінів зі значенням «великий» [ЕСУМ, т.4, с.368].

Лексеми з компонентом *макро-* позначають **наукові галузі (вчення):** *макроекономіка* – економічна наука, що вивчає взаємозв'язки і пропорції розвитку народного господарства загалом і окремих його галузей [СІС 2000: 612]; **процеси:** *макроеволюція* – процес еволюції організмів усередині роду, родини та інших систематичних категорій, вищих за вид [Там само]; **частини флори і фауни:** *макрофауна* – рештки викопних тваринних організмів, які людина бачить неозброєним оком [СІС 2000: 613]; *макрофаги* – клітини сполучної тканини тварин і людини, здатні активно схоплювати і перетравлювати бактерії, рештки загинувших клітин та інші сторонні або токсичні для організму частинки [Там само]; **будову:** *макромолекула* – сукупність великої кількості атомів, з'єднаних хімічними зв'язками; велика молекула, молекула полімеру [ВТССУМ 2003: 505]; *макрорельєф* – великі форми рельєфу (гірські хребти, плоскогір'я, низовини), що визначають загальний характер будови земної поверхні [Там само]; *макроструктура* – будова твердих тіл, яку можна спостерігати простим оком або за незначного збільшення з допомогою лупи [Там само]. Окремі терміни позначають назви **знарядь праці:** *макроліти* – великі за розмірами, здебільшого прикріплювані до дерев'яних або кістяних держаків, кам'яні знаряддя (свердла, сокири, кирки-мотики), що їх застосовували за мезоліту та неоліту [ВТССУМ 2003: 505]; **види риб:** *макроподи* – рід тропічних і субтропічних риб підряду лабіринтових; деякі види розводять в акваріумах [ВТССУМ 2003: 505]; **систему:** *макросистема* – фізична система, що складається з макротіл, доступних для сприймання органами чуттів [ВТССУМ 2003: 505]; **зображення:** *макрофотографія*; **природні чинники:** *макроклімат*; **зразки:** *макрошліф*; **осіб за певною ознакою:** *макроцефал* – людина з ненормально великою або видовженою спереду назад головою [ВТССУМ 2003: 505].

Деякі терміни по-різному трактують у лексикографічних джерелах. Напр.: лексему *макроекономіка* у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» [ВТССУМ 2003: 505] витлумачують як «систему взаємозв'язків різних галузей і сфер промисловості, сільського господарства». У «Словнику іншомовних слів» [СІС 2000: 612] читаємо: «економічна наука, що вивчає взаємозв'язки і пропорції розвитку народного господарства в цілому і окремих його галузей».

Багатозначною є лексема *макросвіт*: 1) Світ дуже великих фізичних величин; 2) перен. Про дійсність, що оточує людину, людей [ВТССУМ 2003: 505].

Серед лексем із першим препозитивним елементом *макро-* є чимало таких, що утворюють антонімічні пари зі словами, у складі яких є початкова морфема *мікро-*: *макросвіт* – *мікросвіт*, *макродобриво* – *мікродобриво*, *макроструктура* – *мікроструктура*, *макросистема* – *мікросистема*, *макромолекула* – *мікромолекула*. Іноді аналізовані іменники вступають в антонімічні відношення в межах одного і того самого речення. Напр.: У системі живлення рослин значення всіх *мікродобрив* таке ж важливе, як і основних, так званих *макродобрив* (Із газети).

Незважаючи на антонімічність елемента *мікро-*, семантика *макро-* дещо вужча, зокрема в ній відсутнє значення певної кількісної частки виміру.

У всіх аналізованих лексемах компонент *макро-* є першим складником, що приєднується до латинських (*макроструктура*, *макротурбуленція*, *макрофункція*); грецьких (*макроекономіка*, *макросистема*); англійських (*макропроцесор*); французьких (*макрорельєф*, *макромолекула*, *макрокоманда*) слів.

Переважає більшість іменників із префіксоїдом *макро-* належить до термінологічної лексики: **біології** (*макроклімат*, *макроорганізм*, *макрофауна*, *макрофлора*, *макроеволюція*, *макроеlementи*); **ботаніки** (*макромолекули*, *макроспорофіл*, *макрофілія*, *макроліти*, *макроеlementи*); **медицини** (*макроглобулін*, *макроглюсія*, *макрокардія*, *макромолекула*, *макрофагоцит*, *макрофонія*, *макроцефалія*, *макроцит*); **техніки, хімії, фізики, математики** (*макроаналіз*, *макрогеометрія*, *макроклімат*, *макрокорозія*, *макромодель*, *макромолекула*, *макрооб'єкт*, *макроприлад*, *макрознімок*, *макрофізика*, *макрошліф*, *макроеlement*).

У терміносферах утворення з *макро-* здебільшого виступають із протилежним значенням стосовно іменників з *мікро-*: *макрознімок*, *макронаселення*, *макрополе*, напр.: У пробах води треба підрахувати кількість мікроскопічної флори і фауни, яка є поживою для макронаселення океану (Із журналу).

У поодиноких випадках утворення з *макро-* засвідчено в мові художньої літератури, зокрема в гумористичних творах, напр.: Свій *макрочас*, свій мікрочас, лише б не ... марночас! (Із газети).

До продуктивних префіксоїдів належить термінологічний елемент *мікро-* (< гр. *micro* – малий), що означає: а) малий, найдрібніший (*мікробибух*, *мікродоза*); б) пов'язаний з вивченням або вимірюванням дуже малих предметів, явищ, величин (*мікроаналіз*, *мікробар*) [СІС 2000: 639] і є першою частиною складних слів.

В «Етимологічному словнику української мови» читаємо: **мікро-** перший компонент складних слів, що означає «дуже малий» (*мікрокнига*), «пов'язаний з вивченням дуже малих предметів» (*мікроаналіз*), «мільйонна частка одиниці міри, названої другим компонентом слова» (*мікроампер*) [ЕСУМ, т. 3: 474].

Н. Клименко зауважує, що «широка комбінаторика цього форманта з іншими основами зумовлена абстрактністю його семантики, що визначає малі розміри, величини, пов'язані з вивченням та вимірюванням дуже малих предметів, явищ, одиниць» [Клименко 2008: 198].

Словотвірний тип із префіксоїдом **мікро-** вказує на дуже малі розміри, обсяги об'єктів, реалій, названих твірним словом, пор.: *мікроавтобус* – дуже малий автобус, *мікроелемент* – хімічний елемент, що міститься в рослинних і тваринних організмах у дуже малих кількостях; *мікроклімат* – клімат невеликої ділянки всередині певного географічного ландшафту, *мікроорганізм* – найдрібніша жива істота рослинного і тваринного походження, яку можна бачити лише під мікроскопом; *мікрорайон* – невелика частина району, яку виділяють з якою-небудь метою; *мікрофільм* – зменшена фільмо- або фотокопія чого-небудь. Напр.: *Автомобілісти Сіверськодонецька спільно з хіміками заводу склопластиків створили оригінальну конструкцію мікроавтобуса «Старт»* (Із журналу); *У неочищеному жовтому цукрі, окрім сахарози, містяться життєво важливі біологічно активні речовини – кислоти, солі, вітаміни, мікроелементи* (Із газети); *Зелені насадження захищають село від шкідливого впливу вітру та пилу, пом'якшують мікроклімат і надають селу красивого і благоустроєного вигляду* (Із енциклопедії); *Сонячне проміння корисне для людини ще й тим, що воно послаблює дію і навіть вбиває деякі мікроорганізми і віруси – збудників різних заразних хвороб* (Із журналу); *Ця історія сталася на тодішній околиці Києва, тепер уже в мікрорайоні, деєть років тридцять тому* (А. Дімаров).

Префіксоїд утворює назви **приладів, інструментів, пристроїв**: *мікрманіпулятор* – лабораторний прилад, за допомогою якого здійснюють під мікроскопом операції над дуже дрібними об'єктами [ВТССУМ 2003: 528]; *мікробарограф* – прилад для реєстрації малих коливань атмосферного тиску [Там само]; *мікроінструмент* – інструмент дуже малих розмірів для тонких, особливо точних робіт [Там само]; *мікрокалькулятор* – мініатюрний обчислювальний пристрій [Там само]; *мікромом* – прилад, за допомогою якого виготовляють найтонші зрізи тканин (рослинних або тваринних) для мікроскопічного дослідження [Там само]; *мікротон, мікротон, мікротерези, мікроперемікач, мікротелефон*. Напр.: *Колекція старовинних купюр і монет, печатка відомої поміщиці Катерини Балашиової, арифмометр, перший мікрокалькулятор, побутовий комп'ютер та зразки фальсифікату – ці та інші експонати можна побачити у оновленому музеї історії державної податкової служби Черкаської області* (<http://novadoba.com.ua>, 6.07.14); *Як наслідок, вченим вдалося зробити мікропроцесор, у якому стабільно працюють 36 ядер* (<http://ua.golos.ua>, 19.07.14); префіксоїд зафіксований у **назвах тлумачень, наукових понять**: *мікроесейчик, мікрорецензія, мікрокоментар* – ... не розумію, чому серед думок такого А.Г. снують мікроесейчики чи спогади такого собі Неборака... (ЛУ, 29/08: 5); *Після публікації діалогу... зустрів відомого нашого поета Василя Герасим'юка, і він дав мікрокоментар, гадаю, потрібний для розуміння сутності літературного процесу останніх десятиліть* (ЛУ, 23/09: 5); ... яка може позбавити за таку собі *мікрорецензію* на літескізи В. Кузана... (Книжник, 2/07: 9); **назвах послуг, систем управління**: *мікрокредит, мікромаркетинг* – У рамках програми банк створив такі види кредитних послуг як експрес-кредит, *мікрокредит* та мікролінії (у формі кредитної лінії (<http://www.lvivpost.net>, 15.08.08 14); *Мікромаркетинг* – форма цільового маркетингу, за якої компанія орієнтує свої маркетингові програми на потреби чітко визначених і досить вузьких географічних, демографічних, психографічних і поведінкових сегментів (<http://uk.wikipedia.org>, 6.08.14); **назвах одиниць вимірювання малих величин**: *мікробар* – одиниця вимірювання тиску, 10^{-6} бара [СІС 2000: 639]; *мікроампер* – одиниця сили електричного струму, 10^{-6} ампера [Там само]; *мікродина* – одиниця сили [ВТССУМ 2003, с.528]; *мікроміліметр* – те саме, що мікрон [Там само].

Словотвірну активність **мікро-** проявляє у творенні мінералів, організмів: *мікроклін* – мінерал групи калієвих польових шпатів класу силікатів білого, рожевого, сірого, інколи зеленого кольору; *мікроорганізм* – загальна назва тваринних і рослинних організмів, які можна побачити під мікроскопом; *мікропорит* – силікатний теплоізоляційний дрібнопористий матеріал; *мікротомі* – білковоліпоїдні тільця клітини субмікроскопічної структури, багаті на рибонуклеїнову кислоту; *мікроспора* – менша спора вищих різноспорових рослин, з якої розвивається чоловічий заросток, наприклад, пилок у квіткових рослин; *мікрочастинка* – частина дуже малої маси (елементарні частинки, атомні ядра, атоми, молекули); *мікрофлора* – сукупність мікроорганізмів, що існують у певному середовищі – у ґрунті, воді, повітрі, харчових продуктах, організмі людини, тварин і рослин; *мікроелементи* – хімічні елементи, що містяться в рослинних і тваринних організмах у дуже малих кількостях (у тисячних частках відсотка) і які входять до складу ферментів, вітамінів, гормонів та інших біологічно активних сполук; ця лексема має ще значення – мініатюрні деталі (транзистори, діоди), призначені для застосування в мікромодулях, меншу активність проявляє у назвах хвороб: *мікроінсульт, мікроінфаркт*; позначає **територію, простір, приміщення**: *мікрорайон* – комплекс житлових будинків і системи закладів культурно-побутового обслуговування, які задовольняють щоденні потреби населення [СІС 2000: 641], *мікрорельєф* – рельєф місцевості з коливанням висот до кількох метрів [ВТССУМ 2003: 529], *мікроклімат* – клімат невеликої ділянки земної поверхні, зумовлений специфікою місцевості [ВТССУМ 2003: 528]; **наукові галузі (вчення)**: *мікробіологія* – розділ біології, що вивчає мікроорганізми [Там само]; *мікроелектроніка* – галузь електроніки, що займається створенням електронних пристроїв, блоків і т. ін. в мікромініатюрному виконанні [Там само]; *мікрометрія* – розділ фізики, що вивчає точні виміри лінійних величин, *мікрохімія* – розділ аналітичної хімії, що вивчає і визначає надзвичайно малі кількості речовин [Там само]; **процеси**: *мікроеволюція* – еволюційний процес, що відбувається всередині популяції [Там само];

мікросейсми – коливання земної поверхні незначної амплітуди, зумовлені переважно атмосферними процесами (дією циклонів, тайфунів тощо), *мікрофотографія* – фотографування мікроскопічних об'єктів за допомогою фотокамери, з'єднаної з мікроскопом, а також зображення, виготовлене в цей спосіб, *мікрофотокопіювання* – виготовлення мікрофотокопій, мікрофільмування; *мікрофільмування* – виготовлення на світлочутливій плівці мікрофільмів і мікрофотокопій [Там само]; **речовини та матеріали:** *мікродобриво* – добриво, основним чинником якого є мікроелементи, що потрібно рослинам у дуже малих кількостях (Купрум, Бор, Манган, Цинк та ін.), *мікродомішки* – речовини, що входять до складу інших речовин у дуже малих дозах, *мікроелементи* – хімічні елементи, що містяться в рослинних і тваринних організмах у малих дозах [ВТССУМ 2003: 529]; *мікропорит* – силікатний теплоізоляційний дрібнопористий матеріал [СІС 2000: 642]; *мікрошпон* – тонкий деревинний матеріал для облицювання поверхонь, фанерування меблів [Клименко 2008: 436]; **методи дослідження:** *мікроскопія* – практична наука, що вивчає будову і використання мікроскопа, вивчення чого-небудь за допомогою мікроскопа, *мікрометрія* – сукупність методів вимірювання лінійних розмірів тіл [ВТССУМ 2003: 528]; **осіб за фахом чи виконуваною ними роботою:** *мікробіолог* – фахівець із мікробіології, *мікрорізьбяр* – майстер з різьби по дуже дрібних предметах [ВТССУМ 2003: 529]; *мікрохімік* – фахівець із мікрохімії [Там само]; **транспортні засоби:** *мікроавтобус* – багатомісний легковий автомобіль [Там само]; *мікроавтомобіль* – малолітражний автомобіль, *мікромотоцикл* – легкий мотоцикл, різновид мопеда, *мікроролер* – невеликий ролер [Там само].

Деякі утворення з компонентом **мікро-** відзначаються багатозначністю. Напр.: *мікроекономіка* – 1) система виробничих підприємств і підприємств послуг, що безпосередньо задовольняють потреби населення в товарах і послугах; 2) економічна наука, що вивчає взаємозв'язки та пропорції в межах окремої ланки виробництва чи окремого підприємства, господарства [ВТССУМ 2003: 528]. У «Словнику іншомовних слів» [СІС 2000] це слово зафіксовано тільки з другим значенням.

Полісемія властива й іншим лексемам. Пор.: *мікроклімат* – 1) клімат невеликої ділянки земної поверхні, зумовлений специфікою місцевості; 2) сукупність погодних умов (температура, вологість повітря і т. ін.), що створюються в приміщенні, на якій-небудь обмеженій території для нормального самопочуття людей, тварин, розвитку рослин і т. ін.; 3) *перен.* про характер відносин між ким-, чим-небудь, ставлення до кого-, чого-небудь в тому чи тому (порівняно невеликому) колективі, суспільстві і т. ін. *Моральний мікроклімат. Духовний мікроклімат* [ВТССУМ 2003: 528]; *мікроліти* – (одн. *мікроліт*) – 1) дрібні голчасті або пластинчасті кристали, властиві основним масам ефузивних порід; 2) дрібні кам'яні знаряддя певної геометричної форми (трикутника, трапеції, сегмента та ін.), створені первісною людиною в епоху мезоліту [Там само]; *мікросвіт* – 1) світ дуже малих фізичних величин; 2) *перен.* про вузьке, обмежене коло людей, невеликий колектив, який існує, живе за своїми правилами, законами; 3) *перен.* внутрішній світ окремої людини, її думки, почуття і т. ін. [Там само].

Утворення з компонентом **мікро-** часто мають синонімічні відповідники з компонентом **міні-**, наприклад, *мікроавтомобіль* – *міні-автомобіль*, *мікроанкета* – *міні-анкета*, *мікроспектакль* – *міні-спектакль*, *мікрокомп'ютер* – *міні-комп'ютер*, *мікромодель* – *міні-модель* та ін. Ці утворення синонімічні в значенні «малий, зменшений», хоч їх значення не вичерпується цим. **Мікро-** має такі ЛСВ: 1) пов'язаний із вивченням дуже малих величин (*мікроаналіз, мікробарограф*); 2) «мільйонна частка одиниці міри, яка названа другою частиною складання» (*мікроампер, мікрвольт* та ін.). Лексеми з компонентом **міні-** мають також друге значення – «дуже короткий», що реалізується в сполученні з назвами предметів одягу: *міні-пальто, міні-шубка*. До речі, це значення стало можливим і в утвореннях з **мікро-** у зв'язку з появою наприкінці ХХ ст. утворень *мікроспідниця* у тому самому значенні, що й *міні-спідниця*.

Антонімію аналізованих лексем спостерігаємо, зіставивши їх з утвореннями на **макро-**: *мікроеволюція* – *макроеволюція*, *мікроекономіка* – *макроекономіка*, *мікроклімат* – *макроклімат*, *мікрокосмос* – *макрокосмос*, *мікроліти* – *макроліти*, *мікросвіт* – *макросвіт*, *мікросистема* – *макросистема*, *мікроструктура* – *макроструктура*, *мікропроцесор* – *макропроцесор*, *мікроцефал* – *макроцефал*. Напр.: *мікроеволюція* – еволюційний процес, що відбувається всередині популяції [ВТССУМ 2003: 528]; *макроеволюція* – процес еволюції організмів всередині родини та інших систематичних категорій, вищих, ніж вид [ВТССУМ 2003: 505]; *мікроструктура* – будова твердих тіл, зокрема металів, що її можна спостерігати лише за допомогою оптичного або електронного мікроскопа [ВТССУМ 2003: 529]; *макроструктура* – будова твердих тіл, яку можна спостерігати простим оком або за незначного збільшення з допомогою лупи [ВТССУМ 2003: 505].

Усічені основи **мікро-**, **макро-** містять ознаки протилежності розміру, вираженого другим компонентом: *мікроідентифікація* – ідентифікація за конкретними ознаками; протил. *макроідентифікація*; *макроідентифікація* – ідентифікація за загальними ознаками; протил. *мікроідентифікація*. Напр.: *Якщо ж розглядати ідентифікаційні практики самого поняття територіальної ідентичності у вертикальному вимірі, за висхідною (від мікроідентифікації з «малою батьківщиною» до макроідентифікації із, приміром, «загальноімперським громадянством»), то в цій ієрархії знайдеться місце і для національної (громадянської), і для етнічної ідентичності* (<http://ji.lviv.ua>).

«Коло сполучуваності форманта **мікро-**», – зауважує О. Безпояско, – «раніше обмежувалося основами термінів» [Безпояско 1997: 33]. Дальший розвиток суспільства спричинив появу нових малих величин, що зумовило і розширення сфери вживання цього форманта. Спочатку він додавався тільки до слів іншомовного походження: латинських (*мікроабсцес, мікрофлора, мікроелемент, мікрокапсула, мікрокультура*); грецьких (*мікробіологія, мікросхема, мікроспора*); французьких (*мікрозонд, мікроманіпулятор, мікроорганізм, мікрорайон*); англійських (*мікрофільм, мікросканер, мікропринтування*).

У кінці ХХ – початку ХХІ ст. компонент дедалі частіше став додаватися до слів рідномовних: **мікрворсинки**, **мікродобриво**, **мікровимикач**, **мікродвигун**, **мікродобавка**, **мікродослідження**, **мікрополіт**, **мікрооб'єм**, **мікропам'ять**, **мікрословник**, **мікроволокно**. Напр.: *Наші хімічні заводи з кожним роком збільшують випуск різних мінеральних добрив, мікродобрив, стимуляторів росту рослин* (Із довідника); *Намагаючись проникнути вглиб матерії, вчені виявили мікросвіт, виявили, що в ньому відбуваються дивовижні перетворення одних частинок в інші* (Із журналу).

Досить вільно і широко префіксоїд сполучається з конкретними іменниками: **мікроавтобус** – автобус невеликих розмірів; **мікромодуль** – мініатюрний модуль – блок радіоелектронної апаратури, що складається з декількох мініатюрних деталей (мікроелементів); **мікрофільм** – фотокопія документа, рукопису, книги тощо, виконана на фотоплівці зі зменшенням у десятки і сотні разів; **мікрокнига**, **мікролампа**, **мікрокомп'ютер**, **мікрооб'єктив**, **мікрофотографія**, **мікрофотознімок**.

Значною кількістю представлені також абстрактні іменники, що означають назви процесів, результати дії, властивостей і характеризуються додатковим значенням зменшеності: **мікроутворення**, **мікрошум**. Напр.: *Усі лісові масиви..., разом узяті, в три рази поступаються перед зеленими мікроутвореннями своєю здатністю очищати атмосферу від різних шкідливих домішок* (Із газети).

Більшість новотворів засвідчують використання префіксоїда **мікро-** в терміновотворенні (**мікробіосейсмополігон**, **мікросейсморайонування**, **мікробульба**, **мікролептон**, **мікроземлетрус**, **мікропедіатрія**, **макрорівень**). Напр.: *Поки що кінцевою елементарною сходинкою, вочевидь, є лептони та мікролептони. Але, напевно, вглиб матерія невичерпна – надалі наука можливо виявить мікромікролептони* (Наука і суспільство).

Досить поширеними в технічній термінології є іменники з **мікро-**, що означають назви різних приладів, пристроїв, машин: **мікроголка**, **мікрогенератор**, **мікродвигун**, **мікролітак**, **мікроприлад**. Напр.: *За допомогою мікроголок можна вводити різні хімічні речовини в ядро, протоплазму і навіть окремі шари клітинної оболонки* (Із газети); *На початку сеансу корекції станція... з допомогою спеціальної оптичної системи і мікродвигунів була орієнтована на Сонце* (Із газети).

Наведені ілюстрації свідчать, що компонент **мікро-** не дає чіткої вказівки на терміносистему. Він уживається в суспільно-політичній лексиці (**мікроСоловки**, **мікроСандармохи**), виробничо-професійній (**мікробюстик**, **мікрокредит**, **мікрокомп'ютер**), побутовій (**мікрохолодильник**). Наприклад: *Ми все це розвінчуємо звірства сталінізму і не зауважуємо, що країна на наших очах стрімко обертається на легалізований ГУЛАГ, що мікроСоловки і мікроСандармохи відбуваються серед білого дня, на вулицях, біля під'їздів і в підвороттях будинків, на дорожніх трасах тощо* (ЛУ, 48/06: 6); *Він протягує долоню, і я опускаю в неї льодовий мікробюстик Грушевського, який уже почав танути* (ЛУ, 27/08: 4).

Початкова морфема **мікро-** сполучається з твірними основами, до складу яких входить ще який-небудь препозитивний іншомовний елемент: **мікроелектрозварювання**, **мікроелектродвигун**, **мікрорадіоприймач**, **мікрофотоустановка**, напр.: *Конструктивно «бджілка» являє собою електричний вібратор з мікроелектродвигуном, що живиться від батарейок* (Із журналу). Це свідчить про більші можливості поєднання компонента **мікро-** з основами різної структури і семантики.

Утворення з **мікро-**, другим компонентом яких є іменники з конкретним значенням, називають предмети нестандартно малих розмірів: **мікрокнига**, **мікромістечко**, **мікроплівка**. Напр.: *Тут, на живописному місці розкинулося ціле мікромістечко* (Із журналу).

Чіткість семантики, вільне поєднання елемента **мікро-** з конкретними й абстрактними іменниками сприяє зростанню продуктивності таких утворень у нейтральному і розмовному стилях. Вони мають яскравий відбиток індивідуального словотворення і досить часто вживаються в гумористичних творах, пародіях і служать для іронічно гострої характеристики явищ, предметів, понять: **мікровітер**, **мікродоц**, **мікролюдина**, **мікросуспільство**.

Словотвірне гніздо з префіксоїдом **мікро-** поповнюється неологізмами: **мікрокатастрофа**, **мікрокредит**, **мікроконфлікт**, **мікрорайонування**, **мікрофотознімання**, **мікрофотокопіювання** тощо.

Словотвірний формант **максі-** (< англ. **maxi** – максимум) – перша частина складних іменників, що має значення: а) довгий (про жіночий одяг); б) дуже великий, використовується рідко. Активізація вживання форманта пов'язана з модою: **максі-мода** – мода на довгий жіночий одяг [ВТССУМ 2003: 505], **максі-пальто** – довге пальто відповідно до максі-моди, **максі-спідниця** – довга спідниця відповідно до максі-моди, **максі-сукня** – довга сукня відповідно до максі-моди [Так само].

Дериваційні форманти **максі-** і **міні-** раніше вживалися як самостійні слова. Пор.: *... нас завжди цікавить, які сюрпризи приготує вона [мода] нам завтра, наступного сезону, через рік: «міні» чи «максі»...* (Із газети).

Дериваційним формантом для утворення похідних із кількісно-оцінним значенням виступає компонент **міні-**. Словотвірне значення префіксоїда **міні-** (< англ. **mini** – дуже короткий (про жіночий одяг); 2) дуже коротка сукня, спідниця, пальто) – перша частина складних слів, що має значення «малий розмір», «мала довжина» [СІС 2000: 644].

Словотвірне значення префіксоїда **міні-**, на основі якого виділився окремий словотвірний тип, тотожне значенню слів «малий», «найменший», що виконують роль супровідного предиката в базових словосполученнях префіксальних іменників, напр.: **міні-автомобіль** – малолітражний автомобіль малих розмірів [ВТССУМ 2003: 530], **міні-ЕОМ** – ЕОМ малого розміру; **міні-комп'ютер** – комп'ютер малого розміру; **міні-машина** – машина дуже малого розміру [Там само].

Продуктивною є реалізація значення компонента **міні-** у поєднанні з **назвами виробничих і торговельних об'єктів** (*міні-бар, міні-біржа, міні-буфет, міні-завод, міні-пекарня, міні-підприємство*); **назвами закладів освіти** (*міні-дитсадок, міні-студія, міні-школа*); **назвами механізмів, предметів побуту** (*міні-дисплей, міні-диск, міні-калькулятор, міні-плеєр, міні-магнітофон, міні-комп'ютер, міні-трактор*).

Початкова морфема **міні-** сполучається з основами українських слів слов'янського походження. Серед утворень із префіксоїдом **міні-** кількісно невелика, але найбільш уживана група слів, що слугують назвами укорочених предметів одягу: *міні-плац, міні-сукня, міні-спідниця* тощо.

Утворення з цим формантом позначають щось невелике за розмірами або найменше в низці подібних предметів: *міні-вертоліт, міні-завод, міні-лінза, міні-комп'ютер, міні-мікрофон, міні-музей, міні-передавач, міні-приймач, міні-спідниця, міні-футбол*. Напр.: *Тепер розробляється проект міні-заводу для переробки п'яти тонн молока на зміну* (Із газети); *Тут [у просвічучому електронному мікроскопі].. головне – міні-лінза* (Із журналу); *Міні-музеї з їх пам'ятками традиційного зодчества природно увійдуть у сучасну архітектуру сіл* (А. Хижняк); *Молодша сестра з хворобливим рум'янцем на впалих щоках осудливо, як істинно сільська людина, зиркала на голі коліна модниць – наступала ера міні-спідниць* (В. Дрозд); *Типовий міні-комп'ютер тих часів займав невелику шафу і був заснований на логічних мікросхемах...* (<http://uk.wikipedia.org/wiki>).

Поширенню утворень із компонентом **міні-** сприяють суспільні чинники: процес роздержавлення, розширення сфери обслуговування за рахунок малих підприємств, відходом від гігантизму, деталізацією суспільного життя. Напр.: *Тут діють міні-пекарня, макаронна лінія, цех з виробництва гречаної крупи* (Із газети); *Не за горами той час, коли вдома можна буде мати міні-друкарню* (Барвінок, 4/07: 14); *Окрім того влаштувати конструкції під скульптурну композицію «Музи», а також закупити устаткування: міні-бар, шафи-вітрини, дзеркала, підквіткарки* (<http://gre4ka.info.09.08.13>); *У транзитному пункті Красноармійська особлива увага приділяється саме дітям: для них рятувальники облаштували ігрові майданчики, міні-басейн для купання, окрему кімнату з іграшками* (<http://kmu.gov.ua>, 13.08.14); *Це буде єдине комунальне підприємство «Київський міні-ринок...»* (<http://kreshatic.kiev.ua>, 18.12.14).

Високий ступінь аглютинативності префіксоїда призвів до того, що він почав функціонувати не лише в назвах одягу, а й у розмовно-побутовому стилі, звідки вони потрапляють у засоби масової інформації: *міні-гастролі, міні-дослідження, міні-інтерв'ю, міні-фейлетон*.

Сполучення **міні-** з назвами, семантика яких несумісна з префіксоїдами кількісно-оцінного значення, веде до творення okazionalizmів (*міні-держава, міні-республіка*) [Віняр 2004: 212]. Останнім часом з'являються дидактичні терміни з цим префіксоїдом. Напр.: *Кожен урок перетворюється на міні-дискусію* (Рідна школа); *Загалом, поза цим змістом, як показує експериментальний досвід, втрачається дійове розвивальне значення будь-якого навчального заняття чи міні-модуля* (Педагогіка і психологія).

Префіксоїд **моно-** (< грец. **monos** – один, єдиний) – перша частина складних слів, що має значення: 1) «одне», «єдине»; 2) «монографічний» [СІС 2000: 652]. Він бере участь у творенні біологічних, зоологічних термінів: **моногоїбрид** – гібрид, одержаний унаслідок схрещення особин, які різко відрізняються певною ознакою; **монодрама** – драматичний твір, що виконується одним актором; **монокристал, моносахариди; засобів пересування та інших предметів: моноплан** – літак або планер з однією парою крил, розташованих в одній площині; **моноптип** – набірна буквовідливна машина, що складається з набірно-перфоруючої машини й відливної автомата; **назви вчень, помість, володінь: монофелітство** – релігійно-богословська течія, згідно з якою Христос має дві природи – божественну і людську, але єдину волю й одну енергію; **монотеїзм** – віра в єдиного бога; моноцентризм; **моносупердержава** – єдина (одна) супердержава, напр.: *Тоді Україна не була би потрібна моносупердержаві і світ би спостерігав байдуже за українським внутрішнім двоборством, аж поки не надійшла б черга косовського чи іракського варіантів «допомоги»* (ПіК, 28 – 29/03: 14).

Префіксоїд **мега-** (< гр. **megas** – великий) – перша частина складних слів, що означає: а) 10^6 (в інформатиці – 2^{20}) (М); б) величезний, гігантських розмірів, у композитах відповідає поняттю «великий», «мільйон», «велетенський», «у мільйон разів більше за основну одиницю мір, вказану у другій частині слова», бере участь у творенні назв предметів, споруд, об'єднань [ВТССУМ 2003: 516].

Новотвори з префіксоїдом **мега-** вказують на щось виняткове, таке, що виходить за межі звичайного (*мегаполіс, мегасвіт, мегарельєф*).

Утворення з компонентом **мега-** позначають: **назви осіб, об'єднання, угруповання: мегаблок** – *Безумовно, політики двох мегаблоків нічого нового не запропонують, та їм це і не потрібно* (ВВ, 29.10.09); **мегадемократ** – великий демократ (про учасника демократичного мегаблоку); **мегаканал** – великий канал; **мегаолігарх** – дуже багатий, значний олігарх. Напр.: *Оскільки й БЮТу, й «мегадемократам» комфортніше існувати в нестабільній обстановці...* (День, 22.08.08: 4); *... обласні державні ТРК об'єднуються у Мегаканал...* (<http://pravda.com.ua>, 07.02.07); *Переважає більшість меценатів – це колишні випускники Гарварду, які стали мегаолігархами, як у нас кажуть* (УМ, 05.12.06: 9); **назви будівель, споруд, приміщень: мегакрамниця** – крамниця великих (велетенських) розмірів; **мега-Мати** – Мати (назва пам'ятника) великих розмірів; **мегабудинок** – дуже великий будинок; **мегавиставка**. Напр.: *Спеціально для зведення мега-Матері був створений підйомний кран унікальної конструкції...* (ПіК, 17/02: 44); *У нашому мегабудинку мешканців багато, знайомих – не дуже, а тих, що радієш від зустрічі, – одиниці* (Дзвін, 7/07: 98); *До мегавиставки, окрім стін, зведених двісті років тому, будова не готова* (СТБ: Вікна, 21.05.09); *Якщо врахувати появу великих мегакрамниць, то російські видавці заробляють на нас добряче...* (ПіК, 9/03: 40); **назви дій, процесів, явищ, абстрактних понять: мегакліп** – важливий кліп, **мегатеракт, мега-шоу, мегавиставка, мегадовгобуд**,

мегаекологія, мегаісторія, мегаталант, мегачерга, мегамасштаб, мегалодви́г, мегалодія, напр.: *Нарощенню цього образу сприяла також небувала за своїм розмахом промокампанія: що не кліп, то «мега-кліп», що не концерт, то «мега-шоу»...* (ПіК, 19/04: 35); *Перехід Заварова до «Ювентуса» свого часу став мегалодією у світовому футболі* (Новий канал: Гол, 08.04.07); *Сьогодні на СТБ – мегаталант України* (СТБ: Вікна, 22.05.09); *Британські спецслужби повідомляють, що змогли відвернути мегатеракт..., що був загрозою нацбезпеці...* (1+1: ТСН, 10.08.06); *Вона [екологія] піднялася до вирішення духовно-моральних проблем загальнонаукового, філософського характеру. Всі ці поняття входять до місткого для багатьох неочікуваного поняття – мегаекологія* (Буковина, 1995, 20 грудня).

Похідні з компонентом **мега-** мають синонімічні відповідники – утворення з **макро-**: обидва мають значення «великий», «крупний». Це денотативне значення коренів, але семантична структура їх цим не вичерпується. Лексеми з компонентами **макро-** та **мега-** є багатозначними: **макро-** 1) «великий, крупний, великих розмірів»: *макромолекула, макрорельєф*; 2) пов'язаний із вивченням великих предметів, величин: *макросвіт*; **мега-** 1) «великий, крупний»: *мегаспори*; 2) «перша складова частина найменувань кратних одиниць, що дорівнюють мільйону [10^6] вихідних»: *мегабар, мегабайт*. Можливі також однокореневі утворення з компонентами **макро-** і **мега-**: *макрорельєф – мегарельєф, макроспори – мегаспори, макросвіт – мегасвіт*.

Останнім часом проявляє словотвірну активність префіксоїд **мульти-** (<лат. **multum** – багато), що в складі композитів виражає значення багаторазовості, множинності. За допомогою нього утворюються **назви приладів**: *мультивібратор, мультициклон, мультипроцесор, мультикомплекс*; **осіб**: *мультимільярдер, мултимільйонер*; **дій, процесів, явищ**: *мультимедіапрезентація, мультикультуралізм, мултивіза, мультипорівняння, мултимедіатехнологія*. Пор.: *Зверніть увагу, що в кожному залі є плазмовий екран, на якому демонструватиметься мултимедіапрезентація про все, що ховає електронний фонд музею* (<http://hetman.tv>); *Встановити таблички з QR-кодами в Лаврі вирішили в науково-дослідному відділі мултимедіатехнологій Києво-Печерського заповідника* (<http://racurs.ua>, 23.09.13); *Мігранти сприймають мултикультуралізм (ми всі рівні в етнокультурному розумінні) як право зневажати етнокультурну ідентичність корінного населення тих країн, куди вони приїхали на постійне проживання, як право безсоромно витискувати їхню культуру на маргінес, захоплюючи дедалі нові культурні простори для своєї ідентичності за рахунок корінного етносу* (<http://radiosvoboda.org>, 03.12.14); *Отримати мултивізу або звичайну короткострокову візу можна як власноруч, так і через турфірму* (<http://dr.ck.ua>, 31.05.14).

Існують також іменники з абстрактним значенням: *мултиваріантність, мултилінійність, мултимедійність, мултиполярність*. Як зазначає Н. Клименко, «системне входження деяких слів з основою **мульти-** в мову підтверджують і такі повноправні, вже зі стерними ознаками чужого творення, як *мултиплікатор, мултиплікація*» [Клименко 2008: 219].

У межах словотвірного типу трапляються композити-гібриди (*мултипрограмування*). У цьому випадку йдеться про аглотиначію, оскільки префіксоїд **мульти-** приклеюється до вже вживаних кореневих морфем, що одночасно є самостійними словами.

В останні десятиріччя проявляють словотвірну активність утворення з лексико-морфемою **нано-** (<гр. **nannos** – карликовий, найменший). У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» зазначено, що «**нано-** – приставка, яка у складі слова означає 10^9 (н), тобто одна мільярдна частина чогось» [ВТССУМ 2003: 571]: *наносекунда* – мільярдна частка секунди; *нанометр* – це одна мільярдна частина метра або, що те ж саме, одна мільйонна частка міліметра (діаметр людської волосини становить близько 80 тис. нанометрів).

Нові лексеми з префіксоїдом **нано-** становлять собою терміни (*нанодіагностика*), передовсім на позначення одиниць вимірювання (*наносекунда, наноампер, нановат*).

Префіксоїд **нано-** відзначається продуктивністю у фізичній термінології (*наноматеріал, наносистеми, наначастинки*).

З'ясовуючи значення і словотвірну структуру нових слів із префіксоїдом **нано-**, Г. Віняр стверджує, що «він [префіксоїд **нано-**] в публікаціях науково-педагогічних видань останніх років активно використовується для творення нової термінологічної лексики, оскільки саме він об'єктивно відбиває пошуки науковців, спрямовані на пізнання матерії вглиб» [Віняр 2011: 102]. Найбільш частотним, продовжує далі дослідниця [Там само], у публікаціях науковців є термін *нанотехнології*: *Нанотехнології – це сукупність методів виробництва об'єктів живої й неживої природи із заданою атомною структурою шляхом цілеспрямованого маніпулювання атомами й молекулами* (Вища школа, 2008, № 12: 95).

Використання префіксоїда **нано-** у творенні інноваційної лексики сучасної української мови набуває стрімкого зростання, твірні основи таких похідних не обмежені сферою точних наук. Про глобальність позамовних чинників такої активності свідчить поява термінів *наноелектроніка, нанокомп'ютер, нанореволюція, наноманіпулятор, нанопланктон, наноробот*.

Твірною базою для новостворень із формантом **нано-** слугують не лише іншомовні, а й власне українські основи: *Відновлення діяльності технологічних парків дасть змогу Україні успішно конкурувати у світовому технологічному просторі, а саме: біотехнології, наномедицини, створення нових методів діагностики захворювань* (Урядовий кур'єр, 25.03.10); *Не випадково наш відомий педагог-науковець І. Підласий також ігноруючи нанонауки, зробив наприкінці 2007 року такий висновок* (Вища школа, 2008, № 12: 92).

Твірні основи, що поєднуються з префіксоїдом **нано-**, – це переважно назви неістот на позначення

абстрактних понять. Напр.: ...його [Е. Дрекслера] пропозиція лікувати людей способом уведення в капіляри «підводних човнів з **нанорозмірами**» є точним аналогом пропозиції XIX століття використовувати весла для пересування людей у повітрі (Вища школа, 2008, № 12: 91).

Іноді трапляються похідні, у яких префіксоїд **нано-** приєднується до основи, що має конкретне значення: Лише у США Е. Дрекслер розгорнув кампанію з пропаганди роботів-«**наноасамблерів**», але вона мала обмежений вплив на решту планети (Вища школа, 2008, № 12: 91).

Г. Віняр переконана [Там само: 104], що регулярність сполучення аналізованого префіксоїда з твірними основами практично не обмежена їхнім значенням і походженням, у ролі твірних часто виступають українські основи (**нанорозділ**, **нанорозмір**), що свідчить про адаптацію цього словотвірного засобу до нашої мови. Аглотинативність таких препозитивних елементів дозволяє мовцям згортати в однослівні оказіональні новотвори значні за обсягом конструкції: новина зі сфери нанотехнологій – «**наноновина**»; тема дослідження нанотехнологій – «**нанотема**». Напр.: Віднайдення реального шляху до штучного фотосинтезу – найважливіша і найвагоміша «**наноновина**» останніх двох років (Вища школа, 2008, № 12: 98). Або: ...На наших теренах «**нанотема**» майже не звучить в освітній, політичній, економічній та науковій сферах, на відміну від розвинених держав Заходу і Сходу, та навіть Росії (Вища школа, 2008, № 12: 91). Або: Ми пропонуємо в усій «**наносфері**» раз і назавжди домовитися про те, що не всі способи виготовлення дуже малих продуктів автоматично слід називати «**нанотехнологіями**» (Вища школа, 2008, № 12: 96).

Префіксоїд **нано-** проявляє активність у творенні неолексем, що покликані адекватно відбивати нові грані наукового пошуку.

Високу словотвірну активність проявляє префіксоїд **полі-** (<гр. **poly** – багато), що у складних словах відповідає поняттям «багато», «численний» [СІС 2000: 746].

Префіксоїд **полі-** бере участь у творенні похідних на позначення **назв речовин, матеріалів**: **полівінілхлорид** – синтетичний полімер, продукт полімеризації вінілхлориду; **полівітаміни** – лікарський препарат, що містить суміш багатьох вітамінів; **поліелектроліти** – полімери, до складу молекул яких входять групи, здатні до іонізації в розчині; **поліпропілен** – синтетичний полімер, продукт полімеризації пропілену, **полістирол** – синтетичний полімер, продукт полімеризації стиролу; **хвороб**: **поліартрит** – одночасне або послідовне враження багатьох суглобів, спричинене ревматизмом, грипом та іншими захворюваннями; **поліневрит** – множинне враження (запалення) нервів; **термінів**: **поліметрія** – одночасне поєднання двох чи кількох різних тактових розмірів; абстрактних понять, **властивостей**: **поліетнічність**, **полікультурність**, **поліментальність**, напр.: ...терміни належать до термінологічної основи, завдяки якій можна досягати подальших цілей в аналізі **поліетнічності** в Україні як об'єкта державного управління (<http://visnyk.academy.gov.ua>); Компенсаційні (щодо глобалізму) чинники та механізми – громадянське суспільство, процеси диференціації економіко-політичних спільнот, **полікультурність**, **поліментальність** – виступають у якості антагоністів глобалізму (eprints.od.edu.ua); **методів, систем, дій, процесів**: **поліембріонія** – 1) у тварин і людини – розвиток кількох зародків з однієї заплідненої яйцеклітини; 2) у рослин – розвиток кількох зародків у одній насінині; **поліфілія** – походження групи організмів від двох або більшої кількості груп предків унаслідок конвергенції або симбіозу.

Незначною продуктивністю позначені утворення з компонентами **бі-, гіпер-, мілі-, топ-, уні-**.

Префіксоїд **бі-** (< лат. **bi...** – дво... <**bis** – двічі) – префікс на позначення подвоєння [СІС 2000: 163] – **біметали**, **біпатриди**, **біполіт**, **біпризма**. **Біпатриду** (подвійне громадянство) – належність особи одночасно до громадянства двох держав, результат колізії законів про громадянство різних держав. Воно може виникнути, наприклад, при народженні дітей від батьків, що мають різне громадянство, при **натуралізації** та ін. Напр.: У нас не дозволені в країні **біпатриди** – але, тим не менш, це особливо не регулюється (<http://tabloid.pravda.com.ua>); **Біметали** (< лат. **bis** – двічі і грец. **Μεταλλον** – метал) – металеві вироби (пластинки, листи, стрічки, дріт і т. ін.), що складаються з двох шарів міцно з'єднаних між собою різнорідних металів або сплавів. Напр.: Перспективними у використанні є **біметали** та композиційні матеріали, що забезпечують необхідний комплекс механічних та фізичних властивостей (<http://zv.stu.cn.ua>); **Біпризма** – це дві вузькі призми, складені малими основами. Напр.: **Біпризма** – подвійна призма, виготовлена із скла у вигляді призми з тупим кутом, близьким до 180 (<https://uk.wikipedia.org>).

Останнім часом у мові публіцистики помітно активізувалося вживання іменникових новотворів із префіксом **гіпер-** (< гр. **hyper** – над, надміру), що вказує на більший, сильніший вияв чого-небудь, перевищення, перебільшення, надмірність якоїсь норми [СІС 2000: 283]: **гіперцвітіння** ← цвітіння – надмірне цвітіння; **гіпермісто** ← місто – визначне у чомусь місто; **гіперприскіпливість** – надзвичайна прискіпливість; **гіперпрофі** ← профі – визначний (відомий, загально визнаний) профі; **гіпертолерантність** – толерантність ← неабияка, перебільшена толерантність. Напр.: Це [Харків] **гіпермісто**, яке цілковито самовартісне (Mediapost, 35/07: 6); Центральним побоюванням при запровадженні «тотального» Шенгену для України є **гіперприскіпливість** при оформленні візових паперів у консульствах (УМ, 01.08.07: 5); ... появи й такого тріумфу «**гіперлібералізму**», «прагматизму», утилітаризму і **гіпертолерантності**, а також загального легкого й вимогливого директивного «постмодернізму»... (ЛІУ, 29/11: 14).

Значення похідних із формантом **гіпер-** «не можна подати як суму значень префікса та основи, тому що семи, які зазнали посилення, можна виявити лише в широкому контексті» [Хаммидуліна 1995: 15].

Префіксоїд **мілі-** (< лат. **milli** – тисяча) – перша частина складних слів, що означає «тисячна частка» [СІС 2000: 643]. Проявляє свою продуктивність у творенні термінів: **міліампер** – одиниця виміру сили електричного

струму, що дорівнює тисячній частці ампера; *мілібар* – одиниця атмосферного тиску, тисячна частка бара; *мілівольт* – одиниця виміру напруги електричного струму, що дорівнює тисячній частці вольт; *мілівольтметр* – чутливий вольтметр для вимірювання напруги електричного струму в тисячних долях вольт; *міліметр* – одна тисячна частка метра; *міліграм*, *мілікулон*, *міліметр*, *мілімікрон*, *мілірентген*, *мілісекунда*.

Демократизація в мові сучасної публіцистики, розкутий стиль працівників ЗМІ, зростання рівня їхньої освіченості, зокрема володіння іноземними мовами, сприяли новій тенденції – творенню складних моделей із першим незмінюваним компонентом. Нові утворення такого зразка позначають ті сфери і явища, що зазначають у періоди суспільного розвитку найбільшої активізації – економіка, преса, музика, література й ін.: *бізнес-школа*, *медіа-клуб*, *рок-марафон*, *тест-система*. На думку В. Лейчика, такі утворення в сучасній російській мові виникли під впливом англійської мови з її атрибутивними комплексами [Лейчик 1983: 7]. У таких складних словах у ролі одного з компонентів, здебільшого – першого, функціонує лексема іншомовного походження або ж вони загалом є кальками з англійської мови (*шоу-культура*, *шоу-бізнес*).

У мові сучасних ЗМІ активно побутують слова на означення представників мистецьких угруповань, моделей, переможців, конкурсів, зокрема, з компонентом іншомовного походження *топ* (<англ. *top* – вершина, найвищий) – першим компонентом складних слів, що означає «найвищий», «головний» (<http://slovopedia.org.ua>). Напр.: *топ-модель* – модель високого класу (про манекенниць); *топ-красуня* – найвродливіша дівчина зі списку призерів (перші 10 – 20 місць) певного конкурсу краси. Напр.: *Ель Макферсон вважається однією з найбагатших топ-моделей світу* (Із газети).

До аналізованої семантичної групи належать також слова із більш узагальненим значенням: *топ-пен* – найкращий твір, запис (пісні); *топ-тема* – головна, найпопулярніша тема новин, публічних обговорень. Напр.: *Формування нової більшості – одна з топ-тем* (УМ, 19.02.10).

Префіксоїд *уні-* (< лат. *unus* – один) – перша частина складних слів, що означає «єдино», «одно» [СІС 2000: 916]. Частина дериватів запозичена з латинської мови через посередництво французької. Зокрема, італійське *унісон* (лат. *unus* – один і *sonus* – звук), *уніформа* (лат. *unus* – звук і *forma* – форма).

Отже, розвиток науки і техніки, необхідність називання нових наукових, технічних, суспільних понять і явищ, зростання торговельних, економічних та культурних зв'язків між народами, збільшення кількості перекладної наукової та художньої літератури сприяє посиленню міжмовного взаємовпливу, взаємообміну не лише лексичними одиницями, а й словотвірними моделями, а також збагаченню словникового складу української мови запозиченнями, іншомовними лексичними одиницями-морфемами.

Зафіксований нами фактичний матеріал ілюструє перевагу у творенні лексичних одиниць, покликаних виконувати передусім номінативну функцію, що безпосередньо пов'язано з потребами суспільства у виникненні інновацій.

Література

- Безпояско 1997: Безпояско О.К. Іншомовні префікси в українській мові / О.К. Безпояско // Українська мова і література в школі. – 1979. – №7. – С. 28 - 33.
- ВТССУМ 2003: Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та СД) [Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : ВПФ «Перун» 2003. – 1440 с.
- Віняр 2004: Віняр Г.М. Розвиток системи дериваційних засобів на базі кореневих морфем / Г.М. Віняр // Вісник Житомирського педагогічного університету. – Житомир, 2004. – Вип. 14. – С. 210 – 214.
- Віняр 2011: Віняр Г.М. Новий префіксоїд у словотвірній системі української мови / Г.М. Віняр // Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету: Зб. наук. праць. – Вип. 6. – 2011. – С. 100 – 105.
- Городенська 1986: Городенська К.Г. Префікси і префіксоїди в українській мові / К.Г. Городенська // Мовознавство. – 1986. – № 1. – С. 36-41.
- ЕСУМ: Етимологічний словник української мови: в 7 т. / АН УРСР, Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні: [гол. ред. О. Мельничук]. – К. : Наукова думка, 1982 – 2006. – Т. 1 – 5.
- Карпіловська 2002: Карпіловська Є.А. Кореневий гніздовий словник української мови: Гнізда слів з вершинами-омографічними коренями / Є.А. Карпіловська. – К. : Укр. енциклопедія, 2002. – 912 с.
- Клименко 2008: Клименко Н.Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі: [монографія] / Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк; НАН України. Інститут мовознавства імені О.О. Потебні. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. – 335 с.
- Клименко 1991: Клименко Н.Ф. Морфемні структури слів у сучасній українській мові / Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловська // Мовознавство. – 1991. – № 4. – С. 10 – 21.
- Козак 2002: Козак Л.В. Українська електротехнічна термінологія (словотвірний аспект): дис. ...канд. філолог. наук: 10.02.01 «Українська мова» / Л.В. Козак. – Дніпропетровськ, 2002. – 171 с.
- Кочан 2004: Кочан І.М. Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами у сучасній українській мові / І.М. Кочан. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – 519 с.
- Лейчик 1983: Лейчик В.М. О некоторых современных способах словообразования / В.М. Лейчик // Особенности словообразования в научном стиле и норме. – Владивосток, 1983. – С. 7.
- Нові й актуалізовані значення та слова: Словникові матеріали (2002 – 2010) / Кер. проекту і відп. ред. О.М. Тищенко, авт. колектив: В.О. Балог, Н.С. Лозова, Л.О. Тименко, О.М. Тищенко [Інститут української мови НАН України] – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 280 с.

СЛОВНИК.net, 2006 – 2010 [Електронний ресурс] / Режим доступу: [http:// www.slovyk.net/about](http://www.slovyk.net/about) (опрацьовано станом на 30.09.2010).

СІС 2000: Словник іншомовних слів / Уклад. Л.О. Пустовіт. – К.: Довіра, 2000. – 1018 с.

СУМ: Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовозн. ім. О.О. Потебні; [голов. ред. І.К. Білодід]. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980.

СТИШОВ 2010: Стишов О.А. Глобалізаційні тенденції у префіксальному словотворенні української і білоруської мов кінця ХХ – початку ХХІ ст. / О.А. Стишов // Наукові записки. Серія «Філологічна». – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія». – Вип. 17. – 2010. – С. 67 – 77.

СТИШОВ 2005: Стишов О.А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) / О.А. Стишов. – [2-ге вид., переробл.]. – К. : Пугач, 2005. – 388 с. – Бібліогр.: С. 289 – 331.

ХАММИДУЛИНА 1995: Хаммидулина Е.Э. Имена существительные и прилагательные с приставками сверх-, супер-, ультра-, архи-, экстра-, гипер- (семантика и функционирование) / Е. Хаммидулина // Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 1995. – 20 с.

В статье проанализированы инновационные субстантивные производные единицы (общезыковой и индивидуально-авторские) начала ХХІ века в языке СМИ, интернет-изданий и в словарях неологизмов современного украинского языка, образованные с помощью препозитивных иностранных элементов с количественно-оценочным значением.

Ключевые слова: инновации, субстантивные производные единицы, количественно-оценочное значение, препозитивный иноязычный элемент, формант, новообразование, композит.

The article deals with the analyses of the innovative substantive derivatives (general language and individual author's) in the early 21st century in the language of mass media, online publications and dictionaries of neologisms of the modern Ukrainian language, composed with prepositive foreign language elements of quantitative and evaluative meaning.

Key words: innovations, substantive derivatives, quantitative and evaluative meaning, prepositive foreign language element, formant, neologism, composite.

Надійшла до редакції 14 січня 2016 року.

РОЗДІЛ VI. МОДЕЛЮВАННЯ В ДІАЛЕКТОЛОГІЇ

Валентина Грещук

УДК 81'373.611:81'282

МОДЕЛІ СЛОВОТВОРУ ІМЕННИКІВ У ГУЦУЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ
(НА МАТЕРІАЛІ СЛОВНИКА “ГУЦУЛЬСЬКА ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА
В УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ МОВІ”)

У статті на основі матеріалів словника “Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові” проаналізовано словотвірну структуру діалектних похідних іменників. Визначені лексичні значення та словотвірна семантика аналізованих дериватів. Охарактеризовано словотвірні моделі відіменникових, відприкметникових та віддієслівних суфіксальних утворень.

Ключові слова: гуцульський діалект, словотвірна модель, дериват, суфікс, твірна основа, словотвірне значення.

Словник “Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові” (див. [Грещук 2010; Словник 2012]), укладання якого завершилося в Прикарпатському національному університеті ім. Василя Стефаника, містить багатющий матеріал не тільки для вивчення сегмента гуцульського діалектного лексикону, освоєного художньою літературою, а й для дослідження важливих питань структурно-системної організації та функціонування мовних одиниць лексико-семантичного, словотвірного та фраземного рівнів української мови. З цього погляду на особливу увагу заслуговують гуцульські діалектні похідні слова, лексикографічно опрацьовані в зазначеному словнику, оскільки вони дають змогу досить повно моделювати словотвірну систему гуцульського говору.

Модель у словотворі як одиниця класифікації та опису не відзначається однозначністю. Тут ми послуговуємося визначенням, запропонованим А. П. Загнітком: “Модель у словотворі – зразок побудови конкретних похідних слів-лексем, наприклад: *учитель* → віддієслівна твірна основа *учи-* + іменний словотвірний суфікс *-тель*” [Загнітко 2012: 253]. Таке трактування словотвірної моделі з успіхом було застосовано в характеристиці словотвору сучасної англійської мови [Мешков 1976].

У цій статті ставимо за мету: на основі дериватів, опрацьованих у згадуваному словнику, визначити словотвірні суфіксальні моделі гуцульського діалектного словотвору іменників.

Для реалізації зазначеної мети необхідно виконати такі завдання:

- виокремити із реєстру словника словотвірно мотивовані іменники;
- визначити їх словотвірну структуру;
- охарактеризувати словотвірне значення, що виражається визначеними словотвірними структурами.

В гуцульському говорі, як і в українській літературній мові, словотвірні іменникові моделі марковані родовою диференціацією субстантивів [Загнітко 2011: 135-140], тому їх характеристику варто здійснювати, враховуючи рід іменників.

Словотвірні моделі іменників чоловічого роду.

За характером дериваційного форманта та частиномовної належності твірного слова у межах похідних іменників чоловічого роду в гуцульських говірках виділяємо такі словотвірні моделі:

$S + \text{суф. } -ак = S^1$. За цією моделлю утворено іменники із загальним словотвірним значенням ‘носій предметної ознаки’². Діалектною особливістю цієї словотвірної моделі є те, що в похідних словах після м’яких приголосних суфікс *-ак* вимовляється як *ек*. Серед них поширені здебільшого назви осіб за різними ознаками: *ватрак* ‘той, хто підтримує вогонь (ватру) на полонині’, *пізьмак* ‘той, хто має злість (пізьму) на когось’, *верствак* ‘той, хто одного віку (верстви) з ким-небудь’, *ворохтєк* ‘той, хто родом з Ворохти’, *когутєк* ‘той, хто поведінкою нагадує півня (когута); охочий залицятися до жінок’ та ін. Із назв предметів засвідчено назву *кресак* ‘те, що має відігнути краї (криси)’.

$A + \text{суф. } -ак = S$. Ця модель продукує деривати з загальним словотвірним значенням ‘носій ознаки’, серед яких переважають назви осіб за різними зовнішніми ознаками чи внутрішніми якостями: *голак* ‘той, хто нічого не має; голий’, *пореднак* ‘той, хто є порядним’, *пишнєк* ‘той, хто є пишним’, *худєк* ‘той, хто є худим’, *молодек* ‘той, хто є молодим’, *паршєк* ‘той, хто є паршивим’, *замлілєк* ‘той, хто є нерозторопним (замлілим)’ та ін. Засвідчено й поодинокі назви неосіб: *круглєк* ‘танок, який виконується кругом’, *крешенєк* ‘сердак, який є фарбованим (крашеним)’.

$V + \text{суф. } -ак = S$. Лише окремі деривати утворено від дієслів, зокрема, *робак* ‘той, хто дуже працює (робить)’, *сліпак* ‘те (око), що сліпає’.

¹ Тут і далі послуговуємося такими символами: S – іменник, A – прикметник, V – дієслово, Ad – прислівник, Q – числівник

² Тут і далі загальне словотвірне значення дериватів визначено за методикою, поданою у [Словотвір 1979]

S + суф. *-ap(-ep)* = S. У гуцульських говірках модель десубстантивів із суфіксом *-ap*, що має загальне словотвірне значення 'носій предметної ознаки', досить продуктивна в утворенні назв осіб [Закревська 1976: 66-68]: *бутинар* 'той, хто працює на лісорозробках (в бутині)', *граничар* 'той, хто служить на кордоні (границі)', *дошкар* 'той, хто виготовляє і покриває дах дошкою (драницею, гонтою)', *кучмар* 'той, хто носить кучму', *мольфар* 'той, хто діє, впливає на когось, щось чарами (мольфами)', *чінатар* 'той, хто діє, впливає на когось, щось чарами (чінками)', *патентар* 'той, хто має посвідку (патент) на отримання місячної платні; пенсіонер', *пушкар* 'той, хто озброєний рушницею (пушкою)', *стойкар* 'той, хто стоїть на варті (стойці)', *спузар* 'той, хто підтримує вогонь на полонині (гуц. *спуза* 'попіл')', *тітінар* 'той, хто займався контрабандою тютюну', *канонер* 'той, хто стріляє з гармати (канону)' та ін.

A + суф. *-ap* = S. Поодинокі деривати утворені за цією моделлю мають словотвірне значення 'носій ознаки': *скупар* 'той, хто є скупим', *першунар* 'той, хто веде перед, є першим у чому-небудь'.

Ad + суф. *-ap* = S. За матеріалами словника за такою моделлю утворено лише іменник *домар* 'той, хто залишається на господарстві вдома (дома)'.

Характерною діалектною особливістю усіх трьох останніх моделей є те, що в дериватах, утворених за ними, у форманті кінцевий *p* здебільшого є м'яким.

S + суф. *-ник(-івник, -овник, -інник, -аник)* = S. Зазначена модель продуктивна як в утворенні назв осіб, так і неосіб із загальним словотвірним значенням 'носій предметної ознаки'. Серед назв осіб – це *люфтник* 'той, хто відпочиває на свіжому повітрі (люфті)', *урльопник* 'той, хто перебуває у відпустці (на урльопі)', *пістолетник* 'той, хто має пістолет', *шкільник* 'той, хто вчиться в школі', *чїледник* 'той, хто є слугою (челяддю)', *скрипичник* 'той, хто грає на скрипці', *вербецирник* 'той, хто служить на військовому прийомному пункті (на вербецирці)', *баришівник* 'той, хто отримує прибуток (бариш) від торгівлі або перепродажу', *градівник* 'той, хто вміє відвертати град, грозові хмари' та ін. Назви предметів, утворені за цією моделлю, – це *боришник*, *буришівник*, *буришівник* 'те, що спечено з картоплі (боришки)', *ліжник* 'те, чим вкривати ліжку', *ватарник* 'місце, де розкладають вогонь (ватру)', *зимовник* 'місце, де опришки переховувалися цілу зиму', *кулешівник* 'горщик, у якому варять кулешу', *барабуляник* див. *боришник* та ін.

V + суф. *-ник* = S. За цією моделлю утворюються здебільшого назви осіб із словотвірним значенням 'виконавець дії': *примівник* 'той, хто вміє замовляти (примовляти)', *чередінник* 'той, хто відбирає молоко в корів (чередує)', *дійник* 'той, хто доїть овець, корів', *сокотінник* 'той, хто пильнує, оберігає когось, щось' та ін. Із назв предметів засвідчено дериват із нарощеним формантом *-інник* – *варінник* 'горщик, у якому варять їжу'.

V + Ø_c = S. Результатом дії цієї моделі є низка дериватів на позначення неосіб із загальним словотвірним значенням 'носій процесуальної ознаки': *гать* 'вода, яку загатили', *грузь* 'місце, де грузнуть', *побій* 'дах, який покритий (побитий) гонтою', *розвод* 'туслянка, яку розвели водою', *наклад* 'дрова, які складені (накладені) для ватри', *плєс* 'елемент колядування, під час якого колядники пританцьовують (плєснуть)', *напуст* 'нещастя, кара, біди, яких напускають на людей', *протіс* 'половина дерев'яної колоди, яку відкололи (протесали) вздовж', *розказ* 'те, що наказали (розказали)' та ін.

S + суф. *-ик(-чик, -чік)* = S. Ця модель слугує для творення демінутивів: *кіптарик* 'малий кіптар', *кресик* 'мала рушниця (кріс)', *груник* 'малий грунь', *пугарчик* 'малий пугар', *дзигарчик* 'мала сигарета (дзигар)'. Із назв осіб – *легіник* 'малий легінь'.

S + суф. *-ок* = S. Синонімічна до попередньої, але менш продуктивна, модель для деривації назв неосіб: *плайчок* 'малий плаїк', *спїжачок* 'малий чавунний горщик (спїжак)', *климачьок* 'малий клумок (климак)' та ін.

V + суф. *-ок* = S. Модель, за якою творяться абстрактні іменники із значенням опредметненої дії: *припочивок* 'відпочинок', *тружданок* 'труд, важка праця' та ін., пор. також *пристанівок* 'дія за знач. *пристати*'. Іншу семантику маніфестує дериват цієї моделі *оседок* 'місце, на якому хтось поселився (осів)'.

S + суф. *-ец(-овец)* = S. За цією моделлю утворені іменники, що мають загальне словотвірне значення 'носій предметної ознаки': *бабинец* 'місце у церкві, де стоять жінки (баби)', *пластовец* 'сніг, що падає великими клаптиками (пластами)', *топірець* 'різновид сокирки (топора)' та ін.

A + суф. *-ец* = S. Модель продукує деривати із загальним словотвірним значенням 'носій ознаки': *бистрець* 'струмок із стрімкою (бистрою) течією', *кучерявець* 'рослина, яка має густе, розкішне (кучеряве) листя', *студенець* 'страва, яку одержують при охолодженні м'ясного, рибного відвару; охолоджена (студена) страва' та ін. Із назв осіб засвідчено дериват *осинавець* 'чорт', мотиваційною ознакою якого є осинове дерево, на якому повісився Юда, зрадник Ісуса.

V + суф. *-анець* = S. Малопродуктивна модель, за якою утворено дериват із словотвірним значенням 'носій процесної ознаки': *годованець* 'той, кого утримують (годують)'.

Q + суф. *-ец* = S. Поодинокі деривати, утворені за цією моделлю, мають загальне словотвірне значення 'носій квантитативної ознаки': *одинець* 'який є одним сином у сім'ї', *сороківець* 'який дорівнює сорок (монета вартістю сорок грейцерів)'.

S + суф. *-ун* = S. Малопродуктивна модель, за якою утворено деривати *каліцун*, *шмаркун*, семантика яких виражає осуд, зневагу.

A + суф. *-ун* = S. Поодинокі деривати на позначення осіб, утворені за цією моделлю, мають загальне словотвірне значення 'носій ознаки': *дикун* 'той, хто є диким', *ворозкун* 'той, хто є непосидючим (ворозким)', *невкритун* 'той, хто є невкритим (неспокійним)'.

За іншими суфіксальними словотвірними моделями утворено по одному-два деривати на позначення осіб із загальним словотвірним значенням 'носій предметної ознаки', зокрема: S + суф. *-ей* = S (*торбей* 'той, хто

ходить із торбою, жебракує'), V + суф. *-ей* = S (*зайдей* 'той, хто зайшов, негумешній'), S + суф. *-ич(-анич)* = S (*секманич* 'той, хто керує гуртом (сикманом)', *керманич* 'той, хто керує кермою на дарабі'), A + суф. *-юк* = S (*зеленюк* 'прикордонник, хто носить мундир зеленого кольору'), V + суф. *-ич* = S (*зварич* 'той, хто варить сіль'), V + суф. *-ас* = S (*любас* 'той, хто любить, любовник'), V + суф. *-ц(а)* = S (*вибірца* 'той, хто вибирає березу'), S+суф. *-атор* = S (*таксатор* 'той, хто встановлює ціну (таксу)'), S+суф. *-ач* = S (*калюхач* 'той, хто має великий живіт (калюх)', *трембіташ* 'той, хто грає на трембіті'). Таке загальне словотвірне значення властиве і моделям на позначення неосіб: S+суф. *-ень* = S (*головачень* 'коноплі'), S+суф. *-ір* = S (*кулешір* 'горщик, у якому варять кулешу'), S+суф. *-ук* = S (*єрчук* 'річний баран'), V + суф. *-юг* = S (*верклюг* 'стовп, що може вертатися навколо своєї осі'), V + суф. *-іль* = S (*митіль* 'вода, якою миються'), V + суф. *-іж* = S (*крутіж* 'місце, де крутиться вода, вир'), V + суф. *-ук* = S (*міртук* 'те, чим міряють'), V + суф. *-ин* = S (*обертин* 'ритуальна дія, за якої чари повертаються (обертаються) тому, хто їх наслав').

Словотвірні моделі іменників жіночого роду

S + суф. *-к(а)(-авк(а), -енк(а), -єнк(а), -івк(а), -інк(а), -унк(а), -ечк(а))* = S. За цією моделлю утворені іменники з різною семантикою. Із назв неосіб частина з них має зменшено-пестливе значення: *гаджучка* 'мала гаджуга', *бартка* 'мала барда', *кубочька* 'малий кубок', *дзьобенька* 'мала дзьобня', *маржинка* 'пестл. до маржина'. Низка з них має загальне словотвірне значення 'носій предметної ознаки': *склівка* 'посудина, яку зроблено зі скла', *денцівка* 'особливий тип сопілка, яка має дно (денце)', *бриндзенка* 'дерев'яна посудина, у чкій зберігають бринзу', *бовгарка* 'приміщення для корів (яких доглядають бовгари)' та ін. Особливим утворенням тут є дериват *денька*, що має значення 'робочий день'.

Із назв осіб, утворених за цією моделлю, утворені деривати *фартушанка* 'жителька міста, для одягу якої характерним є фартух', *біданка* 'жінка, життя якої проходить у біді' та ін.

Деякі іменники цієї моделі виражають значення фемінітивності: *любаска* 'жін. до любас', *чінатарька* 'жін. до чінатарь'.

V + суф. *-к(а)(-івк(а), -авк(а), -арк(а), -ачк(а), -інк(а), -анк(а), -унк(а))*, = S. Ця модель, як і попередня, поліфункціональна, за нею утворено похідні іменники різної семантики, при цьому всі в межах назв неосіб. Тут передовсім виділяється група дериватів із загальним значенням 'опредметнена ознака': *кортечка* 'дія за знач. кортіти', *зицирка* 'дія за знач. муштрувати (зицирувати)', *пійка* 'дія за знач. пити', *примівка* 'дія за знач. замовляти (примовляти)', *стойка* 'дія за знач. стояти (на варті)', *бранка* 'дія за знач. брати (до війська)', *газдівка* 'дія за знач. господарювати (газдувати)', *курванка* 'дія за знач. знімати кору з деревини (курувати)', *курінка* 'дія за знач. курити', *луплінка* 'дія за знач. знімати (лупити) кору з деревини', *сплавачка* 'дія за знач. сплавляти деревину водою' та ін.

Іншу помітну групу похідних іменників, утворених за цією моделлю, становлять ті, які мають загальне словотвірне значення 'носій процесної ознаки': *мійка* 'ганчірка, те, чим миють', *заплітка* 'стрічка, те, що заплітають у коси', *дача* 'податок, те, що дають', *опинка* 'плахта, те, чим опинають', *замітавка* 'дерев'яна кочерга', *сербавка* 'рідкий суп, те, що сербають', *терхівка* 'вантаж, яким в'ючать (терхають) коня', *тресунка* 'прикраса на чоловічому капелюсі з пір'я, квітів (які трясуться)', *гуслинка* 'спеціально заквашене кип'ячене молоко (яке отримують, коли його гусять)', *зимарка* 'будівля, де зупиняються взимку лісоруби, пастухи'.

A + суф. *-к(а)* = S. За цією моделлю утворено один дериват із значенням 'носій ознаки': *дранка* 'щось, що є драним'.

A + суф. *-иц(я)(-ниц(я))* = S. Ця модель продукує іменники, здебільшого на позначення неосіб із загальним словотвірним значенням 'носій ознаки': *веселиця* 'веселка', *чорниця* 'ожина, ягода, яка є чорною', *голиця* 'горби, не порослі лісом (голі)', *крадениця* 'щось, що є краденим', *повниця* 'обряд обдаровування молодих; таріль із колачем та чаркою, повною горілки, для учасників обряду', *бужениця* 'м'ясо, яке приготовлене особливим способом, є буженим', *білиця* 'білка', *головащиця* 'лосось дунайський, голова риба' та ін. Із назв осіб такої ж семантики засвідчено лише *зведениця* 'покритка (дівчина, яка зведена)'.

S + суф. *-иц(я)(-овиц(я), -ниц(я), -єниц(я))* = S. За цією моделлю утворено іменники із загальним словотвірним значенням 'носій предметної ознаки': *головиця* 'верхів'я (голова) річки', *кішниця* 'земля, яку призначено для косовиці (кішні)', *громовиця* 'дерево, в яке вдарив грім'. Дериват *зірниця* 'зірка' виражає семантику пестливості.

Із назв осіб, утворених за вказаною моделлю, засвідчено фемінітиви *чередінниця* 'жін. до чередінник', *бісниця* 'жін. до біс' та *полениця* 'жителька низин (полів)'.

V + суф. *-иц(я)(-авниц(я))* = S. Це малопродуктивна модель, за якою утворено поодинокі деривати на позначення осіб із значенням 'виконавець дії': *видданиця* 'дівчина, яка віддається', *гониця* 'жінка легкої поведінки'. Семантика неособового імені *заткавниця* ґрунтується на мотиваційній ознаці 'заставити (заткати) щось' – 'віконниця, заставка'.

V + Ø_c = S. Доволі продуктивна модель, за якою утворені іменники неоднакової семантики. Частина з них має загальне значення опредметненої дії: *гриза*, *грижа* 'дія за знач. гризтись', *запута* 'дія за знач. перепинити (запутати)', *люба* 'дія за знач. любити', *прошиця* 'дія за знач. прощатися з pokійником' та ін. Інші є носіями словотвірного значення 'носій процесної ознаки': *вберя*, *убиця* 'те, що одягається', *підойма* 'рослина, яка підвищує статевий потяг у чоловіків'. Така семантика властива і назвам осіб: *джвинда* 'той, хто свариться (джвиндить)'.

S+суф. *-ин(а) (-овин(а), -енин(а))* = S. Низка дериватів, утворених за зазначеною моделлю, характеризує загальне значення ‘носій предметної ознаки’: *млаковина* ‘там, де заболочена місцевість, млака’, *мураховина* ‘мурашник, там, де живуть мурахи’, *животина* ‘усе, що має життя (живот)’, *дурленина* ‘хвороба тварин’, *зашипетина* ‘щілина’.

S+суф. *-н(я)* = S. Це малопродуктивна модель, за якою утворено деривати із значенням опредметненої дії: *кішня* ‘дія за знач. косити’, *пришня* ‘дія за знач. просити’.

A+суф. *-ість* = S. Непродуктивна у говорі модель творення абстрактних іменників із значенням ‘абстрагована ознака’: *здуфальність* ‘абстр. ім. до здуфальний’, *фудульність* ‘абстр. ім. до фудульний’.

Інші моделі репрезентовані поодинокими дериватами жіночого роду, зокрема: S + суф. *-ин(я)* = S (*газдиня* ‘жін. до газда’), S+суф. *-ан(а)* = S (*крисаня* ‘різновид капелюха з відігнутими краями (кресами)’), V + суф. *-л(я)* = S (*зукля* ‘та, що виявляє статеvu охоту (гукається)’), V + суф. *-б(а)* = S (*стрільба* ‘рушниця, те, з чого стріляють’), V + суф. *-ань* = S (*давань* ‘місце, де годують (дають їсти) худобу взимку’).

Словотвірні моделі іменників середнього роду

V + суф. *-н(є) (-ин(є), -инн(я), -анн(я))* = S. За цією моделлю утворено іменники із загальним словотвірним значенням ‘опредметнена дія’: *насланє* ‘дія за знач. *насилати*’, *говдованє* ‘дія за знач. *говдувати* (бешкетувати)’, *бамбірине* ‘дія за знач. *бамбірити* (бубоніти)’, *домарине* ‘дія за знач. *домарити*’, *посиджіння* ‘дія за знач. *посидіти*’, *кутання* ‘дія за знач. *кутати* (порядкувати)’ та ін. Дериват *убранє* має значення ‘носій процесної ознаки’.

S + суф. *-єтк(о)* = S. Модель продукує іменники із зменшено-пестливим значенням: *горшєтко* ‘малий горщик (горнятко)’, *дараб’єтко* ‘мала дараба’, *потєтко* ‘мале потє (пташеня)’ та ін.

S + суф. *-иши(є) (-иш(є), -ищ(є))* = S. За цією моделлю утворено іменники на позначення неосіб із загальним значенням ‘носій предметної ознаки’: *солишиє* ‘місце, на якому ватаг сипле сіль для худоби’, *дворишиє* ‘місце, на якому розміщено двір’, *деревище* ‘домовина, скриня з дерева’, *стоїще* ‘місце, де розміщені стая, інші полонинські будівлі’ та ін.

За іншими моделями утворено поодинокі деривати: S + суф. *-ц(є)* = S (*чільце* ‘весільний убір на чоло для молодої’), V + суф. *-ч(є)* = S (*обмінче* ‘дитина, обміяна бісицею при пологах на новонароджену дитину’), V + суф. *-иши(є)* = S (*ліновишиє* ‘шкіра, яка злазить (ліниться) з гадюки’), V + суф. *-л(о)* = S (*стілло* ‘місце, де стоїть худоба’), A + суф. *-т(є)* = S (*дранте* ‘рваний (драний) одяг’).

Словотвірні моделі іменників *pluralia tantum*

Поодинокі множинні іменники утворені за такими моделями: V + Ø_c = S (*згари* ‘місце в лісі, яке вигоріло’), V + суф. *-ин(и)* = S (*обзорини* ‘етап весільного обряду’), V + суф. *-к(и)* = S (*пометки* ‘сміття’), V + суф. *-ин(и)* = S (*пометини* ‘те саме, що *пометки*’), V + суф. *-иц(и)* = S (*бовтиці* ‘прикраси у вигляді пучка кольорових ниток, що звисають і хитаються (бовтаються)’), S + суф. *-иник(и)* = S (*гудзичіники* ‘штани’), A + суф. *-иц(и)* = S (*знакомиці* ‘знайомі’, *крашениці* ‘фарбовані (крашені) штани’), A + суф. *-н(я)* = S (*стариня* ‘батько і мати’).

Отже, матеріали словника “Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові” дають змогу змодельовати словотвірну систему гуцульського говору. Визначені моделі засвідчують їх багатство й різноманітність, однак усі вони властиві й словотвору української літературної мови. Відмінності стосуються фонетичного оформлення дериваційних ресурсів відповідно до закономірностей фонетики гуцульського діалекту, залучення до словотворення значної кількості діалектних слів як твірної бази та особливостей словотвірної мотивації.

Література

Грещук 2010: Грещук Василь. Словник “Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові” (концепція, принципи укладання) / Василь Грещук // Проблеми сучасної функційно-категорійної граматики: Зб. наук. праць на пошану члена-кореспондента НАН України Івана Романовича Вихованця. – Донецьк : Вид-во “Ноулідж” (донецьке відділення), 2010. – С.272-286.

Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові. Словник: у 2 т. / За заг. ред. Василя Грещука. Машинопис.

Загнітко 2011: Загнітко А.П. Теоретична граMATика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. – Донецьк : ТОВ “ВКФ “БАО”, 2011. – 992 с.

Загнітко 2012: Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: у 4 т. – Т. 2 / А.П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – 350 с.

Закревська 1976: Закревська Я.В. Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті / Я.В. Закревська. – К. : Наук. думка, 1976. – 162 с.

Словник... 2012: Словник “Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові” (пробний зошит) // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. Вип. XXXII-XXXIII. – С.145-165.

Словотвір... 1979: Словотвір сучасної української літературної мови / Відп. ред. М.А. Жовтобрюх. – К. : Наук. думка, 1979. – 406 с.

Мешков 1976: Мешков О. Д. Словообразование современного английского языка / О.Д. Мешков. – М. : Наука, 1976. – 246 с.

В статті на основі матеріалів словаря “Гуцульская диалектная лексика в украинской художественной речи” проаналізована словообразовательная структура диалектних производних существительных. Определены лексические значения и словообразовательная семантика анализированных дериватов. Охарактеризованы словообразовательные модели отсубстантивных, отадъективных и отглагольных суффиксальных образований.

Ключевые слова: гуцульский диалект, словообразовательная модель, дериват, суффикс, производящая основа, словообразовательное значение.

The article analyzes word formation structure of dialectal derived nouns based on the materials of “Hutsul dialectal vocabulary in Ukrainian belletristic language” dictionary. Lexical meaning and word-formative semantics of analyzed derivative have been defined. Derivational models of suffixal units derived from nouns, adjectives and verbs have been characterized.

Key words: hutsul dialect, derivational model, derivative, suffix, forming stem, word-formative meaning.

Надійшла до редакції 12 січня 2016 року.

Наталія Руснак

УДК 811.161.2'282.3(477.85)'42

ТРИЄДИНА СТРУКТУРА ДІАЛЕКТНИХ ТЕКСТІВ БУКОВИНСЬКИХ ГОВІРОК

Проаналізовано триєдину структуру діалектних текстів, репрезентовану синтагматичним, граматичним та дискурсивним різновидами. Синтагматичне членування, зумовлене звуковою реалізацією текстів, відзначає варіативність. Граматична структура увиразнює роль когнітивного чинника у формуванні висловлення, дає можливість проаналізувати частиномовну характеристику діалектних текстів. Дискурсивна структура ілюструє функціонування висловлення у діалектному мовленні.

Ключові слова: діалектний текст, синтагматична структура, граматична структура, дискурсивна структура, синтагма, висловлення, автосемантичні висловлення, синсемантичні висловлення.

Структурний опис мови передбачає аналіз тексту, який дозволяє виділити узагальнені інваріантні одиниці (схеми, моделі, морфеми, фонеми тощо) і зіставити їх з конкретними мовленнєвими сегментами на основі чітких правил реалізації. Багатогранність та складність діалектного тексту (далі ДТ) уможливають різні підходи до його вивчення, проте дослідження в ракурсі структурної лінгвістики, в основі якої лежить розуміння мови як знакової системи із чітко виділеними структурними елементами (одиницями мови, їх класами) і намагання до чіткого (наближеного до точних наук) формального опису мови, залишаються актуальними.

Структура ДТ, визначена семантичними відношеннями компонентів, що входять до його складу, їх морфологічною природою, фонетико-граматичним оформленням лексичного матеріалу, має триєдину будову: синтагматична, граматична та дискурсивна структури перебувають у ієрархічній залежності.

Виокремлюємо у ДТ дві структурні одиниці: синтагму, спричинену первинною звуковою формою ДТ, та висловлення, зумовлене його вторинною, графічною реалізацією. У межах синтагматичної структури аналізуємо мовленнєву одиницю ДТ – синтагму. Граматична та дискурсивна структури оперують текстовою одиницею – висловленням.

1. Синтагматична структура. Дослідники розмовного і діалектного мовлення відзначають складність членування мовленнєвого потоку на висловлення. Ж. Вандрієс з цього приводу висловив „нігілістичну” думку: «В усному мовленні поняття фрази сходять нанівець... Межа граматичних фраз тут настільки складна для сприйняття, що краще відмовитися визначати її» [Вандриес 1937: 141–142].

У виокремленні синтагми пріоритет надаємо фонетичному чиннику. Синтагматичне членування ДТ варіативне, синтагмою може бути слово, у тому числі службове, словосполучення, просте речення, складне речення. У синтагмах можуть бути реалізованими синтаксичні зв'язки, проте можуть бути й обірваними. Так, виділення інформативно значущого компонента призводить до порушення синтагматичних зв'язків у межах висловлення, пор.: *а з ко'роўкоўу йа / с'лава 'Богу в'іт 'сорок п'йатого 'року по 'содн'ішній ден' //* (с. Рідківці Нов.). Проте, можемо говорити про певні закономірності. Більшість синтагм діалектного мовлення – дієслівних, які становлять синтаксему або дієслівно-іменникове словосполучення на основі керування чи іменникового прилягання, напр.: *шо ти'пер вам за б'і'да? / п'іш'ла на ба'зар вс'о / ку'пила шо х'т'іла / ў'брала тай п'іш'ла //а ко'лис б'і'да 'була / бо ко'лис тра зач'і'нати / шоп со'рочку 'мати / то тра зач'і'нати 'с'йати ко'лонн'і // 'с'йати // ми / 'микати// мо'чити// су'шити// к'і'нати// п'р'асті / б'і'лити / т'кати / а пу'тому / зноў б'і'лити полот'но / і тог'ди зач'і'нати доби'рати ни'ток і то ч:е/ так //* (с. Митків Заст.). Однотипні ряди синтагм створюють ізоколон – стилістичну фігуру, побудовану за принципом синтаксичного паралелізму, яка полягає у симетричному розташуванні однакових форм частин мови у тотожних за складом синтаксичних конструкціях, як-от: *то йа ў'жє з'веч'іра п'іч 'в'ітопл'у / 'нач'інки зако'лочу / нак'ручу галу'шок / на'мочу фасу'л'ок/з'лагод'у бор'шу ў ба'н'ек / та й то ўс'о ў п'іч//* (с. Борівці Кіцм.).

У синтагмах можливі різноманітні дублювання компонентів. Внаслідок невиправданого повторення одного з компонентів виникає плеоназм: *ми во'рали нави^с'н'і вс'і горо'ди во'рали* // (с. Михальча Стор.).

Однією синтагмою зазвичай виступає дієслово зі значенням мовлення, лексема на позначення аксіологічної (раціональної) оцінки, заперечення, стверджувальні частки, граматичні засоби вираження різноманітних відношень. Для діалектного мовлення характерні „порожні” синтагми, які смислового навантаження не мають, однак вони розводять у часі мислення і мовлення. Семантично порожні синтагми є делімінаторами кінця підтеми, вони „підказують” слухачеві, що підтема вичерпана: *'али в осноў'ном 'було 'весе'ло // 'весе'ло 'було // 'були моло'д'і // тай та'ке 'було* // (м. Заставна).

2. Граматична структура. Граматична структура ДТ, базуючись на синтагматичній і підпорядковуючись дискурсивній, спирається на ідеї Л. Теньєра і передбачає:

- 1) визначення основних компонентів висловлення, які ґрунтуються на встановленні відношень між ними;
- 2) визначення частиномовної реалізації кожного з цих компонентів [Теньєр 1988].

Беручи до уваги концепцію Л. Теньєра, де основним компонентом судження є предикат, враховуючи, що актанти та сірконстанти у висловленні члени речення, граматичну структуру ДТ складають *предикатний, суб'єктний, об'єктний, обставинний, означальний компоненти*.

Суб'єктний компонент – *породжувальний* чинник ДТ. Його узагальненість спричиняє множинний вияв. На позначення узагальненого суб'єкта використовують іменники *'л'уди, ж'ін'ки, се'ло: то 'л'уди вс'і зго'нили* // (с. Мамаївці Кіцм.). Суб'єкт може виражати форма Р.в. особового займенника 1-ої. ос. мн. з прийменником у: *ў нас 'дома 'були ко'рови і буў к'ін' / ко'р'іў до'йїли / і ти^е'л'ати* // (с. Михальча Стор.).

Множинність суб'єкта виражає означальний займенник *'кождий*. Причому у діалектному мовленні він зазвичай функціонує у формі середнього роду. У такий спосіб на мовному рівні відбувається знеособлення множинності: *кожде соб'і йшло брало дори* // (с. Мусорівка Заст.).

Предикатний компонент – текстотвірний. «Дієслівний вузол, який є центром речення, у більшості європейських мов відображає свого роду маленьку драму, в ній є дія, а частіше дійові особи та обставини» [Теньєр 1988: 117].

Головні предикати поділяємо на:

- *предикати конкретної фізичної дії;*
- *предикати аксіологічної ознаки;*
- *предикати характеристики;*
- *предикати наявності.*

За способом вираження предикати конкретної фізичної дії класифікуємо на *особові і знеособлені*. Компоненти головного знеособленого предиката конкретної дії можуть перебувати у дистантній позиції, як-от: *а ва'рйти з моло'ка 'тоже ж 'можна вс'о* // (с. Рідківці Нов.).

Необхідним компонентом граматичної структури ДТ виступає об'єктний компонент, який виражає відмінкова форма або прийменниково-іменникова конструкція, пор.: *йа ш'е суб'і зга'дала за ди'тинство* (с. Михальча Стор.).

Обставинний компонент у ДТ має семантику часу, місця, мети, способу дії. Так само, як і об'єкт, обставину характеризує обов'язковість: *ху'добу три'мати/ т'реба вчас ўс'о* (обст. часу); *й'йї тра 'було о'рати хо'дити* // (с. Берегомет Вижн.).

Обставинні значення виражають прислівники, з-поміж яких діалектизми (*вчас, вод'но, напо'людне, ўд'нину, п'іўд'нини, за'витка*) та прийменниково-відмінкові конструкції, останні здебільшого відтворюють відношення способу дії та контамінацію кількох значень.

У граматичній структурі ДТ означальні компоненти трапляються рідко. Означальні компоненти, виражені прикметниками, визначає позиція щодо означуваного слова. Зазвичай вони перебувають у постпозиції до означуваного слова, нерідко оформлені в окрему синтагму, як-от: *ро'били ни'т'ки то'нен'к'і / спи'ц'і'ал'н'і // л'н'а'н'і* // (с. Мамаївці Кіцм.). Часто у функції означення виступає вказівний займенник *той* у різних родо-відмінкових формах та у формі фонетичного діалектизму *то'т'і* (у буковинських говірках), *сей* (у подільських говірках): *йшли ж'ін'ки до'йїти то'т'і 'в'іўц'і* // (с. Мамаївці Кіцм.). Вказівний займенник *та'кий* у препозиції до означуваного слова внаслідок семантичної невизначеності сприяє появі конкретизаторів, зазвичай прикметників: *в'і'копували та'ку 'йаму і к'лали за'копували // та'кий ко'бец ро'били // на'вер'ха ро'били та'кий/ та'кий ви'сокий ко'бец* // (с. Топорівці Нов.).

3. Дискурсивна структура. До складу дискурсивної структури ДТ входять два типи висловлень: *автосемантичні та синсемантичні*. До автосемантичних висловлень відносимо: *конструкції порівняння, висловлення-побажання, риторичні запитання, конструкції „текст у тексті”, примітивні визначення*. Синсемантичні висловлення формують два типи синтаксичних структур: конструкції, що мають характер мовленнєвих кліше, і залежні дискурсивні висловлення.

Так, порівняння опирається на мисленнєві асоціації і зводиться до того, що ознака (динамічна або статична) в мовленні увиразнена або конкретизована. У діалектному мовленні більше способів відтворення логічної операції порівняння, ніж у літературній мові. Логічна операція порівняння у діалектному мовленні здатна відтворюватися порівняльним зворотом, підрядною порівняльною частиною складної конструкції, граматичними засобами (ступенями порівняння), реченнями ідентифікації, підрядними пояснювальними (мети) частинами складного висловлення, переносними метафоричними значеннями слова, пор.: *галуш'ки / ко'лис та'к'і йак м'і'з'ін'і 'пал'чики ко'лис / а ти^е'пер йак га'лушку з'робе / то вод'на на ц'і'лий те'р'лец // а то*

та'к'і йак м'і'зин':і 'пал'ц'і'й'йак 'палі'ц'га'лушичка // (с. Топорівці Нов.); *ти'пер га'лушка та'ка шо п'ливайе* *ў'сал'і тий / тий / йак мако'з'ін здоро'вецка* // (с. Топорівці Нов.); *г'і'ў'ки вб'ран'і 'файно* // *сто'йа / йек ч'і'ў'ки* // (с. Вашківці Вижн.); *тог'ди ми і спо'чинем в'іт цих робо'к'і'ў* // *а то ўсе в'іо / та в'іо / йек 'сив'і 'кон'і* // (с. Борівці Кіцм.); *вс'о // вс'о тро'йене // вже т'і 'йаблука 'сохнут* // *йак ста'р'і ўми'райут / так і ди'рева ўми'райут / і* // (с. Топорівці Нов.); *хра'ми 'були май'файн'і // 'л'і'ни'і / ч'ім ти'пер* // *ми ч'і'кали / бо то 'було 'веси'ло* // (с. Лашківка Кіцм.).

У діалектному дискурсі трапляються засоби порівняння, які відзначає поетичність, вони відтворюють оригінальність світобачення діалектоносіїв. Знаковість, яка супроводжує усі основні події особистого і громадського життя, є виявом магічного мислення діалектоносіїв і ґрунтується на асоціативізмі, напр.: *'кожен ўз'ір шош озна'ч'еў* // *би'р'в'інок 'шили / а'би жи'к'е ни'ў'йело* // *'руж'і / а'би 'жик'ечко 'було та'ке 'файне* // *ли'ст'ки бе''рези/ бе''ре'ц'ли вид б'і'ди// зу'зул'ку 'шили / а'би ба'гато л'іт наку'вала* // *'жоўтий 'кол'ер / це 'кол'ер 'сонца і 'Бога* // *ф'іо'л'етовий / то 'кол'ер з'в'ізди / шо зйеў'л'ейеси на 'неб'і // зе''лений// ба'гацтво* // (с. Сергії Пут.).

Зіставлення по часовій осі – типове явище для діалектного дискурсу. Розповідь у минулому часовому плані зумовлює повернення думки до теперішнього часового плану і навпаки: *'сапоў 'робимо йам'ки / а ти'пер 'робіа 'шанч'іки / н'і'би то дл'а бара'бул'і 'л'і'ше / ни' замо'кайі* // (с. Великий Кучурів Стор.).

Зіставлення за часовою віссю у діалектному дискурсі має специфічну форму вияву – *порівняння-заперечення*. Конструкція *ко'лис 'було ни' так / йак ти'пер (зари)* є усталеною у діалектному мовленні, до порівняльного звороту входить порівняльний сполучник *як ('тайак)* і прислівника *ти'пер, 'зари*, який відноситься до заперечення або до дієслова із запереченням. Отже, змістом таких конструкцій є зіставлення, а формою – порівняння.

Конструкція *ко'лис 'було ни' так / йак ти'пер* має характер сентенції, звучить як висновкове положення: *ко'лис 'було ни' так / йак ти'пер/ бо ти'пер ни'ма 'тойі 'хатной ро'боти* // (с. Дубове Стор.); *ну то вс'о к'васили* // *то ни' 'було йак ти'пер закри'вайут* // *ти'пер вс'о зак'рито// вс'о закри'вайут* // *а даў'но то ни' 'було* // (с. Кам'янка Стор.).

Заперечення може виражатися імпліцитно, за допомогою інтонації: *йк'і ка'ш'і'/?// ку'руз'ан'і // йк'і? // шо то 'було 'тайак ти'пер вс'о'го// ну тай шо?* (с. Михальча Стор.).

Висловлення-побажання – сталі мовленнєві штампи, які містять побажання добра, здоров'я, достатку. Побажання можна розглядати як одну з форм вираження ментальності нації. Висловлення-побажання мають формальний показник – спонукальні частки *а'би, ко'би, шоб:* *а ти'пер 'добре 'жити / ко'би здо'роў'е* // (с. Кам'янка Глиб.). До складу висловлень-побажань нерідко входить слово *Бог. то най Бог св'і'тий бо'рони*. Такі висловлення-побажання відтворюють релігійність діалектоносіїв. У побажаннях відчувається смиренність нації. Різноманітність (варіативність) побажань свідчить про добру вдачу – рису національного характеру, позитивну налаштованість діалектоносіїв.

Риторичне запитання може ілюструвати асиметрію форми і змісту мовної одиниці. Для діалектного мовлення характерні риторичні запитання, які за формою є питальними висловленнями, за змістом – розповідними, в яких загальнозаперечне значення виражене антифразисною інтонацією: *то ко'ли так д'і'ў'ки так хо'дили йак ти'пер?* (с. Мамаївці Кіцм.). Типовими є діалектні дискурси, до складу яких входять два висловлення – розповідне і питальне, які перебувають у синонімічних відношеннях: *кам'поти то'ди ни' закри'вали* // *хто то'ди знаў ц'і кам'поти?* (с. Бабин Кельм.). Стимулюють мовленнєву діяльність діалектоносія ходи *автопитання-відповідь*, які розглядаємо як один із способів організації текстового простору – квазідіалог: *'али шо ро'бити? // т'кали / н'р'ели / ро'били* // (с. Мамаївці Кіцм.).

Конструкції „текст у тексті” становлять уривки з фольклорних текстів. У наративні мініатюри часто вклинюються як ілюстрації елементи високого стилю діалектного мовлення. Такими ілюстраціями виступають паремії, мовленнєві кліше, пісні: *но про то шо си бо'йали ўс'о р'і'ў'но г'іти ро'били* // *то то хто 'хоче пса ў'дарити / то 'бука 'найде* // (с. Мамаївці Кіцм.). У паремійних виразах конкретна побутова ситуація набирає ознак узагальнення, що засвідчує інтелектуалізацію мовомислення носіїв говірок.

Приєм „текст у тексті” створюють так звані обрядові кліше. Це мовленнєві формули, які використовують під час обрядів. Так, розваги у формі сільських танців мали велике значення у громадському житті діалектоносіїв. Організаторами танців були *'калфи*. Розпочати танець – це було честю для дівчини, навіть існувала мовна одиниця – стале словосполучення, яке мало значення „розпочати танці” – *роз'вести 'данец*. Мовленнєве кліше *с'тарший 'калфа 'майе 'гонор роз'вести цей 'даниц з...* передувало запрошенню до танцю. Діалектна лексика привносить у мовленнєве кліше оригінальність, неповторність, місцевий колорит. Особливого „звучання” надає йому нерозкладне словосполучення *'майе 'гонор*, в якому відчувається церемоніальність події, її усталеність, порядок, роль організатора танців – *с'тарший 'калфа*, тобто існувала ієрархія організаторів. Пор.: *с'тарший 'калфа розво'диў 'дани'ц з іа'коўс г'і'ў'чи'ноў з 'нашого си'ла* // *йа 'сижу тай 'чуйў* // *с'тарший 'калфа 'майе 'гонор роз'вести цей 'даниц з 'Домноў За'гар'ійоў* // *йа п'іш'ла до 'даницу / а г'ў'чата би'рут ми'не на з'битки/ шо то м'і'й ка'вал'ер* // (с. Клокічка Кіцм.).

Примітивні визначення покликані усунути культурологічні лакуни, які існують у аперцепційній базі слухача. Мовці пропонують примітивні визначення поняттям, новим для слухача. Їх можна розглядати як прообраз наукового визначення, оскільки у примітивному визначенні так само, як і в науковому, подані *ознаки* поняття: *так б'ралоса на ди'р'з'і'ў'ку / та'ка бу'ла / ц'вах'і поза'биван'і та'к'і// ди'р'з'і'ў'ка нази'валаса / і 'дергалоса та'к'і / це к'і'далоса та'ко і так 'т'і'палоса* // (с. Бочківці Хот.). Поняття уводяться у примітивне

визначення за допомогою предиката характеристики (дієслово + поняття-етнографізм): *це називається друґати нитку, називаються в'язати лен* (с. Берегомет Вижн.); *а дома то казали що байбараки / називаються / ку'жух байбарак / прос'тий/ 'шили те"н'лен'кий / то вгор'ну'єсу су'б"і 'тайак 'куртка та'ке 'шили//* (с. Банилів Вижн.).

Розмовний характер діалектного мовлення допускає різноманітні форми примітивних визначень. Здебільшого основною характеристикою примітивних понять виступає гіперонімічна ознака. У низці випадків створенню „уявлення” про предмет у свідомості слухача сприяє одна з ознак, яка містить ключове слово. Здебільшого у примітивних визначеннях подані ознаки за матеріалом, за функціональним призначенням. Способи параметризації слова-поняття у діалектному мовленні різноманітні, однак найхарактернішими є родові поняття, синоніми.

Синсемантичні дискурсивні висловлення – конструкції з елементами мовленнєвих кліше – представлено низкою мовних одиниць. Так, перебільшення процесуальної ознаки реалізують конструкції з мовленнєвим кліше, що сформовані на основі дієслова *хот'іти* – *хоч би що; їс'о що 'хоч'єи та 'є* (вони виступають катафоричними або анафоричними елементами): *'вірила / що з'можу це ро'бити хоч би що //* (с. Виженка Вижн.). Перебільшення ознаки передає мовний елемент *шо ну*: *то та'кий бу'є смаш'ний хл'ін / шо ну // н'ра'їда //* (с. Мамаївці Кіцм.). Деякі мовні одиниці побудовано за законами економії мовних засобів. Продуктивними у діалектному мовленні є конструкції, в яких поряд вжито два займенники або займенник і прислівник. У такий спосіб відтворено альтернативні відношення. Зазвичай до складу такої конструкції входить дієслово *мог'ти*, найчастіше у формі *м'їг*, альтернативні ж відношення стосуються дієслова: *їак хто м'їх так кла'ї хату // то ни'є 'було 'тайак ти'є пер кла'ї дут ви'єлик'ї ха'ти // то ма'лен'к'ї к'лали ха'ти //* (с. Банилів Вижн.).

Синсемантичні дискурсивні висловлення, що реалізують мовну схему *їак..., то...,* продуктивні у діалектному мовленні. Вони можуть виражати умовно-наслідкові відношення, умовно-часові, послідовні.

За нашими спостереженнями, такі конструкції зазвичай мають узагальнений зміст і наближаються до сентенцій: *їак в'дас:и 'добра ко'рова/ то даст 'по'їну 'путн'у моло'ка //* (с. Великий Кучурів Стор.). У конструкціях *їак..., то..., їак'шо..., то...* сполучники *їак, їак'шо* вирізняє вільне розташування: *перву к'рокеву їак к'лали на 'хату / то в'їзали // 'фусточку а'бо рушину'чок і там ва'сил'ок / 'пара кв'їток / 'пару руб'л'ї'ї // і то бра'ї г'ла'їний 'майстир //* (с. Зелений Гай Нов.).

Отож, триєдина структура ДТ відповідає принципу ієрархії. Синтагматична структура репрезентує „будівельний матеріал для висловлення”. Граматична та дискурсивна структури репрезентують різні способи аналізу висловлення. Граматична структура увиразнює роль когнітивного чинника у формуванні висловлення, дає можливість проаналізувати частиномовну характеристику ДТ. Дискурсивна структура унаочнює функціонування висловлення у діалектному мовленні.

Література

- Бардина 1982: Бардина Н. В. Особенности синтагматического членения спонтанной монологической речи / Н. В. Бардина // Русское языкознание. – К. : Вища школа, 1982. – Вып. 5. – С. 98–105.
- Вандриес 1937: Вандриес Ж. Язык. Лингвистическое введение в историю/ Ж. Вандриес ; [пер. с фр., примеч. П. С. Кузнецова ; под ред. и с предисл. Р. О. Шор]. – М. : Соцэґиз, 1937. – 410 с.
- Вильчек 1979: Вильчек Э. Э. Смысловая структура функциональной единицы устной монологической речи / Э. Э. Вильчек // Психолінгвістическая и лингвістическая природа текста и особенности его восприятия / [под ред. : Ю. А. Жлуктенко, А. А. Леонтьева]. – К. : Вища школа, 1979. – С. 157–171.
- Герман 2008: Герман К. Ф. Архаїчні конструкції в системі складних речень української мови – нанизування речень / К. Ф. Герман // Науковий вісник Чернівецького ун-ту : зб. наук. праць / наук. ред. Б. І. Бунчук. – Чернівці : Рута, 2008. – Вип. 382–384 : Слов'янська філологія. – С. 14–17.
- Городенська 2001: Городенська К. Г. Реченнєвотвірний потенціал предикатів якості / К. Г. Городенська // Лінгвістичні студії : [зб. наук. пр.]. – Донецьк, 2001. – Вип. 7. – С. 27–31.
- Леонтьев 1979: Леонтьев А. А. Высказывание как предмет лингвистики, психолінгвистики и теории коммуникации / А. А. Леонтьев // Синтаксис текста: сб. ст. / [отв. ред. Г. А. Золотова]; АН СССР, Ин-т рус. яз. – М. : Наука, 1979. – С. 18–36.
- Пономарьова 2009: Пономарьова Л. Основні напрямки в розробці вчення про дискурс / Л. Пономарьова // Наук. вісник Херсонського ун-ту. Серія «Лінгвістика»: [зб. наук. пр.]. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2009. – Вип. 9. – С. 42–47.
- Реферовская 1983: Реферовская Е. А. Лингвистические исследования структуры текста / Е. А. Реферовская; [отв. ред. А. В. Десницкая]. – Л. : Наука, 1983. – 215 с.
- Слинько 1965: Слинько І. І. Из спостережень над синтаксисом буковинських говорів / І. І. Слинько // Тези доповідей міжвуз. наук. конф., присвяч. 25-річчю возз'єднання Північної Буковини з УРСР. – Чернівці, 1965. – С. 151–153.
- Теньер 1988: Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Льюис Теньер; [пер. с фр.; редкол.: Г. В. Степанов (пред.) и др.; вступ. ст. и общ. ред. В. Г. Гака]. – М.: Прогрес, 1988. – 656 с.

Список скорочень

Заст. – Заставнівський р-н.

Кельм. – Кельменецький р-н.

Кіцм. – Кіцманський р-н.
Нов. – Новоселицький р-н.
Пут. – Путильський р-н.
Стор. – Сторожинецький р-н.
Хот. – Хотинський р-н.

Проанализирована триединая структура диалектных текстов, представленная синтагматической, грамматической и дискурсивной разновидностями. Синтагматическое членение, обусловленное звуковой реализацией текста, отличает вариантность. Грамматическая структура подчеркивает роль когнитивного фактора в формировании высказывания, дает возможность проанализировать частеречную характеристику диалектных текстов. Дискурсивная структура иллюстрирует функционирование высказывания в диалектной речи.

Ключевые слова: диалектный текст, синтагматическая структура, грамматическая структура, дискурсивная структура, синтагма, высказывание, автосемантическое высказывание, синсемантическое высказывание.

The structure of the dialect text is analyzed, which is presented by syntagmatic, grammatical and discursive varieties. Syntagmatic division caused by the sound implementation of dialect texts, notes variability. The grammatical structure accentuates the role of cognitive factor in shaping of expression, makes it possible to analyze the characteristics of parts in dialect text. Discourse structure illustrates the function of expression in dialect speech.

Keywords: dialect text, syntagmatic structure, grammatical structure, discursive structure, syntagma, expression, autosemantic expressions, synsemantic expressions.

Надійшла до редакції 11 січня 2016 року.

РОЗДІЛ VII. ІСТОРІЯ УКРАЇНІСТИКИ У СВІТІ

Тетяна Космеда

УДК 811.161.2 -11 (438) (091)

СТАНОВЛЕННЯ ТА ПОСТУП ПОЗНАНСЬКОЇ УКРАЇНІСТИКИ (1991 – 2016 рр.)

Стаття присвячена соціолінгвістичній проблематиці – опису одного з фрагментів історії польської україністики кінця ХХ – поч. ХХІ ст., зокрема увага сфокусована на характеристичності діяльності кафедри україністики університету імені Адама Міцкевича в Познані. Мета розвідки – схарактеризувати основні етапи розвитку познанської україністики, указати на особливості її формування, становлення й сучасний поступ, частково репрезентувавши попит на українську мову поза її власною територією, зокрема в польському мовному просторі. Показано, що кафедра познанської україністика сьогодні є активним осередком поширення української освіти, науки і культури з гарно сформованим колективом, добрими напрацюваннями, традиціями і перспективою. Ця студія необхідна для створення в перспективі опису історії польської україністики, світової україністики загалом, що дасть змогу побачити основні напрями і тенденції поширення української мови і культури в сучасному світі для опису зовнішньої історії української мови, питання, як українську мову вивчають і вживають інші народи, що збільшує її престиж.

Ключові слова: етапи розвитку, історія познанської україністики, «зовнішня» історія української мови, престиж мови, соціолінгвістика, україністика.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. у світі, насамперед у Європі, зріс інтерес до України, її історії, культури, мови, що призвело до відкриття відповідних спеціалізацій чи спеціальностей у навчальних планах європейських вищих навчальних закладів, зокрема й у вишах Польщі, серед яких університет імені Адама Міцкевича в Познані (далі – УАМ) – один з кращих університетів Польщі з добрими давніми і гарними новітніми традиціями.

Проблема «Українська мова чи – ширше – україністика в сучасному світі» належить, без сумніву, до важливих питань як теоретичної, так і прикладної соціолінгвістики. Україністика як навчало-освітній напрям, що базується насамперед на комплексній дисципліні «Українська мова як іноземна» має порівняно коротку історію, що зумовлено відомими соціолінгвістичними чинниками, адже й відповідні кафедри, фахівці почали з'являтися лише з прийняттям незалежності України. Склалася така ситуація, що розробка цього напрямку одночасно почалася і в Україні, і за її межами. Проблема опису статусу і функцій української мови в світовому освітньому просторі сьогодні потребує відповідних напрацювань, розробок, узагальнень. Адже попит на українську мову поза територією України – це одне з найактуальніших питань української соціолінгвістики. «Зовнішня історія мови тісно пов'язана з долею її носіїв, тобто з долями індивідів, які розмовляють цією мовою, з долями народів. До сфери її досліджень, – як зауважує Бодуен де Куртене, – входить географічне та етнографічне поширення мови, загальний вплив іноземних мов на дану мову і, навпаки, вирішення питань: чи мова використовується як літературна, чи живе тільки в народі, до яких станів належать люди, які розмовляють цією мовою, чи є попит на мову (якщо вона, зрозуміло, літературна) поза власною територією, як у просторі (французька, німецька, англійська, і загалом так звані універсальні мови), так і в часі (латинська, грецька, церковнослов'янська), і якщо мову вживають ще й інші народи, то з якою метою – ось питання, які належать до зовнішньої історії мови» [Бодуэн де Куртене 1963: 69]. Вивчення української мови за кордоном підвищує її престиж, виникає пошана до мови і до народу – її носія. Актуалізуючи думки М. Драгоманова стосовно престижу української мови, Г. Мацюк наголошує: «Щоб досягти шанобливого ставлення до мови, потрібно створити якісний український літературний продукт, жанрово і тематично розмаїтий, дотримуватися раціонально виробленого правопису, дбати про мову художніх текстів, формувати українську термінологію» [Мацюк 2008: 74]. До цього слід додати: потрібно дбати про якість викладання української мови за кордоном, готувати підручники з української мови як іноземної, що відповідали б усім вимогам сучасної дидактики, розробляти привабливу і за змістом, і за формою навчально-методичну літературу, піднімати українську науку на високий щабель розвитку, всебічно й послідовно популяризувати її.

Частково про досягнення познанської україністики йдеться в брошурі «Заклад україністики: перспективи, сьогодення, минуле (до 20-річчя кафедри)» (2011) (див.: [Кафедра 2011]).

Сьогодні історію Познанської україністики (далі – ПУ), як видається, можна поділити на два етапи: перший – це 1991–2011 рр. (перших 20 років її існування). Це етап її формування і становлення коли в Інституті російської філології факультету неолінгвістики УАМ починала «пароститися» й робити свої перші кроки спеціалізація «Російсько-українська філологія». Другий етап, як видається, розпочався з 2012 року, коли було започатковано спеціальність «Українська філологія» спочатку як бакалаврат, а згодом і як магістратура (2015) – це етап її активного розвитку, що триває й нині.

Мета цієї розвідки – описати історію познанської україністики, указати на особливості її формування, становлення й сучасний поступ, частково схарактеризувавши попит на українську мову поза власною територією, зокрема в польському мовному просторі.

Отже, познанська україністика бере початок з 1991 року, коли в Інституті російської філології, як

зауважувалося, було відкрито нову («спарену») спеціальність – «Російсько-українська філологія».

Якою ж була мотивація відкриття цієї спеціальності?

Загальновідомо, що зацікавлення російською культурою й, відповідно, мовою дещо знизилося внаслідок відповідних політичних змін на карті Європи, адже Радянський Союз розпався, а авторитет Росії як наступниці СРСР значно знизився, що пов'язано з негативною оцінкою чи переоцінкою радянської ідеології, ідеології Російської імперії, здійснюваної нею мовної політики, що була скерована на активну русифікацію. Нагадаємо, що відома навіть спроба «кирилізації» польського алфавіту, яку зреалізував у свій час Микола I (див.: [Успенський 2004]). Престиж російської мови впав. У середніх школах Польщі в той час було ліквідовано вивчення російської мови загалом, що раніше було обов'язковим, починаючи з 5-го класу. Інституту російської філології важко було набирати необхідну для його існування кількість студентів і для забезпечення навчального навантаження викладачів-русистів виникла потреба в реорганізації цього Інституту.

На той час простежувалася активна зацікавленість польської молоді Україною, українською культурою, українською мовою зокрема. Виникло бажання її вивчати. Україна здобула довгоочікувану незалежність, почала набувати відповідний авторитет у світі і мала великі перспективи для активного розвитку і співпраці з Польщею в усіх сферах культурної, наукової і господарської діяльності, яку треба було б забезпечувати фахівцями зі знанням української мови.

Тодішній директор Інституту професор **Антоній Маркунас** прийняв рішення розширити спеціалізацію і відкрити нову («спарену») спеціальність – «Російсько-українська філологія» та почати готувати фахівців за профілем «русист зі знанням української мови». Його плани успішно зреалізувалися, хоч не всі працівники Інституту, як згадують очевидці, й вірили тоді в перспективу цього починання.

Багато зусиль у становлення україністики в УАМ, як свідчать очевидці, доклав професор полоністики **Богуслав Бакула**, починання якого активно підтримував професор Антоній Маркунас.

У відділенні російсько-української філології на початках працювали лише два викладачі-україністи – випускниця Варшавської україністики, магістер **Лариса Шост**, яка стала співавтором одного з перших у Польщі посібників з української мови для польських студентів, порівн.: І. Гук, Л. Шост, «Вивчаємо українську мову» (Warszawa, 1997) та доктор філол. наук, професор **Володимир Василенко**, який також доклав чимало зусиль для напрацювань у галузі української дидактики, порівн.: «Українська мова: тексти для читання» (антологія) (Roznań, 1996); «Українська мова» (поглиблений практичний курс у 2 ч.) (Roznań, 2001); «Культура України: фольклор» (Roznań, 2002). Для роботи в УАМ В. Василенка запросили з Харківського державного університету ім. М. Горького (нині – Харківський державний університет ім. В. Н. Каразіна).

У 1993 році на посаду викладача української мови в УАМ прийняли **Анну Хранюк**, яка розпочала, крім навчальної, ще й активну культурно-масову роботу. Це випускниця (1977) Київської консерваторії ім. П. Чайковського (нині Національна Музична Академія імені П. Чайковського), яка спеціалізувалася по кафедрі народних інструментів (клас бандури) у проф. С. Баштана і отримала ступінь магістра мистецтв. Відповідна освіта дала змогу викладачці закласти в УАМ гарні традиції: вона організувала студентський хор, який функціонує й сьогодні. А. Хранюк навчала українській мові «співаючи». Викладачка пригадує, що на той час не було ані підручників з української мови як іноземної, ані навчальних програм, а були лише проблеми і прагнення працювати на розбудову україністики. Як згадують учні А. Хранюк, вона належить до талановитих, інтелігентних і освічених викладачів, що не лише бездоганно володіли українською мовою, уміли й могли передавати ці знання, але й прекрасно знали культуру України, її мистецтво і натхненно прививали ці знання студентам, а разом з ними і любов до України. Організація вечорниць, інсценування українських свят, зокрема Святвечора з колядками, вертепом і кутею, яку студенти власноруч готували. Ця традиція існує до сьогодні. З 1996 року А. Хранюк почала керувати Культурно-науковим гуртком українців, залучаючи студентів до співу, театральних постановок, зокрема блискуче було поставлено «Лиса Микиту» І. Франка. З цією постановкою об'їздила викладач зі своїми студентами міста Польщі і України, піднімаючи престиж української мови та держави. А ще вона долучала студентів до занять перекладом, як наслідок – видавництво «Аз-Арт», що у Львові, опублікувало українсько-польську збірку Рути Вітер «Повернутися іншою» (2010) – це вірші названої поетеси в перекладах студентів-україністів УАМ. У вступному слові до цієї збірки професор Б. Бакула дав відповідну оцінку лінгвокреативності студентів, заохочуючи їх до такої роботи¹.

Перші студенти-україністи вивчали основи української літератури, історію України і, звичайно, практично оволодівали українською мовою. М. Четирба (одна з перших студентів-україністів УАМ) пригадує, що вже на перших заняттях під час автопрезентації вона зрозуміла, що прийшов період зламу, нової епохи в польсько-українських відносинах, оскільки серед студентів російсько-української філології більшість були за національністю поляками, а не емігрантами-українцями, які тривалий час становили ядро україністики у Варшавському та Ягеллонському університетах. На її думку, тоді це починало бути модним – поляки мали бажання вивчати українську мову, культуру та літературу. Це свідчило про підвищення її престижу в польській лінгвокультурі.

¹ Праця А. Хранюк не залишилася непоміченою: 2007 р. її діяльність відзначено Дипломом МЗС України «За особливий внесок в українсько-польське співробітництво в галузі культури і освіти», а 2009 року викладачку було нагороджено Орденом княгині Ольги III ступеня (кандидатура подана Посольством України в РП); 2011 р. її нагородили медаллю «Патріот України» із записом в книгу «Україна, українці – цвіт нації, гордість країни» (кандидатура подана Міжнародним інститутом освіти і культури – м. Львів). З 2014 р. А. Хранюк на заслуженому відпочинку.

Викладачам-україністам було складно працювати, оскільки доводилося самостійно добирати дидактичний матеріал, розробляти вправи, шукати тексти для читання. Тексти до відповідної комунікативної теми доводилося нерідко просто придумувати, особливо для першого курсу, бо старшим студентам пропонували зразки газетних текстів чи журнальні статті або й нескладні фрагменти художньої літератури. А простих текстів для початківців бракувало. Л. Шост привозила необхідну навчально-дидактичну літературу зі Львова «на своїх плечах» у прямому значенні цього виразу, виявляючи неабиякий ентузіазм, оскільки купувала її на власні кошти. А. Хранюк приносила літературу, зокрема й необхідні словники з батьківської бібліотеки². Навчальний матеріал доводилося власноруч розмножувати.

У вересні 1994 року перша студентка російсько-українського відділення – Івона Волошиновська – на спеціальну створену стипендію поїхала стажуватися на філологічний факультет Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка. Перші випускники цієї спеціальності отримали дипломи магістра російської та української філології в червні 1996 року.

У другій половині 90-х років в Інституті російської філології УАМ почала працювати літературознавець **Галина Корбич**³ (нині професор кафедри компаративістики УАМ).

Лише наприкінці 90-х років ХХ ст. сейм УАМ ухвалив рішення про створення кафедри україністики, яку очолив професор **Леонтій МIRONЮК** – мовознавець, запрошений з Дніпропетровського державного університету ім. Олеса Гончара. Наголосимо, що професор зайнявся передусім підготовкою аспірантів. Найвідоміші його праці – монографії: «Семантико-стилистическая типология русских и украинских зооморфических глаголов» (Olsztyn, 1994), «Liryka Adama Mickiewicza w poetyckiej interpretacji Maksyma Rylskiego» (Olsztyn, 1998), «Ewolucja «nie-słów» w języku rosyjskim» (Olsztyn, 2001).

Створення кафедри україністики як самостійної структурної одиниці Інституту російської філології УАМ дало змогу активізувати роботу щодо розвитку україністики, зокрема розпочати підготовку кадрів вищої кваліфікації. Першою аспіранткою кафедри стала одна з перших випускниць українсько-російського відділення – **Марія Четирба**⁴ (нині ст. викладач кафедри україністики УАМ). Слід наголосити, що на ранньому етапі існування кафедри успішно захистили кандидатські дисертації і отримали вчений ступінь доктора філології (канд. філол. наук) такі її аспіранти, як **Марія Четирба**, **Томаш Косцюв**, **Марта Василевська-Дзямба** і **Мацей Франке**.

Після виходу професора Л. МIRONЮКА на пенсію кафедру україністики очолювали мовознавці з України, зокрема професор, докт. філол. наук **Володимир Глушенко**⁵ (2006–2008 рр.), який приїхав зі Слов'янського державного педагогічного університету (нині – Донбаський державний педагогічний університет) та професор, докт. філол. наук **Наталія Матвеева**⁶ (2008–2010 рр.), що була запрошена з Миколаївського державного

² Батько А. Хранюк – Микола Савицький: відомий журналіст, науковець, засновник українського тижневика «Наше слово» (1956), активний член Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка, автор монографії «Богдан Лепкий. Життя і творчість» (1993), за яку отримав ступінь канд. філол. наук; йому належить праця «Dzieje stosunków polsko-ukraińskich» (1992–1994), перекладена українською мовою видавництвом імені Олени Теліги («Історія польсько-українських конфліктів», 2005), там само видано «Записки сірого волиняка» (1996) і «Парадокси доби» (2000). Автор статей, друкованих під псевдонімом Микола Дубенчук. Почесний громадянин м. Дубна. Завдяки і зокрема його зусиллям відновлено так звану «Генеральську» дільницю на православному цвинтарі «Воля» у Варшаві, де спочивають Січові Стрільці.

³ Освіту Г. Корбич здобула в Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка (нині – Київський національний університет ім. Т. Г. Шевченка), отримавши кваліфікацію журналіста. Серед тих, хто її навчав, були такі відомі науковці, як П. Федченко, В. Яременко, П. Кононенко, В. Поважна, Ю. Корзов та ін. Працювала Г. Корбич спочатку у Вищій педагогічній школі в Зеленій Гурі (нині – Зеленогірський університет), де започаткувала практичний курс української мови як іноземної одночасно із навчанням окремих аспектів української культури, історії і літератури, потім – на українській Варшавського університету (1995–2000). 1994 р. захистила канд. дис. на тему «„Літературно-науковий вісник“ (1898–1906) і український літературний процес», що виконана під керівництвом докт. філол. наук, проф. Ф. Погребенника (Україна). Захист докт. дис. (габілітації) відбувся 2011 р. на засіданні Ради факультету неоліології УАМ. Професор нині авторка понад 100 публікацій, основне монографічне дослідження – «Захід, Польща, Росія в літературно-критичному дискурсі раннього українського модернізму. Вибрані аспекти рецепції» (Roznań, 2010).

⁴ М. Четирба має близько 15 публікацій з проблем опису фразеологічних біблеїзмів української мови та «гендерних» фразеологізмів; упродовж тривалого часу викладач докладає багато зусиль для підготовці студентів до орфографічного конкурсу, де вони за останні роки посідали призові місця чи входили до «десятки» найбільш грамотних студентів-україністів Польщі; 2015 року викладачка отримала відзнаку декана за активну навчально-методичну роботу.

⁵ Освіту В. Глушенко отримав у Харківському державному університеті ім. О. М. Горького (нині – Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна) з кваліфікацією «Філолог. Викладач російської мови та літератури»; закінчив Слов'янський державний педагогічний університет з кваліфікацією «Вчитель української мови і літератури і зарубіжної літератури» та «Вчитель англійської мови і зарубіжної літератури» (2002). Доктор філол. наук (1999) зі спеціальності «Загальне мовознавство». Тема докт. дисертації – «Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.)». Учене звання професора присвоєно 2001 р. Опублікував понад 260 праць, серед яких: «Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.)» (Донецьк, 1998), «Одиниці фонетико-фонологічного рівня» (Слов'янськ, 2002), «Закономірності розвитку мови» (Донецьк, 2002), «Мова як система» (Київ, 2011). Автор поетичного збірника «Ощущение доброго ветра» (2012). Наукові зацікавлення: лексикологія, лексикографія, лінгвокогнітологія, глосологія, глосографія, концептографія тощо.

⁶ Освіту Н. Матвеева отримала в Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка (нині – Київський національний університет ім. Т. Г. Шевченка) з кваліфікацією «Філолог. Викладач російської мови та літератури»; докт.

гуманітарного університету імені Петра Могили (нині – Чорноморський державний університет імені Петра Могили), а з весни 2011 року цю посаду до сьогодні обіймає професор **Тетяна Космеда**⁷ зі Львова.

З 2012 року умовно виокремлюємо другий етап історії познанської україністики – етап її активного розвитку, що реалізується за послідовного сприяння директора Інституту російської філології, доктора габлітованого, професора **Андрея Сігарського**, який очолює Інститут російської філології з 2008 року.

Найважливішими досягненнями цього періоду є:

1) впровадження двох нових спеціальностей – «Українська філологія» (2012), а також «Українська філологія з філологією англійською» (2015), що сьогодні функціонують як стаціонарний бакалаврат (базовий рівень) у модерній дидактичній формі;

2) відкриття магістратури зі спеціальності «Українська філологія» (2015);

3) підвищення наукового рівня викладачів кафедри україністики — за планом захистили докторські дисертації (Польща) всі аспіранти кафедри (Л. Малецький, Р. Купідур та М. Абузарова);

4) у межах Міжнародної Угоди про співпрацю між кафедрою україністики Львівського національного університету імені Івана Франка та кафедрою україністики УАМ (розпочато 2010 р.) продовжено активну наукову та навчально-організаційну співпрацю, що насамперед реалізується в обміні студентами: польські стажисти щорічно проходять двотижневу навчальну мовну практику у Львові, а львівські студенти, які спеціалізуються за профілем «Українська мова як іноземна», так само щорічно проходять стажувально-виробничу практику в УАМ.

Мають змогу підвищувати кваліфікацію в ЛНУ ім. Івана Франка й викладачі кафедри україністики (напр., М. Абузарова — 2015 р.);

5) розпочато й співпрацю з німецькою україністикою (2014), зокрема Р. Купідур бере участь в організації літньої школи щодо вивчення української мови як іноземної, що проходить у рамках діяльності «Interdisciplinary Ukrainian Studies» (Грайсвальд 2014, Франкфурт-на-Одрі 2015);

6) досягненням кафедри є її організаційно-наукова робота, наслідком якої стало проведення низки конференцій: на початку це I Міжнародний науковий колоквиум «Україністика: вчора, сьогодні, завтра», що відбувся 4–5 листопада 2011 і був присвячений 20-річчю кафедри (понад 30 учасників), а далі вже II Міжнародна наукова конференція «Україністика: вчора, сьогодні, завтра»: дата проведення — 8–9 листопада 2013 (понад 80 учасників) і III Міжнародна наукова конференція «Україністика: вчора, сьогодні, завтра», що проведена 20–21 травня 2016 (близько 50 учасників);

7) 2015 р. отримав офіційну реєстрацію в Міністерстві науки і вищої школи Польщі періодичний часопис, що започаткований кафедрою україністики УАМ, «*Studia Ukrainica Posnaniensia*» (Міністерстві науки і вищої школи Польщі надало йому відповідний наукометричний статус – 6 балів). Він має й кваліфікацію «*Korpenikus*». Мета часопису — по-перше, знайти наукову спільноту з досягненнями польської україністики, сучасним баченням важливих питань української гуманітарної науки, філології насамперед, а по-друге, популяризувати українську літературу, мову, культуру в сучасному світі, піднімаючи її престиж. У журналі актуалізовано широку міждисциплінарну проблематику в руслі лінгвістичного, літературознавчого, культурологічного, перекладознавчого аспектів, а також дидактико-методичного напрямку з обговоренням актуальних питань викладання української мови як іноземної. У редколегію часопису ввійшли провідні спеціалісти УАМ (А. Горнятко-Шумилович, Т. Космеда, Г. Корбич), відомі україністи Польщі (І. Кононенко, І. Митник, В. Соболев — Варшава; А. Матусяк — Вроцлав), України (А. Загнітко — Київ / Вінниця, М. Гнатюк,

дис. захистила 1997 р. на тему «Лексико-семантичні труднощі писемного тексту та їх лексикографічна інтерпретація» зі спец. «Загальне мовознавство»; 2002 р. отримала вчене звання професора. В УАМ професор Н. Матвеева видала монографію «Глоссонимия русского и украинского языков и её лексикографическая интерпретация (на материале облигаторных художественных текстов)» (Poznań, 2009). Коло наукових інтересів – лексикологія, лексикографія, лінгвокогнітологія, глосологія, глосграфія, концептографія.

⁷ Освіту Т. Космеда отримала у Львівському державному університеті ім. Івана Франка (нині – Львівський національний університет ім. І. Франка) з кваліфікацією «Філолог. Викладач російської мови та літератури»; докт. дис. на тему «Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: категорія оцінки в українській і російській мовах» захистила 2001 р. з двох спец. – «Українська мова» і «Російська мова». 2002 р. отримала вчене звання професора. На сьогодні публікувала понад 400 наукових розвідок у 10 країнах світу (Білорусь, Болгарія, Німеччина, Польща, Росія, Словаччина, Угорщина, Україна, Чехія, Югославія). Авторка (співавт.) 10 монографій, зокрема: «Нариси з функціональної лексикології» (Львів, 1997 – рос. мовою, у співавт. з Ф. Бацевичем), «Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки» (Львів, 2000), «Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри» (Львів, 2006), «Лінгвоконцептологія: мікроконцептосфера СВЯТКИ в українському мовному просторі» (Дрогобич, 2010 – у співавт. з Н. Плотніковою); «Его і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу» (Дрогобич, 2012), «Мовна гра в парадигмі інтерпретативної лінгвістики. Граматика оцінки. Граматична іграма» (Дрогобич, 2012 – у співавт. з О. Халіман), «Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика» (Харків; Дрогобич, 2014 – у співавт. з Н. Карпенко, Т. Осіповою та ін.), «Степан Руданський: феномен «живого» мовлення українців» (Харків-Познань, 2015 – у співавторстві з Т. Осіповою і Н. Піддубною) та ін.; укладач словника «Комунікативний кодекс українців у пареміях: тлумачний словник нового типу» (Дрогобич, 2010 – у співавт. з Т. Осіповою), укладач низки підручників і посібників. Підготувала 13 канд. філол. наук. Член низки редколегій наукових часописів, рад і комісій. Її наукові зацікавлення — функційна лексикологія, лінгвопрагматика, лінгвістична аксіологія, комунікативна лінгвістика, лінгвоконцептологія, гендерна лінгвістика, фразеологія, лексикографія, зіставне вивчення слов'янських мов, теорія мовної особистості.

І. Кочан — Львів) та інших слов'янських країн (Й. Андерш — Чехія, В. Мокієнко — Росія, Л. Попович — Сербія). Усі рекомендовані до друку статті обов'язково проходять «сліпе» рецензування висококваліфікованих фахівців. На сьогодні підготовлено 4 випуски цього видання (*zeszyt I* — 2013, *zeszyt II* — 2014, *zeszyt III* — 2015, *zeszyt IV* — 2016). Автори статей — корифеї науки й молоді науковці Польщі та України; відповідно статті написані польською чи українською мовами та розраховані на широку читацьку аудиторію.

Перший випуск часопису (наук. ред. — проф. Т. Космеда, секретар — др. Л. Малецький) має дві рубрики — “Мовознавство” і “Літературознавство”. У мовознавчій рубриці розглянуто окремі питання синтаксичної семантики (А. Загнітко, О. Павлович), пареміології (Б. Юськів, Г. Палиця), термінології (П. Юзвікевич), ономастики (М. Абузарова), лексикографії (Л. Мацько, О. Мацько), лінгвостилістики та риторики (Т. Космеда, О. Молчко, Г. Намачинська, О. Таран), лінгводискурсології (С. Богдан, І. Левчук, Я. Сазонова, І. Сирко), лінгвоаксіології (Д. Рязанцева, В. Сліпецька, П. Ткач, О. Халіман), лінгвогендерології (М. Четирба), лінгвоконцептології (Ю. Лебеденко, Л. Малецький, Н. Плотнікова), а також методики викладання української мови як іноземної (Л. Антонів, О. Баранівська, Н. Станкевич, О. Туркевич). Рубрика “Літературознавство” містить наукові розвідки, що окреслюють статус сучасного українського письменника загалом, узагальнене обличчя української сучасної літератури (А. Горнятко-Шумилович, А. Новацький), окремі аспекти українсько-польських літературно-культурних зв'язів (Г. Корбич, Я. Нахлік, В. Саган, С. Вуйтович), мас-медійного дискурсу (Ю. Купідур, Г. Сойка-Машталєж), подано інтерпретацію окремих ракурсів творчості М. Коцюбинського (Р. Купідур) та Р. Купчинського (М. Мельник).

У другому випуску (гол. ред. — проф. Т. Космеда; наук. ред. — проф. Г. Корбич, секретар — др. Р. Купідур) цього часопису читачу пропонуються напрацювання в галузі компаративного літературознавства. Увага фокусується на найбільш яскравих явищах української літератури, ширше — культури, що простежується на широкому часовому тлі: від періоду Середньовіччя до сучасності. У полі зору дослідників не лише зовнішні впливи, вияв культурних універсалій, але насамперед українська традиція, що засвідчує самобутність і своєрідність української літератури. Простежується зв'язок української літератури з іншими формами вияву мистецтва — малярством, кінематографом і сучасною мас-медійністю. Збірник поділено на такі рубрики: 1. Україна і світ: літературні паралелі (А. Горнятко-Шумилович, І. Давиденко, І. Забіяка, К. Зайцева, В. Попель-Магницький, І. Пупурс.); 2. Українсько-польські зв'язки в культурі і літературі (Л. Вахніна, Т. Зарівна, О. Кирильчук, М. Крупка, А. Матрацька-Костельна, І. Скрипник, В. Соболю, А. Стрияковська, А. Хома-Сувела); 3. Українська література у власному діалогічному просторі (О. Бігун, О. Біляцька, О. Гелета, А. Грицик, А. Дрозда, П. Крупа, А. Муравський, Л. Ромас, О. Філатова); 4. Інтертекстуальні зв'язки (Н. Дашко, М. Замжицька, О. Кузьма, Я. Поліщук, О. Пухонська).

Наукові студії, репрезентовані в третьому випуску «*Studia Ukrainica Posnaniensia*» (гол. ред. — проф. А. Горнятко-Шумилович, наук. ред. — проф. Т. Космеда; секретар — др. Л. Малецький), розподілені в двох рубриках. Мовознавчі статті висвітлюють окремі аспекти типології комунікативних максим на матеріалі слов'янських і романських мов (А. Загнітко, Л. Гнатюк), історії української мови (І. Фаріон), її лінгвофілософії (В. Старко), української діалектології (Б. Коваленко, Н. Коваленко), термінології (С. Дорошенко, Л. Гаращенко, Н. Нікуліна), лексичної неології (І. Бабій, І. Беркешук), лексикографії (О. Прасол), ономастики (Г. Сойка-Машталєж, О. Самусенко), ігрової стилістики (Т. Олійник), фоностилістики (Л. Українець), лінгвоперсонології (О. Семенов, А. Семенов), мовної картини світу українців (Т. Вільчинська, І. Процик), зокрема і з урахуванням категорії запозичення з актуалізацією українсько-польських взаємозв'язків (С. Гриценко), національної своєрідності української мови, що виявляється на граматичному рівні (О. Микитюк); характеризується сучасний молодіжний мовний простір (О. Таран), складні питання лінгвістики тексту (В. Кравченко, Н. Зубець, О. Переяслова, Ю. Шпак), лінгвоконцептології (О. Дзюбенко, О. Гоменюк, Н. Піддубна), широко подано проблематику лінгводискурсології, а саме: зроблено спробу схарактеризувати дискурс формалізму (Т. Коваленко), комп'ютерний дискурс (В. Юзвікевич), публіцистичний (М. Навальна, В. П'єтшак, С. Романюк), художній, зокрема Тараса Шевченка (О. Бігун, О. Дзера, Б. Олійник, Т. Космеда) та Михайла Коцюбинського (О. Антонів, А. Коцова, Т. Осіпова, Г. Швець), драматургічний (О. Сахарова), дискурс жахів (Я. Сазонова); увага дослідників зосереджується на особливостях функціонування окремих лексико-граматичних класів слів у письменницькому дискурсі шістдесятників (О. Олексенко, І. Павлова). Увагу тих, хто цікавиться новинками методики викладання української мови як іноземної, повинні привернути публікації М. Скиби та М. Шевченко. Літературознавці ж зосередили увагу на особистості М. Коцюбинського, окремих аспектах його творчості, розглянувши і специфіку письменницького стилю (А. Горнятко-Шумилович), і його редакторську та видавничу діяльність (В. Лубчак), і стосунки з сучасниками (Д. Єсипенко), зокрема зроблено спробу зіставити творчу манеру М. Коцюбинського і Р. Винниченка (Р. Купідур).

2016 р. побачив світ і четвертий зошит «*Studia Ukrainica Posnaniensia*» (гол. редактор — проф. А. Горнятко-Шумилович, наук. редактор — проф. Т. Космеда; секретар — др. Л. Малецький). Статті четвертого випуску репрезентують широкий спектр проблем сучасних гуманітарних знань: актуалізовано важливі питання лінгвістичного, літературознавчого, історико- та масмедійно-літературознавчого напрямів. У студіях загальномовознавчого характеру висвітлено питання, що стосуються теорії мовної особистості, зокрема й схарактеризованої в межах лінгвоперсонології (А. Загнітко, Н. Загнітко), подано спостереження над проблемами лінгвоаксіології (Ж. Краснобаєва-Чорна, Ю. Калужинська, П. Муравська), лінгвоемоціології (В. Сліпецька) та ігрової стилістики, зокрема викладено міркування щодо типології мовної гри (Т. Космеда), пропонується опис фразеологічних (Ж. Краснобаєва-Чорна) та паремійних одиниць (П. Муравська).

Репрезентована проблематика таких сучасних напрямів міждисциплінарного циклу, як теолінгвістика (Н. Піддубна), невербальна комунікація (Т. Осіпова), лінгвоконцептологія (Н. Піддубна, Л. Шевченко), юридична лінгвістика (Х. Пазюриста). Крім того, йдеться про розвиток дієслівної семантики (Ю. Голоцукова); схарактеризовано окремі аспекти явища запозичення (І. Кочан); низка статей окреслює проблематику, що стосується становлення й поступу української термінології (І. Козелко, Р. Микульчик, Г. Хирівська). Автори збірника ретельно описують тенденції розвитку публіцистичного стилю української мови, що виявляється насамперед у своєрідному використанні інтертекстуальних мовних засобів, неологізмів та жаргонізмів (О. Ільченко, Ю. Калужинська, Л. Малецький, Т. Панченко, Н. Поліщук, Л. Соболю). Дослідницьким об'єктом, як і в попередніх випусках, є так звана комп'ютерна мова (П. Юзвіквич). Предметом наукових студій перекладознавчого спрямування стали окремі мовностилістичні категорії, тексти, індивідуальні перекладацькі стратегії (О. Дзера, О. Молчко, В. Савчин та Т. Остра). Деякі публікації виконані в аспекті теорії і практики зіставного мовознавства, насамперед це стосується польсько-українського анропонімікону (М. Абузарова). Літературознавці скерували свої зусилля на дослідження творчості класиків української літератури та сучасних письменників, впливу письменницької особистості на формування цілих течій послідовників, різних епігонів: символіку Тараса Шевченка схарактеризувала А. Горнятко-Шумилович, а актуальні аспекти творчості Олексія Чупи — Р. Купідур. Розв'язок деяких проблем масмедійно-літературознавчого спрямування та актуальних питань культурології запропоновано в наукових розвідках С. Вуйтович, В. Соболю та М. Федунь, зокрема об'єктом уваги дослідників стала Венеція.

8) досягнення в галузі лінгводидактики репрезентовані 4 проектами:

I проект — навчальний посібник «Українська фразеологія: теорія, вправи, тести, словник (для польських студентів української філології)», за наук. ред. проф. Т. Космеди (Poznań, 2011); укладачі: Т. Космеда, Л. Малецький, М. Четирба, Т. Осіпова та ін. У першій частині цього навчального посібника висвітлено основні питання фразеологічної теорії, далі запропоновано вправи для закріплення теоретичного матеріалу; третя частина містить тести для вироблення відповідних навичок. Важливим складником посібника є фразеологічний словничок, що має чотири самостійні частини, перша й друга з яких репрезентують найбільш поширені фразеологізми, а також прислів'я і приказки української мови з польськими еквівалентами, а третя і четверта — активно вживані носіями української мови афоризми та крилаті вирази. Цінність цього посібника полягає саме в тому, що його укладачі вперше в історії українсько-польської лексикографії створили паремійний українсько-польський словничок, де подали близько 700 одиниць.

II проект — підручник «Орфографія української мови: теорія, вправи, тести, словник (для студентів-україністів)», за наук. ред. проф. Т. Космеди, укладачі — Т. Космеда, Л. Малецький (Poznań, 2012). У першій частині цього навчального посібника подано матеріал з історії та теорії української орфографії, зокрема схарактеризовано основні принципи української орфографії, її зв'язок з графікою, реформи графіки і под. У частині другій подано правила і вправи з основних тем українського правопису, виконуючи які студенти можуть набути необхідних орфографічних навичок, крім того, можна здійснювати контроль набутих знань, завдяки виконанню запропонованих тестів. Корисним для студентів, як видається, є невеличкий орфографічний словник (800 слів), що дає змогу оперативно актуалізувати пошук невідомих орфограм. Завершує посібник, як прийнято, список рекомендованої літератури, як і в попередньому навчальному виданні.

III проект — «Підручник з української мови (для польських студентів-україністів першого року навчання: рівень A1 – A1+)», заг. ред. і авторство передмови проф. Т. Космеди (Poznań, 2015). Його укладачі: М. Абузарова, А. Горнятко-Шумилович, І. Кочан, Р. Купідур, М. Четирба. Підручник є наслідком утілення в життя міжнародного проекту, оскільки виконаний він у межах Угоди між УАМ і ЛНУ ім. І. Франка. Крім текстової частини, підручник включає компакт-диск із записами текстів для аудіювання до кожної розробленої теми. Підручник репрезентовано в повноколірній палітрі, він містить систему різноаспектних ілюстрацій. Його художнє оформлення здійснила доцент кафедри української мови ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, представниця науково-педагогічної школи проф. Т. Космеди — Т. Осіпова, яка виконала і функції коректора української частини підручника. Велику роботу з коригування польської частини здійснила проф. А. Горнятко-Шумилович, оскільки весь теоретичний матеріал, завдання до текстів, діалогів і вправ, репрезентовані двома мовами, що, безумовно, полегшує студентам навчання, адже підручник підготовлено для 1 курсу: студенти лише починають вивчати українську мову. Отже, цільовий адресат підручника — саме студенти, які навчаються на відділенні української філології насамперед у польських вищих навчальних закладах відповідно до навчальної програми, розробленої кафедрою україністики УАМ, де упродовж 3 років і здійснювалася його апробація.

Під час підготовки підручника послідовно враховано факт спорідненості польської і української мов, акцентовано увагу на тих мовних явищах, що викликають певні труднощі саме в польських студентів, зокрема це, власне, українська графіка, що базується на кирилиці, вимова деяких звуків (твердого і м'якого *л*; *з* і *х*) і под., наголос (у всіх словах підручника він проставлений).

Підручник укладено відповідно до європейських вимог: актуалізовано інтродуктивний рівень — підготовка елементарного користувача мови. Його матеріал розрахований на комунікативно-орієнтоване навчання, в основу якого покладено як певний зразок модель мовленнєвої поведінки носія української мови у сфері щоденного спілкування. Згідно з вимогами до початкового рівня володіння українською мовою в підручнику подано мовний, мовленнєвий і комунікативний матеріал. Розроблено систему вправ для засвоєння української графіки, орфоєпії, орфографії, інтонаційних конструкцій, лексики і фразеології, елементів граматики. Відповідно до проблематики кожної конкретної комунікативної теми укладено чи підібрано з

актуальних джерел відповідні діалоги й тексти, по можливості було враховано різні функційні стилі. Студенти мають змогу навчатися на основі текстів, що репрезентують як сучасне живе українське мовлення (Інтернет-мовлення), так і мовлення українського красномовства чи фольклору. Принагідно подано широку інформацію культурологічного характеру. Заплановано знайомство з українським національним характером (гумор, підвищена емоційність, ліризм). Кожна тема містить перекладні словнички та словнички лінгвістичних термінів. Розроблено Вступну частину та 10 комунікативних тем, зокрема: «Знайомство», «Сім'я. Рідня», «Зовнішність людини», «Характер. Вдача. Поведінка», «Одяг», «Харчування», «Магазин. Базар», «Дім. Квартира», «Пошта. Засоби зв'язку», «Відпочинок. Хобі».

IV проект — видання «Підручника з української мови (для польських студентів-україністів другого року навчання: рівень А2 – В1)», заг. ред. і авторство передмови проф. Т. Космеда (Rozpań, 2016). Його укладачі: Т. Космеда, І. Кочан, Р. Купідур, Т. Осіпова, М. Четирба. Підручник також є наслідком названого вище міжнародного проекту. Він базується на тих самих принципах укладання, однак вирізняється й деякими особливостями.

У ньому, як і в попередньому, надана інформація про особливості українських фольклорних жанрів — пісень, анекдотів, жартів, загадок, скоромовок, приказок, прислів'їв та ін., передбачені завдання творчого характеру, що розраховані на актуалізацію мовленнєвої і мисленнєвої діяльності тих, хто навчається, — тлумачення епіграфів, що підібрані до кожної теми; робота над картинками і малюнками; зацікавлення оригінальною інформацією й очікування мовленнєвої реакції на неї і под. Весь текст підручника має наголоси, враховано й дублетні форми наголошування, паралельні граматичні форми. Новим порівняно з підручником, який розроблено для рівня А1 – А1+, є те, що в нього введено інформацію, що стосується невербальної комунікації українців, оскільки мовна особистість, набуваючи комунікативної компетенції, повинна вміти декодувати й невербальну інформацію. Крім рубрики «Невербальна комунікація», виокремлено й самостійну рубрику «Перекладознавча практика», де пропонуються найбільш важливі елементи теорії і історії перекладознавства і, звичайно, вправи на переклад з української мови на польську і навпаки, подано інформацію про типові помилки перекладачів. У тексті підручника, крім роботи з українськими омонімами, паронімами, синонімами та антонімами, подаються для запам'ятовування й найбільш характерні міжмовні омоніми, що пов'язані з відповідними комунікативними темами. Укладачі самостійно моделювали актуальні діалоги, залучали найкращі зразки дискурсивного масиву української лінгвокультури. Кожна комунікативна тема дає можливість аспектуально і тематично засвоювати лексику і фразеологію, орфографію і орфоєпію, граматику і стилістику, відповідну лінгвістичну термінологію. У ньому комплексно розроблено 8 таких комунікативних тем, як «Послуги», «Здоров'я», «Географія. Природне середовище», «Клімат. Охорона довкілля», «Держава», «Народна творчість», «Туризм», «Релігія»;

9) на кафедрі започатковано нові традиції і в організації культурно-масових заходів, зокрема з 2011 року кафедра ПУ проводить Шевченківські дні, організовуючи їх презентацію в різних формах: 2011 і 2012 – вступне слово директора Інституту А. Сітарського та наукові доповіді проф. Т. Космеда (відповідно «Тарас Шевченко у сучасному світі» і «Комунікативний простір щоденникового дискурсу Тараса Шевченка»), читання віршів Кобзаря не лише студентами, але й викладачами; 2013 – конкурс на краще читання улюблених віршів, зокрема й поезії Кобзаря, та вікторина на краще знання біографії і творчого шляху Поета; 2014 – ювілейний рік: 200-річчя від дня народження Тараса Григоровича, тому було підготовлено урочистий вечір, що проводився не лише в стінах УАМ, але й на сценах культурних закладів Познані. Велику роботу в організації вечора провів Р. Купідур. З 2015 року Шевченківські заходи номінуються як Шевченківські читання: з науковими доповідями виступають вже не лише викладачі (А. Горнятко-Шумилович, Т. Космеда), але й студенти, а в 2016 році формат проведення Шевченківського свята також дещо видозмінився. У програмі Шевченківських читань-2016 — наукова доповідь проф. А. Горнятко-Шумилович про специфіку поетичної майстерності митця, студентські повідомлення про зв'язок творчості Т. Шевченка з діяльністю О. Кобилянської (О. Русін) та історію створення поеми «Причинна» (П. Ліс-Маркевич), однак слухачам було запропоноване й інсценування поеми «Причинна», у якому взяли участь практично всі студенти українського відділення. Інтерпретація викликала гарну реакцію слухачів, оскільки студенти зуміли показати ще одну трагічну історію закоханих — українських Ромео і Джульєтти. Креативність виконавців вразила: костюми русалок і потерчат, українського козака, самої Причинної, мовчазного Місяця, що постійно присутній і спостерігає за всім дійством, оформлення декорацій, музичний супровід, майстерний спів в оригінальному оформленні, хореографія — усе було бездоганим, усе показало, як студенти відчували культуру України, емоції Тараса Шевченка, ментальність українців, усю гаму їхніх відчуттів, переживань. У виступах викладачів (Т. Космеда) було наголошено, що поезія великого сина українського народу завжди була близька полякам, адже про це маємо чимало свідчень у науковій літературі, а також в інтимних творах (щоденниках, листах) багатьох діячів польської і української культур, було зауважено, що студенти змогли відчутти дух України і передати його, продемонструвавши, крім цього, гарне знання української мови, її мелодійність та ліричність, зуміли правдиво передати всю гаму інтенцій твору, його експресію, виразність. Кожний зі студентів, які брали участь у підготовці читань, отримали журнал «Вивчаю українську мову», що традиційно вже впродовж 3 років передають волонтери з ХПНУ ім. Г. С. Сковороди, популяризатори української культури і науки, відомі українські вчені-мовознавці — професор, декан філологічного факультету імені Г. Квітки-Основ'яненка К. Голобородько та професор, завідувач кафедри прикладного українського мовознавства О. Маленко;

10) новою традицією є й вечори-зустрічі з культурними діячами, зокрема 2015 року кафедра україністики провела поетичний вечір з нагоди виходу у світ «Польсько-української антології сучасної поезії V» (Познань, 2015) під знаковим заголовком «Як рукостискання». Вступне слово до цієї антології написано почесним консулом України в Познані Вітольдом Горовським, з яким співпрацює кафедра. В антологію вміщено вірші близько 80 поетів Польщі та України, а також письменників, своєю творчістю пов'язаних з Грецією, Угорщиною, Бельгією, Литвою, Білоруссю, Тунісом, Францією, В'єтнамом, Німеччиною. Поетичним текстам передують короткі довідки про авторів. У вечір взяли участь колишній голова Правління Познанського відділу Спілки польських літераторів П. Кущинський, який вручив спеціальну нагороду українському колезі, поету й літературознавцю, ініціатору та організатору польсько-української співпраці в галузі культури, члену правління Національної Спілки письменників України – Олександр Гордону. Рефлексії на тему української поезії від класичної до найсучаснішої репрезентувала професор А. Горнятко-Шумилович. Незважаючи на різні доленосні шляхи поетів України, як слушно зауважила доповідачка, українське поетичне слово не стихло, звучить по-новому, але потужним голосом. Черговою рубрикою програми став концерт студентського хору, який виконав вінок українських народних пісень. Студенти зачитали вірші, поміщених в Антології поетів-шістдесятників: Л. Костенко, І. Драча та Д. Павличка. Кульмінацією вечору стало читання поетами, прізвища яких увійшли до антології, своїх віршів з паралельною декламацією їхніх українських перекладів студентами української філології. Власні вірші читали: Казімеж Бурнат, Зигмунт Декерт, Луція Дудзінська, Кшиштоф Галас, Ельжбета Галензевська-Красінська та ін.;

11) з ініціативи директора Інституту проф. А. Сітарського для популяризації української мови й культури серед польської молоді кафедра україністики організувала і провела Перший Загальнопольський конкурс читання української поезії (2015). Це свято було організоване в рамках сьомих Познанських днів східнослов'янської культури „Мімокі”-2015. 25 листопада 2016 р. відбувся вже Другий Загальнопольський конкурс декламації української поезії. У конкурсі другий рік поспіль беруть участь, звичайно, після відбіркових турів вишівських оглядів, десять студентів-україністів з Кракова, Варшави, Любліна й Познані. Студенти декламують вірші класиків української літератури (Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, М. Петренка), поетів-шістдесятників — В. Стуса, М. Вінграновського, В. Симоненка, Л. Костенко, молодих сучасних майстрів поетичного слова, зокрема О. Ірванця. Цікавинкою конкурсу стало художнє читання тексту пісні «Не твоя війна» С. Вакарчука. У свій репертуар конкурсанти ввели й українські переклади віршів польських авторів: В. Шимборської — лауреатки Нобелівської премії в галузі літератури (1996) та Ю. Тувіма — класика декади міжвоєнного десятиліття. Студенти, які приїхали на конкурс, викладачі УАМ та гості мали нагоду не лише сприймати майстерну декламацію у виконанні майбутніх українців, але й милувалися звучанням українських народних пісень у виконанні хору студентів-україністів. Переможцями конкурсу-2016 стали А. Філіп'як і А. Лукасевич (Познань), третю премію отримала А. Щербань (Краків). Спеціальною нагородою за наполегливість і ентузіазм у популяризації українського поетичного слова було відзначено П. Скібневського з Любліна, який бере участь у конкурсі вдруге. Переможців нагородили спеціальними дипломами і пам'ятними подарунками. А володарка першого місця додатково отримала можливість стажування в ЛНУ ім. Ів. Франка (2016 р.), що буде фінансоване Інститутом російської філології УАМ.

Досягнення ПУ – це активна робота її членів. Наголосимо, що на кафедрі україністики сьогодні працюють викладачі найвищої кваліфікації: усі мають науковий ступінь доктора (канд. філол. наук) чи доктора габілітованого (докт. філол. наук). Якщо в 2011 р., як зауважувалося, тут був задіяний лише один доктор наук, то нині всі члени кафедри мають відповідний ступінь наукової кваліфікації, тобто склад кафедри (всього 7 осіб) репрезентують 2 доктори габілітовані — професор ординарний Т. Космеда (мовознавство) і професор УАМ А. Горнятко-Шумилович (літературознавство), а також доктор наук (Польща) — старший викладач М. Четирба. Крім того, за 5 років склад кафедри поповнився, як зауважувалося, ціла плеяда молодих науковців, що впродовж цих років завершили аспірантуру й успішно захистили дисертації доктора наук — це нинішні ад'юнкти: М. Абузарова, Л. Малецький і Р. Купідур. Поповнився склад кафедри й молодий канд. філол. наук (Україна) О. Гоменюк. Молоді науковці почали роботу над габілітаційними працями.

Зауважу, що за останні 5 років члени кафедри опублікували чимало наукових праць, зокрема проф. **Тетяна Космеда** — 5 монографій та близько 100 наукових статей. За активну наукову роботу вона неодноразово була відзначена нагородами ректора та декана УАМ.

Лукаш Малецький – випускник російсько-українського відділення УАМ. 2012 року успішно захистив докторську дисертацію з мовознавчої проблематики на тему «Когнітивна семантика концепту СТРАХ (на матеріалі преси сучасних російської та української мов)» (наук. керівник – проф. А. Сітарський), а на грант, «виграний» у Німеччині, опублікував за темою дисертації монографію. Наукові зацікавлення — когнітивна лінгвістика та мова публіцистики; загальна кількість публікацій складає близько 20 праць. Л. Малецький незмінно виконує функції секретаря регулярної наукової конференції, яку проводить кафедра, та журналу «Studia Ukrainica Posnaniensis» і відповідає за стан навчальних програм дисциплін, що викладаються членами кафедри; багато зусиль доклав викладач для відкриття українсько-англійського відділення та магістратури; він двічі виокремлювався деканськими мотиваційними нагородами (2014, 2015), отримав ректорську відзнаку III ступеня (2015) за активну науково-організаційну роботу.

Ришард Купідур – також випускник російсько-українського відділення УАМ. 2013 року захистив докторську дисертацію на тему «Діалог з імперією в українській літературі на зламі XIX – XX століть (на матеріалі аналізу творчості Михайла Коцюбинського)» (наук. керівник – проф. Б. Бакула). Працював над

грантом на тему «Dyskurs postkolonialny w Europie Środkowo-Wschodniej 1991 – 2011: Polska, Węgry, Słowacja, Ukraina. Literatura, eseistyka, stan badan». Співавтор монографії «Dyskurs postkolonialny we współczesnej literaturze i kulturze Europy Środkowo-Wschodniej. Polska, Ukraina, Węgry, Słowacja» (red. nauk.: Bogusław Bakula, Dobrochna Dabert, Emilia Kledzik, Ryszard Kupidura, Kinga Piotrowiak-Junkiart – Poznań, 2015). Його наукові зацікавлення, крім творчості М. Коцюбинського, – сучасна українська література і компаративне літературознавство. Загальна кількість публікацій — понад 20. Р. Купідур також двічі отримував мотиваційні відзнаки декана за активну науково-організаційну діяльність (2015, 2014); бере участь в організації і підготовці кафедральних культмасових заходів.

Марта Абузарова – випускниця Дрогобицького педагогічного університету імені І. Франка, аспірантури УАМ. Захистила дисертацію на звання доктора наук (2014) на тему «Антропонімікон жителів м. Дрогобич XVIII ст. (на матеріалі греко-католицьких і римо-католицьких метричних книг)» (наук. керівник – проф. Б. Вальчак). Наукові зацікавлення — історична і художня антропоніміка. Загальна кількість публікацій — близько 10. Крім того, продовжуючи традиції, започатковані А. Хранюк, ад'юнктом керує хором студентів українського відділення та бере активну участь у підготовці культмасових заходів.

Уважаю великим кадровим досягненням і те, що в 2013 році її склад поповнила молодий, енергійний і перспективний професор **Анна Горнятко–Шумилович**, яка захистила габалітаційну працю з українського літературознавства в УАМ 2012 року. Випускниця варшавської україністики, аспірантка Львівського національного університету ім. І. Франка, вихованка відомого українського літературознавця — проф. І. Денисюка. Саме з ініціативи А. Горнятко-Шумилович був створений кабінет україністики (2014), де вона разом з Л. Малецьким систематично оновлює актуальну інформацію про культурне життя України. Наукові інтереси — історія української літератури XX ст., насамперед інтелектуалізм прози Валерія Шевчука, феномен українського «хімерного» роману 70-х – 80-х рр. XX ст., українська готична проза XIX – XX ст., найновіша українська проза, зокрема творчість Олеса Ульяненка. Авторка низки монографій, насамперед «Проза Валерія Шевчука: традиційне і новаторське» (Szczecin, 2001) та «Українська проза «chimeryczna» lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku. Geneza, rozwój, konteksty literackie» (Szczecin, 2011). Співавторка лексикографічних праць: «Українсько-польський словник лінгвістичних термінів» (Szczecin, 2005) та «Polsko-czesko-rosyjsko-ukraiński słownik pojęć literackich» (Szczecin, 2010). За час роботи в УАМ професор підготувала близько 20 наукових розвідок; з 2015 р. вона виконує обов'язки головного редактора журналу «Studia Ukrainica Posnaniensia» і члена редколегії наукового часопису «Лінгвістичні дослідження» (ХНПУ ім. Г. С. Сковороди), є членом низки наукових рад та комісій.

Весною 2016 р. у викладацький склад кафедри ввійшла молода, кваліфікована і перспективна викладачка **Олена Гоменюк**, яка 2010 р. закінчила магістратуру філологічного факультету Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка, здобувши кваліфікацію магістра педагогічної освіти, викладача української мови та літератури, учителя польської мови і зарубіжної літератури. 2015 р. вона захистила кандидатську дисертацію (Україна) на тему «Концептосфера флори і фауни в українській дитячій прозі Є. Гуцала і М. Вінграновського». У її науковому доробку на сьогодні понад 20 публікацій. За досягнення в навчанні та громадському житті отримувала Стипендію Президента України та була відзначена подякою Міністерства освіти і науки України. З 2013 р. — член Ради молодих учених при Міністерстві освіти і науки України; учасник Стипендіальної програми ім. Лейна Кіркланда Польсько-Американської Фундації Свободи (2014–2015), у рамках якої пройшла стажування в Міністерстві науки і вищої школи Польщі та захистила в УАМ наукову роботу на тему «Академічна мобільність у Польщі». Закінчила післядипломну освіту за спеціальністю «Організація та управління в державній сфері» в Економічному університеті м. Познань (2015).

Як бачимо, усі викладачі кафедри україністики УАМ відзначаються високою фаховою компетенцією, неабиякою креативністю, мають добрий науковий і організаційний потенціал і готові виконувати завдання щодо розбудови ПУ у всіх напрямках її діяльності.

Отже, історію ПУ розділяємо на два етапи: перший (1991–2011 рр.) – етап її формування і становлення, коли у навчальний процес введено спеціальність «Російсько-української філології». У цей час простежуємо роботу з підбору необхідних викладацьких кадрів (запрошення спеціалістів з України), їхню підготовку через власну аспірантуру; здійснюється розробка мінімуму навчально-методичної літератури; налагоджуються контакти з українськими вишами (угоди про співпрацю); у студентському середовищі здійснюється активна популяризація української культури. Другий етап розпочався з 2012 року, коли в УАМ було започатковано спеціальність «Українська філологія» на бакалаврському та магістерському (2015) рівнях, створено спеціальність «Українсько-англійська філологія» (2015). Це етап її активного розвитку, що триває й нині: готуються власні кадри вищої кваліфікації (через написання докторських і габалітаційних праць, наукових монографій), активізується наукова діяльність загалом (проведення міжнародних конференцій, започаткування наукових періодичних видань, отримання наукометричних кваліфікацій), поглиблюється співпраця з вишами України, зокрема й у створенні спільних проєктів щодо підготовки навчальних посібників, підвищується якість навчально-дидактичних напрацювань (підготовка підручників і посібників з усіх програмових курсів), активне залучення студентів до участі в різних культмасових заходах, Загальнопольських конкурсах (орфографічний конкурс) та їхня організація (Загальнопольський конкурс української поезії – 2014, 2015), вироблення традицій щодо відзначення урочистих подій, знаменних дат і под. (Шевченківські читання та ін.).

Кафедра познанської україністики сьогодні є активним осередком поширення і популяризації української освіти, науки і культури з гарно сформованим колективом, добрими напрацюваннями, традиціями і

перспективою.

Зважаючи на добрі здобутки викладачів ПУ, її всебічну активну діяльність, якість підготовки студентів українського відділення керівництвом факультету прийнято рішення з 2016-2017 н. р. перейменувати Інститут російської філології на Інститут російської і української філології.

Багато зроблено, але попереду й чимало планів, виконання яких під силу такій молодій, перспективній, енергійній і кваліфікованій кафедрі (співпраця з осередками української культури, актуалізація діяльності курсів для вчителів української мови та літератури та шкільних олімпіад з української мови, а також підготовка підручників з української мови для українців як національних меншин Польщі для всіх освітніх рівнів – початкова школа, старша школа, гімназія, ліцей). Познанська україністика лише «розправляє крила».

Перспективу цього дослідження вбачаємо в необхідності опису й історії польської україністики, історії світової україністики загалом, що дасть змогу побачити основні напрями і тенденції поширення української мови і культури в сучасному світі для опису її «зовнішньої» історії, з'ясування рівня її престижу, розкриття питання, як українську мову вивчають і вживають інші народи, а також як Україні необхідно планувати зовнішню мовну політику і що потрібно для підвищення ефективності цієї роботи (встановлення нагород, стипендій, виїзних лекцій для підвищення кваліфікації викладачі і под.).

Література

Бодуэн де Куртенэ 1963: Бодуэн де Куртенэ И. А. Вступительная лекция по кафедре сравнительной грамматики индоевропейских языков, читанная 17 / 29 октября 1870 в С.-Петербургском университете / И. А. Бодуэн де Куртенэ // Бодуэн де Куртенэ И. А. Избранные труды по общему языкознанию: в 2 т. – М.: Изд-во АН ССР, 1963. – Т. 1. – С.47–82.

Кафедра 2011: Кафедра україністики: перспективи, сьогодні, минуле (до 20-ліття заснування): наук. видання / за редакцією проф. Анжея Сітарського (польський текст) і проф. Тетяни Космеди (український текст); автори-укладачі: А. Сітарський, Т. Космеда, М. Четирба та ін. – Познань: УАМ, 2011. – 124 с.

Мацюк 2008: Мацюк Г. До витоків соціолінгвістики: Соціологічний напрям у мовознавстві: Монографія / Галина Мацюк. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 432 с.

Успенский 2004: Успенский Б. Историко-филологические очерки / Борис Успенский. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 176 с.

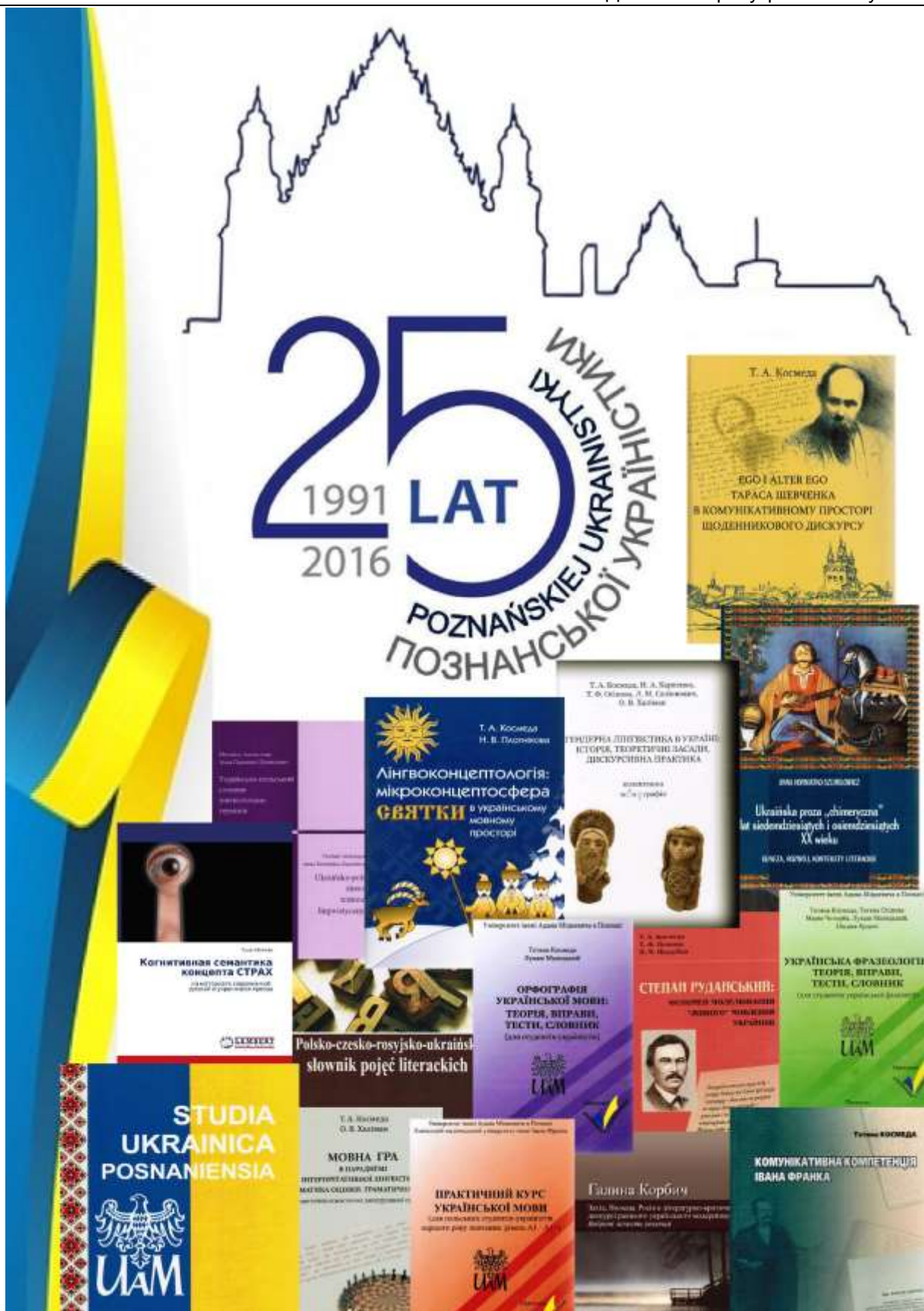
Статья посвящена социолингвистической проблематике – описанию одного из фрагментов истории польской украиистики конца XX – нач. XXI ст., в частности внимание сфокусировано на характеристике деятельности кафедры украиистики университета имени Адама Мицкевича в Познани. Цель исследования – охарактеризовать основные этапы развития познаньской украиистики, указать на особенности её формирования, становление и современное развитие, частично представив спрос на украинский язык за его собственной территорией, в частности в польском языковом пространстве. Показано, что кафедра познаньской украиистики сегодня является активной ячейкой распространения украинского образования, науки и культуры с хорошо сформированным коллективом, достойными работами, традициями и перспективой. Это исследование необходимо для создания в перспективе описания истории польской украиистики, мировой украиистики в целом, что даст возможность увидеть основные направления и тенденции распространения украинского языка и культуры в современном мире для описания внешней истории украинского языка, вопроса, как украинский язык изучают и употребляют другие народы, что увеличивает её престиж.

Ключевые слова: этапы развития, история познаньской украиистики, «внешняя» история украинского языка, престиж языка, социолингвистика, украиистика.

The research focuses on a sociolinguistic issue – the one of the fragments description of the history of Ukrainian studies in Poland (the end of the XXth - the beginning of the XXIst centuries), in particular the attention is concentrated on the activity of the Ukrainian Studies Department in Adam Mitskevych University in Poznan. The purpose of the research is to characterize the main stages of the development of Ukrainian studies in Poznan, to illustrate the peculiarities of its formation and modern development, to characterize the popularity of the Ukrainian language in the Polish linguistic space. It has been illustrated that the Department of Ukrainian studies in Poznan is an active centre of the spread of Ukrainian education, science and culture with a perfectly organized staff, traditions and prospective. The study is necessary to create the description of the history of Ukrainian studies in Poland, world Ukrainian studies in general, that allows to illustrate the main trends and tendencies of the dissemination of the Ukrainian language and culture in the modern world in order to describe the outer history of the Ukrainian language, the way it is learnt and used by other nationalities, that increases its prestige.

Key words: stages of development, history of Ukrainian studies in Poznan, the outer history of the Ukrainian language, prestige of Ukrainian, sociolinguistics, Ukrainian studies.

Надійшла до редакції 4 березня 2016 року.

РОЗДІЛ VIII. РЕЦЕНЗІЇ ТА АНОТАЦІЇ

У СЛОВІ ВПІЗНАВАНІМ МЕЛОДИКА НОВА

Рецензія на:

Космеда Т. А., Осіпова Т. Ф., Піддубна Н. В. Степан Руданський: феномен моделювання «живого» мовлення українців / Тетяна Анатоліївна Космеда, Тетяна Федорівна Осіпова, Наталія Віталіївна Піддубна ; за наук. ред. проф. Т. А. Космеди. – Харків-Познань : Коло (м. Дрогобич), 2015. – 312 с.

У мові С. Руданського простежуємо індивідуальне на тлі загальномовного, лінгвокреативність поета накладалася на лінгвокреативність українського народу, що репрезентувалася крізь майстерне моделювання «живого» мовлення, мовленнєвої реальності
Т. А. Космеда

Лінгвоперсонологія ХХІ століття презентує нові візії на наукові й мовно-літературні пошуки й відкриття відомих українських діячів. Одним із таких студіювань постає монографія колективу авторів – професора Тетяни Анатоліївни Космеди та її докторантів Т. Ф. Осіпової й Н. В. Піддубної, які обрали центром уваги персону Степана Руданського – «елітну, вишукану мовну особистість, творця української ігрової стилістики, письменника, що тонко відчував специфіку «живого» українського мовлення й зумів його щонайповніше та найяскравіше зафіксувати у своєму творчому доробку, актуалізувавши відповідні комунікативні стратегії й тактики українського народу, репрезентувавши специфіку мовної свідомості українців, мовні особливості вияву його національного характеру» (с. 8-9).

Аналізована фундаментальна праця реалізує проблематику сучасної парадигми лінгвістичних знань із опертям на надбання лінгвістики тексту, соціолінгвістики, теолінгвістики, стилістики та лінгвопоетики, концептології та дискурсології, комунікативної лінгвістики тощо. Своєю структурою, засадничими принципами студіювання корелює із функційно-комунікативною, когнітивною лінгвопарадигмами, а третій – шостий розділи охоплюють окремі аспекти синергетичного підходу до розгляду текстових утворень.

Монографія має на оці «всебічно дослідити «живу» мову С. Руданського (художній текст та его-тексти письменника), яка репрезентує неабияку строкатість, що поєднується із завданням виявити «живі» закономірності розвитку української мови, які були актуальними для ХІХ сторіччя, простежити і схарактеризувати прагматичний потенціал мовлення українців, їхні комунікативні тактики, розглянути «мовну біографію» письменника крізь призму «мовної біографії» України, що відбилося, як у дзеркалі, у мовній свідомості української нації» (с. 13). Структура рецензованої монографії повністю відповідає поставленій меті та завданням. Основна частина побудована в такий спосіб, що кожен наступний розділ розкриває новий аспект дослідження мови С. Руданського. Як наслідок, маємо цілісний і ґрунтовний опис мовної особистості письменника – не в статичній, а в динамічній з наголошенням окремих напрямів, що найактивніше еволюціонували.

Перший розділ «*Степан Руданський у дослідженнях минулого й сучасності: роль письменника в розвитку української мови*» (Т.А. Космеда, Н.В. Піддубна) презентує портрет Степана Руданського з домінуванням уваги на мовному складнику крізь візії І. Франка та провідних вітчизняних і зарубіжних учених ХХ –ХХІ століть (С. Єфремова, А. Кримського, М. Левченко, В. Герасименка, І. Пільгука, І. Приходько, М. Сиваченка, С. Кисельова, П. Колесника, Ю. Цекова та ін.), що засвідчує значний внесок письменника в утвердження й розвиток української літературної мови, зокрема збагачення її словника та комунікативно-стильових можливостей.

У другому розділі «*Степан Руданський – майстер жанру співомовки: розбудова ігрової стилістики української мови*» (Т.А. Космеда, Н.В. Піддубна) окреслено специфіку поняття «живе мовлення» в лінгвістиці, що характеризується динамічністю, усно- й писемно вираженим спонтанним модусом, рухомістю, креативністю, мовним чуттям і мовним смаком тощо; визначено статус жанру співомовки та схарактеризовано її ігрову природу. Щодо дискурсу С. Руданського, то його «живе мовлення» визначається авторками як «народно-розмовне чи розмовне писемне мовлення, що максимально послідовно вербалізує типові комунікативні ситуації, комунікативні стратегії й тактики; мовлення, що фіксує спонтанну реакцію на події довкілля, є емоційним, експресивним, образним, репрезентує типові для відповідного часу відхилення від чинної мовної норми, відбиває тогочасну мовну моду, ... відтворює характерні моделі мовної гри, особливості

національного характеру й мовну політику, тобто окреслює дискурсивну практику українців у відповідному хронотопі» (с. 65).

Третій розділ «*Своєрідність функціонування запозичень у поетичному дискурсі Степана Руданського*» (Т.А. Космеда) присвячено феномену егоцентризму запозичень у поетичному дискурсі С. Руданського позиціонованого як актуалізація «мовної біографії» письменника й «мовної біографії» України з послідовним простеженням специфіки функціонування полонізмів, росіянізмів, латинізмів, запозичень із єврейської та литовської мов, мотивованої чинником зв'язку історії мови з історією народу, що є наслідком закону розвитку кожної мови. За спостереженнями дослідниці, запозичення в поетичному дискурсі С. Руданського охоплюють усі мовні рівні та виконують низку прагматичних функцій, «виразнюючи текст, моделюючи підвищену його емоційність, аксіологічність, відповідність реальній дискурсивній практиці українців» (с. 137).

У межах четвертого розділу «*Репрезентація концептосфери «Релігія» в художньому дискурсі С. Руданського*» (Н.В. Піддубна) реконструйовано релігійний складник світогляду С. Руданського з листів письменника, визначено особливості вербалізації концепту *Бог* і мовного образу *священослужителя* у творах С. Руданського. Аналізована концептосфера, за тонкими спостереженнями дослідниці, позбавлена антирелігійних настроїв письменника: відображення народних легенд на релігійну тему з елементами бурлескно-гравестійної традиції є спрощеною альтернативою офіційній релігійній літературі, а сатиричне зображення священника зумовлене прагненням С. Руданського висміяти аморальні вчинки та негативні риси кожної конкретної людини. Такий погляд є цілком мотивований і відбиває загальну настроєвість видатного українського митця слова, що увібрав у себе щонайтонші пласти українського пісенного слова з його неповторно глибинною чуттєвістю і прихованими смислами. Останні постають актуалізованими в контексті, коли обертоніка слова виявляє його звучання, а образна тканина поезії відлунує метафоричною образністю: *Спив до дна я прикрий келих / За здоров'я долі. / І з похмілля моє серце / розривають болі. // Нащо ж, мила, мої думки, // нащо твої чари, / Коли з ними враз по серцю / Бродять чорні хмари? // Правда, мило мені було, / Як ти обіймала / І опущене покрів'я / З думки підіймала* («Преслів'я»). У цьому короткому уривку що не рядок – то гармонія образів, ґрунтованих на метафоричних перетвореннях: спив → келих → за здоров'я долі; з похмілля → серце → розривають болі та ін., де кожна наступна метафора смислово співвіднесена з попередньою: *з похмілля серце розривають болі, бо спив до дна я прикрий келих за здоров'я долі. Подібна вербальна архітектоніка можлива лише за умови розпізнавання автором усієї значеннєвої ємності синтагмально поєднаних образних величин. Авторам рецензованої монографії вдалося відчути всю глибину поетичного малюнку С. Руданського, віднайти ті макро- й мікроелементи, що несуть на собі енергетику образотворення – запозичення, мовно-ігрові величини та ін.

П'ятий розділ «*Его-тексти Степана Руданського: відтворення комунікативної компетенції письменника та фактів його «мовної біографії»*» (Т.А. Космеда) містить аналіз фрагмента тексту щоденника С. Руданського, що розкриває постать письменника як вразливу людину, з ніжною душею, співчутливу, емоційну, самокритичну; й аналіз епістолярного дискурсу письменника, презентованого листами до брата Григорія, дружньо-діловим листуванням із земляками та читачами журналу «Правда», офіційно-діловими російськомовними листами, що дають зразки омовлення комунікативних жанрів, стратегій і тактик комунікативної поведінки українців. У межах розділу актуалізовано потребу здійснити видання повної спадщини его-текстів С. Руданського, що дозволить «відтворити мовну свідомість української нації того періоду, схарактеризувати вплив інших мов на функціонування й розвиток української мови, формування й розвиток її стилістики» (с. 205). Розділ розширює панораму попередніх студійованих щоденникового дискурсу Т.А. Космеда (*Космеда Т.А. Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу: монографія* / Тетяна Анатоліївна Космеда. – Дрогобич: Коло, 2012. – 372 с.), а також досліджень з комунікативної лінгвістики (*Космеда Т. Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні інтерперсональні, риторичні наміри: монографія* / Тетяна Анатоліївна Космеда). – Львів: ПАІС, 2006. – 326 с.), мовної гри (*Космеда Т.А. Мовна гра в парадигмі сучасної інтерпретативної лінгвістики. Граматика оцінки. Граматична іграма (теоретичне осмислення дискурсивної практики): монографія* / Тетяна Анатоліївна Космеда, Оксана Володимирівна Халіман. – Дрогобич: Коло, 2013. – 212 с.) та ін.

У шостому розділі «*Своєрідність омовлення невербаліки в дискурсі Степана Руданського*» (Т.А. Космеда, Т.Ф. Осіпова) визначено принципи омовлення, метамову, структуру невербаліки (витоки дослідження проблематики невербальної комунікації з опертям на вчення Л.А. Булаховського, параметри та можливості відтворення невербаліки «живого» мовлення в писемній формі, досвід аспектуального опису невербальної комунікації українських вишуканих мовних особистостей і т.д.), вперше запропоновано методику й практику опису невербаліки як складника дискурсу. Поетичний дискурс Степана Руданського інтерпретовано як зразок омовлення невербальної спроможності українців з акцентуванням уваги на традиційних класифікаційних параметрах омовлення невербаліки, реалізації тривірневої організації невербального компонента, орнаментальній невербаліці тощо. Різномасштабний аналіз невербаліки в поетичних творах письменника, здійснений авторками в цьому розділі, засвідчує, що «поетична творчість С. Руданського ґрунтується на національних особливостях спілкування, відображає національну специфіку українського побуту, колорит української зовнішності й характеру» (с. 269), і презентує С. Руданського як талановитого експериментатора мовної гри.

Рецензована монографія становить серйозне дослідження, яке, поза всяким сумнівом, посідає чільне

місце в теоретичному та практичному осмисленні проблем лінгвоперсонології й матиме широке практичне застосування в мовознавчих колах України та поза її межами. Водночас оприлюднена праця поглиблює розуміння мовної стилістики Степана Руданського, вияскравлює властивий лише йому інструментарій творення мовно-образного світу, насиченого різноманітними асоціаціями, перетвореннями, ігровими моментами, що максимально наближують поетичне слово майстра до народно-мовної неповторної стихії і водночас відрізняють і вирізняють його в загальному контексті в силу притаманних лише цьому тонкому й спостережливому лірикові образно-метафоричних та інших величин поезики.

*Анатолій Загнітко (м. Вінниця),
Жанна Краснобаєва-Чорна (м. Вінниця)*

Надійшла до редакції 28 грудня 2015 року

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Балко Марина Володимирівна – доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри українознавства Донецького юридичного інституту МВС України (м. Кривий Ріг, Україна).

Боровська Олена Олексіївна – аспірантка кафедри німецької філології та перекладу і прикладної лінгвістики Київського національного лінгвістичного університету, викладач кафедри германської і слов'янської філології та зарубіжної літератури Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (м. Вінниця, Україна).

Бороденко Людмила Миколаївна – кандидат філологічних наук, начальник відділу зі зв'язків із громадськістю Державного вищого навчального закладу «Приазовський державний технічний університет» (м. Маріуполь, Україна).

Виноградова Катерина Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри російської мови для іноземних студентів гуманітарних факультетів Московського державного університету імені М. В. Ломоносова (м. Москва, Російська Федерація).

Грещук Валентина Василівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ, Україна).

Грещук Василь Васильович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови, директор Інституту українознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ, Україна).

Данилюк Ілля Григорович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології Донецького національного університету (м. Вінниця, Україна).

Загнітко Анатолій Панасович – доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувач кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології Донецького національного університету (м. Вінниця, Україна).

Іваницька Ніна Лаврентіївна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри методики філологічних дисциплін і стилістики української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (м. Вінниця, Україна).

Іванович Мілена – доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри слов'янських мов Белградського університету (м. Белград, Сербія).

Коваль Людмила Михайлівна – доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (м. Вінниця, Україна).

Кондратенко Наталя Василівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри прикладної лінгвістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (м. Одеса, Україна).

Космеда Тетяна Анатоліївна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри україністики Познанського університету імені Адама Міцкевича (м. Познань, Польща).

Краснобаєва-Чорна Жанна Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології Донецького національного університету (м. Вінниця, Україна).

Кульбабська Олена Валентинівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (м. Чернівці, Україна).

Кутня Галина Василівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, Україна).

Олексенко Володимир Павлович – доктор філологічних наук, професор, декан факультету філології та журналістики Херсонського державного університету (м. Херсон, Україна).

Олексенко Олена Андріївна – кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (м. Харків, Україна).

Попович Людмила Валентинівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри славистики Белградського університету (м. Белград, Сербія).

Руснак Наталія Олександрівна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (м. Чернівці, Україна).

Ситар Ганна Василівна – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології Донецького національного університету (м. Вінниця, Україна).

Халіман Оксана Володимирівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри українознавства та латинської мови Національного фармацевтичного університету (м. Харків, Україна).

THE CONTENTS

Zahnitko Anatoliy	Introduction	5
SECTION I	Modeling as a Method of Linguistic Studies	7
Ivanitskaya Nina	Model in Metalinguistic System of Theoretical Postulates	7
Kosmeda Tetiana	The Problem of Interpreting the Originality of the Grammatical Model of the Ukrainian Language	12
SECTION II	Modeling Issues in Morphology	17
Borovska Olena	Morphosyntactic Models of Sentences with Participles in the Contemporary German Language	17
Vinogradova Ekaterina	The Main Models of Prepositional Units Including Body Part Nouns	23
Ivanovich Milena	Analytical Means of Expressing of Beginning Phase of the Action in the Ukrainian Language	28
Khaliman Oksana	Diminutive Verb Forms as Means of Expression of Evaluation in Ukrainian Language	32
SECTION III	Modeling of Syntactic Units and Processes	37
Balko Marina	The Modeling of Formation of Ukrainian Word-Combinations: Conceptual Foundations	37
Zahnitko Anatoliy	Typology of Locative in Sentence Structure: Peculiarities of Sentence Modeling	41
Koval Ludmyla	Semantic-Syntactic Base of the Main Component of the Infinitive One-Member Sentence in the Contemporary Ukrainian Literary Language	49
Kondratenko Nataliya	Syntax Slogans Models in the Ukrainian Political Discourse	54
Kulbabska Olena	Predicatem in a Simple Sentence: Definition, Typology and Mechanisms of Simulation	59
Kutnia Halyna	Analytism of the Secondary Part of the Sentence in Academic Grammar	64
Popovic Ljudmila	The Possessive Resultative Passive in Ukrainian	69
Sytar Hanna	Modeling Peculiarities of Syntactic Idioms	76
SECTION IV	Modeling of Lexical and Phraseological Units	84
Danyiuk Illya	Color Map of Myroslav Dochynets "Krynychar" with Mathematica	84
Krasnobayeva-Chorna Zhanna	Specificity of Modeling of Negative-Valuation Phrasemes (Based on the Ukrainian, Russian and English Languages)	88
SECTION V	Modeling Method in Derivation	92
Greshchuk Vasyl	Modeling of Word Formation Process in Derivatology	92
Oleksenko Olena	Propositional Analysis as a Method of Modeling of a Family of Derived Words	96
Oleksenko Vladimir	Innovative Noun formation of Prefixoids-Quantitative Evaluation Semantics	100
SECTION VI	Modeling in Dialectology	110
Greshchuk Valentyna	Derivation Models of Nouns in Gutsul Dialects (Based on 'Gutsul Dialectal Lexis in the Ukrainian Fictional Language')	110
Rusnak Natalia	Tripartite Structural of Bukovinian Dialect Texts	114
SECTION VII	The History of Ukrainian Studies Worldwide	119
Kosmeda Tetiana	Formation and Development of Ukrainian Studies in Poznan University (1991 – 2016 pp.)	119

SECTION VIII	Reviews and Summaries	130
Zahnitko Anatoliy, Krasnobayeva-Chorna Zhanna	In Song Familiar There is a New Melody. Review on : Космеда Т.А., Осіпова Т.Ф., Піддубна Н.В. Степан Руданський: феномен моделювання «живого» мовлення українців / Тетяна Анатоліївна Космеда, Тетяна Федорівна Осіпова, Наталія Віталіївна Піддубна; за наук. ред. проф. Т. А. Космеди. – Харків-Познань : Коло (м. Дрогобич), 2015. – 312 с.	130
INFORMATION ON THE AUTHORS		133
THE CONTENTS		134
THE CONTENTS		136

СОДЕРЖАНИЕ

Загнитко Анатолий	Введение	5
РАЗДЕЛ I	Моделирование как метод лингвистических исследований	7
Иваницкая Нина	«Модель» в металингвистической системе теоретических постулатов	7
Космеда Татьяна	Проблема интерпретации своеобразия грамматической модели украинского языка	12
РАЗДЕЛ II	Проблемы моделирования в морфологии	17
Боровская Елена	Морфосинтаксические модели предложений с партиципами в современном немецком языке	17
Виноградова Екатерина	Основные модели предложных единиц с соматизмами	23
Иванович Милена	Аналитические средства выражения фазисного начинательного значения в украинском языке	28
Халиман Оксана	Диминутивные глагольные формы как средства выражения оценки в украинском языке	32
РАЗДЕЛ III	Моделирование синтаксических единиц и процессов	37
Балко Марина	Моделирование процесса создания словосочетаний современного украинского языка: концептуальные основы	37
Загнитко Анатолий	Типология локатива в структуре предложения: особенности предложенческого моделирования	41
Коваль Людмила	Семантико-синтаксическая основа главного компонента инфинитивного односоставного предложения в современном украинском литературном языке	49
Кондратенко Наталия	Синтаксические модели слоганов в украинском политическом дискурсе	54
Кульбабская Елена	Предикатемы в простом предложении: определение, типология и механизмы моделирования	59
Кутня Галина	К вопросу аналитизма второстепенных членов предложения в академической грамматике	64
Попович Людмила	Посессивный результативный пассив в украинском языке	69
Ситарь Анна	Особенности моделирования синтаксических фразеологизмов	76
РАЗДЕЛ IV	Моделирование лексических и фразеологических единиц	84
Данилюк Илья	Цветовая карта романа «Криничар» Мирослава Дочинца в Mathematica	84
Краснобаева-Черная Жанна	Специфика моделирования отрицательнооценочных фразем (на материале украинского, русского и английского языков)	88
РАЗДЕЛ V	Метод моделирования в словообразовании	92
Грещук Василий	Моделирование процесса образования слова в дериватологии	92
Олексенко Елена	Пропозиционный анализ как метод исследования словообразовательного гнезда	96
Олексенко Владимир	Инновационные существительные образования с префиксоидами квантитативно-оценочной семантики	100
РАЗДЕЛ VI	Моделирование в диалектологии	110
Грещук Валентина	Модели словообразования существительных в гуцульских говорах (на материале словаря “Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові”)	110
Руснак Наталия	Триединая структура диалектных текстов буковинских говоров	114

РАЗДЕЛ VII	История украинистики в мире	119
Космеда Татьяна	Становление и развитие познаньской украинистики (1991 - 2016 гг.)	119
РАЗДЕЛ VIII	Рецензии и аннотации	130
Загнитко Анатолий, Краснобаева-Черная Жанна	В слове узнаваемом мелодика новая. Рец. на : Космеда Т.А., Осіпова Т.Ф., Піддубна Н.В. Степан Руданський: феномен моделювання «живого» мовлення українців / Тетяна Анатоліївна Космеда, Тетяна Федорівна Осіпова, Наталія Віталіївна Піддубна; за наук. ред. проф. Т. А. Космеди. – Харків-Познань : Коло (м. Дрогобич), 2015. – 312 с.	130
ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРАХ		133
THE CONTENTS		134
СОДЕРЖАНИЕ		136

Наукове видання

ГРАМАТИЧНІ СТУДІЇ

Збірник наукових праць

Підписано до друку 23.05.2016.
Формат 60x90/8. Папір офсетний.
Гарнітура «Times». Друк цифровий.
Умов. друк. арк. 17,25. Обл.-видавн. арк. 16,04.
Наклад 300 прим. Замовлення № 15390.

Адреса редакції: Донецький національний університет,
вул. 600-річчя, 21, Вінниця, Україна 21021

Видавництво Донецького національного університету,
вул. 600-річчя, 21, Вінниця, Україна 21021
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1854 від 24.06.2004 р.
+380 (63) 477-76-20

Віддруковано з оригіналів замовника.

ФОП Корзун Д.Ю.
м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21а.
Тел.: (0432) 69-67-69, 603-000
(096) 97-30-934, (093) 89-13-852
e-mail: info@tvoru.com.ua
<http://www.tvoru.com.ua>